

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 2 (82)

Сєвєродонецьк
2018

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ГПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021

2
2018

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гусласький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорєцький** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Пригика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 15 від 26 червня 2018 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Ільницький М. С. Демократичні вибори як основа створення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	11
Комісаров С. А. Моделі місцевої (муніципальної) поліції: українські реалії та перспективи функціонування.....	21
Корнієнко П. С. Основи правозахисної діяльності в Україні як об'єкт конституційно-правових досліджень.....	29
Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. <i>Стаття перша.</i> Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. <i>Частина 1.</i> Про термінологію: сталі (загальні) термінопоняття	37
Нестерович В. Ф. Проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні	47
Пекарчук В. М. Діяльність центральних органів виконавчої влади в Україні на початку незалежності	59
Гишпакова Л. Т. Теоретичні засади дослідження правової свідомості особистості юриста.....	68
Чернеженко О. М. Роль прямої демократії в суспільстві	77

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Бабіков О. П. Суб'єкт активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права	90
Волошина М. О. Умови гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції: зміст поняття.....	98
Козьяков І. М. Теоретичні основи наукового забезпечення діяльності прокуратури.....	108
Кострицький В. В. Дзеркальні склади злочинів у диспозиції статті 160 КК України.....	118
Шахова К. В. Аналіз міжнародного законодавства з питань протидії вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.....	128

Янко В. М. Деякі проблемні аспекти встановлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 109 КК.....	139
---	-----

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Карпенко К. К. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання у сфері страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.....	151
Корнієнко М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності дітей згідно з чинним законодавством України.....	162
Пономарьов С. П. Внутрішня та зовнішня безпека держави: шляхи забезпечення	169
Самбор М. А. Застосування норм адміністративно-деліктного права	176

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Гуменюк К. П. Обов'язки територіальної громади щодо відумерлої спадщини	189
Утехін І. Б. Договір купівлі-продажу майнових прав: теорія та практика.....	196

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї: питання запровадження балістичного стандарту	206
Гусєва В. О. Особливості тактики допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу.....	221
Деркач Н. М. Стан наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї.....	226
Звірянський Г. В. Деякі елементи оперативно-розшукової характеристики осіб, які вчиняють кишенькові крадіжки в метрополітені	233

Лисенко А. М., Лисенко І. В. Особливості взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю.....	240
Литвинчук О. І. Особливості кримінальних проваджень на підставі угод.....	249
Лозинська Ю. І. Особливості оцінки достовірності показань свідка в кримінальному провадженні.....	257
Назаренко І. В. Організація профілактичної діяльності під час оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів.....	266
Перлін В. С. Організація взаємодії при розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.....	272
Пилипенко О. М. Особливості організації й тактики огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу.....	280
Пчеліна О. В. Поняття та характеристика злочинних технологій у сфері службової діяльності.....	290
Савка О. І., Стащак М. В. Оперативно-розшукова характеристика вбивств на замовлення.....	297
Ткаченко В. І. Оперативно-розшукова профілактика контрабанди наркотиків.....	305
Черниш М. О. Оперативно-розшукова характеристика незаконного заволодіння транспортними засобами.....	313
Яковенко М. О. Організація діяльності органів досудового розслідування в умовах реалізації стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу.....	320

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розовский Б. Г., Тагиев С. Р. Будущее в праве	330
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	345

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS 9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Ilnytskiy M. Democratic Elections as Basis for the Creation of Executive Bodies and Local Self-government	11
Komissarov S. Models of Local (Municipal) Police: Ukrainian Realities and Prospects of its Functioning	21
Korniyenko P. Bases of Law-defense Activity in Ukraine as the Object of Constitutionally-legal Researches.....	29
Lytvynov O. Law as a Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-criticism. <i>Article One.</i> On the Appropriateness of Formulation the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. <i>Part 2.</i> On the Terminology: Set (general) Terms-Notions	37
Nesterovych V. Problems of Constitutional and Legal Regulation of Conducting Peaceful Gatherings of Citizens in Ukraine	47
Pekarchuk V. Activity of the Central Executive Bodies in Ukraine at the Beginning of its Independence	59
Tyshakova L. Theoretical Bases of the Research of Lawyer's Personality Sense of Justice.....	68
Chernezhenko O. The Role of Direct Democracy in Society	77

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Babikov O. The Subject of Active Corruption Bribery of an Official of a Legal Personality under Private Law.....	90
Voloshyna M. Conditions for the Guaranteeing of Human Rights and Freedoms During the Control over Telephone Conversations by Units of the National Police: Content of the Concept	98
Koziakov I. Theoretical Bases of Scientific Providing of Prosecutor's office Activities.....	108
Kostryskiy V. Mirror Compositions of Crimes in the Disposition of the Article 160 of the Criminal Code of Ukraine.....	118

Shakhova K. Analysis of International Legislation on Counteraction of Committing Crimes Against Sexual Freedoms and Sexual Immunity	128
Yanko V. Some Problematic Aspects of Establishing the Content of the Signs of the Objective Side of the Composition of Crime under the Article 109 of the Criminal Code.....	139

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Karpenko K. Foreign Experience of Administrative and Legal Regulation in the Field of Insurance of Civil Legal Liability of the Owners of Surface Transport Vehicles	151
Korniyenko M. Some Peculiarities of Administrative Liability of Children According to the Current Legislation of Ukraine.....	162
Ponomarev S. Internal and External Security of the State: Ways of Providing	169
Sambor M. Application of the Norms of Administrative and Tort Law	176

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Gumenyuk K. Duties of the Territorial Community as for the Abandoned Inheritance	189
Utekhin I. Purchase and Sale Contract of Property Rights: Theory and Practice.....	196

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Increase of Efficiency of Information and Analytical Support for the Investigation of Crimes Committed with the Use of Firearms: Issues of Introducing Ballistic Standard	206
Huseva V. Peculiarities of the Tactics of Interrogation of a Suspect During Investigation of Encroachments on the Life of a Law enforcement Officer	221
Derkach N. State of Scientific Worked out Issue of Operatively-search Counteraction to Illegal Turnover of Weapons.....	226
Zviryanskyi G. Some Elements of Operatively-search Characteristics of People Committing Pocket Thefts in the Underground.....	233

Lysenko A., Lysenko I. Peculiarities of Operative and Investigative Units During Counteraction to Crimes Connected with Terrorist Activity	240
Lytvynchuk A. Peculiarities of Criminal Proceedings on the Basis of Agreements	249
Lozynska Y. Peculiarities of the Estimation of Authenticity of Testimonies in Criminal Proceedings.....	257
Nazarenko I. Organization of Preventive Activity During Operatively-search Counteraction to Illegal Sale of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and their Analogues in Places Intended for Conducting Educational and Cultural Measures	266
Perlin V. Organization of Interaction During Investigation of Wilful Appropriation of Imperious Plenary Powers or Rank of Official Person	272
Pylipenko O. Peculiarities of Organization and Tactics of Inspecting the Scene of an Incident During Investigation of Illegal Disafforestation	280
Pchelina O. Concept and Characteristic of Criminal Technologies in the Field of Service Activities	290
Savka O., Staschak M. Operatively-search Characteristic of Murders on an Order.....	297
Tkachenko V. Operatively-search Prevention of Smuggling of Narcotics.....	305
Chernish M. Operatively-search Characteristic of Illegal laying Hands on Transport Vehicles	313
Yakovenko M. Organization of the Bodies Pre-trial Investigation Activity During Realization of the Strategy of Restoration the Integrity of Ukraine and De-occupation of Donbas	320

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Rosovskyi B., Tahiiiev S. Future in Law	330
--	-----

INFORMATION ABOUT AUTHORS	345
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ

ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення текстів наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до викладених вище вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхилити статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.84

М. С. Льницький

ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ ЯК ОСНОВА СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті зазначено, що вибори залишаються пріоритетною демократичною формою формування органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Тому вдосконалення правового регулювання процесу формування представницьких органів влади є досить актуальним, хоча не менш важливою є й оптимізація статусу депутата місцевої ради. Серйозною залишається й проблема вибору виборчої системи. Повернення до однієї з «чистих» виборчих систем (пропорційної чи мажоритарної) для України є нерациональним. Пропорційна система сприяє зростанню ролі політичних партій та політичному структуруванню суспільства, що важливо й потрібно для України, але не менш вагомим є також роль громадянина в суспільних процесах, в управлінні державою, що більш якісно може забезпечити мажоритарна система. Водночас у нинішній ситуації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях до влади можуть прийти особи, які становитимуть загрозу територіальній цілісності держави загалом. Тому вирішення проблем вибору найбільш оптимальної виборчої системи тісно взаємопов'язано з найбільш нагальними проблемами сьогодення, зокрема завершенням військових дій та поверненням тимчасово окупованої території України під контроль української влади.

Ключові слова: вибори, парламент, Кабінет Міністрів України, місцеве самоврядування, коаліція, партії, Президент України.

Постановка проблеми. Конституційно-правова модель уряду, порядок його формування та практика діяльності визначають специфіку функціонування виконавчої гілки влади. Уряд як колегіальний орган розробляє загальну стратегію дій виконавчої влади загалом та несе колективну відповідальність за загальний стан соціально-економічного розвитку держави, дотримання прав і свобод людини й громадянина тощо. Питання формування уряду надзвичайно важливе не лише з позиції побудови оптимальної системи організації виконавчої влади, але й з політичних позицій, оскільки він відіграє ключову роль у загальній системі механізмів впливу на економічну, соціальну, ідеологічну, культурну, військово-оборонну, правоохоронну та інші сфери суспільного життя.

В Україні як у республіці змішаного типу уряд формує парламент спільно з главою держави. Проте такий процес формування уряду не можна назвати досконалим і законодавчо закріпленим, крім того, він зазнає частих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання демократичних виборів як основи створення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування досліджуються в наукових працях К. Бабенко, В. Шаповала,

П. Добродумова, Н. Поподюка, О. Скакун, Т. Компанієць, Г. Самойленко, Л. Скогиляса, О. Ярмиша та інших, але умови сучасних виборчих процесів і змін, що відбуваються у виборчому законодавстві України, потребують додаткового їх вивчення.

Формування цілей. Мета статті полягає в тому, щоб у процесі дослідження теми демократичних виборів як основи створення органів виконавчої влади виявити не лише позитивні чи негативні аспекти вказаного процесу на сучасному етапі, а й показати ті, що мали місце в минулому та мають бути враховані в подальшій правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Демократичні вибори в Україні вперше почали проводитися з проголошенням України як суверенної та незалежної держави.

За Законом Української РСР «Про заснування поста Президента України...» від 05.07.1991 вагому роль у формуванні уряду відіграв парламент: він здійснював призначення (звільнення) представленої Президентом кандидатури на посаду прем'єр-міністра, надавав згоду на призначення Державного міністра з питань оборони, національної безпеки й надзвичайних ситуацій, міністрів внутрішніх справ, закордонних справ, юстиції, фінансів, Голову Комітету держбезпеки тощо [1].

За Конституційним договором між Верховною Радою України та Президентом України від 08 червня 1995 року Президент мав можливість формувати Кабінет Міністрів України без участі Верховної Ради України: Президент України в місячний термін після вступу на посаду або з дня відставки попереднього уряду призначає прем'єр-міністра, формує новий склад уряду [2].

Але такий спосіб формування не був лише позапарламентським, оскільки Конституційний договір передбачав також такий обов'язок уряду: у двомісячний строк від дня сформування Кабінет Міністрів України зобов'язаний був представляти програму своєї діяльності на розгляд Верховної Ради України. У разі незгоди з поданою Програмою Верховна Рада України могла висловити Кабінету Міністрів недовіру. Оголошення вотуму недовіри всьому складові уряду України чи окремим його членам передбачало їхню відставку [2].

Конституція України 1996 року розширила повноваження парламенту щодо формування Кабінету Міністрів. Верховна Рада України мала надавати згоду на те, щоб Президент України призначав прем'єр-міністра. Водночас було скасовано інвеституру уряду, хоча й віднесено до повноважень парламенту «розгляд і прийняття рішення щодо схвалення програми діяльності Кабінету Міністрів України» [3].

Закон України від 08 грудня 2004 року запровадив парламентський спосіб формування уряду зі значним розширенням сфери повноважень Верховної Ради України [4], але відповідно до Рішення Конституційного Суду від 30.09.2010 No 20-рп/2010 відбулося повернення до моделі формування уряду за Конституцією 1996 року, а в 2014 році – до моделі, що передбачав Закон України від 08.12.2004.

Як бачимо, названа процедура досить часто змінювалась, що не завжди позитивно впливало на формування та функціонування органів виконавчої влади. Загальновідомо, що процедура формування уряду може мати декілька етапів: підготовчий, етап пробних мандатів, етап призначення та інвеституру. Відповідно до Конституції України у формуванні вітчизняного уряду виділено два етапи: призначення прем'єр-міністра України та призначення інших членів Кабінету Міністрів України. Така процедура характеризується як позитивними, так і дещо недосконалими моментами, що будуть проаналізовані нижче.

Однією з проблем України в процесі розбудови держави стало забезпечення ефективної взаємодії між окремими гілками влади. Щодо цього важливим аспектом є парламентський спосіб формування уряду. У сфері конституційного регулювання взаємовідносин вищих органів державної влади України потрібно чітко з'ясувати, що саме спричиняє проблеми й конфлікти, вирішення яких тісно пов'язано з низкою питань теорії держави і права. Одне з них стосується можливостей взаємоузгодження класичної доктрини поділу державної влади та запровадження парламентської моделі формування уряду.

Аналізуючи проблему участі парламенту у формуванні уряду, треба пам'ятати, що важливим моментом стабілізації відносин між законодавчою і виконавчою владою є чітке визначення механізмів участі парламентарів у діяльності уряду, а також обов'язків парламенту щодо законодавчого забезпечення цієї діяльності. Фактично в Україні протягом 1991-2000 років ці механізми не працювали, що стало причиною непоодиноких криз у відносинах між парламентом і урядом, а також викликало взаємну критику, суть якої полягала в тому, що урядовці звинувачували депутатів у нездатності приймати потрібні для соціально-економічного розвитку держави закони, а депутати звинувачували Кабінет Міністрів України в неспроможності виконувати вже прийняті закони, що породжувало політичну нестабільність, соціальну незахищеність, незадовільні темпи економічного розвитку тощо.

Після подій кінця 2004 року – початку 2005 року способом вирішення цієї проблеми стало прийняття курсу на перехід до парламентсько-президентської республіки. Це сприяло запровадженню нових для України конституційно-правових інститутів парламентської більшості та формування нею уряду.

Одним з аргументів, що ставить під сумнів забезпечення ефективної взаємодії між законодавчою та виконавчою владою в спосіб участі парламентської більшості у формуванні уряду, є теза про фактичне «розширення прерогатив» законодавчої влади й перетворення уряду на своєрідний «філіал» парламенту. Крім того, таке підвищення ролі парламенту може суперечити поділу влади як базовому принципу конституціоналізму. При прямому формуванні парламентом уряду законодавча влада набуває очевидного верховенства в системі державної влади. Це ставить під сумнів як принцип поділу влади, так і вимогу паритетного співіснування окремих гілок державної влади. Водночас у

політико-правовій практиці функціонування багатьох сучасних держав можна спостерігати протилежне.

Зокрема, участь парламенту у формуванні уряду не є ані спробою поєднання виконавчої та законодавчої влади, ані засобом підпорядкування. Проте якщо парламент формує уряд, то це не може розглядатися як змішування законодавчої та виконавчої функції.

Також зауважимо, що залучення парламентської більшості до формування уряду є цілком логічним з погляду забезпечення принципу народовладдя. Як наголошує К. Бабенко, йдеться не стільки про форми безпосереднього народовладдя, скільки про народне представництво. Тобто, застосовуючи механізм формування уряду парламентом на основі парламентської більшості, яка конститується тією партією або партіями, що отримали найбільшу кількість голосів виборців, а отже, можуть розглядатися як представники панівних у суспільстві тенденцій суспільно-політичного розвитку, відбувається наближення уряду до народу. Інакше кажучи, уряд стає пов'язаним з реальними суспільними проблемами та інтересами не лише на загально-функціональному, але й на кадровому рівні, оскільки до складу уряду потрапляють ті політики, які безпосередньо представляють підтримані народом програми політичного, економічного та соціального розвитку [5, с. 13].

Аргументом на користь критики парламентського способу формування уряду є те, що такий спосіб не має вагомих засобів, які б дали змогу парламенту впливати на дії уряду, якщо він діє недосить ефективно. Уряд, а отже й усі його дії, автоматично отримують підтримку парламенту, у будь-якому разі з боку парламентської більшості. Але як свідчить політико-правовий досвід сучасних держав з парламентською або парламентсько-президентською формами правління, положення про те, що уряд автоматично отримує схвальне визнання парламентської більшості щодо всіх своїх дій є не повною мірою правильним [5, с. 14].

Участь у формуванні уряду в умовах парламентської або парламентсько-президентської форми правління є не стільки ціллю, скільки засобом для певних політичних сил продемонструвати суспільству ефективність власних політичних програм і здатність здійснювати державне управління в інтересах народу. До того ж виконавча влада і, безпосередньо, уряд, розглядаються як своєрідний центр, у якому, як уважає В. Шаповал, «сконцентровані владні повноваження, які сприяють прийняттю як управлінських, так і найважливіших політичних рішень» [6, с. 123].

Тому на думку К. Бабенка, аргумент про можливість абсолютизації та корпоративізації державної влади за умов формування уряду парламентською більшістю видається необґрунтованим як з погляду теорії, так і практики [7, с. 14], оскільки такий уряд ризикує втратити довіру виборців.

Вважається, що основним протиріччям демократії є суперечність між представницьким характером влади та її ефективністю. Ця проблема тісно пов'язана з питанням формування уряду й парламенту, їх взаємозв'язків.

Парламент в Україні є недосить структурованим. Тому погодимося з думкою про те, що уряд з ним мало пов'язаний, принаймні на рівні формування. Посилення зв'язку парламенту й уряду можливе лише в межах, визначених самим парламентом. Такий зв'язок дає змогу розв'язувати проблему представництва в парламенті та сприяє підвищенню стабільності уряду в разі недостатньої, як уже зазначалося, структурованості парламенту. Забезпечення представництва народу в парламенті здійснюється партіями, які подолали на виборах прохідний бар'єр.

Окремого аналізу потребує питання впливу виборчої системи на фрагментацію та консолідацію парламенту. Загальновизнано, що за умов розвиненої демократії та політично зрілого суспільства мажоритарна система сприяє консолідації, а пропорційна – дефрагментації вищого представницького органу. Відповідно, у протилежних умовах прослідковується зворотний ефект, що є досить актуальним для України. В Україні уряд є відносно незалежним від Верховної Ради України, чому сприяє заборона розгляду питання про недовіру Кабінету Міністрів протягом року після затвердження програми його діяльності. Ефективна діяльність уряду неможлива без його впливу на законодавчу роботу парламенту, а отже, виникає потреба зв'язку уряду з парламентською більшістю. Для забезпечення реалізації цього завдання виникає потреба укладення політичної угоди між урядом і парламентом, що повинна бути результатом політичної волі та узгодження інтересів.

Вагомим аргументом критики парламентського способу формування уряду є так звана небезпека його партизації. Зазначене насправді наявне, оскільки формування парламентської більшості може відбутися лише в разі, якщо з'являється одна або декілька потужних політичних партій, які є основою парламентської більшості, члени яких входять до складу більшості, висувають свої пропозиції щодо складу уряду, і, зрештою, можуть самі потрапити до числа тих, кого партія делегуватиме до уряду. Але такий процес не становить реальної небезпеки для діяльності виконавчої влади, оскільки, як зазначає П. Добродумов, найбільш відповідальним є саме партійний уряд [3, с. 22].

Проблема участі політичних партій України у формуванні уряду існує впродовж усього періоду незалежності держави. Громадська думка наголошує на необхідності участі політичних партій у формуванні уряду. Це досить важливо, оскільки формування уряду на партійній основі має низку переваг. По-перше, політична відповідальність є колективною, тобто за діяльність партійного уряду відповідають члени партії, і тому вони вимагатимуть від своїх представників в уряді діяти в межах програми партії. По-друге, це прогнозованість і послідовність. Партійний уряд забезпечує політику не коливань, а політику стабільну й прогнозовану. Як свідчить практика, в Україні формування парламентської більшості починається в стінах парламенту. Але саме в парламент мають приходити згуртовані політичні команди, а ті, що мають більшість, – формувати уряд.

Про ефективність парламентського способу формування уряду як засобу свідчить не лише теорія, але й політико-правова практика

функціонування системи державної влади в багатьох сучасних країнах. Досвід створення уряду на партійній основі уже має і Україна. З огляду на це, даючи оцінку політико-правовій ситуації, що склалась в Україні, не варто вживати загальні аргументи щодо неефективності досліджуваного нами способу формування уряду, адже, з одного боку, він доволі вдало функціонує в багатьох сучасних демократичних державах, а з іншого – майже всі теоретичні контраргументи щодо нього можуть бути спростовані або принаймні поставлені під сумнів.

Вочевидь, основна проблема щодо конституційного забезпечення взаємодії уряду й парламенту визначається у сфері безпосередньої практики розбудови цих взаємовідносин. Зауважимо, що сама конституційна реформа 2004 року виявилася незавершеною, оскільки значна частина положень про зміни до Конституції України так і не набула подальшого розвитку у відповідних конституційних законах. Це внесло елемент двозначності із застосування норм Конституції, особливо в частині взаємовідносин, щодо яких не містилося чіткого конституційного припису.

Як свідчить практика, активна роль Президента України у формуванні уряду привела до того, що в багатьох ситуаціях він перестав виступати як неупереджений арбітр, що є дуже важливо для будь-якої змішаної форми правління. Більше того, наявність значних повноважень перетворила інститут президента на відносно самостійний суб'єкт формування уряду, який може вести свою власну політику незалежно від парламентської коаліції.

Як слушно зауважує К. Бабенко, варто звернути увагу й на те, що нечіткість конституційної регламентації діяльності самої парламентської більшості призвела до низки досить складних проблем щодо забезпечення постійного зв'язку між об'єктивно наявною парламентською більшістю та урядом, коли останній не тільки формується більшістю депутатського корпусу, але й несе безпосередню відповідальність за результати своєї діяльності. У цьому контексті було суттєво деформовано саму ідею участі парламенту у формуванні уряду, адже її сенс полягає не в тому, що це є одноразова дія щодо висунення та призначення персонального складу уряду, а в тому, що між парламентом і урядом існує постійний і безпосередній зв'язок [5, с. 15].

Дослідники виокремлюють три стадії розвитку парламентаризму: початкову, стадію становлення та стадію стабільності. Початкова стадія характеризується постійною політичною боротьбою в процесі первинного формування парламентаризму. На стадії становлення процеси його формування продовжують здійснюватися, але загострення політичних конфліктів відбувається на етапі нових парламентських виборів та зміни урядів. У період стадії стабільності завершується процес формування парламентаризму. Головну роль у парламенті відіграють декілька партій. При зміні правлячих партій та коаліцій ніяких потрясінь і радикальних змін політичної ситуації не відбувається [9, с. 12]. Прикладом країни, що знаходиться саме на такій стадії, є Україна, де процес створення

парламентських та урядових коаліцій як такий розпочався лише зі зміною президентської вертикалі у 2005 році. Уряди, що існували до цього, не були коаліційними, їх склад залежав не від конституційних норм, а від домовленостей між Президентом і партійними лідерами.

Як справедливо зазначають науковці, зокрема й Н.Попадюк, для української політичної ситуації залишаються характерними неефективність діючої системи ротації політичної еліти, досить незначна її рекрутація, практична відсутність зміни поколінь, регіоналізація політичних сил і політико-ідеологічне розмежування України; відсутність доміантної політичної сили, яка одноосібно представляє парламентську більшість та має абсолютну більшість голосів у Верховній Раді України; невідповідність політичної культури українського політикуму новій політичній системі [10].

Процес формування коаліційного уряду в Україні був ускладнений низкою вищеназаних чинників, пов'язаних з відсутністю історичного досвіду формування сталих парламентських коаліцій. Неефективна координація діяльності окремих міністерств, взаємна ворожнеча глав відомств і відчуження громадян від політики, що може привести до втрати їхньої довіри до демократії, є загрозою для політичної стабільності держави. Не менш важливе значення має загроза розмивання політичної відповідальності влади перед виборцями. При режимах коаліційної більшості виборці нерідко втрачають можливості визначати, хто буде контролювати виконавчу владу. Народний вибір може бути спотворений післявиборчими закулісними угодами представників партійних еліт. За такої ситуації партія, що зазнала поразки на виборах, залишається в складі нового коаліційного уряду.

До основних особливостей функціонування сучасної коаліційної моделі уряду України треба також віднести: загальну незавершеність конституційного процесу становлення парламентсько-президентської форми державної влади; недостатність національного досвіду розбудови та функціонування парламентсько-президентської форми правління; відсутність досвіду пошуку політичних компромісів; недосконалість і суперечливість національної законодавчої бази у сфері правового регулювання взаємодії вищих органів державної влади; низький рівень розвитку вітчизняного громадянського суспільства.

Аналіз конфліктних моментів у діяльності чинного коаліційного уряду України вказує на існування низки невирішених проблем: наявність глибинних внутрішніх суперечностей у парламентській коаліції, що негативно позначається на роботі коаліційного уряду й постійно загрожує його стабільності; відсутність волі до належної взаємодії та ефективної співпраці уряду й парламенту з Президентом України; мінливість позицій партнерів по коаліції щодо способів вирішення принципових суспільно-політичних та соціально-економічних питань; періодичне застосування деструктивних методів політичної боротьби (блокування роботи парламенту) не лише опозицією, а також фракцією-членом коаліційної більшості.

Останнім часом як у наукових, так і політичних колах усе частіше обговорюється проблема запровадження практики формування технічного уряду [11]. Особливої гостроти вона набула в період політичної кризи в грудні 2015 року – квітні 2016 року. Головна її проблема полягала в тому, що згідно з чинною редакцією Конституції України змінити уряд досить складно. Адже він є похідним від парламентської коаліції, що визначає його майбутнє. Тому спершу має бути вирішено питання з її партіями. У політичній площині все пов'язується з перемовинами найчисельніше представлених політичних груп у парламенті.

У світовій практиці за умови виникнення в парламенті політичної кризи та відсутності домовленостей щодо нового уряду на звичайних засадах представництва парламентських фракцій застосовують два варіанти виходу з цієї ситуації. Першим може бути оголошення дострокових парламентських виборів, що звичайно було небажаним для України. Другий варіант – це обрання технічного уряду, який формується не з політиків, а з експертів, фахівців, які зазвичай не є представниками політичних партій і не виказують амбіцій балотуватися на наступних виборах, тому й не складають конкуренцію парламентським політикам.

Вагомою проблемою формування уряду стало й те, що всі перемовини, які велися, відбувалися кулуарно. Тому суспільство чуло лише окремі уривки інформації про те, які, скажімо, прізвища пов'язувались із кандидатурою на посаду прем'єр-міністра. Ніхто публічно, відкрито не говорив суспільству про способи, варіанти та кадрові пропозиції своїх політичних сил щодо нового уряду. Також не пояснювалися напрями політики, які має реалізовувати майбутній уряд. Усі заяви зазвичай обмежувалися загальними лозунгами.

На думку більшості експертів, які займаються проблемами урядування, найважливішим на сьогодні є не те, хто саме займе посади в Кабінеті Міністрів України, а те, як відбудеться переосмислення способу його роботи [12]. Адже загальновідомо, що без принципових змін в організації діяльності уряду, як би не змінювався його склад, не вдасться отримати позитивних результатів проведення реформ в Україні. Треба кардинально змінювати самі основи організації та діяльності уряду, що потребуватиме законодавчих змін і дасть змогу реформувати роботу міністерств способом визначення їх основних завдань, створення підрозділів, спроможних вирішувати їх на основі аналізу політики, застосовуючи власну ініціативу та орієнтуючись на стратегічне планування розвитку галузей і кінцевий результат, а не процес заради процесу.

Поки що такі завдання не ставлять перед державними службовцями, оскільки вся організація міністерств не налаштована на виконання такої роботи. Вони, як і Уряд загалом, залишаються авторитарними за способом управління, структурами; коли робота залежить винятково від вказівок зверху, де не завжди знають, що відбувається на місцях. Для виконання функцій у міністерствах мають бути обов'язково створені нові структури та підрозділи, до яких посадовці обиратимуться на конкурсній основі. Цього

вимагає новий Закон України «Про державну службу», який набув чинності з 01 травня 2016 року [8].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що залучення парламенту до участі у формуванні уряду є загальноприйнятою конституційною практикою всіх змішаних форм правління, яка жодним чином не входить у суперечність з класичною теорією поділу державної влади, оскільки в основі цієї теорії лежить ідея функціонального розподілу повноважень, а не утворення цілковито герметичних гілок державної влади. Властивий для змішаних форм правління процес «партизації» уряду повинен розглядатися як позитив, що дає змогу підвищити відповідальність членів уряду та зробити їх дії прогнозованими, оскільки партія більшості, яка формує уряд (або коаліція політичних партій та блоків), несе безпосередню відповідальність за дії уряду. Випробуванням на здатність партії до ефективного управління державою є парламентські вибори, які засвідчують сприйняття або несприйняття громадянами урядових дій через висловлення підтримки тим політичним партіям (блокам), які утворили уряд.

Подальше вдосконалення та розвиток процесів взаємодії між парламентом і урядом в Україні пов'язане з підвищенням відповідальності уряду перед парламентом загалом і перед коаліцією більшості, а також із законодавчим унеможливленням втручання в діяльність уряду з боку інститутів державної влади, які за це не несуть жодної відповідальності перед виборцями й громадянами держави. Це сприятиме чіткому розумінню громадянами держави того, яку саме програму дій реалізує уряд, і хто саме відповідає за його персональний склад і його діяльність.

Вибори є основою формування парламенту, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо яких Україна за період незалежності набула певного досвіду з формування та функціонування. Водночас саме проблема формування органів місцевого самоврядування та їх функціонування є на сьогодні серйозним викликом для нашої держави. Адже розподіл владних повноважень між центром і регіонами став однією з причин нинішньої ситуації на Сході України. Сьогодні світова тенденція тяжіє до децентралізації влади та наділення регіональних органів публічної влади значними повноваженнями, що нині також активно відбувається й в Україні. Залишається проблемою формування та функціонування такої влади у східних регіонах України. Висвітлюючи питання демократичних виборів як основи формування органів місцевого самоврядування, варто наголосити, що через них реалізується воля територіальної громади в аспекті формування місцевих органів та здійснення управління на певних територіях. На думку Т. Коломоєць та Г. Самоїленко, вони активізують участь громадян у процесах місцевого самоврядування, відбувається апробація місцевої політики та кадрового потенціалу політичних партій [13].

Використані джерела:

1. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного [...]. Закон від 05 липня 1991 року № 1293-ХІІ. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1293-12> (дата звернення 20.03.2017).

2. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації [...]. Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 20.03.2017).

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року №254/96. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr> (дата звернення 20.03.2017).

4. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08 грудня 2004 року № 2222-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr> (дата звернення 20.03.2017).

5. Бабенко К. Участь парламенту у формуванні уряду: проблеми та перспективи. *Юридична Україна*. 2012. № 1. С. 12– 17.

6. Шаповал В. Н. Британская конституция: политико-правовой анализ. Киев: Лыбидь, 1991. 135 с.

7. Добродумов П. Про реформу політичної системи України. *Право України*. 2003. № 5. С. 22 – 30.

8. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.03.2017).

9. Стосунки між законодавчою і виконавчою гілками влади у парламентських республіках. Дослідження здійснене Лабораторією законодавчих ініціатив на замовлення Програми сприяння парламенту України. / Створення коаліційних урядів. Права опозиції. Форми парламентського контролю. Київ. 28 с.

10. Попадюк Н. І. Суспільно-політичні передумови трансформації державно-управлінської еліти України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Popadiuk.pdf> (дата звернення: 12.04.2017).

11. «Реанімаційний пакет реформ» виступає за формування технічного уряду. URL : <http://www.5.ua/.../reanimatsiyniy-paket-reform-vystupaie-z> (дата звернення: 12.04.2017).

12. Без реформи уряду... URL: <https://www.unian.ua/politics/2196149-bez-reformi-uryadu-ukrajina-zlamaet> (дата звернення: 12.04.2017).

13. Коломоєць Т, Самойленко Г. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні у контексті сучасних державотворчих процесів. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 2 (8). С. 76-82.

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2018

Ильницкий М. С. Демократические выборы как основа создания органов исполнительной власти и местного самоуправления

Выборы остаются приоритетной демократической формой формирования органов исполнительной власти и местного самоуправления. Поэтому совершенствование правового регулирования процесса формирования представительных органов власти является весьма актуальным, не менее важна и оптимизация статуса депутата местного совета. Достаточно серьезной остается проблема выбора избирательной системы. Возвращение к одной из «чистых» избирательных систем: пропорциональной или мажоритарной для Украины нерационально. Пропорциональная система способствует росту роли политических партий и политическому структурированию общества, что важно и необходимо для Украины, но не менее важной является роль гражданина в общественных процессах, в управлении государством, что более качественно может обеспечить мажоритарная система. Вместе с тем в нынешней ситуации в

Донецкой и Луганской областях на временно оккупированных территориях к власти могут прийти лица, которые могут представлять угрозу территориальной целостности государства в целом. Поэтому решение проблем выбора наиболее оптимальной избирательной системы тесно взаимосвязано с наиболее насущными проблемами современности, в частности, завершения военных действий и возвращения территории Украины под контроль украинской власти.

Ключевые слова: выборы, парламент, Кабинет Министров Украины, местное самоуправление, коалиция, партии, Президент Украины.

Inytskyi M. Democratic Elections as Basis for the Creation of Executive Bodies and Local Self-government

Elections remain a priority democratic form of formation of executive bodies and local self-government bodies. Therefore, improvement of the legal regulation of the formation of representative bodies of power is very relevant, and the optimization of the status of the deputy of the local council is also important. The problem of electoral system selection remains quite serious. Return to one of the "pure" electoral systems: proportional or majoritarian for Ukraine is irrational. The proportional system contributes to the growth of the role of political parties and the political structuring of society, which is important and necessary for Ukraine, but no less important is the role of citizen in social processes, in the management of the state, can provide a higher-ranking system more qualitatively. At the same time, in the current situation in the Donetsk and Luhansk Oblasts in the temporarily occupied territories, authorities may come to power who may pose a threat to the territorial integrity of the state as a whole. Therefore, the decision of the problems of the choice of the most optimal electoral system is closely intertwined with the most urgent problems of the present, in particular, the completion of hostilities and the return of the territory of Ukraine under the control of the Ukrainian authorities.

Keywords: elections, parliament, Cabinet of Ministers of Ukraine, local government, coalition, parties, President of Ukraine.

УДК 342.95 (477)

С. А. Комісаров

МОДЕЛІ МІСЦЕВОЇ (МУНІЦИПАЛЬНОЇ) ПОЛІЦІЇ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті досліджено концептуальні підходи щодо перспектив створення місцевої (муніципальної) поліції як напрям удосконалення діяльності із забезпечення публічного порядку органами Національної поліції на території громади. Проаналізовано основні наукові розвідки в досліджуваній сфері. Розглянуто моделі існування цієї інституції й звернуто увагу на українські реалії та перспективи функціонування, особливості застосування в чинному законодавстві України норм стосовно охорони публічного порядку.

Ключові слова: місцева (муніципальна) поліція, моделі компетенції місцевої поліції, публічний порядок, функціонування місцевої поліції.

Постановка проблеми. Сучасні державотворчі та правотворчі процеси в Україні супроводжуються стрімким розвитком інформаційних та правоохоронних ресурсів у світі загалом та нашої державі зокрема.

Проголошення незалежності України зумовило перебудову управлінських відносин, досягнення прозорості під час прийняття рішень та дієвість інститутів влади, що своєю чергою сприяло розвитку та зміцненню законодавства у сфері правоохоронної діяльності. Слушну думку висловлює професор М. І. Корнієнко, який убачає «коріння місцевого самоврядування в тій владі, джерелом якої є увесь народ, а не його частина (грумада), а обсяг повноважень – у законі, де, як відомо, віддзеркалюється державна воля всього народу» [1, с. 47]. Не є винятком і управління у сфері охорони публічного порядку та захисту прав і свобод громадян, адже й громада має брати активну участь у цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти загальної проблематики створення місцевої поліції як напрям удосконалення діяльності щодо забезпечення публічного порядку присвятили свої праці ряд вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, серед них В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, В. М. Бесчастний, В. В. Галунько, В. К. Колпаков, П. В. Діхтієвський, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Н. Р. Нижник, В. І. Курило, С. В. Петков, Ю. С. Шемшученка та інші. Водночас певні аспекти означеної проблематики є не достатньо дослідженими.

Формування цілей. Автор має на меті з'ясувати сучасний стан розвитку адміністративного законодавства України щодо різноманітних аспектів у сфері функціонування місцевої поліції як напрям удосконалення діяльності в правоохоронній діяльності, а також визначення науково-доречних пропозицій в обраній сфері.

Виклад основного матеріалу. Актуальним є розроблення нових теоретичних моделей компетенції місцевого самоврядування в галузі охорони публічного порядку. Наука, а також практика свідчать, що надмірна централізація будь-якої сфери державного управління об'єктивно призводить до негативних наслідків. У сфері охорони правопорядку вона зумовлює різке зниження ініціативи та відповідальності працівників за виконання ними функціональних обов'язків, послаблення активності населення в питаннях боротьби з правопорушеннями та їх профілактики, відсутність належного врахування місцевих умов і особливостей при організації боротьби з протиправними проявами, зростання кількості апарату управління тощо [2].

У вітчизняній науковій літературі найчастіше називаються три різні моделі місцевої організації охорони публічного порядку та публічної безпеки (функціонування муніципальної поліції), що відрізняються одна від одної обсягом реалізованих функцій і структурною побудовою.

Перша модель місцевої поліції у функціональному й структурному плані фактично повторює міські й районні органи внутрішніх справ і може майже цілком їх замінити.

Друга може мати місце в трьохрівневій системі організації охорони громадського порядку: поліція загальнодержавна, поліція областей, місцева поліція й місцеві органи охорони публічного порядку. У цьому разі на місцеві органи охорони громадського порядку мають бути покладені ті

функції, що здійснює на сьогодні поліція публічного порядку в містах і районах.

Третя модель полягає в тому, що місцеві органи охорони громадського порядку діють не замість органів поліції на місцях, а поряд з ними, вирішуючи вузьке коло завдань при чіткому розмежуванні компетенції, належному контролі й у тісній взаємодії з ними. Такі місцеві органи правопорядку будуть виконувати лише деякі функції діючої нині поліції публічного порядку, наприклад, попередження й припинення вуличних і побутових злочинів та адміністративних правопорушень, забезпечення в межах наданих повноважень виконання рішень органів місцевого самоврядування. Структура місцевих органів охорони публічного порядку в цьому випадку буде відповідати покладеним завданням на самоврядні органи.

Розглядаючи правове поле функціонування місцевої (муніципальної) поліції в Україні наголосимо, що однозначності з цього питання як у законодавчого органу, так і серед науковців немає. Цьому інституту судилося пройти шлях від цілковитого заперечення як непотрібного суспільству інституту до конституційного закріплення. Одним з напрямів реформування органів місцевого самоврядування в Україні є періодичні спроби реалізувати ідею створення місцевого правоохоронного органу (місцевої поліції). Зауважимо до того ж, що досвід існування в Україні місцевої поліції має досить тернистий шлях розвитку. До прикладу, Указ Президента України «Про утворення місцевої міліції» від 22 січня 2001 року № 29/2001. Відповідно до цього нормативно-правового акта для підвищення рівня роботи правоохоронного органу щодо забезпечення захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, їх власності, охорони публічного порядку в містах та інших населених пунктах, запобігання правопорушенням, посилення боротьби зі злочинністю, своєчасного виявлення фактів недодержання вимог законодавства та з огляду на потребу більш тісного співробітництва її з населенням було передбачено утворення місцевого правоохоронного органу підрозділами місцевого самоврядування за спільним поданням місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, погодженим із Міністерством внутрішніх справ України, на базі підрозділів дорожньо-патрульної служби Державної автомобільної інспекції України, патрульно-постової служби та служби дільничних інспекторів, що утримується за рахунок коштів місцевого бюджету [3]. Пізніше законодавець уніс зміни до різних нормативно-правових актів у правоохоронній сфері.

Структура Міністерства внутрішніх справ України та проекти щодо її зміни відображають конкуренцію застарілої концепції, що вбачає за основну мету існування органів внутрішніх справ протидію злочинності з максимально широким колом повноважень, та сучасного погляду, згідно з яким основним змістом діяльності ОВС у правовому суспільстві має бути охорона прав і свобод громадян з одночасним позбавленням органів внутрішніх справ невластивих їм функцій [4].

Аналіз світового досвіду свідчить, що для ефективного функціонування місцевої поліції треба: наявність правової бази, що виражає волю суспільства стосовно поліції; чітке управління з боку вищої національної та регіональної адміністрації; соціальна довіра; укомплектованість особовим складом і наявність у нього здібностей, адекватних завданням, що вирішуються; достатнє фінансування та матеріально-технічне оснащення [5].

Розглядаючи питання щодо «міжнародних стандартів» у рамках забезпечення публічного порядку, наголосимо, що єдиних правил побудови та діяльності правоохоронних органів не існує. Є різні підходи до забезпечення публічного порядку в межах відведеної території: в одних країнах публічний порядок забезпечується державною поліцією, в інших – місцевою (муніципальною) поліцією, у третіх – і державною, і муніципальною поліцією. До того ж у європейських (континентальних) країнах (зокрема Польщі) останнім часом намітилася тенденція до підвищення ролі місцевого самоврядування в здійсненні правоохоронної функції. Це дістало прояв у створенні в системі місцевого самоврядування спеціальних правоохоронних організацій (муніципальної поліції) зі спеціальними статутними завданнями й особливим статусом, покликаних забезпечувати охорону публічного порядку в межах території населеного пункту.

Зазвичай муніципальна поліція функціонує паралельно з державною поліцією й тісно з нею взаємодіє. Це виявилось у створенні в системі місцевого самоврядування спеціальних правоохоронних організацій (муніципальної поліції) зі спеціальними статутними завданнями й особливим статусом, покликаних забезпечувати охорону публічного порядку в межах території населеного пункту. Як звичайно, муніципальна поліція функціонує паралельно з державною поліцією й тісно з нею взаємодіє [6, с. 315].

Практично в більшості країн, де існує муніципальна поліція, вона включає «зовнішню службу» – поліцію, яка займається патрулюванням, іноді до неї входять бригади кінної поліції та групи співробітників зі службово-розшуковими собаками. Є в цій системі дорожньо-транспортні відділи, відповідальні за організацію дорожнього руху та розслідування дорожньо-транспортних пригод, а також адміністративні відділи. У віданні муніципальної поліції перебувають служби у справах дітей та служба по боротьбі з наркоманією. Іноді ще є підрозділи поліції, які здійснюють нагляд за правилами перебування та проживання іноземців на території, підвідомчій цим поліцейським органам.

Поряд з викладеним зацентруємо увагу на тому, що в наукових колах відсутня єдність у тлумаченні терміна «муніципальна поліція» та його співвідношенні з поняттям «місцева поліція (міліція)». Неможливо погодитися з позицією Г.В. Барабашева, який розглядає муніципальну поліцію як розгалужений апарат примусу в складі муніципальної системи буржуазної держави, що за значенням і масштабами займає провідне становище серед каральних органів внутрішнього призначення [7, с. 249-251].

Свою чергою А.В. Губанова зазначає, що під терміном «муніципальна поліція» розуміються поліцейські формування, утворені органами місцевого самоврядування будь-яких територіальних одиниць, включаючи й мегаполіси [8, с. 71].

З іншого боку, правові підстави для функціонування місцевої поліції існували ще в колишньому Радянському Союзі. Згідно з п. 21 Положення «Про радянську міліцію», затвердженого Постановою Ради Міністрів СРСР від 08.06.1973 № 385, передбачалися асигнування з бюджетів місцевих рад народних депутатів на утримання підрозділів правоохоронного органу, що несли патрульно-постову службу, здійснювали дорожній нагляд, установку, експлуатацію та впровадження технічних засобів регулювання дорожнього руху, конвоювання осіб, заарештованих за вчинення адміністративних правопорушень, забезпечували діяльність медичних витверезників, спеціальних приймальників, приймальників-розподільників, дитячих кімнат, адресно-довідкових бюро [9].

Європейська хартія міст визначила муніципалітет як автономну адміністративно-територіальну одиницю, що об'єднує сукупність громадян з визначеними інтересами, або населений пункт з організованим будівництвом, комунальним обслуговуванням та своєю власною адміністрацією [10, с. 76].

На думку М. В. Корнієнка, місцеві органи влади в нашій державі лише частково підпадають під визначення муніципалітету в тому значенні, під якими їх розуміють на заході, через це запровадження поняття «муніципальна поліція» в Україні в європейському розумінні неможливе [11, с. 12]. Важливим моментом щодо діяльності муніципальної поліції є її активна взаємодія з місцевою громадськістю [12; 13].

На сьогодні місцеве управління в Україні стало об'єктивною реальністю. Воно визнане й гарантується Конституцією України 1996 р. [14], регламентується базовим Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [15]. Однак процес його формування не можна вважати завершеним.

Звертає на себе увагу й визначений Конституцією України принцип здійснення влади українським народом. Воно відбувається на двох рівнях: безпосередньо; через органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети.

Ця обставина значною мірою засвідчує демократичні надбання нашого законодавства з питань місцевого самоврядування через те, що правові норми закріплюють право суб'єктів конституційно-правових відносин учиняти ті або інші дії, визначають межі їх повноважень. Приписи ст. 140 Конституції України свідчать: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України»; «Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, кварталні та інші органи самоорганізації населення й наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна» [12].

У спеціальній літературі існує переконання щодо неможливості ототожнення категорії «муніципальна поліція (міліція)» та «місцева поліція (міліція)». Прихильники цього погляду наголошують на доцільності застосування терміна «місцевий правоохоронний орган» тільки для визначення всіх служб і підрозділів місцевої (муніципальної) поліції, які створюються і функціонують у складі або при міському (районному) відділі органів внутрішніх справ. Водночас на противагу викладеному в сучасній поліцейській існує переконання щодо можливості ототожнення муніципальної та місцевої поліції, які за функціональним призначенням належать до поліції публічної безпеки. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція науковців, які наголошують на доцільності формування муніципальної поліції як різновиду місцевої поліції, що унеможливило їхню діяльність замість органів національної поліції, а передбачає співіснування та взаємодію з ними за умови чіткого розмежування компетенції. На нашу думку, термін «місцева поліція» слід уживати для визначення сукупності відповідних підрозділів, створених органами місцевого самоврядування (адміністрування), що виконують завдання у сфері забезпечення публічного порядку на території громади.

Оцінюючи в найзагальнішому вигляді стан соціальних факторів, зазначимо, що зараз в Україні продовжує спостерігатися нестабільна соціально-політична обстановка, що виражається в активному протистоянні й боротьбі різних політичних і суспільних сил. Усе це в умовах слабкості демократичних традицій, недостатнього рівня розвитку інститутів громадянського суспільства й відсутності ефективних механізмів державно-правового регулювання є причиною, що спонукає вкрай обережно підходити до питання децентралізації функцій соціального управління загалом та управління у сфері охорони громадського порядку зокрема.

Проаналізувавши вищезазначене, пропонуємо власне визначення «місцева поліція» та її оптимальну модель для сучасних українських умов. Місцева поліція – правоохоронний підрозділ, який створюється за поданням сільських, селищних, міських рад з урахуванням результатів місцевого референдуму, погодженим з МВС України, фінансується за рахунок місцевих бюджетів, забезпечує охорону публічного порядку на території відповідного населеного пункту та виконання рішень органів місцевого самоврядування в правоохоронній сфері та захисті прав і свобод членів територіальної громади в межах Конституції та чинного законодавства.

До характеристик місцевої поліції слід віднести як неполітичне, зареєстроване у відповідному порядку, внутрішньо упорядковане, добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб, що функціонує за кошти місцевого самоврядування, не підпорядковане органам виконавчої влади та не наділене владними повноваженнями, метою діяльності якого є охорона громадського порядку та захист прав усіх суб'єктів, що проводиться як на безоплатній, так і платній основі.

Висновки. На сьогоднішній день питання створення місцевого правоохоронного органу (поліції) активно дискутується не лише в наукових колах, а й серед

працівників правоохоронних органів та громадськості. Аргументація прихильників ідеї створення місцевої поліції зводиться до тези щодо найбільшої придатності поліцейської системи, елементами якої є паралельні структури із чітко визначеною та взаємопов'язаною компетенцією. Натомість на протигагу цьому вказується можливість ефективного функціонування децентралізованих поліцейських систем лише в умовах стабільної економіки та політичних процесів, оскільки дестабілізація зумовлює потребу збереження відносно централізованих систем управління поліцейським апаратом. Запропоновано декілька варіантів реалізації створення цього правоохоронного органу, моделей його побудови та підпорядкування. Існує декілька наукових підходів щодо наукового розуміння категорії «муніципальна (місцева) поліція». Водночас вони відрізняються як за формою, так і змістом. Не сприяє однозначності (чіткості) і чинне законодавство. Суспільні процеси, до прикладу, проведення ООС, викликають додаткові правові труднощі та ускладнення, які може бути викореноно способом ґрунтовних теоретичних напрацювань.

Використані джерела:

1. Місцеве самоврядування в контексті децентралізації державної влади / Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
2. Нікітенко О. Теоретичні та прикладні проблеми удосконалення адміністративної діяльності і взаємодії міліції з громадськістю по попередженню злочинів URL: www.dcaf.ch/.../ev_kharkov_051013Nikite. (дата звернення: 26.03.2018).
3. Про утворення місцевої міліції: Указ Президента України від 22 січня 2001 р. № 29/2001. *Урядовий кур'єр*. 2001. № 1. Ст. 14.
4. Мартиненко О. Основні принципи реформування органів внутрішніх справ. URL: <http://umdpl.info/files/docs/1309246620.doc>. (дата звернення: 26.03.2018).
5. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности М.: МАЭП, 1999. 288 с.
6. Когут Я.М. Організація системи охорони громадського порядку поліцією європейських країн *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 310–317.
7. Барабашев Г.В. Местное самоуправление. М., 1996. С. 249–251.
8. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. М., 1999. 288 с.
9. О советской милиции: Постановление Совета Министров СССР от 8 июня 1973 г. № 385. URL: <http://knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14660.htm> (дата звернення: 26.03.2018).
10. Європейська хартія міст. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-9-European-chart.pdf> (дата звернення: 26.03.2018).
11. Корнієнко М.В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2000. 22 с.
12. Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія /

В.Ф. Нестерович; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 736 с.

13. Нестерович В.Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі / В.Ф. Нестерович // Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 4. С. 67-78.

14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст. 170.

Стаття надійшла до редколегії 01.05.2018

Комиссаров С. А. Модели местной (муниципальной) полиции: украинские реалии и перспективы функционирования

В статье исследованы концептуальные подходы относительно перспектив создания местной (муниципальной) полиции как направление совершенствования деятельности по обеспечению общественного порядка органами внутренних дел на территории общины, проанализированы основные научные исследования в исследуемой сфере, рассмотрены модели существования данной институции, обращено внимание на украинские реалии и перспективы функционирования, особенности применения в действующем законодательстве Украины норм по охране общественного порядка.

Ключевые слова: местная (муниципальная) полиция, модели компетенций местной полиции, публичный порядок, функционирования местной полиции.

Komissarov S. Models of Local (Municipal) Police: Ukrainian Realities and Prospects of its Functioning

The article deals with the conceptual approaches to the prospects of the creation of local (municipal) police as a direction of improving the activities of providing public order by the bodies of internal affairs in the community, analyzes the main scientific research in the area under study, examines the models of existence of this institution, attention is paid to Ukrainian realities and perspectives of functioning, peculiarities of application of the norms in the current legislation of Ukraine on the protection of public order.

The article explores analyzes the main scientific researches in the field under investigation, reveals the current conceptual approaches and specifics of the application of the norms of misconduct against public order in the current legislation of Ukraine, raised a number of problematic issues in the development of the doctrine of administrative law and process.

To date, the issue of creating a local law enforcement body (police) is actively discussed not only in scientific circles, but also among law enforcement officers and the public. The argument of supporters of the idea of creating a local police is reduced to the thesis of the greatest suitability of the police system, the elements of which are parallel structures with clearly defined and interrelated competence.

There are several scientific approaches to the scientific understanding of the category «municipal (local) police». At the same time, they differ in both form and content. Do not promote uniqueness (clarity) and the current legislation. Public

processes, as an example of conducting ATO, cause additional legal difficulties and complications that can be eradicated through deep theoretical developments.

Keywords: local (municipal) police, models of local police competencies, public policy, functioning of local police.

УДК 342.572

П. С. Корнієнко

ОСНОВИ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті досліджено конституційні основи правозахисної діяльності в Україні, під якою запропоновано розуміти цілеспрямовану та структуровану правову діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства щодо захисту та поновлення порушених конституційних прав і свобод людини. Значну увагу приділено правозахисним ініціативам Міністерства юстиції України в 2017-2018 роках. Проаналізовано досвід дослідження конституційних прав і свобод людини в Україні та їх захист в українській правовій науці. Висунуто про малодослідженість проблеми теорії та практики правозахисної діяльності.

Ключові слова: права та свободи людини, захист прав і свобод людини, правозахисна діяльність, правозахисні громадські організації, міжнародні правозахисні організації.

Постановка проблеми. Права та свободи людини є одним з найбільших здобутків Західної цивілізації. Нова й новітня історія спочатку Західної цивілізації, а з другої половини ХХ ст. і всього людства – це насамперед історія утвердження й захисту основоположних прав і свобод людини.

Права людини стали основним і універсальним гаслом і найбільшим здобутком революцій і воєн за незалежність у кінці XVIII-XIX ст. Одними з перших конституційних актів в історії людства стали Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у Франції та Більє про права 1791 р. у США. Ці акти зберігають свою чинність до сьогодні. Надалі, у XIX–XXI століттях розвиток конституціоналізму супроводжувався розширенням системи прав і свобод людини та вдосконаленням юридичних механізмів їх захисту (хоча цей процес зупинявся під час Першої та Другої світової воєн). Це спонукало до посилення захисту основоположних прав і свобод людини на міжнародному рівні та закріплення їх у Загальній декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та інших правозахисних міжнародних актах, а згодом і конституціях більшості держав світу.

Не стала винятком і Конституція України, у ст. 3 якої встановлено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». До того ж Україна має не лише сучасні механізми утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини, а й їх захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні (М. Афанасьєва, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, О. Батанов, О. Васильченко, Ю. Волошин, С. Головатий, Т. Заворотченко, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, О. Лотюк, П. Любченко, Р. Максакова, Н. Мішина, В. Нестерович, Л. Новак-Каляєва, О. Пушкіна, П. Рабінович, Ю. Разметаєва, В. Речицький, М. Савчин, В. Сєрьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, К. Слюсар, О. Совгіря, В. Федоренко, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін.) і зарубіжні (М. Вітрук, А. фон Гайек, Дж. Зіммерман, Дж. Санторі, Т. Хабрісва та ін.) правознавці зробили значний внесок у дослідження конституційних прав і свобод людини, а також методів, механізмів і форм їх захисту. Щороку в Україні та за кордоном з'являються нові наукові роботи з цієї проблематики.

Водночас переважна більшість досліджень щодо прав і свобод людини, їх утвердження і розвитку, поширення «чергової генерації прав людини» [1, с. 8], скажімо, право на еутаназію чи на збереження анонімності в глобальній мережі Інтернет, а також з їх гарантування, охорони та захисту не охоплюють або ж фрагментарно досліджують конституційні основи правозахисної діяльності як самостійного виду юридичної діяльності.

До сьогодні правозахисна діяльність залишається предметом дослідження здебільшого теоретиків права (С. Бобровнік, С. Гусарєв, Н. Оніщенко, М. Рассолов, М. Сирих та ін.). До прикладу, М. Сирих убачає в правозахисній діяльності держави та її органів «... відповідну реакцію на здійснене в суспільстві порушення громадського порядку, а також на шкідливі наслідки і на осіб, які допустили протиправну діяльність» [2, с. 426]. Це визначення досить показово характеризує монополію держави та її органів на правозахисну діяльність, а також карально-реприсивний характер такої діяльності з боку держави та її отождолення з юридичною відповідальністю.

В інших випадках правозахисна діяльність у теоретиків права асоціюється насамперед з адвокатською діяльністю та діяльністю нотаріату, роботою судів і органів досудового слідства. Зокрема, Б. Шагєв у роботі «Юридична діяльність і її система» (2014 р.), розрізняючи охорону й захист прав людини, доходить парадоксального висновку, що «охорона права або правоохорона неможлива без захисту у випадку порушення й без попередження цих порушень ...» [3, с. 102].

Наведене положення правознавець вважає достатнім для того, щоб показати правозахисну діяльність через систему відповідних повноважень адвокатури, органів досудового слідства й судів та оминати правозахисний потенціал інститутів громадянського суспільства й інших суб'єктів. Питання правозахисної діяльності проаналізовано в працях таких учених-конституціоналістів та експертів, як Я. Берназюк [8], О. Батанов [4], Д. Базілевич [5; 6; 7], Ю. Барабаш [8], О. Лотюк [9], В. Нестерович [10; 11; 12], О. Скрипнюк [8; 13], В. Федоренко [8; 14; 15] та інших. На нашу думку, конституційна правозахисна діяльність є комплексним видом конституційно-правових відносин, які охоплюють широке коло суб'єктів,

уповноважених забезпечувати, гарантувати, захищати й поновлювати основоположні права та свободи людини.

Формування цілей. Мета статті – дослідити конституційні основи правозахисної діяльності прав і свобод людини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Витоки правозахисної діяльності в Україні можна знайти ще в Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Загальновідомо, що вся історія України була пронизана боротьбою за права Українського народу та кожного українця. До прикладу, частка українців у дисидентському русі в колишньому СРСР була домінантною. У кінці 90-х років ХХ ст. у середовищі правозахисників було сформовано та реалізовано ідеї розбудови незалежної України.

На сьогодні конституційні права та свободи людини є найвищою цінністю для суспільства та держави, а їх гарантування та захист у більшості конституцій і конституційних актів (біллі та декларації про права людини *etc*) країн світу належать до першочергових обов'язків держави. Як слушно зазначає С.Головатий, у такій системі координат «... людина – «найвища цінність». А держава в цій системі – це слуга людини. Людина – з властивою їй гідністю, з належними їй правами і свободами, з усім тим, що власне, й становить сам сенс існування держави» [16, с. 45]. У разі, коли держава нехтує своєю правозахисною місією, а природна гідність людини знаходиться під загрозою, громадяни й громадянське суспільство повстають на боротьбу за свої основоположні права та свободи. Незабутнім прикладом цього є Революція Гідності 2014 року в Україні.

Не менш важливою місією сучасної держави є й проведення системних реформ щодо всебічного забезпечення прав і свобод людини. Погодимось з відомим американським журналістом і мислителем Ф. Закарією, який пише, що «найважливішою силою будь-якого суспільства є цілеспрямована реформаторська еліта» [17, с. 293]. Саме ці еліти мають спрямовувати свою енергію в правозахисне русло, забезпечувати дієвий захист конституційних прав і свобод людини.

Зауважимо, що в ХХІ ст. держава загалом та її уповноважені органи (омбудсман, конституційні суди тощо) є основним, але не єдиним суб'єктом утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини. Зокрема, важливою правозахисною інстанцією є громадянське суспільство. Згоджуємося з О. Лотюк, що «... дієве громадянське суспільство в ХХІ ст. складно уявити поза межами таких цінностей як конституціоналізм, верховенство права, права і свободи людини, демократія, правова держава, утілення яких у конституційній правотворчій і правозастосовній практиці має своїм наслідком трансформацію населення в соціально активних громадян, активних учасників громадянського суспільства, спроможних утверджувати й захищати свої конституційні права та свободи» [9, с. 273]. Власне, утвердження та захист конституційних прав і свобод треба вважати пріоритетним предметом партнерських взаємовідносин громадянського суспільства та держави.

Важливим суб'єктом правозахисної діяльності з часів Магдебурзького права до сьогодні є територіальні громади й органи місцевого

самоврядування, хоча, на перший погляд, зв'язок місцевого самоврядування з правами і свободами людини не є очевидним. Свого часу О. Батанов зазначав, що «... найбільш віддаленими від інститутів муніципальної демократії є громадянські права та свободи. Проте це аж ніяк не означає, що їх нормативний зміст і тим більше механізм реалізації знаходиться поза сферою взаємодії з інститутами місцевого самоврядування» [4, с. 567]. Конституційно-правові реалії сьогодення підтвердили слушність цього судження.

Реформування місцевого самоврядування й територіальної організації публічної влади в Україні на засадах децентралізації та субсидіарності, а також позитивна динаміка добровільного об'єднання територіальних громад, кількість яких в Україні на початок 2018 року сягнула приблизно 700, спонукає до переосмислення місії місцевого самоврядування в системі правозахисної діяльності в Україні. Адже на сьогодні в Україні сформовані й продовжують формуватися владоспроможні територіальні громади, які забезпечують права жителів не лише на вирішення питань місцевого значення, а й права на працю, відпочинок, освіту, охорону здоров'я тощо.

Як відомо, міжнародна спільнота, яка після страхіть Другої світової війни розробила та прийняла в особі ООН Загальну декларацію прав людини в 1948 році, опинилася в нових правозахисних реаліях. Доречно акцентує А. Репа, «на сьогодні проблема прав людини розгортається в ситуації трьох «після»: ми перебуваємо після століття злочинних тоталітарних режимів; після згорання проекту та здобутків «держави загального добробуту»; після класичних форм війни і насильства» [18, с. 8]. У цій ситуації держави та нації зробили такі важливі кроки – прийняли глобальні правозахисні акти й створили поважні міжнародні організації, що забезпечують дотримання прав людини у світі, а також визнали важливість місії міжнародних правозахисних організацій.

Тому важливим складником конституційно-правозахисного механізму в Україні та за кордоном на сьогодні є міжнародні правозахисні організації (*Freedom House, Human Rights Watch, Transparency International* і ін.). Їх унесок у правозахисну діяльність є значущим, а часто й безцінним. Загалом участь громадськості в правозахисній діяльності є більш ніж затребуваною [19]. Фаховий моніторинг NGO стану дотримання міжнародних правозахисних договорів є не лише досконалою методикою виявлення фактів порушення прав і свобод людини, а й також дає змогу дібрати довершений правовий інструментарій національного конституційного права, спроможний упередити кратність подібних деліктів надалі. Зокрема, унести зміни до чинного законодавства, які створюють додаткові механізми захисту конкретних прав людини.

Зазначимо, що права та свободи людини, їх утвердження, реалізація та захист цілком заслужено стали одним з ключових предметів конституційної правотворчої та правозастосовної практики в XXI ст. Цю тезу підтверджує й діяльність Конституційної комісії, яка ще в 2015 році визначила три ключові напрями своєї роботи: реформа місцевого самоврядування на засадах

децентралізації; удосконалення конституційних засад правосуддя; регулювання прав, свобод і обов'язків в Україні. І якщо перші два керунки конституційної реформи в 2015-2018 роках уже успішно реалізовано в Конституції та законах України, а також у реформах з децентралізації та правосуддя, то правозахисна реформа лише починає втілюватися в правовій реалії сьогодення.

Зокрема, Президент України своїм Указом від 25 серпня 2015 року № 501/2015 затвердив «Національну стратегію у сфері прав людини», потреба в якій зумовлена «... необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері» [20]. На реалізацію цього важливого правозахисного документа Кабінет Міністрів України видав розпорядження від 23 листопада 2015 року № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» [21], який започаткував новітній етап розвитку правозахисної діяльності в Україні.

До прикладу, відповідно до пунктів 24-26 вищезгаданого Плану Міністерство юстиції України «удосконалює стандарти якості надання правової допомоги та забезпечення їх дотримання, розширює можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах; забезпечує якісну й доступну правову допомогу через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги» [22] тощо.

На Колегії Міністерства юстиції України, яка відбулася 26 квітня 2018 року, керівництво Координаційного центру з надання правової допомоги визначило ключовими досягненнями своєї роботи в 2017 році розширення доступу до безоплатної правової допомоги вразливих категорій населення; спрощення процедури відбору адвокатів, які забезпечують надання безоплатної правової допомоги; запровадження правових консультацій громадян у телефонному режимі тощо. На Колегії Мін'юсту також було зазначено, що основними пріоритетами посилення правової спроможності громадян є: створення умов для розвитку проекту «Я МАЮ ПРАВО!» на базі наявних правових клубів; розроблення концепції незалежного провайдера з безоплатної правової допомоги у територіальних громадах; запровадження автоматизованого механізму обміну даними про затриманих осіб тощо.

Ці та інші новели конституційної правотворчої та правозастосовної практик у сфері захисту прав і свобод людини в Україні вимагають на сьогодні належного теоретико-методологічного забезпечення. Йдеться про обґрунтування теорії конституційних основ правозахисної діяльності в Україні.

Отже, проблеми теорії та практики конституційних основ правозахисної діяльності в Україні зберігають свою актуальність і вимагають комплексного дослідження. Метою, тобто «кінцевим баченням» за Дж. Д'юї [22, с. 62], цього дослідження є формування теоретико-методологічних основ конституційної правозахисної діяльності як пріоритетної мети та

завдання діяльності Української держави й громадянського суспільства й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері утвердження та захисту основоположних прав і свобод людини в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду правозахисної діяльності.

На наш погляд, ця мета є досяжною через реалізацію низки взаємопов'язаних завдань, а саме через:

- визначення змісту, сутності, ознак, структури, а також оптимальної методології пізнання та розуміння основ конституційної правозахисної діяльності в Україні та Європі загалом;

- обґрунтування комплексної періодизації становлення й розвитку теорії та практики конституційної правозахисної діяльності в Україні;

- виявлення та розкриття мети й завдань конституційної правозахисної діяльності та її меж;

- визначення та аргументування конституційних основ правозахисної діяльності Української держави та її органів і посадових осіб, місцевого самоврядування й інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій і NGO, що репрезентовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, а також міжнародними угодами ЄС, зокрема Лісабонським договором 2007 року, які втілюють такі спільні цінності європейських народів, як «... правдива демократія, людські права та правовладдя» [16, с. 359];

- розкриття сутності та змісту правозахисної місії інституту адвокатури, який на сьогодні є одним з найбільш важливих суб'єктів захисту конституційних прав і свобод людини в контексті судової реформи, започаткованої в 2016 році, а також визначення конституційно-правової природи такого феномену сучасності як «монополія адвокатури»;

- обґрунтування пропозиції з удосконалення положень Конституції та законів України щодо правозахисної діяльності в Україні та оптимізації відповідної конституційної правозастосовної діяльності *etc.*

Висновки. Наведені завдання дослідження конституційних основ правозахисної діяльності в Україні, під якою розуміється цілеспрямована та структурована правова діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства щодо захисту та поновлення порушених конституційних прав і свобод людини, не можна вважати вичерпними. Очевидно, що на сьогодні треба порушити ґрунтований дискурс не лише про наявність правозахисних механізмів в Україні, а й про їх ефективність, порівняно з правозахисними механізмами в інших державах-членах ЄС.

Використані джерела:

1. Новак-Каляєва Л. М. Права людини як теоретико-методологічна основа державного управління : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. доктора наук з держ. управл. : 25.00.01. Київ, 2014. 36 с.

2. Сырых В. М. Теория государства и права : учебн. 5-е изд. М. : ЗАО Юстицинформ, 2006. 192 с.

3. Шагиев Б. В. Юридическая деятельность и ее система: проблемы теории и практики : монография. М. : Юрлитинформ, 2014. – 192 с.

4. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія; відп. ред. М. О. Баймуратов. Київ : ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2010. 567 с.

5. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Лобювання в Україні та за кордоном: досвід, проблеми і перспективи» / Д. Базілевич, В. Нестерович; за заг. редакцією к.ю.н. В. Федоренка. Київ : СПД Москаленко О.М., 2009. 36 с.

6. Проблеми легітимації інституту лобювання в Україні та шляхи їх розв'язання: Матеріали громадського обговорення, м. Київ, 12 жовтня 2009 року / передмов. М. Оніщук; автор. і упор. В. Федоренко, Д. Базілевич, В. Нестерович, С. Юр'єв, Я. Кагляр / за заг. ред. В. Федоренка. Київ : СПД Москаленко О.М., 2009. 108 с.

7. Інститут лобювання в Україні та за кордоном: походження, проблеми, перспективи розвитку. Науково-інформаційне видання / Д. Базілевич, В. Нестерович, В. Федоренко; Інститут професійного лобювання та адвокати. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2015. 111 с.

8. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення : монографія / О. В. Скрипнюк, В. Л. Федоренко, Ю. Г. Барабаш, Я. О. Берназюк та ін.; за ред. О. В. Скрипнюка і В. Л. Федоренка. Київ : НАДУ, 2011. 344 с.

9. Лотюк О. С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні : монографія. Київ, 2014. 406 с.

10. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.

11. Нестерович В. Ф. Інституційне утвердження електронних петицій в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Віче*. 2015. № 22. С. 18-23.

12. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.

13. Скрипнюк О. В. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні: досвід і перспективи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 2. С. 15-20.

14. Федоренко В. Л. Інститут лобювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні / В. Ф. Нестерович; В. Л. Федоренко. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 9. С. 13-25.

15. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / автор. кол.; В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.

16. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.

17. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М. : Ладимир, 2004. 383 с.

18. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломана ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. 2-е вид. Київ : Ніка-Центр, 2012. 320 с.

19. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики : монографія /

В.Ф. Нестерович; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ імені Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 736 с.

20. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президент України 25 серпня 2015 р. № 501/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 20. Ст. 1203.

21. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : розпорядження Кабінет Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 245.

22. Д'юї Дж. Досвід і освіта / пер. з англ. М. Василечко. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.2018

Корниенко П. С. Основы правозащитной деятельности в Украине как объект конституционно-правовых исследований

Статья посвящена исследованию конституционных основ правозащитной деятельности в Украине, под которой предлагается понимать целенаправленную и структурированную правовую деятельность органов государственной власти и органов местного самоуправления, их должностных лиц, а также институтов гражданского общества по защите и восстановлению нарушенных конституционных прав и свобод человека. Значительное внимание уделяется правозащитным инициативам Министерства юстиции Украины в 2017-2018 годах. Анализируется опыт исследования конституционных прав и свобод человека в Украине и их защиты в украинской правовой науке, а также делается вывод о малоисследованной проблеме теории и практики правозащитной деятельности.

Ключевые слова: права и свободы человека, защита прав и свобод человека, правозащитная деятельность, правозащитные общественные организации, международные правозащитные организации.

Korniyenko P. Bases of Law-defense Activity in Ukraine as the Object of Constitutionally-legal Researches

Human rights and freedoms are one of the greatest achievements of Western civilization. New and recent history originally of Western civilization, and from the second half of the XX century. and of all mankind, this is primarily the history of the establishment and protection of fundamental human rights and freedoms.

Human rights have become the main and universal slogan and the greatest achievement of revolutions and wars for independence in the late XVIII-XIX centuries. At this time, one of the first constitutional acts in the history of mankind was the Declaration of Human Rights and Citizen 1789 in France and the Bille of Rights in 1791 in the United States. These acts remain valid till today. Later, in the XIX-XXI centuries. the development of constitutionalism was accompanied by the expansion of the system of human rights and freedoms and the improvement of legal mechanisms for their protection. Although this process stalled during the First and Second World Wars. This led to consolidation of the protection of fundamental human rights and freedoms at the international level and their consolidation in the Universal Declaration of Human Rights, 1948, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and other international human rights instruments, and subsequently in the constitutions of most states the world.

The Constitution of Ukraine, which in Art. 3 found that "man, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The assertion and maintenance of human rights and freedoms is the main responsibility of the state. "At the same time, Ukraine has not only modern mechanisms for the establishment of constitutional rights and freedoms, but also their protection.

Keywords: human rights and freedoms, protection of human rights and freedoms, human rights activists, human rights NGOs, international human rights organizations.

УДК 340.12

О. М. Литвинов

**ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА
КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ.
Стаття перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ
ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ
МЕТОДОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ.
Частина 2. ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ: СТАЛІ
(ЗАГАЛЬНІ) ТЕРМІНОПОНЯТТЯ**

Питання термінології в процесі дослідження права як феномену культури проаналізовано у взаємозв'язку з методологічними проблемами формування та здійснення культурологічного підходу у філософії права. Розглянуто ключові категорії концептуального рівня: культура, право, вторинні культури тощо. Доведено думку про необхідність апелювання до методологічних досягнень світової (західної) філософії ХХ століття, на основі яких запропоновано формування культурологічного підходу, що спирається на засадничі ідеї Аристотеля. Показано практичну доцільність і ефективність такого підходу на прикладі аналізу сучасного вітчизняного законодавства.

Ключові слова: право, культура, філософія права, правознавство, феномен, феноменологія, онтологія, термінологія, вторинні культури.

Постановка проблеми. Цей текст є продовженням статті про особливості формування та використання методів дослідження права як феномену культури та пошуків посилення такої дослідницької позиції через урахування критичних зауважень її опонентів¹. Іншим боком зазначеної проблеми доцільності культурологічного підходу є питання

¹ Див.: Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. Стаття перша. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. Частина 1. Про методологію // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. Вип. 1 (81). С. 297-304. Розміщення статті в розділі «Трибуна викладача» науково-теоретичного журналу може бути визнано за доцільне на підставі того, що питання, які там розглядаються, є частиною курсу «Теоретичні та філософські проблеми права» за програмою підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти за спеціальністю 081 «Право», але змістовно він також відповідає вимогам, що висуваються до розвідок розділу «Загальнотеоретичні проблеми держави і права», у якому розміщено цей текст.

термінологічного оформлення позиції, що відстоюється, а це означає потребу й прояснення змістовного наповнення та смислових значень (або конотацій) як загальнозживаних термінопонять, так і тих, що були запропоновані як новели в працях самого автора. У запропонованому тексті увагу буде приділено здебільшого першим, тобто загальним поняттям, на які спираються наміри довести продуктивність думки про інтерпретацію права насамперед як феномену культури, а також попереднє пояснення понять, які не є вживаними в правознавстві, наприклад, «вторинні культури» або «другий осьовий час», але відомі досить вузькому колу культурологів, чи то є створеними на основі наявних понять – у цьому випадку йдеться про історичну науку та філософію історії («осьовий час» – концепція К. Ясперса, на сьогодні визнана світовою науковою спільнотою). У найбільш широкому сенсі йдеться про те, що оперування звичними для правознавця поняттями (термінопоняттями), зокрема й такими, що мають категоріальний статус, не завжди дає змогу адекватно відбивати процеси, що відбуваються й що відбувалися (охоплюючи й процеси мислення), а це вимагає тієї аналітичної та синтетичної роботи, що пропонується в цій праці. До того ж на тлі очевидного зростання ваги персоналізації в соціумі, включаючи комунікативні дії, зростає значення пояснювальної функції, яка забезпечується екзистенційним напруженням, а це, своєю чергою, ставить логічно обґрунтовані межі догматизму та надмірної формалізації указаних процесів. Зі спиранням на ідею прав людини – невідчужуваних прав людини – це дає змогу більш докладно висвітлювати все, що стосується правової реальності, що також підвищує значущість питання термінології в зазначених ракурсах. Звідси *актуальність теми цієї розвідки*, якщо навіть не вдаватися до світоглядного аспекту проблеми, який на сьогодні також є надзвичайно важливим: маємо на увазі насамперед вербальну еквілібристику в смисловому полі міжнародного права та продовження практики перекручення смислів представниками «вторинних культур» (що розглянемо і в цій статті).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поданих у частині 1 цієї статті точок зору [1, с. 298] тут додаю короткий огляд досить показової праці «Аналіз культури, дослідження культури і права: рух до правового реалізму» [2], а також відомої статті Р. Котерела «Право в культурі» [3]. Перша праця є збіркою статей, загальна спрямованість яких – якщо гранично коротко – є культурологічною, але головною метою її (праці) загалом є дослідження шляху формування найвпливовішого й на сьогодні напрями правової думки – юриспруденції (у термінології англо-американських правників, до речі, якщо йдеться про навчальний курс з цієї назвою, він майже повною мірою змістовно відповідає тому, що в нас означається як філософія права і частково як теорія права, але це є темою окремого дослідження). Правовий реалізм [4] – знов-таки, якщо гранично коротко – є подальшим поглибленням і розвитком прецедентного права, що спирається насамперед на практику судів (точніше – суддів), а прискіпливий аналіз судових рішень і привів науковців (часто – вони також судді й водночас професори університетів) до

виявлення непересічного значення категорії культури, що дало змогу зокрема навіть розглядати «право як культуру» (це назва однієї з перших статей збірки за авторства Н. Мейзі [2, с. 37-72]). Тобто, моє наполягання на тому, що право є категорією культури [5, с. 134-248], а культура є правовою категорією [5, с. 36-133], що викликало багато питань і заперечень у вітчизняних юристів, не є вельми оригінальним для мислення правників у правових державах, як то ми звичайно називаємо в цьому випадку США.

Тому вважаю за потрібне виокремити екзистенційний аспект проблеми, що стосується ракурсу, у якому ми її розглядаємо: значна змістовна різноманітність у самих спробах осмислити право як соціальний регулятор, який має, як з'ясовують у цьому випадку американські дослідники, дотичність до таких же різноманітних проявів культури. А це осмислення спирається й на спроби порівняння з іншими сферами втілення людської раціональності як пошуків способів здійснення людських прагнень поліпшення свого існування, і на виявлення зв'язків із суто прагматичними сподіваннями людини на можливості реалізації свого потенціалу кожним індивідом. Такі розвідки та роздуми людей, які здійснюють свої плани і мрії в умовах забезпечення свободи дії, не завжди сприймаються людьми, які існують у межах «вторинних культур», до яких належимо й ми, тобто культур імітаційних (у цьому випадку йдеться про сферу правову, але не тільки) [5, с. 108-133], а це є величезною проблемою не тільки суто логіко-раціонального штибу; тут виникають пересуди й забобони, що спираються на звичайну афективність. Йдеться насамперед про неспроможність визнати цю свою вторинність, йдеться про заздрість, яка викликає агресивність, – і тоді питання виправдання культурних стереотипів через відстоювання традицій стає ґрунтом не тільки не визнання навіть того, що може поліпшити життя чи навіть уже його поліпшило, а й не сприйняття та навіть знищення носіїв таких ідей і такого світогляду. Той бік або шар культури, який спирається на традиції забобонів і дихотомію «свій-чужий», переходячи в дії політичного характеру, «розвертає» в минуле навіть соціальний час, де право інтерпретується як винятково або переважно як сила жорстка, фізична або військова, а не сила розуму та гуманістично наповнених моральних (морально-релігійних) норм, що має підтримку всіх або більшості (тобто є легітимною). А це є також питанням і термінології, що відбиває глибинні світоглядні процеси, які можуть мати величезний вплив на величезні маси людей (наприклад, сучасне цькування термінопоняття «толерантність» вищими ієрархами православної церкви Московського патріархату [5] та інтерпретацію захисту прав людини як «ересь» [6]).

Формування цілей. Головною метою розгляду питання термінології є уточнення термінопонять, на яких ґрунтується загальна концепція тлумачення права як феномену культури, що запропонована автором. У цій частині статті йдеться здебільшого про термінопоняття, що широко вживаються в науковій літературі, у наступній частині – про такі, що є авторськими конструкціями як результати дослідження. Одним з найважливіших результатів є констатація гуманізації взаємовідносин і взаємодії людей як культурного (культурно-історичного) процесу, де

постійно відбувається переведення окремих дій і форм відносин за межі культури як суто людського способу існування у сферу кримінального, тобто неприйняттого, а тому не тільки поняття права, але й поняття культури потребує уточнення для використання в дослідженні проблем філософії права та юридичної науки загалом.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з формулювання проблеми, що обговорюється («Право як феномен культури»), то першим термінопоняттям, до якого слід звернутися, є «право». Але розгляд почнемо з того, що обумовлює контекст і функціонування самого права, і, з урахуванням спрямованості дослідження, специфіки підходу до його інтерпретації. Це категорія культури, яку в ХХ столітті було поставлено в центр уваги соціально-філософських концепцій, а стрижнем такого підходу в змістовному плані стали питання мови, у плані методологічному – феноменологія. Роль своєрідного ланцюга або мосту, що пов'язували й пов'язують на сьогодні ці шари інтелектуального поступу людства до розуміння себе (тобто людини й суспільства) перебрала герменевтика. Те, що ми були відсторонені від цього поступу з причин ідеологічно вибудованої «залізної завіси», сервільною прислужницею якої була і юриспруденція (термінологічно втілювалася в поняттях «соціалістичне право», «соціалістична законність», «критика буржуазних концепцій...» будь-чого тощо), не позбавляє нас сьогодні від потреби інтелектуальної напруги передусім щодо адекватності усвідомлення того становища, у якому ми опинилися, і, відповідно, у потребі його подолання. До того ж намагання повернути нас знову до такого примітивізованого з точки зору реалій ХХІ століття становища не припиняються, набуваючи гострого й жорстокого вигляду, про що коротко вже було сказано (на прикладі архаїчного заперечення найвищих моральних і правових досягнень людства – толерантності та ідеї невідчужуваних прав кожної людини, які, до речі, побудовані, як відомо, насамперед на цінностях, що їх відстоював засновник християнства).

Величезна кількість визначень культури, охоплюючи й змістовне «перетинання» з іншими категоріями, насамперед «цивілізацією», не повинна нас уводити в оману на рівні буденної свідомості (дуже розповсюджена помилка в працях і діяльності радянських і пострадянських учених). Йдеться про те, що це є звичним явищем, а зазначена кількість свідчить лише про значущість цієї категорії в житті людей. Те ж саме стосується й суто змістовного боку цього питання, оскільки однозначно мислить лише школяр або людина з відповідним рівнем освіти, тобто розвитку. Це для неї, скажімо, математика є точною наукою, а для справжнього науковця-математика – ця наука є найбільш неточною і заплутаною, спираючись, як зазначав видатний математик і філософ Б. Расел, на те, що є приблизним (я б доповнив, і на те, чого загалом не існує в матеріальному світі на кшталт числа або прямої лінії), а в наукових пошуках у цій галузі знань («точних науках») головним є інтуїція, як зазначав А. Енштейн.

Але це не звільняє кожного дослідника визначати та пояснювати свою точку зору щодо тих понять, які він використовує у працях, оскільки, як влучно висловився відомий біолог і письменник Ж. Ростан, можна порозумітися з тими, хто розмовляє іншою мовою, але не з тими, хто в ті ж слова вкладає зовсім інший смисл [Цит. за: 8, с. 52].

Зміст термінопоняття «культура», що його пропонується розуміти як правову категорію (насамперед з причин вагомого значення норми та загалом нормативності), спирається й на етимологію (беручи за основу латину), і на історичне наповнення цього змісту, і на безліч конотацій, тобто смислових значень. Розуміння культури як «способу буття людини» (позиція, що розроблялася українськими філософами і культурологами) уточнюється через класичну Аристотелеву класифікацію якостей людської душі, де ми виокремлюємо суто людське (притаманне тільки людині), тобто розум. Повертаючись до проблематики методології, потрібно одразу виділити здійснене в такий спосіб розмежування з підходом антропологічним, тобто таким, що враховує й інші якості душі, притаманні людині, – рослину й тваринну. Нагадаю, що метою такого розмежування та розробки іншого – культурологічного – підходу до дослідження права було змістовне конструювання категорії культури саме в правознавстві, оскільки в наявній на сьогодні літературі надто часто натрапляємо на багатозначність і неточність у її тлумаченні (де право має предикативну форму і йдеться про «правову культуру»). Навіть більше, якщо ми звернемося до підручників з теорії права (теорії права і держави) і з філософії права, то побачимо, що поняття «правова культура» розглядається в нерозривному взаємозв'язку з поняттям «правова свідомість», що є, звичайно, правильним, але надто незрозумілим для тих, хто лише починає вчитися, опановуючи юридичний фах (термінологічне розрізнення не отримує належного рівня аргументації щодо його необхідності). Як видається, зроблено певний крок у бік більш точного визначення також і поняття правової культури.

Дальшими логічними кроками було, по-перше, розмежування понять культури і цивілізації. У межах права та правознавства виявилось достатнім спиратися на поняття «позитивні наслідки» і «негативні наслідки», залишаючи питання суто позитивного і негативного як варіант дослідницького простору через їх конкретизацію (історичну, регіональну, етніонаціональну тощо). Для послуговування в площині права і правознавства цього виявилось достатнім, оскільки, незалежно від змістовного наповнення таких мовби умовних понять, вони завжди залишаються. Їх синонімічність, що є дуже поширеною у вжитку, охоплюючи й наукову літературу, долається через запропоноване тлумачення цивілізації як певного технічного боку або аспекту культури, і тоді обсяг понять стає частково загальним. Водночас актуалізується питання взаємодії техніки і права, що є досить розробленим у філософії ХХ століття, а за останні десятиліття стало нам відомим ще й завдяки перекладам.

По-друге, для встановлення хронологічних (часово-просторових) якісних характеристик уже самого поняття культури в праві (утім, як також з'ясувалося, і не тільки в праві) виникла потреба виокремлення таких

характеристик, що мали б пояснити різницю в якості вже самих наявних правових систем, але в найзагальнішому плані. Було запропоновано поняття «вторинні культури», яке вже використовувалося в культурології (А. Вебер) і філософії історії (К. Ясперс), але настільки поодинокі, що авторів це стало відомим після досить тривалого використання у своїх працях. Зауважимо, що змістовно це термінопоняття не збігається з указаними авторами, або ж збігається частково; головним тут є виокремлення імітаційності та некреативності таких культур через відкидання позитивного значення нового. У сфері правовій маємо один з найбільш прикрих прикладів такої імітаційності, коли здоровий глузд і культурне (тобто суто людське або позитивне для людини) гине в безлічі симулякрів, чи то документальних, чи то діяльнiсних, у суто філософсько-логічному плані відбувається елементарна підміна смислів (нескінченні логічні помилки й термінологічна неточність, яку, до речі, Р. Декарт вважав причиною більшості людських негараздів). Ступінь виконання конституційних приписів це ілюструє яскраво та показово. А те ставлення до нового, про яке йшлося, відтворюється і в тих прикладах щодо прав людини, що їх наведено вище: типове для реакції представників вторинних культур.

Де кілька слів про історичну конкретизацію таких положень. У часовому ракурсі це історичні епохи до появи та реалізації ідеї прав людини як рівних прав кожної людини. У просторовому ракурсі велику інструментальну роль відіграють поняття Заходу і Сходу в їхньому не географічному, а культурному (культурно-історичному) значенні. До речі, саме через ці поняття до культурних основ правової проблематики долучаються вітчизняні правознавці, до того ж не тільки філософи й теоретики та історики права, а й представники галузевих юридичних наук, зокрема кримінального права (О. Костенко), цивільного права (Є. Харитонов), кримінології (Б. Розовський) та інших. Їхня певна метафоричність є більше перевагою, аніж недоліком, оскільки сама метафора має доволі значне логічне підґрунтя, як і будь-яке образне висловлювання, що має міфологічне походження. Для розуміння права як феномену людського буття, який є потрібною умовою формування суспільності, така метафоричність зокрема є шляхом до людини, і тоді значення культурного контексту стає особливо виразним. Феноменологічність утілює антропологічні характеристики людини через культурні коди чи архетипи в різний спосіб, утім нормативність тут відіграє вирішальну роль. З такої точки зору стає більш окресленою обмеженість позитивістської позиції в її класичному або найбільш розповсюдженішому вигляді, тобто коли право інтерпретується тільки як закон чи інші формалізовані прояви влади.

Останнє й викликає у колах юристів, особливо вихованих у традиціях радянських підходів до розуміння й тлумачення права, той спротив, який аргументується надто часто відсутністю такого розуміння та, відповідно, такої практики в нас і на сьогодні. Що мається на увазі? Передусім неможливість або неспроможність виходу за межі формалізованих норм, навіть якщо вони суперечать і здоровому глузду, і увявленням про

справедливість. Ще більше, навіть апеляція до раціонального в чинному законодавстві, охоплюючи і його процесуальний аспект, стикається з такими архетипами, що їх спотворюють, але це може сприйматися як щось дозволене. Складність і цих міркувань, і ситуацій, про які йдеться, доволі адекватно пояснюється в межах антропологічного підходу, який інтенсивно розвивається на сьогодні. Але вирішення багатьох питань у так званій практичній площині згаданими чинниками й гальмується. Тому запропонований культурологічний підхід, що спирається на раціональні структури мислення, виглядає більш адекватним (насамперед у розумінні відповідності способів вирішення їх меті), ніж навіть підхід антропологічний, де в тлумаченні культури маємо широкий спектр складових тиску на свідомість, коли культура розуміється як така, що уміщує афективні складові. Винесення їх за межі культури в її правовому чи, скажімо, і в юридичному аспекті (очевидно, у сферу біологічного, точніше проявів біологічного) підкреслює значення раціональної нормативності, тобто правових законів, що, з іншого боку (хоча це може виглядати дещо парадоксальним), підкреслює справжність права як фіксованої культурної норми, чим і є закон або позитивне право. Отже, маємо необхідність констатувати не тільки правомірність розуміння й тлумачення культури як правової категорії [9], а й висновку, що має практичне значення: культурологічний аналіз законодавства (якщо прийняти за основу запропоноване розуміння культури) стає ефективним інструментом його експертної оцінки або окремих фрагментів (статей, розділів) законів. Звісно, що конкретизація такої роботи відбувається за допомогою насамперед герменевтичного методу, що було продемонстровано на прикладі ст. 271 КК України [10].

Звідси стає зрозумілим, що критика й навіть відхилення чи відкидання запропонованої позиції, що було неодноразово продемонстровано при обговоренні позиції, викладеної вище, є значною мірою результатом нерозуміння складних за змістом категорій і їх взаємозв'язків з іншими категоріями як права, так і інших сфер соціального знання. Особливо це стосується категорій, які є засадничими, як, скажімо, справедливість, що лежить в основі не тільки права й правознавства, а й моралі та етики. Притаманна радянському та пострадянському правознавству (точніше – юриспруденції) тенденція до редукціонізму (постійного спрощення) як спадщина попереднього ідеологічного тиску також редуктованого марксизму, що її було розглянуто з культурологічної точки зору, надала можливість виявити закономірність історичного розвитку права, а саме: поступово все більше діянь культура виводить за свої межі у сферу неприйнятної, включаючи й кримінальне. Звісно, що йдеться не про виделку та правила поведінки з нею тощо, а про діяння більш серйозні, наприклад, убивство. З цієї точки зору проаналізовано й проблему корупції, що має досить складну структуру як об'єкт наукового дослідження. Запропонований інструментарій дослідження цієї проблеми автор планує використати для аналізу ситуації, що має також значні ознаки корупції на найвищому державному рівні: маємо на увазі неймовірне та невинуватене з логічної та етичної точки зору підвищення заробітної платні суддям

насамперед Верховного та Конституційного судів. У такій роботі буде також використано суголосний культурологічному підходу метод правового економізму, який також розглянуто з точки зору значення в його обґрунтуванні саме культурної (культурно-історичної як етичної, а також літературної) складової – це концепція найбільш цитованого в історії юридичної науки сучасного правознавця, філософа права і судді Верховного суду США Р. Познера та сучасного литовського теоретика і філософа права А. Вайшвілі [5, с. 549-575]. Р. Познер такого роду та інші привілеї можновладців (а в цьому випадку йдеться про судову гілку влади) назвав «безкоштовним проїздом», іронічно підкреслюючи їх аморальність і антиправову сутність; А. Вайшвіла висловлюється більш жорстко, характеризуючи це як «агресію проти суспільства» [11, с. 16-17].

Концептуальний підхід до права як феномену культури потребує додаткового прояснення поняття феномену та особливостей тієї спроби звернення до феноменологічного методу, що здійснив автор статті. Спочатку про термін «феномен». До пояснення, що надавалося, треба додати таке (з огляду на запитання та зауваження колег). По-перше, для нашого правознавства, як позбавленого багато десятиліть адекватного часу дослідницького інструментарію, є досить складним розуміння: а) самої цієї відсталості та обмеженості; б) інструментарію як методів дослідження, що виходить за межі усталеного (найбільш розповсюдженого) уявлення про спрямованість та евристичну цінність філософських знань; в) феноменологію як прояв безпосереднього зв'язку свідомості зі світом речей. Останнє в інтерпретаціях, запропонованих для розуміння права, вимагало звернення не тільки до структур свідомості як здатності абстрактного мислення, скільки до звичного для вітчизняного правника конкретно-образного, тобто міфологічного мислення, що домінує і в суспільстві загалом, і в соціальній сфері, де головним є правничий зміст. Для розуміння права і прав людини як феноменів людського буття було здійснено елементарне порівняння з певними аналогіями насамперед математичними – і арифметичними (число), і алгебраїчними (формули, зокрема корінь квадратний), і геометричними (пряма лінія). Аналогія з такими відсутніми в матеріальному світі сутностями, без яких людина не може існувати, з правами людини, є, скажімо, певним «дитячим варіантом» роз'яснення феноменологічності правових явищ, дальше існування яких розглядалося вже в контексті того способу людського буття, що означається як культура. Тому поняття феномену означає також і певну межу права, тобто те, що виключає неприйнятність його природі, наприклад, свавілля. Останнє робить безглуздим апелювання до тих інтерпретацій права, що спираються на, по суті, варварські підстави або чинники, насамперед жорстку силу, навіть попри те, що багато чого з цих інтерпретацій є навіть звичними не тільки для пересічного громадянина (обивателя), а й для спеціаліста-юриста. Не сприйняття такого (щойно викладеного) погляду, як на мене, є наслідком тих редукованих ще за часів радянських постулатів щодо пояснення світу, які спотворювали й погляд на світ, і, відповідно, життя

людей. Автор наводив деякі з прикладів, найбільш показовими з яких є ставлення до генетики та кібернетики як «буржуазних лженаук», продемонстроване напівосвіченими радянськими керманічами на межі 1940-1950-х років, що відкинуло нас від досягнень неспотворених ідеологічними химерами суспільств на багато десятиліть назад. І таке не в перший раз.

Звідси витікає значення того «як», що поєднує «право» з «феноменом», а потім ускладнюється апеляцією до культури, але вже в чітко визначеному ракурсі розгляду, про що вже йшлося. Тому й це надкоротке слово потребує хоча б такого ж надкороткого герменевтичного екскурсу. «Як» – це сполучник, що посилює твердження у вигляді сукупності смислів з одночасним виокремленням та підкресленням визначального з них. Формулювання «право – феномен культури» або «право є феномен культури» з філологічної точки зору є ідентичними тому, де використано сполучник «як», але герменевтичне посилення через останнє (сполучник) надає уточнювального спрямування в бік «феномену культури», а це для юридичної думки, як видається, є вельми важливим. Це потребує спеціального розгляду (зокрема з позицій, розроблених М. Гайдеггером у його класичному «Бутті і часі»), а поки що треба зафіксувати важливість цієї думки для підтримання та посилення ідеї щодо гуманістичного змісту права як його – права – призначення.

Що ж до категорії «право», то розкриттю його змісту й можливих смислів у найбільш адекватних виразах і термінопоняттях підкорена загалом сама спроба формування того підходу, що його пропонується визначити як культурологічний.

Висновки. До головних висновків вищевикладеного віднесемо такі:

1. Питання термінології права і правознавчого дослідження є тісно пов'язаними, відбиваючи високий ступінь і смислової єдності, і суто технологічного (словникового) втілення, але реальне наповнення будь-якого терміна (термінопоняття) залежить від культурного контексту.

2. Поняття культури може вважатися засадничим у правознавстві, оскільки є втіленням суто людського (розумного, раціонального) у регулятивній та організаційній сферах людського буття, набуваючи значення синоніму людського як прояву її – людини – найкращих якостей.

3. Поняття феномену визначає не тільки особливість і своєрідність будь-якого явища, а й означає його смислові межі, формуючи розуміння онтологічних засад культурних явищ щодо того, що є позитивним для людини, а сполучник «як» посилює герменевтичне виокремлення такого позитиву.

4. Поняття права у межах культурологічного підходу набуває винятково людиноспрямоване тлумачення через принципове спирання на розумні (раціональні) якості людської природи. Використання такого підходу може принести важливі практичні результати в процесі застосування його до чинного законодавства, але ще більш важливим виглядає попередній культурологічний (у запропонованому сенсі) аналіз законопроектів.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 1*. Про методологію. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1 (81). С. 297-304.
2. Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law : Moving Beyond Legal Realism / [edited by Austin Sarat and Jonathan Simon]. – Durham and London : Duke University Press, 2003. – 366 p.
3. Cotterrell, Roger. Law in Culture / Roger Cotterrell // Associations. – 2003. – № 7 (1). – P. 213–225.
4. Погребняк С. П. Правовий реалізм // Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2. Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. С. 673-677.
5. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
6. Патриарх Кирилл: Толерантность – пройденный путь в развитии межрелигиозных отношений. URL: <http://wwwpravmir.ru/patriarx-kirill-tolerantnost-projdennyj-put-v-razvitiimezhreligioznykh-otnoshenij/>.
7. Патриарх Кирилл: Права человека – это ересь, революция против Бога. URL rosbalt.ru/moscow/2016/03/20/1499460.html?utm_campaign=transit&utm_source=mirtesen&utm_medium=news&utm_from=mirtesen
8. Семенченко Н. Образование и интеллект. Киев : «Саммит-книга», 2010. 80 с.
9. Литвинов О. М. До обґрунтування поняття «культура» як правової категорії : смислові витoki та термінологічні втілення (нотатки на сторінках книжки Йогана Гьойзінґи). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 3. С. 3–13.
10. Литвинов О. М. Кримінальна юстиція як кримінальна спільнота (філософсько-правові аспекти прихованих інтенцій культури в юридичній термінології). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 2. С. 291–301.
2. Литвинов О. М. Про концепцію правового економізму Ричарда Познера (філософсько-культурологічні роздумування на тлі деяких проблем сучасної України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2012. Вип. 1. С. 5–18.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. Статья первая. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 2. О терминологии: устоявшиеся (общие) терминопонятия

Вопросы терминологии в процессе исследования права как феномена культуры анализируются в взаимосвязи с методологическими проблемами формирования и осуществления культурологического подхода в философии права. Рассматриваются ключевые категории концептуального уровня: культура, право, вторичные культуры и т. п. Доказывается положение о необходимости

апеллирования к методологическим достижениям мировой (западной) философии XX века, на основе которых предлагается формирование культурологического подхода, который опирается на основополагающие идеи Аристотеля. Показана практическая целесообразность и эффективность такого подхода на примере анализа современного отечественного законодательства.

Ключевые слова: право, культура, философия права, правоведение, феномен, феноменология, онтология, терминология, вторичные культуры.

Lytvynov O. Law as a Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-criticism. Article One. On the Appropriateness of Formulation the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 2. On the Terminology: Set (general) Terms-Notions

The questions of terminology in the process of the study of law as a cultural phenomenon are analyzed in connection with the methodological problems of the formation and implementation of the culturological approach in the philosophy of law. The key categories of the conceptual level are considered: culture, law, secondary cultures, etc.

The author proves the necessity of appealing to the methodological achievements of the world (western) philosophy of the 20th century, on the basis of which it is proposed the formation of a culturological approach that is based on the fundamental ideas of Aristotle. Preference is given to phenomenology (and phenomenological hermeneutics), as well as ontology. The meaning of the concept of "phenomenon" as a result of ascertaining the presence of its boundaries in the ontological section through the particle "as" is considered. Practical expediency and efficiency of such approach is shown on an example of the analysis of the modern domestic legislation.

The indication in the title of the article about the appropriateness of his angle is also an explanation of the introduction of new terms for the jurisprudence (terminology) or giving new additional meanings to the terms already available. There is no certain arbitrariness of the author, the appeal to them follows from attempts to explain the function in government, especially, its erosion in the most complicated processes of state building in post-totalitarian societies, primarily in Ukraine.

The peculiarity of this text is the clarification of the content and some meanings of the terminology, which is well established in jurisprudence, including the philosophy of law. Clarifications and explanations are the result of critical remarks made by various opponents of the author of this article. The negative significance of such a quality of culture as imitation is emphasized, which became the main reason for defining such cultures as "secondary" cultures. This is also manifested as the quality of legal culture.

An attempt has been made to provide additional arguments for the separation of the concepts of legal culture and legal consciousness, which are not always clearly separated in the theory of law and state. The assumption of the corruption component in the process of judicial reform in Ukraine was advanced on the basis of the culturological approach developed, as well as the culturological approaches in the jurisprudence of the USA (R. Pozner) and Lithuania (A. Vaishvila).

Keywords: law, culture, philosophy of law, jurisprudence, phenomenon, phenomenology, ontology, terminology, secondary cultures.

**ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ
ЗІБРАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

У статті розкрито проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні. Зазначено, що законодавство України у сфері проведення мирних зібрань громадян потребує суттєвого вдосконалення. Положення Конституції України хоч і мають безпосередню дію, проте без їх деталізації в спеціальному законі про мирні зібрання громадян з погляду практичної реалізації цього права є досить загальними. Зроблено висновок, що вже давно виникла нагальна потреба чітко та детально визначити організаційно-правові засади підготовки й проведення мирних зібрань громадян окремим Законом України.

Ключові слова: проблеми, конституційно-правове регулювання, мирні зібрання громадян, Україна.

Постановка проблеми. Важливість проведення мирних зібрань громадян для сучасної демократії важко переоцінити. На сьогодні мирні зібрання є однією з основних конституційних свобод громадян, яка отримала міжнародно-правовий вимір гарантування її реалізації. Закріплення свободи мирних зібрань у низці міжнародно-правових документів забезпечують її ефективне використання як форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Свобода зібрань та право висловлювати свої погляди під час таких зібрань, указується в Рішенні Європейського суду з прав людини від 02 жовтня 2001 року в справі «Станков та Об'єднана македонська організація «Глінден» проти Болгарії», становить одну з найважливіших цінностей демократичного суспільства і є однією з основних умов його розвитку та реалізації можливостей кожного. Сутністю демократії є здатність вирішувати проблеми під час відкритих дебатів, які засновані на принципах плюралізму, толерантності й широти поглядів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні висвітлено в наукових працях таких учених, як О. Власенко, В. Погорілко, В. Руденко, С. Шевчук, П. Шляхтун, В. Федоренко та інші. Попри велику кількість публікацій з означеної проблеми, які мають місце останнім часом у вітчизняній юридичній науці, питання конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні й досі потребує всестороннього та комплексного вивчення й дослідження, зокрема через високу затребуваність мирних зібрань в Україні та відсутність відповідного окремого закону.

Формування цілей. Автор має на меті розкрити проблеми конституційно-правового регулювання проведення мирних зібрань громадян в Україні.

Виклад основного матеріалу. Першим міжнародно-правовим актом, який закріпив право на свободу мирних зібрань, є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, у якій у пункті 1 ст. 20 зазначено, що кожна

людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій [2]. Схоже положення закріплено також у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, де в ст. 11 указано, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлено законом і є потрібними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення вказаних прав особами, які входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [3].

Поєднання права на свободу мирних зборів і асоціацій у низці міжнародно-правових актів, акцентує увагу С. Шевчук, не є випадковим. Свобода об'єднання фактично містить як компонент свободу зібрань, позаяк без регулярних зустрічей членів об'єднання вона не здатна діяти. Поєднання права на свободу мирних зборів і асоціацій дозволяє вирішити досить складне завдання, яке виникає при проведенні мирних зібрань – об'єднати політично та соціально різнорідних громадян у працездатну асоціацію, що приймає збалансовані рішення, які відповідають інтересам більшості [4, с. 573]. Тому без перебільшення можна констатувати, що проведення мирних зібрань громадян відіграє важливу роль у системі безпосередньої демократії та виступає ефективною формою залучення пересічних громадян до вирішення державних та суспільних справ.

Згодом міжнародний стандарт права на свободу мирних зібрань було відображено в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. Статтею 21 цього Пакту визнано право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону, і які є потрібними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я й моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб [5]. Відповідний перелік міжнародних актів, які гарантують право на свободу мирних зібрань громадян можна продовжити, однак достатньо вищенаведених, оскільки вони загалом дозволяють побачити міжнародний підхід щодо регламентації проведення мирних зібрань.

Ключовою позицією міжнародних актів є те, що організаційно-правовий механізм підготовки та проведення мирного зібрання має давати змогу його ініціаторам досягати мети, навіть якщо цьому протидіють органи публічної влади. До того ж наріжним міжнародним принципом цього конституційного права є презумпція проведення мирного зібрання, що зберігає свій мирний характер. Навіть якщо представники громадськості не подали чи не вчасно подали повідомлення про мирне зібрання, це не дає підстав для зупинення чи обмеження мирного зібрання. Лише тоді, коли зібрання втрачає мирний характер, правоохоронні органи мають право втручатися, і то лише з метою припинення правопорушень, а не для припинення самого зібрання громадян [6, с. 16].

Крім того, відповідно до міжнародно-правових стандартів, держава має позитивні обов'язки щодо забезпечення безперешкодної реалізації права на свободу проведення мирних зібрань. Наразі в Україні цей обов'язок через відсутність спеціального закону про мирні зібрання не отримав нормативно-правового закріплення, тому органи публічної влади досить часто перекладають його на організаторів мирних зібрань громадян. Зміст цього обов'язку полягає в забезпеченні громадського порядку під час проведення мирних зібрань, гарантуванні фізичної безпеки його учасників та створення організаційно-правових передумов щодо можливості громадян вільно висловити свою позицію стосовно того чи іншого нормативно-правового акта чи його проекту під час проведення мирних зібрань. Водночас в умовах українського сьогодення, коли мирне зібрання зазвичай проводить вразлива ініціативна меншість громадян, яка виступає «за» або «проти» прийняття певного нормативно-правового акта, вона досить часто наражається на насильницький супротив з боку осіб, які не розділяють ці погляди.

Особливого занепокоєння викликає тенденція щодо поширення в Україні протягом останніх років такого ганебного явища, як «тітушки» – спеціально найнятих за гроші молодиків та інших осіб здебільшого кримінального походження для перешкоджання проведенню мирних зібрань громадян, як-от: 1) залякування, переслідування його організаторів та учасників, здійснення розправи над ними через застосування грубої фізичної сили; 2) дискредитація мирного зібрання громадян через організацію масових сутичок, заворушень, бійок, насильницького розгону зібрань, здійснення нападів, погромів, підпалів та інших провокацій, які грубо порушують громадський порядок. Апогеєм застосування тітушок став період проведення громадських акцій Євромайдану наприкінці 2013 – початку 2014 рр., що вилитося в численні людські жертви та досить серйозну дестабілізацію ситуації в окремих регіонах України. Тому головним обов'язком органів публічної влади, передусім правоохоронної спрямованості, є реальне, а не декларативне гарантування безпеки проведення мирних зібрань громадян. Лише за таких умов їх проведення може стати дієвою конституційно-правовою формою впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

На категоріально-понятійному рівні мирні зібрання громадян у наукових та нормативно-правових джерелах конституційного права досить часто позначаються терміном «маніфестація». На думку українського вченого П. Шляхтуна, цей термін означає відкритий прояв або виявлення та є узагальненою назвою різних індивідуальних, колективних і масових публічних виступів громадян зазвичай під відкритим небом для прилюдного вираження їхньої позиції з того чи іншого суспільно значущого питання [7, с. 243]. Маніфестація, указується у Великому енциклопедичному юридичному словнику, може полягати в прихильності її учасників якійсь ідеї, їхній солідарності, співчутті, підтримці або протесті з приводу якоїсь події, інформуванні органів публічної влади й широкої громадськості про свої проблеми та висловленні вимог їх розв'язати. Позиція учасників

маніфестацій може заявлятися піднесенням знамен, транспарантів, скандуванням гасел, закликів, виголошенням промов тощо [8, с. 437].

Отже, термін «маніфестація» у конституційному праві вживається у двох значеннях. По-перше, для позначення різних форм мирних зібрань громадян – зборів, демонстрацій, процесій, походів, маршів, мітингів, пікетів тощо. По-друге, як збірне поняття, що корелює з усіма зібраннями, які проводяться під відкритим небом. У чинному законодавстві України термін «маніфестація» для позначення мирних зібрань громадян не використовується.

Розглядаючи змістовний вимір поняття «мирні зібрання», зазначимо, що стосовно нього є декілька розумінь. Зокрема, у довідковому виданні «Парламентаризм: реєстр термінів і понять» мирні зібрання громадян кореспондуються з «формою прямого народовладдя, яка забезпечує реалізацію конституційних політичних прав громадян» [9, с. 178]. На думку В. Погорілка та В. Федоренка, «мирні зібрання громадян – це форма безпосередньої демократії, що передбачає збори громадян, без зброї, для вирішення певних суспільно значущих питань» [10, с. 137]. Російський учений В. Руденко під мирними зібраннями громадян розуміє «конституційно-правовий інститут безпосередньої демократії, що передбачає спільне обговорення та вирішення суспільно значущих питань громадянами, які проживають на певній території» [11, с. 36].

Поняття мирних зібрань громадян також отримало визначення у двох відповідних вітчизняних законопроектах. Проект Закону України від 04 липня 2013 року № 2508а «Про свободу мирних зібрань» визначає мирне зібрання як публічний захід, що проводиться в публічному місці мирно, без зброї у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу або в будь-якому поєднанні цих форм чи в інших, не заборонених законом формах, для вираження особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань [12]. Більш детальне визначення мирного зібрання містить проект Закону України «Про свободу мирних зібрань» від 17 липня 2013 року № 2508а-1, який визначає як такий публічний захід, що проводиться мирно та без зброї в будь-якому, не обмеженому законом для проведення таких заходів місці, у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу або в будь-якому поєднанні цих форм чи в інших, не заборонених законом формах, для вираження особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань для вільного вираження учасниками зібрання своїх поглядів та доведення їх до відома органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суспільства чи іншого адресата, агітації за свої погляди, підтримки поглядів інших осіб чи виступу проти поглядів інших осіб, а також здійснення інших прав і свобод [13].

Міжнародно-правове закріплення та конституювання мирних зібрань громадян у національних правових системах дало неабиякий поштовх їх розвитку та досить широке використання мирних зібрань як форми вливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Зокрема, у цьому контексті мирні зібрання громадян можна класифікувати за такими ознаками. 1. За масштабами проведення: міжнародні; загальнонаціональні;

регіональні; місцеві. 2. За суб'єктом ініціативи: організовані за громадською ініціативою; організовані за ініціативою органів публічної влади. 3. За кількістю учасників: багатолюдні; малолюдні. 4. За ступенем організованості: сплановані; спонтанні. 5. За часом проведення: безстрокові; довгострокові; короткострокові. 6. За правовим характером проведення: законні; незаконні. 7. За змістом порушених питань: громадсько-політичні; соціально-економічні; культурні; екологічні. 8. За характером висловлених вимог: конструктивні; конфронтаційні. 9. За характером проведення: консолідуючі; протестні. 10. За ефективністю впливу на прийняття нормативно-правових актів: ефективні; малоефективні; безрезультатні.

Водночас різноплановість проведення мирних зібрань громадян призвела до їх схожості з іншими конституційно-правовими формами впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Додає такої подібності проведення мирних зібрань громадян використання їх у сукупності з іншими формами впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Однак як на теоретичному рівні, так і з погляду практичної площини проведення мирних зібрань громадян усе ж таки треба розмежовувати з іншими подібними конституційно-правовими формами впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Зокрема, варто вказати на відмінність між проведенням мирних зібрань громадян для впливу на прийняття нормативно-правових актів та громадськими обговореннями. За певної зовнішньої подібності між цими конституційно-правовими формами впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів їх треба розрізняти з погляду організаційно-правових засад підготовки та проведення. Окрім цього, громадське обговорення проекту нормативно-правового акта можна провести дистанційно в спосіб використання новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій, тоді як мирні зібрання громадян вимагають фізичної присутності його учасників у певному місці. Додамо, що розгляд та аналіз проектів нормативно-правових актів під час громадських обговорень є більш фаховим та деталізованим, тоді як під час проведення мирних зібрань процес громадського дискурсу є емоційнішим, а його учасники зазвичай висловлюють загальні вимоги щодо прийняття чи неприйняття того чи іншого нормативно-правового акта.

Інститут мирних зібрань у формі загальних зборів громадян, указує російський учений В. Руденко, багато в чому нагадує інститут референдуму, але, на відміну від останнього, він передбачає безпосереднє прийняття рішень громадянами, присутніми одночасно в одному місці, допускає обговорення питань громадянами, зміну їх формулювання, корегування тощо [11, с. 36]. На відміну від референдумів, додають українські вчені В. Погорілко та В. Федоренко, збори громадян передбачають оформлення політичної волі в самостійні юридичні акти імперативного характеру. Наслідки проведення зборів утілюються в політичних документах – заявах, програмах, вимогах тощо, які надалі впливають на рішення, що приймаються на референдумах або втілюються в актах держави й місцевого самоврядування [10, с. 138].

Отже, проведення мирних зібрань громадян для впливу на прийняття нормативно-правових актів здійснюється через різного роду мирні громадські акції, які можуть поєднуватися з іншими конституційно-правовими формами впливу громадськості: громадськими обговореннями; направлення звернень громадян; подання петицій, громадських та народних правотворчих ініціатив; роботою консультативно-дорадчих органів; використання засобів масової інформації та комп'ютерних мереж тощо. Здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у спосіб проведення мирних зібрань має на меті консолідоване вираження поглядів і думок громадян та їх згуртоване донесення до органів публічної влади з приводу прийняття певного нормативно-правового акта. Ігнорування органами публічної влади позиції громадськості, висловленої під час проведення мирних зібрань громадян, зазвичай призводить до посилення протестних настроїв громадян чи навіть загалом радикалізації форм досягнення поставлених цілей.

Проведення мирних зібрань громадян в Україні гарантується ст. 39 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [14]. Це право, указується в Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду й віросповідання, думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання й поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо [15].

Конституція України передбачає чотири форми проведення мирних зібрань громадян для впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів:

1. Збори громадян – проведення мирних зібрань громадян у спосіб здійснення колективного обговорення положень того чи іншого нормативно-правового акта чи його проекту. Збори громадян здебільшого проводяться за місцем їхнього проживання, професійної діяльності чи навчання. Проведення зборів громадян за місцем проживання отримало своє нормативне визначення в ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року, у якій указується, що вони є формою безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення. Рішення таких зборів повинні враховуватися органами місцевого самоврядування в їхній діяльності [16].

2. Мітинги – проведення мирних зібрань для виявлення ставлення громадян до того чи іншого нормативно-правового акта чи його проекту у формі підтримки, солідарності або протесту з використанням засобів наглядної агітації.

3. Походи – проведення мирних зібрань громадян через пропагування своїх поглядів та переконань щодо того чи іншого нормативно-правового акта чи його проекту із задалегідь визначеним маршрутом. Походи можуть

здійснюватися на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях. Досить часто ігнорування вимог місцевими органами публічної влади, які були заявлені під час походу на локальному рівні, призводить до його переростання в регіональний чи навіть загальнодержавний рівні. Прикладом цього є перетворення походів чорнобильців, шахтарів, афганців, учителів, студентів тощо з місцевого зібрання в загальнодержавну акцію в місті Києві.

4. Демонстрації – проведення мирних зібрань у спосіб публічного та масового виявлення ставлення громадян щодо прийняття певного нормативно-правового акта. Проведення демонстрацій може здійснюватися у формі протесту або навпаки солідарності з питання, яке стало підставою для зібрання громадян. Останнім часом стали проводитися «стоячі» демонстрації, за яких демонстранти, тримаючись за руки, утворюють кільце навколо певного об'єкта або безперервну лінію, зазвичай уздовж шосе, часом на десятки й навіть сотні кілометрів [17, с. 190].

Отже, вітчизняне законодавство з огляду на положення Конституції України дозволяє проводити мирні зібрання громадян у формі зборів, мітингів, походів та демонстрацій. Вибір з указаних форм мирних зібрань громадян детермінований передусім особливостями обставин, які пов'язані із здійсненням впливу громадськості на прийняття конкретного нормативно-правового акта. Водночас зборам, мітингам, походам і демонстраціям, як зазначають В. Погорілко та В. Федоренко, притаманні схожі чотири ознаки: колективний спосіб вираження своїх поглядів; публічний і демонстративний характер здійснення впливу; політичний характер вимог і рішень; протестна або солідарна спрямованість вимог і рішень [10, с. 138]. За умов відсутності чіткого конституційно-правового регулювання цих форм мирних зібрань громадян вони часто переростають одна в одну під час впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів.

Конституція України, яка є основою для дальшого законодавчого регулювання проведення мирних зібрань громадян, не називає інші форми реалізації цього конституційного права, які набули неабиякого поширення в Україні під час здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Тому потребує законодавчого врегулювання також така форма мирних зібрань, як пікети, що можуть мати індивідуальний чи колективний характер та проводитися, як указує О. Власенко, біля адміністративних будівель органів публічної влади для вирішення різних питань суспільного життя, висловлення підтримки, протесту чи солідарності, з використанням або без засобів наглядної агітації, а також гучномовних технічних засобів [18, с. 14]. Особливим різновидом пікету, яке набуло особливого розповсюдження в Україні в межах здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів, є встановлення наметового містечка.

Більшої деталізації при законодавчому врегулюванні мирних зібрань громадян в Україні також потребує визначення одночасного мирного

зібрання, контрзібрання, спонтанного мирного зібрання, які мають досить широке застосування під час здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Залишення вказаних видів мирних зібрань поза межами законодавчого регулювання може призвести до посилення загального напруження під час їх проведення та взагалі до дестабілізації ситуації й масового порушення громадського порядку. Найбільші ризики до дестабілізації ситуації під час проведення мирних зібрань громадян має проведення контрдемонстрацій, за яких її учасники висловлюють свою незгоду з поглядами, які виражено під час іншого одночасного мирного зібрання громадян. Крім того, наявність вказаних ризиків досить часто в Україні використовуються органами судової влади як підстава для обмеження чи навіть заборони проведення мирних зібрань громадян, обґрунтовуючи це можливістю сутичок з учасниками масових акцій з іншого мирного зібрання. Однак така практика не відповідає міжнародно-правовим стандартам щодо проведення мирних зібрань громадян для впливу на прийняття нормативно-правових актів.

Зокрема, відповідно до Рішення Європейського суду з прав людини від 25 травня 1988 року в справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» (Plattform «(Arzte Fur) Das Leben» v. Austria), демонстрація може дратувати чи ображати тих, хто виступає проти ідеї чи вимоги, на підтримку яких вона проводиться. Проте учасники демонстрації повинні мати можливість проводити демонстрацію, не боячись бути підданими фізичному насиллю з боку своїх супротивників (опонентів); такі побоювання могли б перешкодити асоціаціям чи іншим групам, які підтримують загальні ідеї чи інтереси, відкрито виражати свою думку з найбільш суперечливих питань, які зачіпають суспільство. У демократичному суспільстві право на проведення контрдемонстрації не може суміщатися з обмеженням реалізації права на демонстрацію [19].

Тому право на контрдемонстрацію, указується в Керівних принципах з свободи мирних зібрань, які підготовлено Радою експертів БДПЛ ОБСЄ з питань свободи зборів і Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) Ради Європи, не може бути використане проти реалізації права інших осіб на проведення зборів. Демонстранти повинні поважати право інших на проведення своєї демонстрації. Тут основну увагу треба приділити обов'язкам державних органів забезпечити проведення та охорону кожного заходу в разі організації або виникнення зборів на знак незгоди з іншим зборами. Державні органи повинні задіяти достатні сили з охорони правопорядку, щоб сприяти, наскільки це можливо, проведенню таких пов'язаних один з одним одночасних зібрань у межах взаємної «видимості й чутності» [6, с. 20].

Неабияка актуальність законодавчого врегулювання проведення мирних зібрань громадян обумовлена тим, що питання їх проведення в нашій державі й досі регулюється підзаконним нормативно-правовим актом радянської доби – Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації й проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 року № 9306. Цим Указом визначено осіб, які мають

право звертатися до виконавчих органів сільських, селищних, міських рад з повідомленням про проведення мирного заходу, вимоги до змісту такого повідомлення, вимоги щодо забезпечення виконавчими органами сільських, селищних, міських рад умов проведення мирного заходу тощо [20].

Проводити мирні зібрання в Україні можна за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів публічної влади. У разі потреби останні можуть погоджувати з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо. Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи публічної влади могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби згідно з частиною 2 ст. 39 Конституції України звернутися до суду для вирішення спірних питань [15]. Водночас нині проведення в Україні мирних зібрань громадян не має чіткого законодавчого регулювання. Унаслідок цього заповнення конституційно-правового вакууму здійснюється підзаконними нормативно-правовими актами, що призводить до необґрунтованих обмежень чи навіть заборон проведення мирних зібрань судами, притягнення до юридичної відповідальності організаторів та учасників їх проведення тощо.

Це й собі суттєво знижує ефективність проведення мирних зібрань громадян для впливу на прийняття нормативно-правових актів. Загалом нині в Україні існують реальні проблеми системного характеру, що негативно впливають на можливість проведення мирних зібрань. Передусім це стосується діяльності органів публічної влади з питань дозвільного порядку проведення мирних зібрань громадян. Скажімо, за даними Центру політико-правових реформ 2012 року кількість протестних акцій громадськості загалом збільшилась. Але збільшилася й кількість судових заборон таких протестів. Зокрема, кількість судових справ про заборону мирних зібрань, розглянутих 2012 року окружними адміністративними судами, зросла більш як на третину порівняно з попереднім роком – 358 постанов 2012 р. проти 227 постанов 2011 р., з них 316 заборон мирних зібрань проти 203 заборон попереднього року. До того ж відсоток заборон залишився майже без змін: 2012 р. у 88% справ суди ухвалювали рішення на користь органів публічної влади, а 2011 р. – у 89%, що підтверджується розрахунками на підставі даних моніторингу протестної активності та даних з Єдиного державного реєстру судових рішень [21, с. 219].

На потребу законодавчого регулювання мирних зібрань в Україні вказано і Європейським судом з прав людини під час розгляду справ проти України. Так, у Рішенні Європейського суду з прав людини від 11 квітня 2013 року в справі «Веренцов проти України» було визнано порушення Україною ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. через наявність законодавчої прогалини щодо регулювання свободи зібрань, яка існує в законодавстві України протягом більш ніж двох десятиліть. Тому Європейський суд з прав людини закликав Україну якнайшвидше прийняти відповідний закон [22]. Хочеться сподіватися на практичне втілення пункту четвертого Указу Президента України «Про

План заходів щодо реалізації 2013 р. Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25 червня 2013 року № 342/2013, яким передбачено розроблення Міністерством юстиції України спільно з Координаційною радою з питань розвитку громадянського суспільства проекту закону про свободу мирних зібрань з урахуванням висновків Венеціанської Комісії та подання в установленому порядку для внесення його Урядом на розгляд Верховної Ради України [23].

Висновки. Законодавство України у сфері проведення мирних зібрань громадян потребує суттєвого вдосконалення. Положення Конституції України хоча й мають безпосередню дію, проте без їхньої деталізації в спеціальному законі про мирні зібрання громадян, з погляду практичної реалізації цього права, є досить загальними. Це також дає змогу органам публічної влади значно обмежувати в судовому та адміністративному порядку проведення мирних зібрань. Отже, виникла нагальна потреба чітко та детально законодавчо визначити організаційно-правові засади підготовки й проведення мирних зібрань громадян.

Використані джерела:

1. European Court Human Rights, *Stankov and United Macedonian Organization Pinden v. Bulgaria* judgment of 2 October 2001 // European Court of Human Rights Portal. URL: <http://www.echr.coe.int>.

2. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року № 217 А (III). *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР разом з першим протоколом та протоколами № 2, 4, 7 та 11. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / Станіслав Шевчук. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року: ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 грудня 1973 року № 2148-VIII (з двома факультативними протоколами). *Международные акты о правах человека. Сборник документов*. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 53-76.

6. Руководящие принципы по свободе мирных собраний. Издание 2-е / Подготовлены Советом экспертов БДИПЧ ОБСЕ по вопросам свободы собраний и Европейской комиссией за демократию через право (Венецианской комиссией) Совета Европы. Варшава, 2011. 194 с.

7. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.

8. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во Юридична думка», 2007. 992 с.

9. Парламентаризм: реєстр термінів і понять: довідк. вид. / авт.-упоряд.: О. Л. Копиленко та ін.; Ін-т зак-ва Верховної Ради України. Київ: К.І.С., 2012. 512 с.

10. Погорілко В. Ф. Референдне право України: навч. посібник / В. Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. Київ: Вид-во, «Ліра-К», 2006. 366 с.

11. Руденко В. Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе : автореф. дис. ... док. юр. наук : 12.00.02. конституционное право; муниципальное право / В. Н. Руденко; УГЮА. Екатеринбург, 2003. 46 с.

12. Про свободу мирних зібрань: Проект Закону України від 04 липня 2013 року № 2508а. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751.

13. Про свободу мирних зібрань: Проект Закону України від 17 липня 2013 року № 2508а-1. Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47925.

14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 25-27.

16. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 28097-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

17. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник / Под ред. Б. А. Страшуна. Москва: Норма, 2007. 896 с.

18. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 20 с.

19. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 травня 1988 року у справі «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» (Plattform «(Arzte Fur) Das Leben» v. Austria). Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_160.

20. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року № 9306. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88>.

21. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина / Омбудсман України. Київ, 2013. 398 с.

22. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України» (Vyerentsov v. Ukraine). *Офіційний вісник України*. 2013. № 83. Ст. 3106.

23. Про План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 342/2013. *Офіційний вісник Президента України*. 2013. № 50. Ст. 1782.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2018

Нестерович В.Ф. Проблемы конституционно-правового регулирования проведения мирных собраний граждан в Украине

В статье раскрыты проблемы конституционно-правового регулирования проведения мирных собраний граждан в Украине. Указано, что законодательство Украины в сфере проведения мирных собраний граждан требует существенного усовершенствования. Положения Конституции Украины хоть и имеют прямое

действие, впрочем, без их детализации в специальном законе о мирных собраниях граждан, с точки зрения практической реализации этого права, являются довольно общими. Сделан вывод, что уже давно возникла насущная необходимость четко и детально определить организационно-правовые основы подготовки и проведения мирных собраний граждан отдельным Законом Украины.

Ключевые слова: проблемы, конституционно-правовое регулирование, мирные собрания граждан, Украина.

Nesterovych V. Problems of Constitutional and Legal Regulation of Conducting Peaceful Gatherings of Citizens in Ukraine

The article deals with the problems of the constitutional and legal regulation of the peaceful gatherings of citizens in Ukraine. It is noted that the legislation of Ukraine in the field of peaceful gatherings of citizens needs substantial improvement. The norms of the Constitution of Ukraine, although they have direct effect, are not sufficient to exercise the right to freedom of peaceful gatherings of citizens in Ukraine. It is concluded that a long ago there was an urgent need to define clearly and in detail the organizational and legal framework of preparation and holding of peaceful gatherings of citizens special Law of Ukraine.

It is stated that the right of peaceful gatherings of citizens is regulated by a number of fundamental international acts. The key position of international acts is that the organizational and legal mechanism for preparing and holding a peaceful gatherings of citizens in order to influence the adoption of normative legal acts should allow its initiators to achieve their goals, even if countered by public authorities. At the same time, the cornerstone of the international principle of this constitutional right is the presumption of a peaceful gatherings of citizens that maintains its peaceful character.

The author proposes to classify peaceful gatherings of citizens on the following grounds: 1. By the scale: international; nationwide; regional; local 2. By the subject of the initiative: organized on a public initiative; organized on the initiative of public authorities. 3. By the number of participants: gatherings with a lot of people; gatherings with a small number of people. 4. By degree of organization: planned; spontaneous. 5. By the time of conducting: indefinite; long-term; short term. 6. By the legal nature of the conduct: legal; illegal. 7. By the content of the issues raised: public-political; socio-economic; cultural; ecological. 8. By the nature of the expressed requirements: constructive; confrontational. 9. By the nature of holding: consolidators; protest 10. By the effectiveness of influence on the adoption of normative and legal acts: effective; ineffective; unsuccessful.

Keywords: problems, constitutional-legal regulation, peaceful gatherings of citizens, Ukraine.

УДК 342.6

В. М. Пекарчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті досліджено місце й роль центральних органів виконавчої влади в становленні та розвитку Української держави на початку незалежності. Проаналізовано реорганізацію та утворення нових органів центральної державної виконавчої влади. Значну увагу приділено розкриттю тривалої

політичної боротьби щодо розмежування владних повноважень. З'ясовано, що відсутність стабільного уряду впродовж перших років незалежності в Україні негативно впливало на прийняття конструктивних рішень стосовно реформування політичної системи в Україні.

Ключові слова: влада, закон, постанова, парламент, президент, уряд, вибори.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни та трансформації суспільного життя в Україні після проголошення незалежності потребують виваженого погляду науковців передусім на попередній досвід становлення центральних виконавчих органів державної влади, приведення їх до національних потреб розвитку українського соціуму. Запеклі дискусії стосовно минулого й сучасного, що вирують у суверенній Україні, посилюють потребу глибокого аналізу процесів державотворення, проблеми якого завжди були першочерговими й найважливішими в житті українського народу. Аналіз і вивчення заходів щодо зміни державних інституцій в українському соціумі, розкриття позитивних і негативних явищ у процесі їх реалізації є актуальною проблемою, що має не тільки суто історико-правове, але й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про становлення й розвиток організаційно-правових засад діяльності центральних органів виконавчої влади в Україні в умовах незалежності, способи їх дальшого вдосконалення суттєво впливають на процес державотворення і тому викликають постійний інтерес науковців. Серед авторів, які висвітлювали вказану проблематику, варто згадати провідних вітчизняних учених-юристів, істориків таких, як В. Литвин, В. Шаповал, О. Петришин, Г. Касьянов, М. Козюбра, О. Святоцький, П. Любченко, І. Процьок та інші, але водночас перед суспільством з'являються нові проблеми, які потребують широкого аналізу та вирішення, особливо використовуючи попередній позитивний досвід, а також з огляду на колишні прорахунки в діяльності провідних державних інституцій.

Формування цілей. Мета й завдання цієї статті полягають у розкритті особливостей діяльності центральних органів виконавчої влади України на початку незалежності, узагальненні досвіду та його використанні в процесі вирішення сучасних проблем реформування системи центральних органів виконавчої гілки влади.

Виклад основного матеріалу. З часу проголошення незалежності тривав пошук ефективної моделі функціонування виконавчої влади. Перший уряд незалежної держави, який ще мало чим відрізнявся від колишньої Ради Міністрів УРСР, не зміг стати на шлях рішучих перетворень та подолати кризу, що наростала як в Україні, так і в усьому колишньому СРСР. У жовтні 1990 року уряд був змушений піти у відставку під тиском вимог студентів, які оголосили акцію голодування. Ця визначна акція молоді дістала назву «революції на граніті».

23 жовтня Верховна Рада УРСР задовольнила заяву глави уряду В. Масола про відставку й поклала виконання його обов'язків на В. Фокіна -

тодішнього заступника Голови Ради Міністрів УРСР, голову Держкомітету з економіки. Незабаром, 14 листопада 1990 року, В. Фокіна було призначено на посаду Голови Ради Міністрів. Уряд отримав дещо ширші повноваження, а також більшу незалежність від союзного центру.

18 квітня 1991 року відповідно до Закону «Про утворення Кабінету Міністрів УРСР» посаду Голови Ради Міністрів було перейменовано на посаду Прем'єр-міністра, а уряд став називатися Кабінетом Міністрів України. Його повноваження та функції суттєвих змін не зазнали [1].

Восени 1991 року стало очевидним, що діяльність уряду В. Фокіна призвела до зростання соціальної напруги. Уряд не завжди оперативно вирішував нагальні питання, не зумів мобілізувати міністерства та відомства на своєчасне прогнозування можливих наслідків своїх заходів, зокрема пов'язаних з проведенням цінової реформи. Ряд посадових осіб органів державного управління виявили професійну некомпетентність та організаційну безпорадність. Верховна Рада України прийняла 07 лютого 1992 року постанову «Про звіт Кабінету Міністрів України про здійснення та ефективність заходів щодо соціального захисту населення і внутрішнього ринку України». У цій постанові Президентіві України надавалося право визначати структуру уряду й рекомендувалося впродовж десяти днів сформувати новий Кабінет Міністрів України [2]. Склад уряду було частково змінено, але В. Фокін залишився на своїй посаді.

Відповідно до змін, унесених до Конституції (Основного Закону), нових Законів України, упродовж першої половини 1992 року проведено зміну структури та характеру діяльності галузевих міністерств, їм надано статус головних (провідних) органів у системі центральних органів виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики у відповідній галузі, у сфері використання їх можливостей для здійснення її безпеки та соціально-економічного процвітання.

Указані зміни певною мірою враховували автори проектів нової Конституції України, розробленої 1992 року. У проекті Конституції, який у липні 1992 року Верховна Рада України внесла на всенародне обговорення, визначалося, що Президент України є главою держави й виконавчої влади. Ширше, ніж у Законі про введення посади Президента, описано його повноваження. По-перше, підтверджено, що він виступає гарантом забезпечення прав і свобод громадян, державної незалежності України, дотримання й виконання Конституції й законів України. По-друге, йому надавалося право законодавчої ініціативи. По-третє, спеціально вказувалося, що Президент України здійснює загальне керівництво Кабінетом Міністрів України, спрямовує його виконавчу діяльність. По-четверте, він наділявся правом: призначати й звільняти з посад міністрів та посадових осіб виконавчої влади; визначати повноваження посадових осіб виконавчої влади, повноваження яких не визначено законом; скасовувати акти міністерств і місцевих органів виконавчої влади, Уряду Республіки Крим у разі невідповідності їх Конституції й законам України та Указам Президента України.

У процесі обговорення вказаного законопроекту в парламенті продовжували відстоювати думку про відставку уряду В. Фокіна: цей уряд неспроможний щось реально змінити. Третього липня на сесію Верховної Ради було винесено питання про звіт уряду. Черговий раз міністрам довелося витримувати шквал парламентської критики. У відповідь члени уряду, за винятком віце-прем'єра В. Ланового та міністра оборони К. Морозова, підписали заяву про те, що вони знімають із себе відповідальність, оскільки не можуть працювати в таких умовах, і залишили сесійну залу. А 07 липня 1992 року парламент прийняв постанову «Про недовіру Кабінету Міністрів України» [3]. У цьому документі позиція урядовців характеризувалася як демонстрація власних амбіцій, ухилення від конструктивного розгляду їхньої діяльності та взаємодії з парламентом.

Президентові було запропоновано сформувати новий Кабінет Міністрів України. Проте уряд В. Фокіна продовжував виконувати свої обов'язки до 01 жовтня 1992 року, а Президент Л. Кравчук не приховував роздратування щодо дій парламенту і, дякуючи В. Фокіну за його працю на такій важкій ниві, заявив, що думка депутатів – це не думка народу.

Другого жовтня Указом Президента України виконання обов'язків Прем'єр-міністра було покладено на В. Симоненка, який до цього займав посаду віце-прем'єр-міністра [4]. За поданням Президента Верховна Рада України 13 жовтня 1992 року призначила Прем'єр-міністром України Л. Кучму – народного депутата, одного з провідних керівників оборонного комплексу. До того про нього мало що знали навіть парламентарії та міністри. Лише те, що він був директором найбільшого військового заводу, який випускав 60 відсотків усіх стратегічних ракет і різноманітні їх типи для космічних досліджень. На думку історика В. Литвина, вирішальним фактором, який змусив Президента Л. Кравчука піти на це призначення, було розуміння ним того, що суспільство підійшло до крайньої межі, яку переступати не можна. Ураховувався, напевно, і тиск директорського корпусу та поляризація суспільства, зокрема й за регіонально-політичними ознаками.

Склад уряду змінився майже на 40 відсотків. На своїй посаді залишився ряд «ключових» міністрів – внутрішніх справ, оборони, фінансів та інші. Зате команда віце-прем'єрів оновилася повністю. Посаду Першого віце-прем'єра зайняв І. Юхновський, віце-прем'єрами стали В. Євтухов, В. Дем'янов, В. Пинзеник, Ю. Іоффе, М. Жулинський.

Інформація нового глави Кабінету Міністрів України про стан економіки (27 жовтня) та його доповідь у Верховній Раді України про антикризові заходи уряду (18 листопада) розкрили жакливу картину економічного спаду в Україні. Перебуваючи в стані шоку від почутого, народні депутати дали згоду на додаткові повноваження уряду з проведення ним економічних реформ. Було прийнято Закон «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети у сфері законодавчого регулювання». Він установив на період до 21 травня 1993 року право уряду видавати законодавчі акти з питань, передбачених

пунктом 13 ст. 97 Конституції щодо відносин власності, підприємницької діяльності, соціального й культурного розвитку; державної митної, науково-технічної політики, кредитно-фінансової системи, оподаткування, державної політики оплати праці й ціноутворення [5].

Широкі повноваження уряду, які практично перевищували права й можливості Президента України, викликали негативну реакцію з боку Л. Кравчука. Виявилось, що певні дії Кабінету Міністрів України (особливо декрети) просто недоступні для реагування Президента України: він не може ні накласти на них вето, ні щось змінити в них. Це дало тріщину, яка згодом призвела до розколу всередині виконавчої влади, породила протистояння між Л. Кравчуком та Л. Кучмою.

Водночас з'ясувалося, що Кабінет Міністрів України як зібрання доволі різних особистостей, не має спільної думки. У ньому почала розвиватися подвійна ідеологія – ринкова та антиринкова. Стало очевидним, що злагоджено такий уряд працювати не зможе.

17 березня 1993 року Верховна Рада України повернулася до обговорення питання про позбавлення членів уряду депутатських повноважень. Воно вилилося в бурхливе з'ясування стосунків. Апогеєм дебатів стала заява І. Юхновського про те, що він іде з посади в уряді й залишається народним депутатом. Такий перебіг подій об'єктивно відповідав інтересам як Голови Верховної Ради, так і Президента України, який у такий спосіб досягав усунення з урядових вершин свого суперника, непримиренного лідера парламентської опозиції.

З наближенням до завершення шестимісячного терміну надзвичайних повноважень уряду Л. Кучма дедалі частіше почав говорити про потребу їх продовження. Напередодні розгляду цього питання у Верховній Раді України в інтерв'ю газеті «Урядовий кур'єр» він заявив: «Аналіз ситуації показує, що мінімальний термін для досягнення стабілізації – два роки». Вісімнадцятого травня 1993 року, виступаючи в парламенті з доповіддю Кабінету Міністрів «Про соціально-економічне і політичне становище, що склалося в Україні, та шляхи виходу з нього», Л. Кучма переконував народних депутатів, що економіка перебуває в катастрофічному стані. Він звернувся до них за підтримкою й додатковими повноваженнями. «У квітні я вже говорив у цьому залі про спеціальний режим управління економікою, – зазначив Л. Кучма. – Підпорядкування уряду Нацбанку, Антимонопольного комітету і Фонду державного майна, подвійне підпорядкування державних адміністрацій на місцях і право Кабінету Міністрів України видавати декрети до 1994 року – це, з моєї точки зору, той необхідний мінімум складових такого спеціального управління, який дає шанс на порятунок економіки України» [6].

У відповідь на це Л. Кравчук запропонував у парламенті свої пропозиції: безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів України передається Президентові України, запроваджується посада віце-президента, Верховна Рада України вносить відповідні зміни до Конституції й зосереджується тільки на законотворенні. Л. Кучма запропонував

народним депутатам підтримати ініціативу Президента України з концентрації виконавчої влади в його руках і подав у відставку.

Дводенне кипіння пристрастей у Верховній Раді України закінчилося тим, що під час голосування лише 90 осіб підтримали Президента України, 223 депутати висловилися проти відставки Прем'єр-міністра. Хоча заяву Л. Кучми про відставку парламент відхилив, однак 01 червня він звернувся до Президента України з поданням про звільнення його з посади за власним бажанням. Хоча невдовзі на закритому засіданні Верховної Ради України (щодо обговорення питання про договір «Старт - 1») Л. Кучма повідомив, що відкликає свої заяви й продовжує працювати далі.

Страйк шахтарів на початку червня 1993 року змусив Президента України пришвидшити пошук виходу з кризи влади. П'ятнадцятого червня він запропонував Верховній Раді України призначити парламентські вибори на грудень 1993 року - січень 1994 року й одночасно з ними провести референдум з трьох пунктів: про довіру Президентіві України, доцільність його посади та з питання, яку за формою ми будемо державу. Цього ж дня Л. Кучма заявив у парламенті, що уряд продовжує вимагати для себе надзвичайних повноважень, зокрема права змінювати будь-який закон, знімати з роботи будь-кого з державних чиновників. Л. Кучма висловився проти проведення опитування [7].

Наступного дня парламентаріям було запропоновано проект постанови щодо проведення 26 вересня 1993 року референдуму про довіру (недовіру) Президентіві України та Верховній Раді України. Попри те, що більшість депутатів висловилися проти нього, сімнадцятого червня парламент проголосував за проведення цього опитування.

Після прийняття постанови про референдум Верховна Рада України й Президент України «отямилися». Гарант заявив, що в документі допущено порушення чинного законодавства. Парламент виніс постанову на повторний розгляд, припинивши розпочату роботу Центральної виборчої комісії. Верховна Рада України 24 вересня прийняла рішення провести дострокові вибори парламенту 27 березня, а Президента України - 26 червня 1994 року. Отже, парламентарії собі надали можливість позмагатися за депутатські мандати, а Л. Кравчуку - час для реформ. Після деяких спроб або скасувати це рішення, або перенести дати, Л. Кравчук зрештою погодився на дострокові президентські вибори.

Нападки ж на діяльність Л. Кучми ставали все активнішими, його виштовхували з політичної арени. Подання ним заяв про відставку рішуче засудили Демократична й Республіканська партії, розцінивши ці кроки як «результат банкрутства уряду». Усвідомивши, що настав час зіграти роль «стрілочника», Л. Кучма подав у відставку. Верховна Рада України задовольнила його прохання 21 вересня. Виконання обов'язків Прем'єр-міністра було покладено на Першого віце-прем'єра Ю. Звягільського.

27 вересня 1993 року Президент України видав Указ «Про керівництво Кабінетом Міністрів України». У ньому зазначалося: «У зв'язку з постановами Верховної Ради від 21 вересня 1993 року «Про Уряд України» і

«Про доручення Уряду України» та з метою посилення керівництва всіма структурами державної виконавчої влади в центрі і на місцях, оперативного розв'язання завдань економічних реформ, утвердження ринкових відносин, досягнення стабільності в усіх сферах суспільного життя постановляю: «Відповідно до частини першої статті 114-1, пунктів 3-1 і 4 статті 114-5, частини першої статті 117 Конституції України Президент України здійснює безпосереднє керівництво Кабінетом Міністрів України» [8].

Отже, Л. Кравчук офіційно взяв на себе керівництво урядом. Його склад він сформував переважно зі «старих» кадрів. Безпосереднє керівництво роботою Кабміну було доручене Ю. Звягільському.

Однак ці дії Президента України не тільки не знайшли реальної підтримки в суспільстві, а й похитнули його авторитет серед «партії влади», що зробила ставку на Голову парламенту І. Плюща, який подав їй надію на політичну підтримку. Передусім ішлося про місцеві Ради, протистояння яких президентському намісництву від початку було набагато серйознішим, ніж протистояння Президента України й Верховної Ради України.

Згода Л. Кравчука на дострокові вибори була в основному тактичним кроком, який насамперед мав на меті зняти гостроту суспільної напруги. Насправді ж Президент України вживав заходів, щоб ці вибори не відбулися. З ініціативи президентської Адміністрації було організовано найрізноманітніші акції, у яких обґрунтовувалася ідея недоцільності дострокових виборів. Скажімо, 02 квітня 1994 року газета «Урядовий кур'єр» опублікувала звернення «великої групи представників інтелігенції західного регіону», у якому відкидалося «прагнення певних кіл звалити всю провину за становище в державі тільки на Президента». У президентських структурах проводилися консультації з приводу того, які кроки треба здійснити, якщо новий парламент виявиться істотно недообраним. Проте, коли вибори до Верховної Ради України показали, що ці заходи втратили сенс, Л. Кравчук 29 квітня подав до Центральної виборчої комісії заяву про реєстрацію його кандидатом на посаду Президента України.

У червні-липні 1994 року під час президентських виборів Л. Кравчук спробував налагодити відносини з лівим крилом парламенту, запропонувавши 16 червня Верховній Раді України на посаду глави уряду В. Масола і скасував указ про своє керівництво Кабінетом Міністрів України. Цим він фактично передавав у руки «лівих» дієві важелі влади та демонстрував готовність узяти на себе лише представницькі функції. Але другий тур виборів завершився перемогою Л. Кучми. 19 липня 1994 року він склав присягу на вірність народові України й офіційно вступив у права Президента України.

Зміна господаря в президентському кабінеті викликала в народі серйозні сподівання на те, що новий глава держави буде твердо дотримуватися обіцянок, які він давав у передвиборчій програмі. Люди чекали якомога швидших змін на краще, поліпшення економічної ситуації, налагодження регулярних вишлат заробітної плати, пенсій, розрахунків держави з трудівниками сільського господарства.

Перші місяці діяльності новообраного Президента України були присвячені оперативним заходам із зміцнення кадрового потенціалу, державного впливу на головні сфери життєдіяльності суспільства, розбудову управлінської вертикалі, Збройних сил і правоохоронних органів. Своїми указами Президент України забезпечив собі контроль над урядом, право на низку ключових кадрових призначень, радикально змінив роль Прем'єр-міністра.

Життя вимагало рішучих кроків, у яких поєднувалися б невідкладні антикризові дії з реалізацією нової економічної й політичної стратегії. 11 жовтня 1994 року Президент України висвітлив перед Верховною Радою України основні принципи своєї економічної та соціальної політики, «її головна мета, – наголошувалося в доповіді, – визначити стратегічні завдання та загальну логіку дальшого реформування української економіки, сформуванати економічну ідеологію, якій мають бути підпорядковані дії всіх структур виконавчої влади» [9].

Висновки. Отже, на початку 90-х років відбувалася реорганізація та утворення нових органів центральної державної виконавчої влади, повноваження яких було розмежовано впродовж тривалого часу в гострій політичній боротьбі. Відсутність стабільного уряду негативно впливала на здійснення реформ політичної та економічної системи, вирішення проблем соціального характеру, послідовного проведення зовнішньої політики тощо. По суті, не відбулося реформування структури виконавчої влади, хоч і здійснювалися спрямовані на це певні заходи. Від радянських часів вона залишалася громіздкою, малоефективною й до того ж слугувала оплотом бюрократизму, носієм корумпованості. Найголовнішою суспільно-політичною проблемою України на початку незалежності була відсутність науково обґрунтованої концепції державотворення, яка враховувала б принципи народовладдя й демократизму. Саме цей украї несприятливий фактор, будучи невизначеним, призводив до виникнення все нових і нових проблем в усіх сферах життя й особливо у функціонуванні центральних органів виконавчої влади.

Використані джерела:

1. Про утворення Кабінету Міністрів Української РСР: Закон УРСР від 18.10.1991 р. № 980-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 19. Ст. 230.
2. Про звіт Кабінету Міністрів України про здійснення та ефективність заходів щодо соціального захисту населення і внутрішнього ринку України: Постанова Верховної Ради України від 07.02.1992 р. № 2106-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 19. Ст. 266.
3. Про недовіру Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 07.07.1992 р. № 2543-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 38. Ст. 566.
4. Про виконуючого обов'язки Прем'єр-міністра України та виконання обов'язків членами Кабінету Міністрів України: Указ Президента України від 02.10.1992 р. № 489/92. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети у сфері законодавчого регулювання: Закон України від 18.11.1992 р. № 2796-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 2. Ст. 6.

6. Про соціально-економічне і політичне становище, що склалося в Україні, та шляхи виходу з нього: доповідь Прем'єр-міністра України Кучми Л.Д. 18 травня 1993 р. Стенограма пленарного засідання. URL: <http://iportal.rada.gov.ua>.

7. Доповідь Прем'єр-міністра України 15 червня 1993 р. Стенограма пленарного засідання. URL: <http://iportal.rada.gov.ua>.

8. Про керівництво Кабінетом Міністрів України: Указ Президента України від 27.09.1993 р. № 383/93. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

9. Доповідь Президента України 11 жовтня 1994 р. Стенограма пленарного засідання. URL: <http://iportal.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2018

Пекарчук В. М. Деятельность центральных органов исполнительной власти в Украине в начале независимости

В статье исследуется место и роль центральных органов исполнительной власти в становлении и развитии Украинского государства в начале независимости. Проанализирована реорганизация и создание новых органов центральной исполнительной власти. Значительное внимание уделено раскрытию длительной политической борьбы по разграничению властных полномочий. Установлено, что отсутствие стабильного правительства, в течение первых лет независимости в Украине, негативно влияло на принятие конструктивных решений по реформированию политической системы в Украине.

Ключевые слова: власть, закон, постановление, парламент, президент, правительство, выборы.

Pekarchuk V. Activity of the Central Executive Bodies in Ukraine at the Beginning of its Independence

The author makes an attempt to reflect the place and the role of the central executive bodies in the process of establishing and developing the Ukrainian state at the beginning of independence on the basis of the diversity of the historic facts, analytical and statistic materials, scientific documents. The importance of the discussed problem is caused, first of all, by the need to have a clear idea of the mechanism for the further reform of the executive power in Ukraine.

The author analysis the peculiarities of the central executive bodies activity in Ukraine at the beginning of its independence . The author shows the factors that led to the negative consequences of its activity that influenced the status of the ordinary citizens. Besides, the author researches the legislative basis of the repeated changes in the central executive bodies competence.

The author finds out that at the beginning of the 1990s there was reorganization and formation of the new bodies of the central state executive power, which authorities had been differentiated in the strong political struggle for a long time. The fact that there was no stable government negatively influenced the implementation of the reforms of the political and economic systems, solving social problems, successive carrying out the foreign policy etc. Gradually, the president structures became leading in the centre and in local government. At the same time some restriction of the authorities of the

Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers of Ukraine became valid, the role of the local self-government became weak etc.

As a matter of fact, at the beginning of Ukraine independence there was no reform of the executive power structure through certain measures had been taken for this. Since Soviet times the structure was bulky, inefficient and it was a bulwark of bureaucracy and corruption. The fact that there was no scientifically proved conception of the state establishment which would take into account the principles of sovereignty and democracy made it the most important social and political problem in Ukraine at the beginning of its independence. This very unfavourable factor being undefined led to arising new problems in all spheres of life and especially in functioning the central bodies of the executive power.

Keywords: problems, constitutional-legal regulation, peaceful gatherings of citizens, Ukraine.

УДК 340.115:340.115.5

Л. Т. Тишакова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮРИСТА

У статті розкрито теоретичні підходи до проблеми психологічних особливостей фахової діяльності працівників правозахисної системи як щодо психологічного аналізу її структури, так і психологічної характеристики властивого їй комплексу професійно важливих якостей. Аналіз сучасних досліджень у галузі загальної та юридичної психології свідчить про наукову актуальність вирішення проблеми правосвідомості особистості, зокрема правосвідомості фахівців правозастосовної діяльності. Правосвідомість фахівця юриста потрібно розглядати як особливу форму свідомості, яка з огляду на вплив низки об'єктивних (соціальних) і суб'єктивних (психологічних) факторів, має специфічну категоріальну структуру, що складається з комплексу базових правових понять (особистісних конструктів).

Ключові слова: правосвідомість, свідомість людини, правова система, соціальна система права, правова регуляція поведінки, самоконтроль, соціальний контроль.

Постановка проблеми. Системний аналіз професійної діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема прокуратури доводить, що ця діяльність є багаторівневим ієрархічним утворенням, у якому правосвідомість є компонентом вищого соціально-психологічного рівня організації поведінки особистості. У постійній взаємодії з іншими рівнями функціональної системи правосвідомість фахівця виступає психологічним механізмом мотивації й саморегуляції професійної діяльності.

У межах діяльнісної концепції категоріальна структура індивідуальної правосвідомості суб'єкта прокурорської праці розглядається як система значень, що розкриває особистісний зміст відображення соціальної системи права, яка сприймається суб'єктом і відповідно оцінюється ним. Вивчення категоріальних структур індивідуальної правосвідомості працівників правозастосовної діяльності дає змогу виявити якість їх правових і моральних критеріїв, потенційні можливості розвитку професіоналізму.

Здійснення суттєвих соціально-економічних перетворень в Україні привело до значних позитивних змін у розвитку правової держави, але вони супроводжувалися також і багатьма явищами кризового характеру, зокрема – загостренням кримінальної ситуації. Чимало сучасних дослідників, серед яких юристи, соціологи й психологи, спрямовують увагу на аналіз цих явищ, їх причини, соціальні й психологічні механізми та можливі наслідки. Прослідковується значне зростання злочинності, розвиток нових її форм і видів, удосконалення технічної та економічної озброєності, прихильність до неї певної категорії молоді, недостатня підготовленість до профілактики й боротьби з нею працівників правозастосовної системи. Акцентується, що вказані явища стають актуальною проблемою і їх вирішення потребує значного підвищення ефективності професійно-психологічної підготовки працівників юридичних спеціальностей, удосконалення методів їхнього відбору, застосування ефективних діагностичних методів визначення їхніх професійно важливих якостей, успішності адаптації до служби, подолання проявів професійної деформації [18, с. 20].

У галузі вирішення цієї проблеми особливо актуальним є питання про сутність і формування правосвідомості працівників прокуратури, оскільки правосвідомість є найважливішим психологічним механізмом надійності правоохоронця. Правова самосвідомість – сфера індивідуальної свідомості, що віддзеркалює правову дійсність у формі юридичних знань, оцінних відносин до права й практики його застосування, правових установок і ціннісних орієнтирів, що регулюють людську поведінку в юридично значимих ситуаціях. Специфікою цієї сфери суспільної свідомості є правове опосередкування й усвідомлення соціальних явищ, співвіднесення їх з правовими вимогами, з уявленнями необхідності й межі правового регулювання, з правовими оцінками й відносинами. Важливо відзначити, що правова самосвідомість є системою правових знань та уявлень, властивих кожній конкретній людині. Вона не є простим відображенням спільної, групової правосвідомості, її важливими характеристиками є рівень сформованості та значущості. Індивідуальна правосвідомість виявляється в поведінкових актах особистості [4, с.15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості діяльності працівників правозастосовної системи досить змістовно досліджувалися в юридичній психології. До того ж розробка цієї проблеми відбувалася як у площині психологічного аналізу структури фахової діяльності працівників правозастосовної системи, так і в площині психологічної характеристики властивого їй комплексу психологічних особливостей. На думку авторів, які проводили такі дослідження (О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, В. І. Васильєв, О. В. Землянська, О. Р. Ратінов, В. В. Романов, О. В. Тімченко, В. С. Медведєв, В. А. Шепітько та ін.), діяльність працівника правозастосовної системи характеризується специфічними особливостями: правова регламентація діяльності правоохоронця, ненормований робочий день, наявність власних повноважень, широка комунікабельність, фізичне та психічне

перевантаження, висока екстремальність діяльності в умовах конфліктних ситуацій та впливу різноманітних стрес-чинників.

З'ясування місця й ролі правосвідомості в системі взаємопов'язаних і взаємозалежних суспільних явищ слугує основою для аналізу її внутрішньої структури, оскільки вона формується не сама собою, а визначається якраз роллю цього явища в суспільному житті. Низка дослідників у структурі правосвідомості юриста виділяє такі елементи: правові знання, правові уявлення, правова й психологічна культура, а також пов'язує формування та функціонування правосвідомості з психічними функціями, як от: воля, почуття, пам'ять, уявлення, сприймання [7, с. 25].

Право не виникає автоматично з базису, оскільки економічні відносини безпосередньо не створюють правових норм. Юридичний мотив виявляється у свідомому прагненні охопити певною правовою регламентацією певні суспільні відносини. На думку деяких авторів, доконечним елементом правосвідомості як особливої форми суспільної свідомості є воля. Вона як активна сторона свідомості, що відбиває цілеспрямовані відносини до буття, виступає як необхідна ланка взаємозв'язку суспільного буття з правом. Крім того, без волі не убачається можливою і практична реалізація потреби в правовій регламентації [3; 10].

Ніщо історично назріле не реалізується само собою, поза діяльністю людини. Потреби суспільного розвитку люди усвідомлюють у вигляді цілей діяльності, обумовлених наявністю волі. Специфіка правосвідомості, яка є необхідною ланкою надбудовної сфери, призначеної для реалізації об'єктивної потреби в правовій регламентації, полягає в тому, що вона відображає дійсність не сама собою, а у вимогах, звернених до поведінки людей. Отже, правосвідомість, що є складовою єдиної системи суспільної надбудови, з одного боку, володіє певними загальними для надбудовних явищ рисами настільки, наскільки політична й моральна надбудови зближуються за функціями з надбудовою правовою. З іншого боку, вирізняється тісний зв'язок правосвідомості з нормами права й правовідносинами як елементами надбудовної сфери, призначеної для обслуговування однієї і тієї ж потреби правозахисту. Отже, правосвідомість є особливим суспільним явищем у складній структурі суспільного життя і як структурний елемент входить до складу різних самостійних цілісних надбудовних утворень.

Дослідження проблеми структури свідомості свідчить про те, що її елементи можуть бути розглянуті не тільки як реальні явища та процеси, але й як віддзеркалення останніх в людській свідомості. Останнім часом набула поширення думка, згідно з якою «суспільне віддзеркалення унеможливило живе сприйняття; воно зростає з абстрактного віддзеркалення людей»; соціальні почуття розглядаються лише як «своєрідні конденсуючі результати мислення», а не як елементи, що органічно входять безпосередньо в живий процес суспільного пізнання [2, с. 45-50].

Мислення, думки, почуття і воля – необхідні початкові елементи єдиного інтелектуально-емоційно-вольового процесу суспільного пізнання.

Не завжди можна цілком погодитися з тим, яке значення вкладають у поняття «емоції» і «воля» деякі автори. Низка дослідників зазначає, що «емоційна свідомість відображає не річ, а цінність, значущість явища для певної соціальної групи», в емоціях відображається лише суб'єктивне ставлення людей до явищ дійсності [1, с. 54].

Проте соціальні почуття, як і вся психіка людини, спрямовані на віддзеркалення об'єктивної дійсності. Суспільне життя породжує соціальні почуття, що мають високий рівень узагальненості. «Кожна нова наочна галузь, яка створюється в суспільній практиці й відображається в людській свідомості, породжує нові почуття», – стверджував видатний психолог і філософ С. Рубінштейн. Вищі соціальні почуття «опредмечуються», «організуються навколо певних об'єктів або навіть наочних галузей (до прикладу, мистецтво) і певних сфер діяльності» [19, с. 45].

На соціальній основі виникає правове почуття, що має цілком усвідомлений характер. Зміст і напрям правовому почуттю надає потреба в правовій регламентації, що відповідає певному етапу суспільного розвитку, наповнення правових почуттів значно обумовлюється інтересами певної соціальної спільноти, що змінюються. Отже, поняття, емоції і воля – початкові елементи структури суспільної свідомості, без яких неможливе здійснення суспільною свідомістю пізнавальної та практичної функцій у всій їх багатогранності й повноті.

З основної категорії юридичних прав і юридичних обов'язків випливають такі категорії: правосуб'єктність, право в об'єктивному й суб'єктивному значенні, злочин і покарання, законність, правопорядок, правосуддя тощо. Існує точка зору, що маючи загальне значення, основні правові поняття реєструють у свідомості людини лише «елементарні й поверхові сторони» явищ та є «сухими абстракціями» [12, с. 17-19].

Потрібним елементом правосвідомості є специфічний вид соціальних почуттів – правові почуття. Дослідження показують здатність власне людських почуттів не тільки до адекватного, але й до узагальненого віддзеркалення соціального життя. Вищі соціальні почуття існують у різних видах, а саме: моральному, естетичному, інтелектуальному. У працях психологів, які розглядають питання про соціальні почуття, прослідковується вихід за межі загальноновизнаної класифікації властивих суспільній свідомості соціальних почуттів.

Зокрема, П.М. Якобсон визнавав існування особливого виду соціальних почуттів – почуттів морально-політичних. До сфери морально-політичних почуттів він відносив почуття, пов'язані зі ставленням «до соціальних установ, інститутів, колективів, таких, як Батьківщина, держава, форми суспільного устрою, клас, соціальний лад, партія тощо» [21, с. 98]. Специфіку правових почуттів як особливого виду соціальних почуттів можна визначити, якщо виходити з вищенаведеного положення С. Л. Рубінштейна про те, що вищі соціальні почуття, яким може бути властивий високий рівень узагальненості, організуються «навколо певних об'єктів або навіть наочних галузей і певних сфер діяльності» [19, с. 155].

Важливе значення для з'ясування специфіки правосвідомості має питання про її особливий предмет віддзеркалення. Деякі автори вбачають у правосвідомості відображення правових відносин [15, с. 45]. Інші дослідники вважають, що правосвідомість відображає і норми права, і правові відносини, а також законність, правосуддя, діяльність поліції, прокурорський нагляд і всю практичну діяльність громадян з виконання законів [18, с. 256]. Треті стверджують, що, на відміну від інших форм суспільної свідомості, правосвідомість відображає «ставлення до права, законності» [9, с. 6].

Матеріальне джерело виникнення й зміни правосвідомості як особливої форми суспільної свідомості лежить поза нормами права. Правосвідомість черпає для себе матеріал у всій повноті реального життя суспільства, а не винятково в правових нормах. Виникнення нових правових уявлень (як джерело спостережень і як засіб породження потреби у правовому врегулюванні) визначають саме нові сфери практичної діяльності суспільства, що потребують правового врегулювання.

Спадкоємність у розвитку правосвідомості визначається не просто спадкоємністю правових норм самих собою, оскільки «думки ці дійсно пов'язані одна з одною за допомогою своєї емпіричної основи» [16, с. 50]. Навряд чи можна погодитися також, що специфічним предметом віддзеркалення окремої форми суспільної свідомості є певний вид ідеологічних відносин, зокрема, для правосвідомості – правових відносин. Для того, щоб бути відображеним, те, що відбивається, повинно існувати як джерело спостереження. Проте не правові відносини, а правосвідомість – перший, початковий елемент правової надбудови. Правові ж відносини як юридична форма певних фактичних відносин складаються лише на основі норм права, які самі створюються як результат зведення в закон волі панівного класу. Тому, мабуть, не потрібно обмежувати предмет віддзеркалення правосвідомості правовими відносинами. Отже, правосвідомість входить до єдиної системи суспільної свідомості як її особливий елемент. Володіючи загальними для всіх форм суспільної свідомості рисами, правосвідомість відрізняється від них своїм особливим предметом віддзеркалення й специфікою потреби, що породила таку форму суспільної свідомості [4, с. 213].

Формування цілей. Метою статті є розкриття раціонально-емоційних компонентів професійної правосвідомості юристів, місця й ролі правосвідомості в системі взаємопов'язаних і взаємозалежних суспільних явищ та функцій правосвідомості загалом.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-яке суспільне явище в структурі життя суспільства, суспільна правосвідомість у будь-якій її формі виконує певні соціальні функції. Усі форми суспільної свідомості є формами віддзеркалення, отже, пізнанням суспільного буття. Очевидно, що суспільна свідомість виконує соціальну функцію пізнання суспільного буття, функцію пізнавальну, гносеологічну. Правосвідомість належить до форм суспільної свідомості, викликаних до життя потребою особливого роду регламентації

відносин спілкування між людьми. Цим і визначаються особливості здійснення правосвідомістю як пізнавальної, так і практичної функцій.

У чому ж полягає практична функція правосвідомості? Передусім практична функція правосвідомості полягає в тому, що вона може виступати безпосереднім ідейним джерелом норм права. Відомо, що право впливає на суспільне буття тим, що надає економічним й іншим суспільним відносинам офіційний характер і державний захист. Норми права встановлюють певний порядок наймання на роботу й звільнення з неї, а також норм виробництва, тривалості робочого часу тощо. Але норми права виникають не самі собою. Вони є продуктом правосвідомості, а сама правосвідомість – їх ідейне джерело. Від правосвідомості як ідейного джерела норм права залежить їх зміст у певний період, характер впливу цих норм на суспільне життя.

Треба мати на увазі, що не вся правосвідомість певного суспільства виступає як безпосереднє ідейне джерело норм права. Перш ніж набуті властивості безпосереднього ідейного джерела норм права, правосвідомість проходить певні етапи розвитку, на яких її зміст суттєво змінюється. Процес перетворення правосвідомості, викристалізації з неї загальнозначущого зрештою знаходить об'єктивування в нормах права. Правосвідомість людини формується в двоєдиному процесі, що охоплює об'єктивну й суб'єктивну сторони. Об'єктивною стороною цього процесу є вплив буття на свідомість людей – як загальних, так і специфічних умов; суб'єктивною – виховання, і, зокрема, правова пропаганда. Формування правосвідомості в процесі правової пропаганди – явище надзвичайно складне.

Прослідковується суб'єктивне вибіркове ставлення особистості до правової інформації та вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на цей процес. Не вся повідомлювана правова інформація відбирається особистістю й засвоюється, стає її знаннями та переконаннями. Не всі правові поняття, норми, принципи й ідеали, у душі яких суспільство має намір виховати особистість, організувати її діяльність і поведінку, сприймаються нею як особисто значущі. Людина завжди вибірково ставиться до зовнішнього впливу, приймаючи одне й відкидаючи інше. Навіть більше, різні люди по-різному відображають одну й ту ж інформацію залежно від їхніх особливостей [17, с. 49].

Проте людина в будь-якому суспільстві не володіє абсолютною свободою у формуванні своєї правосвідомості, у виборі тих ідей, принципів, норм, якими вона керується у своїй практичній діяльності. Значну роль у визначенні вибіркового ставлення особистості до правової інформації виконують загальні й специфічні умови. Відбір правової інформації обумовлений не тільки дією чинників, а й впливом тих внутрішніх компонентів людської психіки, які самі є результатом дії соціального середовища.

Серед безлічі внутрішніх чинників, що визначають вибіркове ставлення особистості до правової інформації, особливе значення має життєвий і професійний досвід. Життєвий і професійний досвід як внутрішній чинник, що обумовлює відбір особистістю правової інформації, виступає як результат багатоманітних соціальних відносин, у які вступає особистість у реальній

дійсності. Якраз практичні відносини, місце особистості в суспільстві, її соціальна активність, характер і види діяльності, виконання нею різних суспільних функцій (ролей) визначають зміст життєвого досвіду особистості, формують її потреби й інтереси, впливають на вибір правової інформації, що підлягає засвоєнню.

У нормах права нашої держави фіксуються відносини між особистістю, з одного боку, і державою – з іншого, відносини, у яких особистість стверджує себе як вільний повноправний член суспільства й держави, як активний учасник правового спілкування. До того ж кожна зі сторін цих відносин має права й певні обов'язки, зафіксовані в законах. Відмінною рисою таких суспільних відносин є те, що від імені суспільства виступає держава, а особистість, індивід виступає в специфічній якості громадянина [18, с. 268].

Як основні юридичні функції суспільної правосвідомості можна виділити гносеологічну, правотворчу, регулятивну, правовиховну функції та функцію розвитку правової науки. Ці функції правосвідомості якнайповніше виражають її соціальну службову роль й призначення в системі правової надбудови. Кожна з функцій обумовлена об'єктивними практичними цілями та завданнями й спрямована на обслуговування правової практики. До того ж ці функції сприяють існуванню та всебічному розвитку суспільної правосвідомості як самостійного цілісного утворення.

У своєму прояві функції правосвідомості не відокремлені одна від одної. Вони знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємодії і є єдиним процесом функціонування правосвідомості в правовій дійсності. Ідейною основою правосвідомості є правова ідеологія, яка є систематизованим, науково обґрунтованим виразником потреб і інтересів громадян, усього суспільства. Правова ідеологія пов'язана з пізнанням правових цінностей, з їх перетворенням у систему нормативного регулювання поведінки людей у суспільстві. З правовою ідеологією тісно взаємодіє правова психологія, яка виражає почуття, настрої, думки, стани людей, звички й традиції [7, с. 40–56].

Раціональні компоненти професійної правосвідомості функціонують у правоохоронній діяльності у вигляді більш-менш упорядкованої системи правових знань і уявлень. Спеціалізованість професійної правосвідомості виявляється в умінні практичного застосування юридичних знань. Закон, інтеріоризований у правосвідомості правозастосовника, є його професійним інструментом, основою правомочності в службовій діяльності. Раціональні компоненти професійної правосвідомості зумовлюють особливий характер її емоційного боку (емоції, настрої, звички, почуття), які мають щодо раціонального боку підпорядковане значення. Емоційні компоненти професійної правосвідомості виконують неоднозначну роль у правоохоронній діяльності [5, с. 87].

Своєрідним психологічним компонентом професійної правосвідомості є інтуїція правозастосовника. Правова інтуїція – це засноване на попередньому досвіді правозастосовної діяльності «витончене» чуття правозастосовника, здатне наводити на важливу думку при застосуванні правових норм до конкретних життєвих обставин. Безсумнівно, правові

інтуїції, як й інші психологічні компоненти професійної правосвідомості, не може бути покладено в основу вирішення конкретної справи. Їх роль у правозастосовному процесі полягає в тому, що вони збагачують можливість наближення до об'єктивної істини, дають змогу будувати іноді вельми цінні припущення й версії, допомагають знайти найнадійніші джерела та шляхи збирання доказів [8, с. 34].

При дослідженні раціонально-емоційних компонентів професійної правосвідомості в ній виявляються також окремі види професійної деформації, відсталі стереотипи, шаблонні оцінки, породжені однобічним впливом досвіду. Тут виникає важливе завдання розвитку й зростання правосвідомості юристів, практичних працівників, пов'язаних із застосуванням права.

Дослідження показують, що основними поведінковими компонентами професійної правосвідомості є правові установки правозастосовників і їхня готовність до правозастосовної діяльності певного змісту й конкретної наочної спрямованості. Готовність до правозастосовної діяльності характеризується насамперед тривалою, стійкою мотивацією. Вона формується завчасно в процесі спеціального юридичного виховання, практичної правозастосовної діяльності і є метою тривалого процесу формування юриста-професіонала [7, с. 345].

Разом з формуванням загальних, єдиних для всіх юристів професійних якостей, важливе значення в професійній підготовці має формування специфічних, спеціалізованих якостей, потрібних для готовності до певної правозастосовної діяльності, наприклад, слідчого, судді, прокурора, працівника юридичної служби.

Висновки. Аналіз сучасних досліджень у галузі загальної та юридичної психології свідчить про високу наукову актуальність вирішення проблеми правосвідомості особистості фахівців правозастосовної діяльності. Свідомість є безпосереднім джерелом активності особистості й регулятором її поведінки, а також сама випробовує регулюючий вплив зовнішніх явищ (криміногенної субкультури, ставлення до юридичних органів у нашому суспільстві тощо). У межах діяльнісної концепції категоріальна структура індивідуальної свідомості розглядається як система значень, що визначає особистісний смисл об'єктів оточуючого середовища (зокрема системи права), які сприймаються суб'єктом, а отже, й оцінюються ним. Між правом як системою норм і реальною поведінкою особистості знаходиться правосвідомість особистості, яка відображаючи соціальну дійсність, пізнає, оцінює та засвоює наявні норми права, спрямовуючи їх в реальну поведінку. Тривала готовність до правозастосовної діяльності – це стійка система професійно важливих якостей правозастосовника, його спеціальні юридичні знання, навички, уміння, ставлення до своєї професії, психічні якості, потрібні для успішної правозастосовної діяльності.

Використані джерела:

1. Алексеев С. С. Теория права. Харьков : Бек Харьков, 1994. 223 с.
2. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. М.: Смысл, 2002. 480 с.

3. Бабкова В. С. Організаційно-правові проблеми контролю в прокурорській діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 1998. 17 с.
4. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр.дел, 2001. 640 с.
5. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект). Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.
6. Брунер Дж. Психология познания: пер. с англ. М.: Прогресс, 1977. 416 с.
7. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник. СПб: Издательство «Питер», 2000. 624 с.
8. Васильев В. Л. Психологическая культура прокурорско- следовательской деятельности. Учебное пособие. СПб, 1998. 59 с.
9. Васильев Г. А. Прокуратура як гарант законності в державі. *Вісник прокуратури*. 2003. №12. С.5–7.
10. Веденеев И. А. Типы акцентуации характера в структуре нормативного и противоправного поведения: дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Университет внутренних дел. Харьков, 1998. 187 с.
11. Гегель Г.В.Ф. Основы філософії права або природне право і державознавство. Київ, 2000. С.96.
12. Гриб В. В. Факторы, влияющие на формирование юристов. *История государства и права*. 2003. №6. С. 17–19.
13. Долгова А. И. Знать и исполнять закон. М.: Юридическая лит., 1987. 200 с.
14. Дунас Т. Участь прокурора у цивільному процесі. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 6. С.55–64.
15. Ефремова Г. Х. Изучение правосознания и общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов. Пособие по методологии и методики исследований. М., 1989. С.45–67.
16. Косенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 125 с.
17. Костенко О. М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. *Проблеми філософії права*. Київ : Чернівці, 2003. С.69-80.
18. Косюта М. В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної держави : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2002. 467 с.
19. Пархоменко О. Г., Ронзин Д. Б., Степанов А. А. С.Л. Рубинштейн в Педагогическом институте им. А.И. Герцена // Сергей Леонидович Рубинштейн. Очерки, воспоминания, материалы. К 100-летию со дня рождения. Москва: Наука, 1989. С. 155.
20. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Front Cover: Просвещение, 1969. Motivation (Psychology). 317 с.
21. Якобсон П. М. Психология чувств и мотивации. Воронеж : МОДЭК, Москва : Институт практической психологии, 1998. 304 с.

Стаття надійшла до редколегії 02.05.2018

Тишаква Л. Т. Теоретические основы исследования правового сознания личности юриста

В статье рассматриваются теоретические подходы к проблеме психологических особенностей профессиональной деятельности работников правоохранительной системы как в плане психологического анализа ее

структуры, так и в плане психологической характеристики присущего ей комплекса профессионально важных качеств.

Анализ современных исследований в отрасли общей и юридической психологии свидетельствует о высокой научной актуальности решения проблемы правосознания личности, в частности, правосознания специалиста юридической сферы деятельности. Правосознание специалиста как юриста следует рассматривать как особенную форму сознания, которая, в связи с влиянием ряда объективных (социальных) и субъективных (психологических) факторов, имеет специфическую категориальную структуру, которая состоит из комплекса базовых правовых понятий (личностных конструктов).

Ключевые слова: правосознание, сознание человека, правовая система, социальная система права, правовая регуляция поведения, самоконтроль, социальный контроль.

Tyshakova L. Theoretical Bases of the Research of Lawyer's Personality Sense of Justice

Theoretical approaches to the problem of psychological peculiarities of professional activity of workers of the law enforcement system both in the plane of psychological analysis of its structure and in the plane of psychological description of the peculiar complex of professionally important qualities have been revealed.

Analysis of modern researches in the field of general and legal psychology testifies to high scientific topicality of solving the problem of personality's sense of justice, in particular, the sense of justice of specialists of law enforcement bodies. It's necessary to examine the lawyer's sense of justice as a special form of consciousness which, in connection with the influence of a number of objective (social) and subjective (psychological) factors, has a specific categorical structure that consists of a complex of basic legal concepts (individual constructs).

Within the limits of the activity concept the categorical structure of individual sense of justice of the subject of public prosecutor's labor is considered as a system of values which exposes personality's sense of the reflection of the society's system of law which is perceived by a subject and accordingly estimated by him. The study of categorical structures of the individual sense of justice of workers of law enforcement activity allows reveal the quality of their legal and moral criteria, potential possibilities of the development of professionalism.

The lengthy readiness to law enforcement activity is the steadfast system of professionally important traits of a lawyer, his legal knowledge, skills, abilities, his attitude toward his profession, psychical traits necessary for successful law enforcement activity.

Keywords: sense of justice, person's consciousness, legal system, social system of law, legal regulation of the behavior, self - control, social control.

УДК 342.84

О. М. Чернеженко

РОЛЬ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті висвітлено дві основні форми участі в демократичних процесах: пряма демократія та партисипативна демократія. Досліджено проблеми, які ускладнюють широку партисипацію громадян у політичному житті. Визначено нові інституції місцевого самоврядування. Здійснено порівняльний аналіз, який

підкреслює зростаючу роль процесів прямої демократії в суспільствах з глибоко вкоріненою демократичною структурою. Висвітлено розвиток місцевої прямої демократії в західноєвропейських країнах. Визначено роль та місце прямої демократії у формуванні політики на місцевому рівні, а також роль демократії в сучасному місцевому самоуправлінні.

Ключові слова: пряма демократія, партисипація, місцеве самоврядування, децентралізація, представницька демократія, референдум, місцевий референдум, консультативний референдум.

Постановка проблеми. Останні тенденції в дискусіях щодо місцевого самоврядування й політичні зміни в цій галузі свідчать про розширення значення партисипації в місцевій демократії. Досвід багатьох країн укажує на те, що реформатори поточної системи місцевого самоврядування ведуть пошуки найкращого поєднання взаємоповноважливих процедур представницької демократії та партисипативної демократії (включно з прямою демократією). Через процес розосередження влади й повноважень феномен участі є багатовекторним і досить складним. З'явилося чимало нових інституцій місцевого самоврядування, які надають послуги місцевому населенню чи справляють вплив на місцеве життя; їх характеризують різні підходи до питання партисипації. Подекуди участь, орієнтована на місцеве самоврядування, доповнюється участю в нових інституціях, що мають власні законодавчо визначені статус і місце в системі місцевого самоврядування.

Теоретики і правих, і лівих поглядів попри розбіжності у використуваних ними аргументах, рекомендують урівноважувати домінуючу місцеву представницьку демократію різними формами партисипативної демократії. Партисипація громадян може поліпшити місцеве самоврядування, зокрема в тому, що стосується двох проблем прийняття рішень на місцевому рівні. По-перше, йдеться про рішення з особливо драгливих питань; по-друге, про можливість поліпшення реагування на потреби різноманітних груп громадян. Участь у політичному житті дає громадянам можливість висловлювати свої побажання з важливих питань місцевого життя. Широке залучення громадськості також може допомогти органам місцевої влади більш чутливо ставитися до певних груп, ураховувати сублокальні інтереси.

Феномен участі також пов'язаний з питанням децентралізації компетенцій: без цього досягнуті завдяки партисипації результати можуть швидко зникнути. Проте з погляду реалізації відповідальності та втілення рішень у життя вирішальна роль і далі належить інституціям представницької демократії. Дослідник Волш пояснює, чому в межах місцевої демократії варто узгодити обидва ключові підходи [6]. Якщо представницька демократія має переваги в сенсі узгодження розбіжностей, то партисипативна демократія краще працює, коли йдеться про виявлення побажань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблема ролі прямої демократії у суспільстві отримала своє відображення у наукових працях вітчизняних вчених Ю. Барабаша [8], Я. Берназюка [8], Д. Базілевича [9],

В. Нестеровича [10], В. Погорілка [11], В. Федоренка [8; 9; 12; 13], С. Шевчука [14] тощо. Однак незважаючи на ґрунтовні наукові праці вище зазначених вчених, дослідження ролі прямої демократії у суспільстві і досі не втратило своєї актуальності.

Формування цілей. У цьому дослідженні розглянемо дві основні форми участі в демократичних процесах: *пряму демократію* та *партисипативну демократію*. Розрізняємо ці поняття з практичною метою, хоча багато авторів вважають пряму демократію частиною партисипативної демократії. Оскільки кожна форма демократії передбачає партисипацію, треба визнати, що маємо справу з досить умовною відмінністю, яка постійно зазнає змін залежно від соціальної практики. І пряма демократія, і партисипативна передбачають залучення громадян, які не є виборними особами, до прийняття рішень або їхню участь у процесах прийняття рішень за межами основних виборних органів місцевого самоврядування (наприклад, місцевих рад та міських голів).

Виклад основного матеріалу. Відмінності між прямою демократією та партисипативною демократією можна пояснити на прикладі затвердження формальних рішень, а також взяття відповідальності за рішення. Партисипація включає громадян у процес прийняття рішень на місцевому рівні, але загалом не веде до прийняття остаточних офіційних рішень. Консультації, громадські слухання, збори, участь у спілках споживачів при муніципальних підприємствах та дорадчих органах зазвичай не завершуються прийняттям формальних рішень. І навпаки: більшість традиційних форм прямої демократії (скажімо, референдуми та збори громадян) передбачає остаточне затвердження рішень (прийняття формальних рішень загалом характерне для інституцій представницької демократії). Пряма демократія, застосована у сфері прийняття формальних рішень, звільняє представницькі інституції від відповідальності. Як пряма демократія, так і партисипативна демократія розглядаються як загальновідомі елементи демократичного врядування. Проте упродовж історії їх роль змінювалася. Зосередимося головню на питанні інституційного розвитку та пов'язаному з ним потенціалі прямої демократії та партисипативної демократії [1].

У добре розвинутих *західних демократіях* інтерес до перегляду місцевої демократії для посилення партисипації пов'язаний з відходом від надмірно розбудованої структури держави загального добробуту. Упродовж тривалого часу в багатьох західних державах розподільча функція місцевого самоврядування переважала над його політичним значенням. Зменшення ролі державного сектору через приватизацію, аутсорсинг послуг та широке використання напіваавтономних неурядових організацій у багатьох країнах призвели до зміни характеру залучення державного сектору, зокрема в тому, що стосується функцій, до яких безпосередньо причетні інституції представницької демократії. Широка партисипація також покликана збалансувати попередні адміністративні реформи, які запровадили децентралізацію та об'єднання. Інструменти, до яких органи місцевого самоврядування вдаються під тиском дедалі більшої міжмуніципальної

конкуренції або потреби адаптувати адміністративні структури відповідно до моделей (чи ресурсів) ЄС, також викликають зміни в здійсненні демократичного контролю. Можливості впливу на прийняття рішень на місцевому рівні загалом стали обмеженими; місцева електоральна участь часто виявляється низькою (зокрема з погляду явки виборців на місцевих виборах); чимало соціальних груп зазнають маргіналізації. Через низку причин «дистанція» між громадянами та представницькими інституціями зростає. На місцевому рівні з'явилося багато нових інституцій спірної підзвітності, особливо місцевих напівавтономних неурядових організацій, добровільних організацій або (у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ)) інших державних підприємств, які мають право приймати рішення з деяких питань місцевого життя. Отже, повноваження щодо прийняття рішень було передано установам, що контролюються з-поза меж тієї чи іншої місцевості, очолюваним посадовцями, призначеними органами влади вищого рівня [4].

У *перехідних суспільствах* потреба в розширеній демократичній участі в місцевому самоврядуванні пов'язана з досвідом неефективних і недемократичних форм місцевого самоврядування, які переважали за попередніх режимів. Важливим фактором стали й назагал більш ідеалістичні сподівання громадян на досягнення демократії в процесі трансформації та демократизації відповідних країн. Перефразовуючи Вацлава Гавела, громадяни хотіли відчувати, що управління повертається до їхніх рук. З огляду на обмежений масштаб децентралізації в багатьох країнах ЦСЄ можна висновувати, що центральний державний апарат прагнув контролювати процеси трансформації та впроваджувати нові методи надання послуг, децентралізацію державного сектору та приватизацію. Саме прийняте на загальнонаціональному рівні законодавство та керівні принципи зробили обов'язковими приватизацію чи реструктуризацію багатьох функцій, які раніше контролювалися місцевими державними адміністраціями (ідеться про підприємства, що надають комунальні послуги, та значну частку місцевого житлового фонду).

Початковий період трансформації, що проходила на місцевому рівні в Центральній Європі після 1990 року, залишив по собі міцні інституції представницької демократії – першу ознаку демократизації. Проте їхню присутність варто було збалансувати за рахунок підвищення рівня участі на пізніших етапах консолідації системи місцевого управління. Для цих суспільств також є важливими процедури прямої та партисипативної демократії, оскільки місцеві неполітичні ініціативи громадянського суспільства – «третього сектору» асоціативної демократії – у багатьох муніципалітетах недостатньо розвинені [1].

Досвід окремих *країн, що розвиваються*, свідчить про обмеженість децентралізації, якщо її не поєднано з демократією, підзвітністю та відповідальністю на місцевому рівні, що веде до ефективної участі. Тенденція до створення великих підрозділів для здійснення місцевого самоврядування, зумовлена прагненням до ефективності та ефекту

масштабу в економіці, стримує надзвичайно важливу реалізацію широкої участі, що спирається на самодопомогу та мобілізацію громад.

Пряма демократія передбачає безпосереднє залучення громадян до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Загальновідомо, що потенціал її широкого застосування в сучасному масовому суспільстві є дуже обмеженим. Право на прийняття рішень належить представницькій демократії, головному конкурентові прямої демократії з цього питання; на місцевому рівні представницька демократія чудово зарекомендувала себе, вона демонструє стабільність та має гарну репутацію. Навряд чи можна очікувати різкого переходу до повного домінування прямої місцевої демократії в місцевому самоврядуванні – особливо тоді, коли ми асоціюємо пряму демократію з її історичною формою, характерною для стародавнього міста-держави, де рішення схвалювалися зборами, до яких входили всі місцеві громадяни, і могли стосуватися майже необмеженого кола питань місцевого життя (як це відбувається в деяких швейцарських кантонах). Ширша участь зборів громадян у процесі формального прийняття рішень є рідкістю; крім того, таку модель сумнівно можна застосувати масштабно з огляду на нинішній розмір територіальних одиниць, за винятком дуже малих місцевих громад (розміру парафії), які функціонують на рівні, що зазвичай перебуває під основними структурами місцевого самоврядування. Водночас зростає кількість країн, де вибори мерів проходять безпосередньо (замість виборів, що відбуваються в місцевій раді), указує на певні зміни у відповідь на заклики до посилення демократії на локальному рівні за рахунок прямої демократії.

Виняткові приклади дуже широкого застосування прямої демократії складають деякі швейцарські кантони, де здавна існує традиція проведення референдумів і зборів громадян при вирішенні місцевих проблем і де така участь відіграє важливу роль; подібний підхід також застосовують американські штати, де до виборчих бюлетенів може бути додано «пропозиції». Вольф Ліндер звертає увагу на успішну протидію референдумів рішенням місцевих парламентів. Потенційна поразка на референдумі заохочує місцеву адміністрацію проводити безпосередні консультації перед прийняттям офіційних рішень. Збори громадян, що функціонують як місцеві парламенти, є ще одним прикладом застосування прямої демократії в невеликих швейцарських муніципалітетах [5].

Можемо спостерігати за багатьма формами та процедурами прямої демократії, які вводяться в системи місцевого управління в усе більшій кількості країн. Наприклад, Угорщина закріпила в конституції право громадян здійснювати місцеве самоврядування як через референдуми, так і через обраних народом представників. Багато перехідних країн Центральної та Східної Європи запровадило пряму демократію в межах реформи свого державного управління на початку 1990-х років. Такий крок розглядався як важливий компонент демократизації уряду та пристосування до нових ролей на місцевому рівні. Найбільш часто використовуваним інструментом є місцевий референдум. Дванадцять з п'ятнадцяти країн, охоплених угорським дослідженням «Місьцеве самоврядування в країнах ЦСЄ та СНД» [1], увели різні

форми референдуму до своїх систем місцевого самоврядування. У деяких державах (скажімо, в Угорщині, Болгарії та Словаччині) закон зобов'язує проводити місцеві референдуми з певних питань місцевого життя: кадастрові зміни, об'єднання комун, продаж землі тощо. У законодавстві Албанії, наприклад, указано, що референдуми проводяться з важливих (хоча точно не визначених) місцевих питань. Більшість держав також дозволяє проводити референдуми з місцевої ініціативи. Органи місцевого самоврядування в Словенії зобов'язані проводити референдуми за запитом більш ніж 10% місцевих виборців. Результати місцевих референдумів можуть уважатися обов'язковими, якщо вони відповідають певним критеріям (наприклад, у Польщі такою умовою є участь понад 30% населення, у Македонії – 50%).

Місцевий референдум, мабуть, є найкращим і найбільш широко визнаним інструментом прямої демократії в сучасних умовах. У межах системи місцевого самоврядування можна виділити два основні види референдумів: консультативні й обов'язкові референдуми. Консультативні референдуми надають дуже важливу інформацію щодо конкретних питань місцевого життя, але місцеві установи представницької демократії не зобов'язані діяти на основі результатів референдуму. Іноді робляться спроби зменшити роль місцевих референдумів через проведення більш репрезентативних опитувань громадської думки, але зазвичай саме референдуми значною мірою скеровують місцеве самоврядування до прийняття рішень (залежно від рівня участі). Результати успішно проведених місцевих референдумів зазвичай мають високий ступінь легітимності, їх непросто опротестувати.

Ось чому навіть консультативний референдум можна розглядати як «пряму демократію». Попри слабку формальність рішень він змушує місцеве самоврядування діяти у схвалений громадянами спосіб. У разі обов'язкового референдуму місцевий орган влади має погодитися з результатом референдуму та діяти відповідно до нього. Існує одна перешкода: умови проведення такого референдуму вимагають певного рівня участі, щоб він уважався дійсним (якщо достатнього рівня участі не було досягнуто, референдум фактично перетворюється на консультативний). Позицію прямої демократії можна охарактеризувати як міцну, якщо проведення місцевого референдуму є обов'язковим для прийняття рішень з певних важливих місцевих питань, а його результат є обов'язковим до виконання. Проте практику проведення референдумів найкраще прив'язати до низки питань, що мають першочергове значення для місцевого населення. Інколи можливості використання референдуму обмежено правилами – наприклад, якщо йдеться про вирішення окремих чутливих питань (наприклад, фінансових). Так, у Німеччині на референдумі можуть розглядатися всі місцеві питання, крім бюджетних та інших фінансових рішень місцевого рівня [7].

Важливим питанням, пов'язаним з розвитком місцевої прямої демократії, є право ініціювати проведення місцевого референдуму. Більш

демократично, коли з відповідною пропозицією можуть виступити не лише місцеві представницькі установи, але також і громадяни (зазвичай частку загального місцевого населення, яка може виступити з такою ініціативою, визначено законодавством). Деякі з цих референдумів задумуються як такі, рішення яких будуть обов'язковими до виконання; деякі покликані підтвердити або відхилити вже схвалені рішення місцевих представницьких органів. Іноді до проведення місцевого референдуму не хочуть вдаватися з питань, вирішення яких потребує великого й специфічного досвіду. Щоб уникнути надмірно спрощеного прийняття рішень (як на референдумі, що передбачає відповіді «так» і «ні»), можна розширити варіанти відповіді, не роблячи її однозначно категоричною [2].

У підсумку, на думку дослідника Вольмана, місцевий референдум отримав нову роль у сучасних Британії, Франції та Німеччині; його все більшою мірою сприймають як корисний для відродження місцевої демократії в західних демократіях інструмент [7]. У Британії лейбористський уряд пропонує використовувати «консультативну» форму місцевого референдуму – нерадикальну інновацію, що сприяє прямій демократії на рівні місцевого самоврядування. Перехід до більш широкого застосування прямої демократії в місцевому самоврядуванні помітний у Франції, де існують процедури, що зміцнюють право місцевого населення на ініціацію консультативних референдумів. У східно- та західнонімецьких землях відбувається рух до більш безпосередніх процесів прямої демократії на місцевому рівні, засвідчений переходом до використання місцевих референдумів, рішення яких є обов'язковими. Ще однією ознакою розширення прямої демократії в Німеччині є можливість відкликати мерів за допомогою референдуму. Не дивно, що лідерами в цьому є східнонімецькі землі, які з ентузіазмом використовують недоступні для них у минулому демократичні механізми.

Показовий приклад поширення прямої демократії в країнах ЦСЄ з перехідною економікою можна знайти в нинішній системі місцевого самоврядування Словаччини. Місцевий референдум є обов'язковим з усіх питань щодо злиття, поділу або розпуску муніципалітету. Спеціальні державні платежі вводяться лише після затвердження відповідного положення на місцевому референдумі. Інші фінансові питання (місцеві податки та збори) також можуть вирішуватися місцевим референдумом, якщо цю процедуру схвалено місцевою радою. Рішення є обов'язковим до виконання протягом одного року після проведення референдуму. Місцеві референдуми стосовно будь-якого локального питання організовуються після подання петиції, підписаної 20% виборців. Мер та рада також мають право на ініціацію проведення референдуму. За допомогою референдуму вони можуть виносити на голосування важливі питання місцевого життя. Однак такий референдум є консультативним, а остаточне рішення виносить місцева рада [1].

Референдум надає громадянам відсутні раніше можливості для захисту статусу муніципалітету, виступає засобом мобілізації місцевого населення проти загроз місцевій ідентичності чи трансформацій, уберігає місцеве

населення від надто важкого фінансового тягаря. Багато об'єднаних перед цим муніципалітетів було розділено за рішенням місцевого референдуму. З іншого боку, багато муніципалітетів зберегли свій інтегрований статус завдяки тому, що місцевим жителям удалося відстояти його попри бажання частини громади або місцевої еліти поділити муніципалітет на частини. Сьогодні місцевий референдум має репутацію важливого інструменту в боротьбі проти свавільного зовнішнього втручання та бездіяльності органів місцевого самоврядування в тих чи інших питаннях.

Роль та місце прямої демократії у формуванні політики на місцевому рівні зростають. Оцінюючи масштаб широкої участі, спостерігаємо рух до прямої демократії як у її «слабкій», так і в «сильній» формі. У деяких країнах запроваджено базові «слабкі» консультативні референдуми та оголошено право місцевих громадян ініціювати їхнє проведення. «Сильна» пряма демократія, що означає переважання прийнятих громадянами рішень над рішеннями, прийнятими місцевими представницькими установами, також проникає в систему місцевого самоврядування. Збори громадян залишаються типовим консультативним механізмом, оскільки зазвичай їх не наділено правом затверджувати офіційні рішення, а участь у цій формі прямої демократії є обмеженою. Збори громадян та консультативний референдум перебувають на півдорозі між прямою демократією та демократією участі.

Сильна пряма демократія наділяє громадян більшою владою, дозволяє громадськості ефективніше контролювати діяльність місцевих інституцій представницької демократії, робить останні неабияк чутливими до потреб населення. За умов високого рівня участі громадян вона може бути дуже впливовою. Менш чітко окреслені з формального погляду консультативні місцеві референдуми та збори громадян можуть організуватися частіше порівняно з референдумами, рішення яких є обов'язковими для виконання, оскільки останні мають відповідати більшій кількості формальних критеріїв, щоб пройти успішно. Місцеві референдуми, рішення яких є обов'язковими для виконання, виступають не тільки інструментами прийняття рішень, а й сучасними засобами протективної демократії на місцевому рівні (орієнтованими на збереження та забезпечення майбутнього муніципалітету та місцевої ідентичності). Використання референдуму на місцевому рівні є логічним поглибленням місцевої демократії. На місцеві референдуми не поширюється частина застережень, які висловлюються щодо референдумів як способу реалізації демократії [1]. У разі таких референдумів прийняття рішень проходить з питань, що безпосередньо стосуються місцевої громади, яка до того ж добре поінформована про винесені на референдум питання завдяки громадським слуханням, зустрічам та публікації звітів, що означає більш усвідомлений вибір при голосуванні; крім того, голосування може торкатися питань, що безпосередньо впливають на життя громадян. (Референдуми також заохочують широку участь громадян у політичному житті.) Проте існує думка, що місцевий референдум, як водиться, має обмежуватися розглядом певних категорій питань (визначених, наприклад,

конституцією або судовою гілкою влади), щоб уникнути «тиранії більшості» у разі деяких гострих тем.

Розглядаючи роль партисипативної демократії в сучасному місцевому самоуправлінні, зосередимося на двох особливо важливих типах відносин. По-перше, це зв'язок інституцій місцевої представницької демократії з партисипативною демократією. По-друге, низка питань щодо інноваційних тенденцій у процесі надання муніципальних послуг та їхнього співвідношення з місцевою демократією участі. Тут перед нами дві головні сфери, де місцеву демократію можна спробувати зміцнити в спосіб розширення партисипативної демократії.

Установи *місцевої представницької демократії* можуть поліпшити умови участі різними способами. Більше десяти років тому Робін Гемблтон визначив три способи зміцнення місцевої демократії: розвиток, розширення та додавання до представницької демократії елементів прямої демократії [3]. Найвний досвід демонструє, що ці рекомендації досі актуальні й орієнтовані на створення більш сприятливого для участі середовища у сфері місцевого самоврядування. *Розвиток* представницької демократії, окрім мобілізації громадян для участі у виборах, має зосереджуватися на поліпшенні зв'язків між посадовцями органів місцевого самоврядування й громадянами.

Дальшим кроком є *додавання* до опосередкованої представницької демократії елементів партисипативної демократії. Місцеві органи влади, як звичайно, використовують дуже стандартні форми участі, що спираються на нерегулярні зустрічі з громадянами й інші способи комунікації та залучення, які відводять населенню більш пасивну (скажімо, у межах консультацій та зустрічей) або більш активну роль залежно від того, яка традиція склалася в певній місцевості. Делегати окремих громад, а також професіонали, які мають відповідну кваліфікацію, отримують запрошення взяти участь у діяльності інституцій представницької демократії. Попри різноманітні можливості та цінний досвід такий підхід буває несистемним та вибіркоvim, а його учасники, які не є виборними особами, – недостатньо впливовими, оскільки масштаби участі та її ефективність є обмеженими.

Формування різних сублокальних інституцій стало сутністю *розширення* представницької демократії. Це дуже приваблива та перспективна тенденція останнього часу. «Розширення» – більш просунутий етап зміцнення місцевої демократії за допомогою партисипації, що також включає згадані вище технології партисипації (організація зустрічей між посадовцями місцевого самоврядування та громадянами). Поширеною практикою є використання сублокальних інституцій для посилення участі, особливо у великих підрозділах місцевого самоврядування. Різні форми виборних або невиборних сублокальних інституцій (ради, форуми, парафіяльні та районні ради тощо) підтримують регулярну та комплексну участь. Зазвичай вони мають чіткішу й сильнішу позицію в системі місцевого самоврядування: виразно окреслені повноваження, бюджет, посадових осіб та децентралізоване розташування, що забезпечує їм близькість до громади. Участь, яку передбачає їхня діяльність, може відбуватися на досить масштабному рівні, особливо, якщо такі інституції мають значні права

(наприклад, у питаннях планування або надання послуг) та ресурси. Соціальний склад таких інституцій буває дуже диференційованим, оскільки сюди входять як виборні, так і невиборні члени, а також посадові особи та представники громади [1].

Існування таких інституцій має сенс, якщо вони відкриті для широкої участі громадян, є максимально доступними та змушують своїх членів працювати з виборцями більш систематично. Розширення набору процедур і технологій є потрібною умовою створення інструментів ефективнішої участі, яку стимулюють децентралізовані інституції, що відіграють у певній місцевості роль точок перетину в мережі участі. Вони мають велике значення для поживлення партисипації та побудови місцевої ідентичності, а також можуть бути корисними з погляду вказання громадянам способів регулярної та ефективної участі. Подібні сублокальні інституції дають маргіналізованим категоріям громадян кращий шанс на репрезентацію. Сублокальні інституції також потребують конституційних гарантій плюралізму, підзвітності та автономії для запобігання потенційним зловживанням з боку окремих груп. Таке поєднання представницької демократії та партисипативної демократії являє собою корисну й успішну тенденцію в зміцненні місцевої демократії.

За останні десятиліття серйозні *інновації в наданні послуг* вплинули на участь у місцевому самоврядуванні. Якщо раніше передбачалося, що участь мала вирішити питання надання послуг, з плином часу її значення неминуче трансформувалося. Попередні заходи стосувалися головно питання традиційної відповідальності місцевого самоврядування за надання послуг. З огляду на зміну умов участь місцевого населення набула різних форм і відбувається в більшій кількості сфер, де діють різні повноважні органи, та з різною інтенсивністю. Участь у здійсненні місцевого самоврядування аж ніяк не була автоматично замінена споживацьким уявленням про вибір користувачами сервісних підрядників. Нові тенденції у сфері надання послуг викликали два напрями змін у межах феномену участі. Перший спрямовано на місцеве самоврядування, другий орієнтований безпосередньо на компанії, що надають послуги.

Місцеве самоврядування окреслює потреби громадян у сфері надання послуг через визначення стандартів, форм контролю й санкцій. *Участь громадян, орієнтована на місцеве самоврядування*, може допомогти в перегляді стандартів надання послуг або досягнути співпраці з питань контролю. Роль представницьких інституцій у посиленні участі може знайти підтвердження у визначенні форм участі громадян у розробці, упровадженні та контролі за виконанням контрактів. У багатьох державах місцеве самоврядування також володіє іншими інструментами, які можна використовувати для регулювання стандартів надання послуг за межами типового муніципального сектору [1]. Сьогодні воно відіграє роль посередника між громадянами та компаніями – постачальниками послуг. У серйозних випадках неефективного управління або нестабільного надання послуг громадяни можуть звернутися до місцевого самоврядування з проханням змінити постачальника послуг.

Партисипація стосовно компаній, що надають послуги, поєднує більш традиційні ринкові підходи до комунікації з громадянами (зорієнтовані здебільшого на зростання частки ринку та продажів з використанням безпосереднього маркетингу та реклами в спосіб роздавання анкет, клієнтських опитувань, інформаційних гарячих ліній, презентацій компаній та поширення газет та журналів компаній) з інструментами на основі партисипативних механізмів, перенесених з громадського сектору, таких, як дорадчі органи, членство в радах управління, користувачський контроль, консультації із сусідніми радами, об'єднання споживачів та місцеві представництва. Надавачі послуг розробили багато корисних інструментів для того, щоб відповідати вимогам клієнтів стосовно характеру послуг, які надаються. Ринки громадської сфери змінюються під впливом підвищеного запиту на місцеву «ринкову демократію», зорієнтовану на споживача. Громадяни мають змогу краще висловити свою думку з приводу конкретних проблем надання послуг, яку не можна точно сформулювати під час виборів.

Розробляючи нові форми надання послуг, місцеві органи влади відійшли від безпосереднього їх надання й переорієнтували свої потужності. Вони отримали більше гнучкості та простір для збільшення значення в управлінні місцевим життям. Передання такої ролі підрядникам означає зникнення безпосереднього зв'язку між розміром органів місцевої влади та потребою в досягненні ефекту масштабу, який можуть забезпечити підрядники. Це також означає можливість зберегти той розмір, що краще підходить місцевій демократії. Перехід до «уможливлення» включає в себе різні форми участі громадян у прийнятті рішень, що сягає далі, аніж роль простого «споживача» [1]. Використовуючи інструменти партисипативної демократії, місцеве політичне утворення здатне зберегти демократичний характер.

Висновки. Отже, нещодавні зміни в місцевому самоврядуванні надають величезний простір для нововведень у сферах прямої демократії. Існує багато способів внести зміни в традиційну місцеву владу, щоб досягти результатів, які надихають на дію всі верстви місцевої спільноти, а особливо тих, хто зазвичай був виключений з процесу формування та реалізації політики. Такі нововведення вкрай потрібні для відродження місцевої демократії з огляду на загрозу розчарування в представницьких інституціях та втрати відповідальності за виконання функцій уряду, які було передано призначеним організаціям-виконавцям.

Партисипація перебуває в центрі реформ, спрямованих на підсилення представницької демократії прямою демократією та на урізноманітнення методів формування політики, надання послуг та інших способів задіяння місцевих спільнот та отримувачів послуг в управлінні громадськими послугами. Партисипація в місцевих справах надто довго була суто формальною, не виходячи за межі консультацій з громадською думкою, реалізованих у такий спосіб, щоб місцеві чиновники могли легко проігнорувати їхні результати. Розглянуті тут нововведення, тільки з різними видами референдумів, зборами громадян та залученням груп споживачів та отримувачів послуг на різних етапах процесу формування

політики, реально можуть збагатити місцеве політичне та адміністративне життя, а також поліпшити відповідність між громадськими послугами та потребами громадян.

Використані джерела:

1. Bucek J., Smith B. New approaches to local democracy: direct democracy, participation and the "third sector". *Environment and Planning C: Government and Policy*, 2000. Volume 18. P. 3–16.

2. Cochrane A. From theories to practice: looking for local democracy in Britain / *Rethinking Local Democracy*. Eds. King D., Stoker G. Macmillan: London, 1996. P. 193–213.

3. Hambleton R. Consumerism, decentralization and local democracy. *Public Administration*. 66 (2), 1988. P. 125–147.

4. Imrie R., Raco M. How new is the new local governance? Lessons from the United Kingdom / *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 21, 1999. P. 45–63.

5. Linder W. Local government in Switzerland: pragmatic adaptation and self-help / *Local Government and Urban Affairs in International Perspective*. Ed. Hesse J.J.: Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1991. P. 409–427.

6. Walsch K. Public services, efficiency and local democracy / *Rethinking Local Democracy*. Eds. King D., Stoker G. Macmillan: London, 1996. P. 67–88.

7. Wollman H. Local government systems: from historic divergence towards convergence? Great Britain, France and Germany as (comparative) cases in point. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 2000. Volume 18. P. 33–55.

8. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія / О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко, Ю.Г. Барабаш, Я.О. Берназюк, та ін.; за ред. О.В. Скрипнюка і В.Л. Федоренка. К.: НАДУ, 2011. 344 с.

9. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу «Лобювання в Україні та за кордоном: досвід, проблеми і перспективи» / Д. Базілевич, В. Нестерович; За заг. редакцією к.ю.н. В. Федоренка. К.: СПД Москаленко О.М., 2009. 36 с.

10. Нестерович В.Ф. Поняття та види народного вето у контексті сучасних конституційно-правових трансформацій / В.Ф. Нестерович // *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 27–33.

11. Погорілко В.Ф. Референдне право України: Навч. посібник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. К.: Вид-во, «Ліра-К», 2006. 366 с.

12. Федоренко В.Л. Інститут лобювання у країнах західної демократії та перспективи його легітимації в Україні / В.Л. Федоренко, В.Ф. Нестерович // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 9. С. 13–25.

13. Федоренко В. Категорії «народний суверенітет», «народне волевиявлення», «безпосередня демократія», «форма безпосередньої демократії» та їх співвідношення в конституційній правотворчості та правозастосовній діяльності / В. Федоренко // *Бюлетень Конституційної Асамблеї*. 2012. № 3. С. 14–24.

14. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. Вид. 2-ге, випр., доп. К.: Реферат, 2007. 848 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2018

Черниженко Е. Н. Роль прямой демократии в обществе

В статье освещаются две основные формы участия в демократических процессах: прямая демократия и партисипативное демократия. Исследуются проблемы, которые затрудняют широкую партисипацию граждан в политической жизни. Определяются новые институты местного самоуправления. Осуществляется сравнительный анализ, который подчеркивает растущую роль процессов прямой демократии в обществах с глубоко укоренившейся демократической структурой. Исследуется развитие местной прямой демократии в западноевропейских странах. Определяется роль и место прямой демократии в формировании политики на местном уровне, а также роль демократии участия в современном местном самоуправлении.

Ключевые слова: прямая демократия, партисипация, местное самоуправление, децентрализация, представительная демократия, референдум.

Chernezhenko O. The Role of Direct Democracy in Society

The article covers two main forms of participation in democratic processes: direct democracy and participatory democracy. It studies the problems that complicate the wider participation of citizens in political life. It determines the new institutions of local self-government. A comparative analysis is implemented that emphasizes the growing role of direct democracy in societies with a deeply rooted democratic structure. It explores the development of local direct democracy in Western European countries. It determines the role and place of direct democracy in shaping policy at local level, as well as the role of participatory democracy in modern local governance.

It is indicated that differences between direct democracy and participatory democracy can be explained by example of formal decision-making, as well as taking responsibility for decision-making. Partisan involves citizens in the decision-making process at the local level, but generally does not lead to the adoption of final official decisions. Consultations, public hearings, meetings, participation in consumer associations at municipal enterprises and advisory bodies usually do not end with the adoption of formal decisions. And vice versa: most traditional forms of direct democracy (for example, referendums and citizen gatherings) provide final approval of decisions (formal decision-making is generally typical of institutions of representative democracy).

The author states that participatory democracy is at the heart of reforms aimed at strengthening representative democracy by direct democracy and diversifying policy-making, service delivery and other ways of engaging local communities and service recipients in managing public services. The partisanship of local affairs for a very long time was purely formal, not beyond consultation with public opinion, implemented in such a way that local officials could easily ignore their results. The innovations discussed here, including various types of referendums, citizen gatherings and the involvement of groups of consumers and recipients at different stages of the policy-making process, provide real opportunities for enriching local political and administrative life, as well as improving the correspondence between public services and the needs of citizens.

Keywords: direct democracy, participatory democracy, local self-government, decentralization, representative democracy, referendum.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.352

О. П. Бабіков

СУБ'ЄКТ АКТИВНОГО КОРУПЦІЙНОГО ПІДКУПУ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Розглянуто питання кваліфікації злочину, передбаченого частинами 1 та 2 ст. 368³ КК, за ознакою суб'єкта. Підтримано наукову думку щодо визнання його загальним, до того ж висловлено припущення щодо недосконалості редакції ст. 368³ КК. На підставі положень інституту співучасті у вчиненні злочину запропоновано зміни до ст. 368³ КК щодо виокремлення в самостійну частину випадків учинення розглядуваного злочину організованою групою чи її учасником. Розглянуто проблемні питання кваліфікації злочину в разі його вчинення уповноваженою особою. Наведено авторський текст проекту пропонуваніх змін.

Ключові слова: корупція, хабарництво, активний корупційний підкуп, службові злочини, суб'єкт активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права, учинення злочину за попередньою змовою групою осіб, учинення злочину уповноваженою особою.

Постановка проблеми. Вирішення питання кваліфікації злочину полягає у встановленні обов'язкових елементів складу певного злочину, до числа яких входить суб'єкт. Попри доволі змістовне вивчення ознак цього елемента складу злочину окремої уваги потребують питання кваліфікації випадків учинення злочину сукупно з іншими особами, а також використання суб'єктом при вчиненні суспільно небезпечного діяння своїх спеціальних повноважень (статусу службової особи, особи, наділеної певними повноваженнями з боку юридичної особи тощо). Певним чином ці та інші питання зумовлюють виникнення наукового інтересу до ознак суб'єкта активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців не викликає дискусії висновок про те, що суб'єкт злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 368³ КК, є загальним [1, с. 109]. До того ж таким суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Це визначення є загально визнаним результатом багаторічних досліджень у науці кримінального права [2, с. 154-163; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14] й закріплено в ч. 1 ст. 18 чинного КК України. Однак щодо кваліфікації вчинення як розглядуваних, так й інших злочинів за попередньою змовою групою осіб серед теоретиків точиться дискусія, що доповнюється несумісними аргументами. Також зазначимо, що без належної уваги з боку науковців залишаються питання кваліфікації активного корупційного підкупу

службової особи юридичної особи приватного права, що вчинюється уповноваженою особою – суб'єктом, на якого безпосередньо вказує ст. 96³ КК «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру».

Формування цілей. Метою написання статті є дослідження особливостей активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права, що пов'язані з суб'єктом, а саме: випадками поєднання його злочинних зусиль з іншими особами та утворення групи, що діє за попередньою змовою, висловлення відповідних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства. Також стаття спрямована на виявлення особливостей учинення розглядуваного злочину з використанням суб'єктом одержаних від юридичної особи приватного права певних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи законодавче вирішення питання про відповідальність за групове вчинення активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права зазначимо, що в ч. 2 ст. 368³ КК України закріплено дві кваліфікуючі ознаки: учинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368³ КК, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою. Згідно з ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про його спільне вчинення. Що ж до активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права, то проблемним видається питання щодо складу співучасників, які утворюють групу, а саме: їх видів та виконуваних співучасниками ролей.

Погляди теоретиків кримінального права щодо цього розділилися – відмінність стосується входження до такої групи винятково співвиконавців чи можливості кваліфікації злочину як вчиненого за попередньою змовою групою осіб навіть у тих випадках, коли виконавець діяв сам, проте у співучасті з пособником, підбурювачем чи, скажімо, пособником й організатором.

«Достатність» одного виконавця, який діяв у співучасті зі співучасниками іншого виду, визнають М. І. Панов [15, с. 242], Д. П. Альошин [16, с. 101], Н. О. Антонюк [17, с. 321], Ю. Ю. Лемішко [18, с. 10] та деякі інші науковці. До того ж варто визнати, що теоретики не відкидають можливість співвиконавства й навіть зазначають (зокрема М. І. Панов), що саме такий вид групового вчинення злочину є більш типовим проявом розглядуваної форми співучасті. Учений М. І. Панов з огляду на слідчо-судову практику наголошує, що учасники такої групи більшою чи меншою мірою за обсягом дій (хоча б частково) виконують об'єктивну сторону відповідного злочину [15, с. 242]. Проте науковець зазначає, що форму співучасті не можна виключати й тоді, коли злочин у конкретній об'єктивно-предметній обстановці, за наявності попередньої змови між двома чи більше особами, фактично може вчинити (виконати його об'єктивну сторону) лише одна особа [15, с. 242-243].

Але якщо М. І. Панов цілком погоджується з необхідністю врахування прямих вказівок, які мають місце щодо цього в окремих постановках Пленуму Верховного Суду України, то деякі інші прихильники «широкого» підходу до визначення поняття «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» або не вважають за потрібне брати їх до уваги, або ж зазначають навіть, що позиція Пленуму Верховного Суду України є лише різновидом тлумачення (роз'яснення), а не правилом, а отже, не підлягає обов'язковому виконанню [16, с. 101]. З таким підходом погодитися вкрай важко.

Звертаючись до наявної в теорії кримінального права позиції щодо утворення розглядуваної форми співучасті тільки співвиконавцями, потрібно визнати, що в окремих випадках таке наукове вирішення стосується лише певних категорій злочинів, наприклад, злочинів проти власності. Зокрема, П. С. Матишевський зазначав, що злочини проти власності кваліфікуються як вчинені за попередньою змовою групою осіб, якщо всі учасники такої групи виступали як співвиконавці, хоча, уточнював науковець, не обов'язково, щоб вони (співвиконавці) виконували однакові ролі [19, с. 129]. Згодом цю думку було уточнено вказівкою про можливий технічний розподіл ролей між співвиконавцями (О. В. Ільїна) [20, с. 288-289] або ж на можливість розподілу функцій між співвиконавцями, коли вони реалізують єдиний план, визначаючи між собою технічно роль виконавця (В. В. Ткаченко) [21, с. 343].

Проте відомі й такі наукові твердження, згідно з якими кваліфікація злочину як вчиненого за попередньою змовою групою осіб можлива тільки за наявності співвиконавства в усіх випадках. Скажімо, Н. М. Ярмиш зазначає, що формулюючи ч. 2 ст. 28 КК, законодавець мав на увазі окремий випадок дії декількох (групи) злочинців. Крім того, учена пропонує при вирішенні означеного питання брати до уваги сприйняття злочинних дій конкретним потерпілим і цілком виправдано стверджує, що за наявності двох чи більше злочинців безпосередньо при вчиненні злочину його суспільна небезпека зростає. Заслугує на увагу й той аргумент, що цільове призначення інституту співучасті, на її думку, полягає у створенні законодавчих підстав кримінальної відповідальності для тих осіб, які об'єктивну сторону не виконували, однак своїми діями (бездіяльністю) сприяли вчиненню злочину тією особою, дії якої кваліфікуються за частиною першою відповідної статті [22, с. 55-56].

Як на наш погляд, більш зрозумілим і обґрунтованим видається рішення щодо кола учасників групи, яка вчинює злочин за попередньою змовою, згідно з яким виконання об'єктивної сторони певного злочину здійснюється двома або більше виконавцями за можливого одночасного входження до її складу співучасників іншого виду. Зокрема, якщо при вчиненні активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права суб'єкт злочину одноосібно виконує об'єктивну сторону (пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду), то навіть за наявності підбурювача чи, наприклад, пособника його дії мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 368³ КК. Якщо ж він залучає інших осіб, котрі,

скажімо, надають службовій особі обіцяні послуги, то правильною видається кваліфікація дій обох цих осіб як співвиконавців злочину за частиною другою зазначеної статті. Звичайно, що до того ж повинні мати місце інші ознаки складу злочину. Подібне, як видається, цілком відповідає ustalеній слідчо-судовій практиці притягнення до відповідальності за хабарництво¹.

Дещо іншим буде вирішення питання кваліфікації активного корупційного підкупу службової особи юридичної особи приватного права в разі його вчинення організованою групою (ч. 2 ст. 368³ КК). Як передбачено ч. 3 ст. 28 КК, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три або більше особи, які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, а також об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на його досягнення й відомого всім учасникам групи.

Особливості зазначеної форми співучасті виявляються в її специфічних ознаках, сукупним проявом яких є підвищена суспільна небезпека вчинюваного злочину. Серед таких особливостей виділимо стійкість, наявність фігури організатора, план учинення декількох злочинів або ж одного, проте такого, що потребує ретельної та довготривалої підготовки. Здебільшого план спільної злочинної діяльності передбачає систему заходів щодо її приховування. Для досліджуваного злочину специфічним проявом його вчинення організованою групою є створення суб'єктів господарської діяльності для відмивання коштів, що в подальшому використовуються для давання неправомірної вигоди. Крім того, організована злочинна діяльність, пов'язана з активним корупційним підкупом службової особи юридичної особи приватного права, почасти маскується під правомірну – зловмисники створюють юридичні компанії, де працевлаштовують фахівців, а згодом трансформують компанії в злочинні організації.

Не видається нагальним доводити принципову відмінність між учиненням злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, оскільки для цього досить звернутися до положень постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» та ст. 28 КК. Наразі ж погодимося з думкою В. О. Навроцького про те, що збіг окремих ознак групи за попередньою змовою й організованої групи² зовсім не свідчить про відсутність у цих формах співучасті своєї специфіки, особливостей, які обумовлюють потребу їх самостійного існування, встановлення різних видів відповідальності за вчинені злочини [24, с. 405]. У контексті наведеного викликає подив рішення законодавця про об'єднання в ч. 2 ст. 368³ КК України як самостійних обтяжуючих кримінальну відповідальність обставин учинення злочину за

¹ Примітка. Йдеться про роз'яснення, що містяться в ч. 3 п. 12 постанови ПВСУ від 26.04.2002 № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» [23, с. 12].

² Примітка. Спільними для цих двох форм співучасті є, зокрема, наявність декількох осіб, які відповідають ознакам суб'єкта злочину, та попередньої змови між співучасниками.

попередньою змовою групою осіб та організованою групою. Уважаємо, що ст. 368³ КК потребує редакційних змін щодо виокремлення вчинення злочину організованою групою чи її учасником у самостійну частину цієї статті, яка б передбачала більш сувору санкцію порівняно з ч. 2 цієї статті. Утілення запропонованих змін сприятиме поліпшенню практики застосування заходів кримінально-правового впливу до осіб, які вчинюють злочини в складі організованих злочинних груп. Також варто взяти до уваги, що зазначена пропозиція цілком відповідає практиці конструювання норм про відповідальність за підкуп службових осіб юридичних осіб публічного права (ст. 369 КК). Застосування єдиної законодавчої логіки для побудови цих норм буде сприяти їх системній узгодженості між собою.

З огляду на вище викладені пропозиції щодо вдосконалення ст. 368³ КК диспозиція частини другої цієї статті матиме таку редакцію: «2. Ті самі дії, учинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища», а частини третьої – так: «3. Ті самі дії, учинені організованою групою або її учасником, –».

Жвавий інтерес дослідників викликають питання кваліфікації активного комерційного підкупу, що, як передбачено п. 1 ч. 1 ст. 96³ КК, учинюється «від імені та в інтересах юридичної особи» її уповноваженою особою, наприклад, у разі, коли директор приватного виробничого підприємства пропонує директорові комунального торговельного комплексу за винагороду укласти договір і закріпити в ньому ціну на продукцію, що перевищуватиме ринкову.

Як видається, поняття «уповноважена особа» передбачає існування певних відносин з відповідною юридичною особою, які ґрунтуються на нормах чинного законодавства. Такими нормами можуть слугувати положення трудового права, коли особа очолює підприємство, установу чи організацію (директор, голова правління, президент) або ж виконує організаційно-розпорядчі обов'язки як заступник керівника, начальник відповідного підрозділу. Такі й подібні випадки виконання представницьких функцій вказують на перебування суб'єкта в складі трудового колективу тієї юридичної особи, від імені та в інтересах якої вчинюється досліджуваний злочин.

Водночас виконання представницьких функцій (наявність повноважень) може ґрунтуватися на положеннях цивільного законодавства, яке містить визначення представництва та регулює порядок його здійснення. Зокрема, згідно зі ст. 237 ЦК України представництвом є правовідносини, у яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Таке представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Якщо йдеться про представництво інтересів юридичної особи, то чинне цивільне законодавство класифікує його як «комерційне». Повноваження

комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю (ст. 243 ЦК).

Не вдаючись до тонкощів діяльності уповноваженої особи від імені та в інтересах юридичної особи зазначимо лише те, що в будь-якому випадку уповноважений зобов'язаний діяти в інтересах юридичної особи добросовісно й розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК), а якщо має місце порушення своїх обов'язків щодо представництва, то виникає обов'язок нести відповідальність за завдані юридичній особі збитки (ч. 4 ст. 92 ЦК).

Наведені положення цивільного законодавства дають змогу дійти декількох принципових висновків. По-перше, вказівка в ст. 96³ КК на «уповноважену особу» дає змогу стверджувати про діяльність таких осіб винятково на правовій підставі: договору (зокрема трудового), довіреності тощо. Будь-які випадки вчинення злочину, передбаченого частинами 1 і 2 ст. 368³ КК, особою, яка не перебувала з юридичною особою у відповідних стосунках і керувалася лише домовленістю з її повноважним представником, треба кваліфікувати як пособництво. Виконавцем злочину при цьому визнається повноважний представник, який керувався хибно визначеними інтересами юридичної особи. По-друге, уживання терміна «повноважна особа» з огляду на обов'язок таких осіб діяти добросовісно, розумно та без перевищення повноважень видається дещо некоректним, оскільки вчинення злочину (підкупу) суперечить сутності інституту представництва.

Оскільки обрана тема дослідження не дає змоги більш детально проаналізувати положення розділу XIV¹ Загальної частини КК та ст. 96³ КК України зокрема, зазначимо, що вчинення пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди службовою особою, яка діяла від імені та в інтересах юридичної особи, містить більш високий ступінь суспільної небезпеки й тому потребує виділення в самостійну обтяжуючу відповідальність обставину. Аргументами на користь посилення відповідальності службових осіб за вчинення активного підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми слугує, по-перше, пов'язаність застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі, якщо в їхніх інтересах злочин вчинено уповноваженою особою. По-друге, службова особа, скоюючи розглядуваний злочин, використовує наявні повноваження та здійснює руйнівний вплив на об'єкт злочину як «ззовні», так і «з середини».

Висновки. Розгляд наукових точок зору з питань, порушених у запропонованій статті, та власні аргументи на користь окремих з них, як видається, сприяють ефективності та якості застосування ст. 368³ КК України, а також дають змогу висловити пропозиції щодо вдосконалення її редакції. З огляду на викладені пропозиції щодо вдосконалення ст. 368³ КК частину другу цієї статті подаємо в такій редакції: «2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища», а частина третя – таку: «3. Ті самі дії, вчинені організованою групою».

Використані джерела:

1. Задорожний А. А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2012. № 2. С. 105–110.
2. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая: лекции: в 2 т. Москва: Наука, 1994. Т. 1. 380 с.
3. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву: монография. Москва: Госюриздат, 1958. 260 с.
4. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве: исторический очерк. Харьков: Нац. юрид. академ., 1989. 28 с.
5. Устименко В. В. Специальный субъект преступления: монография. Харьков: Вища школа, 1989. 267 с.
6. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве: монография. Владивосток, 1983. 300 с.
7. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления: монография. Алма-Ата: Наука, 1977. 151 с.
8. Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 780 с.
9. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України: монографія. Харків: Майдан, 2007. 240 с.
10. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / передм. д.ю.н., проф. Ю. М. Антоняна. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
11. Первомайский В. Б. Невменяемость: монография. Киев, 2000. 320 с.
12. Клименко В. А., Первомайский В. Б., Приходько Т. М. Обмежена осудність: поняття, критерії та примусове лікування: монографія. Київ: Атіка, 2011. 180 с.
13. Терентьев В. И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: монография. Николаев: Дизайн и полиграфия, 2004. 190 с.
14. Магарін М. С., Бараненко Д. В. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України: монографія / за ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Астропринт, 2001. 104 с.
15. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. 5-є вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2015. 528 с.
16. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 220 с.
17. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посібник. Львів: Львів. нац. універ. ім. Івана Франка, 2012. 514 с.
18. Лемішко Ю. Ю. Обставини, які обтяжують покарання, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 20 с.
19. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления: монография. Киев. Юринком, 1996. 240 с.
20. Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» корисливих злочинів проти власності. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 287–291.

21. Ткаченко В. В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та вчинення злочину організованою групою: проблеми розмежування в кримінальному праві. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2011. Серия «Юридические науки». Т. 24. № 1. С. 337–344.

22. Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2010. № 4. С. 53–58.

23. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3. С. 9–16.

24. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2018

Баби́ков А. П. Субъект активного коррупционного подкупа должностного лица юридического лица частного права

Рассмотрены вопросы квалификации преступления, предусмотренного ч. 1 и ч. 2 ст. 368³ УК Украины, по признакам субъекта. Поддерживается решение о признании такового общим, при этом высказывается предположение о несовершенстве редакции ст. 368³ УК. На основании положений института соучастия в совершении преступления предложены изменения в ст. 368³ УК в части выделения в отдельную часть случаев совершения рассматриваемого преступления организованной группой или её участником. Рассмотрены проблемные вопросы квалификации преступления в случае его совершения уполномоченным лицом. Приводится авторский текст проекта предложенных изменений.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, активный коррупционный подкуп, должностные преступления, субъект активного коррупционного подкупа должностного лица юридического лица частного права, совершение преступления по предварительному сговору группой лиц, совершение преступления уполномоченным лицом.

Babikov A. The Subject of Active Corruption Bribery of an Official of a Legal Personality under Private Law

Questions of qualification of the offense under the first and the second parts of article 368³ of the Criminal Code on the grounds of the subject are considered.

The decision to recognize such as common is supported. The author makes an assumption about the imperfect wording of article 368³ of the Criminal Code. It is a question of possibility of commission of active bribery of the official of legal entity of private law in complicity. The author's doubts in this regard are accompanied by appropriate arguments and also he refers to the general provision of the institution of complicity in the commission of the crime.

A. P. Babikov joins the scientific discussion about the concept of such form of complicity as commission of crime by a preliminary arrangement of a group of persons.

The existing scientific approaches are considered, for example, a crime is considered to be committed by a group of persons by a preliminary agreement only in cases when its objective part is carried out by two or more executors or the presence of the specified qualifying feature takes place both in cases of exceptional performance, and with the

presence of the distribution of roles among the participants of the group with only one executor. At the same time, A. P. Babikov in favor of such recognition in the presence of at least two co-authors, who must comply with in whole or in part the objective side of the offense. Noting the increased degree of public danger of complicity in the crime, the author proposes some changes in Art. 368³ of the Criminal Code.

We are talking about the possibility and expediency of allocation in a separate article in this series of cases the commission of the crime by an organized group or its members.

In support proposals for editorial changes in article 368³ of the Criminal Code is shown on the differentiated accounting legislator respective qualifying features in the article 369 of the Criminal Code. In this article, which also provides for responsibility for active bribery, the commission of a crime by an organized group or its participant is highlighted in a separate part of the article. The author's text of the proposed changes is given.

Among other things, the article touches on the qualification of the crime in question if it is committed by an authorized person.

Keywords: corruption, bribery, active bribery corruption, malfeasance, corruption subject of active bribery of a legal entity of private law, committing a crime on preliminary arrangement by group of persons, committing of a crime by an authorized person.

УДК 67.9.431

М. О. Волошина

**УМОВИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА
ТЕЛЕФОННИМИ РОЗМОВАМИ
ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ:
ЗМІСТ ПОНЯТТЯ**

У статті досліджено наукову літературу щодо змісту дефініції «умови гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції». Констатовано, що вирішення теоретико-прикладних питань права на невтручання в приватне спілкування людини в діяльності правоохоронних органів потребує комплексного дослідження. Дійдено висновку, що на сучасному етапі розвитку суспільства право на невтручання у приватне спілкування є конституційним правом особи, визнаним і гарантованим міжнародно-правовими документами в галузі прав людини, а обмеження визнаються допустимими та законними, якщо вони обґрунтовані як фактичними, так і юридичними обставинами. Сформульовано власне визначення дефініції «умови гарантування прав та свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції», під яким пропонується розуміти передбачені кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством умови, засоби й способи, які сукупно забезпечують реалізацію, охорону та захист самостійного права особи, установленого й гарантованого на конституційному рівні щодо забезпечення охорони спілкування осіб від протиправних посягань з боку державних органів і посадових осіб, які здійснюють правоохоронну діяльність, гарантування збереження таємниці такого спілкування, а також можливості відновлення порушених прав особи при незаконному обмеженні права невтручання у приватне спілкування.

Ключові слова: невтручання у приватне спілкування, приватність, кримінально-процесуальні гарантії, контроль за телефонними розмовами.

Постановка проблеми. Безперервне вдосконалення технічних характеристик різних засобів зв'язку як невід'ємний фактор розвитку інформаційного суспільства обумовлює не тільки появу нових технічних можливостей для спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, перехоплення й копіювання інформації, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонними каналами зв'язку, а й потребує дослідження теоретико-правового потенціалу, спрямованого на встановлення умов гарантування прав і свобод людини в процесі проведення контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначену проблематику досліджували такі українські та зарубіжні криміналісти, процесуалісти й учені в галузі оперативно-розшукової діяльності, як Б. І. Бараненко, Б. Т. Безлепкін, А. В. Белоусов, В. В. Гевко, В. А. Дашко, Е. О. Дідоренко, Є. А. Доля, І. М. Доронін, В. І. Зажицький, А. М. Єфремов, С. Ю. Ільченко, Ю. П. Кобець, Є. Г. Коваленко, О. Г. Ковальов, І. П. Козьяков, В. А. Колеснік, С. А. Кириченко, В. І. Лазарева, А. О. Ляш, В. Т. Малярченко, М. А. Погорецький, П. М. Поляков, Б. Г. Розовський, В. Б. Рушайло, В. О. Селюков, І. В. Сервецький, В. М. Тертишник, А. Г. Цветков, М. Є. Шумило та інші. Проте аналіз відповідної літератури свідчить, що стан наукової розробки теоретико-прикладних питань, зокрема щодо змісту умов гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції потребує більш детального вивчення.

Формування цілей. Мета статті полягає в аналізі наукової літератури щодо змісту дефініції «умови гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції».

Виклад основного матеріалу. Конституція України, визначаючи й утворюючи основні права й свободи людини, закріпила право кожного на таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції. Лише судом для запобігання злочину чи з'ясування істини під час здійснення кримінального провадження у випадках, передбачених законом, можуть бути встановлені винятки, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Право на приватне спілкування тісно пов'язано з правом на невтручання в особисте й сімейне життя, передбачене ст. 32 Конституції України.

Принагідно зауважимо, що ключовою тезою концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої на правотворчому рівні указом Президента України від 08 квітня 2008 року № 311/2008, є забезпечення духу непорушності прав і свобод людини та громадянина, де окремо увага акцентується на недопустимості посягання на конституційні права особи з боку органів державної влади, їх посадових осіб тощо. Серед пріоритетних завдань реформування кримінальної юстиції України виокремлено запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу, процедури досудового розслідування, під час якої гласними й негласними методами,

встановленими законом, здійснюватиметься збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального судочинства [1].

У Міжнародний день прав людини, тобто 10 грудня 2013 року, 562 письменники з 81 держави, серед яких п'ять лауреатів Нобелівської премії, звернулися з петицією до Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), закликаючи цю поважну інституцію прийняти Міжнародний білль про «цифрові» права та обмежити тотальне втручання спецслужб і корпорацій у приватне спілкування в телекомунікаційних мережах. Згодом цю ідею підтримали відомі в Інтернет-середовищі особи – один з винахідників World Wide Web і розробник HTML-мови Тім Бернерс-Лі та колишній співробітник Агентства національної безпеки та Центрального розвідувального управління США Едвард Сноуден, з антишпигунських викриттів якого, власне, і почалася ця кампанія [2].

Право на невтручання у приватне спілкування людини є одним з провідних серед основних конституційних прав, складаючи сукупно з іншими природними правами основу конституційного статусу людини. Рівень охорони й захисту права на невтручання у приватне спілкування, його гарантованість нормами права й судовою практикою, безперечно, є важливим показником демократизації суспільства, а також необхідною передумовою становлення й формування правової держави.

Національне законодавство гарантує особі приватність спілкування, де б вона не перебувала, зокрема й у громадському місці, за умови застосування нею мінімально необхідних правил для того, щоб зміст інформації, якою вона обмінювалася з іншими особами, був захищений від стороннього втручання (відійшла на певну віддаль від скупчення людей, які б могли її почути чи побачити; говорила пошепки тощо). Якщо ж особа не вжила заходів для того, щоб зміст її приватного спілкування був недоступний іншим особам, скажімо, виступає публічно, звертаючись до невизначеної кількості людей, то в такому разі дії уповноваженого державою органу, направлені на фіксацію відповідної інформації, не становитимуть втручання в приватне спілкування [3, с. 202].

На сьогодні серед науковців немає єдиної позиції щодо дефініції «умови гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції». З огляду на це видається доцільним проведення аналізу наукових досліджень із зазначеної тематики.

Як зазначають С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов та С. О. Гриненко юридичними умовами, що забезпечують приватність спілкування, є гарантоване приписами Конституції України й інших нормативно-правових актів право будь-якої особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, невтручання в її особисте й сімейне життя, можливість обмеження цих прав лише за рішенням суду (зокрема, статті 31, 32 Конституції України, пункт 7 частини 1 ст. 7, статті 14, 15, частини 1, 5 ст. 258, статті 260, 261, 263, 264 КПК України, ст. 9 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року

№ 1280-IV, ст. 6 Закону України «Про поштовий зв'язок» від 04 жовтня 2001 року № 2759-III), та укладення угоди між особою та юридичною особою, яка надає послуги телекомунікаційного, поштового зв'язку на території України для забезпечення її приватного спілкування [4, с. 10].

Заслужують на увагу також наукові погляди В.Я. Тація, який, визнаючи тісний зв'язок права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції з правом на невтручання в особисте й сімейне життя, передбачене в ст. 32 Конституції України, зазначає, що норми ст. 31 Основного Закону України та ст. 14 КПК України виходять за межі приватного життя й не можуть бути зведені тільки до забезпечення особистої або сімейної таємниць. Вони однаково стосуються й сфери службових, ділових та інших суспільних відносин [4, с. 75].

Виокремлюючи ознаки приватності спілкування, М.І. Костін вважає, що такими є передбачені законом та/або здоровим глуздом умови, за яких учасники спілкування мають достатні підстави вважати (можуть обґрунтовано розраховувати на те), що зміст їхнього спілкування в цей час є таємницею для сторонніх осіб (наприклад, розмова в помешканні особи, зміст відправленого поштового листа тощо). Водночас учений наголошує, що напрацюванню більш чітких критеріїв щодо ознак приватності спілкування сприятимуть слідча й судова практики [5, с. 503–504].

Наведемо судження А.Б. Паршутіна, який зазначає, що не буде втручанням у приватне спілкування документування в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій публічних виступів, масових зборів, мітингів та демонстрацій, де присутні на них особи проголошують певну інформацію відкрито, з метою її оприлюднення та розповсюдження [6, с. 182]. Тобто, у разі, коли особа не намагається приховати будь-яку інформацію про себе, не йдеться про втручання в її приватне життя [7, с. 167].

Відповідно до КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» контроль за телефонними розмовами є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

З огляду на викладене визнаємо, що на сучасному етапі розвитку суспільства право на невтручання у приватне спілкування є конституційним правом особи, що визнано й гарантовано міжнародно-правовими документами в галузі прав людини, а обмеження визнаються допустимими та законними, якщо вони обґрунтовані і фактичними, і юридичними обставинами. Використовуючи філософський прийом розкриття поняття через зіставлення з подібним йому поняттям, подамо власне визначення дефініції «право особи на невтручання у приватне спілкування в кримінальному процесі». На наш погляд, це самостійне право особи, встановлене й гарантоване Конституцією України, кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством щодо забезпечення охорони спілкування осіб від протиправних посягань з боку державних органів і посадових осіб, які здійснюють правоохоронну

діяльність, гарантують збереження таємниці такого спілкування, забезпечують додержання законності при проведенні контролю за телефонними розмовами, а також можливість відновлення порушених прав особи при незаконному обмеженні права невтручання у приватне спілкування.

Безумовно, право на невтручання у приватне спілкування не може не мати певних обмежень. Відповідно до ст. 64 Основного Закону права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Обмеження прав і свобод окремих осіб здійснюється у випадках, передбачених законом. Вони можуть носити тимчасовий, винятковий характер, коли в інший спосіб не можуть бути захищені права і свободи інших людей, законні інтереси суспільства й держави [8]. Ці обмеження об'єктивно потрібні для збалансування інтересів окремої особи з інтересами інших осіб, а також публічного інтересу.

На наш погляд, слушною є думка О. А. Сіренка, який вважає, що втручання у приватне спілкування в процесі розслідування злочинів повинно здійснюватися за наявності встановлених законодавством України підстав та умов. Обмеження прав і свобод людини може допускатися тільки на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної потреби й в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції. Отже, тільки дотримання закріплених у законі принципів і правил, що забезпечують баланс, з одного боку – інтересів особи, яка має право на недоторканність приватного життя, а з іншого – суспільства, зацікавленого в дієвій протидії злочинності, буде сприяти ефективності розслідуванню й гарантувати забезпечення прав і свобод громадян [9, с. 174].

Проблема гарантування прав і свобод людини, її захисту від несанкціонованого збору особистої інформації, зловживань, можливих при зборі, обробці та розповсюдженні інформації особистого характеру, набула на сьогодні особливої актуальності, зокрема в умовах інформаційного прогресу. Сучасні комп'ютерні технології, телекомунікаційні засоби дають змогу миттєво обмінюватися інформацією, зіставляти й зводити воедино особисту інформацію, що накопичується в різних інформаційних системах. Доступ до баз даних породжує порушення, які важко відслідковувати.

Грунтуючись на результатах аналізу емпіричного матеріалу констатовано, що обмеження права на невтручання у приватне спілкування в Україні, зокрема при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції, широко поширені і, одночасно, найменш очевидні для більшості громадян порівняно з порушеннями інших основних прав людини. Бурхливий розвиток різноманітних можливостей для збору, обробки й поширення приватної інформації випереджає національне законодавство. Розробка та впровадження механізмів захисту приватного спілкування громадян державою і, зокрема законодавцем, здійснюється не належно. Численні порушення цього права є наслідком низького рівня його правової охорони.

Багато хто вважає, що узаконений арсенал засобів негласного контролю за людиною, спрямований на контроль за телефонними розмовами, нерідко використовується для інших цілей, аніж з метою протидії злочинності, установлюючи тотальний моніторинг за людиною. Крім того, «закритість» контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції України робить їх майже непідконтрольними для більшості державних і громадських організацій, а відсутність прозорості в механізмі його здійснення обумовлює ескалацію свавілля й всездозволеності стосовно осіб, до яких здійснюється такий контроль, а також створює сприятливі умови для порушення їхніх конституційних прав, свобод і законних інтересів. Безперечно, зазначені обставини викликають осуд з боку громадськості, регулярно висвітлюючись у засобах масової інформації. Проте важливо розуміти, що односторонність суджень в умовах сьогоденних реалій нашого життя просто неприпустима. Тому уточнимо, що проведення контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції відбувається в суворій відповідності до вимог чинного законодавства. Дії підрозділів Національної поліції знаходяться під безпосереднім контролем відповідних керівників та інших уповноважених на те осіб, а також під наглядом з боку органів прокуратури та суду.

Для недопущення безпідставного втручання у сферу особистого життя людини, обмеження інших визначених Конституцією України та міжнародними нормативними актами прав людини, у Кримінальному процесуальному кодексі України передбачено досконалий механізм, що забезпечує дотримання законності провадження негласних слідчих (розшукових) дій [10, с. 67].

При проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції треба керуватися положеннями про те, що обмежувальні заходи не можуть бути надмірними й повинні бути адекватні обставинам, у зв'язку з якими вони виникли, і в такому випадку принцип пропорційності обмеження прав і свобод є одним з головних [11, с. 46].

На думку В. Б. Рушайла, під принципом пропорційності розуміється: а) адекватність ступеня та обсягу обмежень прав і свобод громадян надзвичайній ситуації; б) використання обмежень прав і свобод громадян як надзвичайного заходу тільки в разі, коли арсенал заходів державного примусу, що застосовується у звичайних умовах, вичерпаний; в) визначення як мети надзвичайних заходів з обмеження прав і свобод громадян стабілізації або ліквідації конкретної екстремальної ситуації [12, с. 114].

Аналіз наукової літератури, емпіричного матеріалу та законодавчої бази дали змогу резюмувати, що в умовах, коли необхідні дієві заходи протидії злочинності, виникає потреба у проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції. Проте при цьому треба використовувати такі механізми, які б відповідали міжнародним стандартам щодо забезпечення прав і свобод людини, носили правовий характер, містили зрозумілі, без будь-якої двозначності, формулювання, відповідали принципам об'єктивної необхідності та пропорційності

поставленій меті застосування, передбачали форми й методи ефективного громадського та державного контролю.

Системний, комплексний аналіз теоретичних і прикладних засад проведення контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції дає можливість розглянути їх не тільки з точки зору обмеження конституційного права людини, зокрема, втручання у приватне спілкування, але й з точки зору умов гарантування прав і свобод, що можуть бути обмежені при проведенні вказаних дій. Тому вважаємо, що у цій сфері суспільних відносин головним завданням як законодавця, так і науковців є розробка, упровадження в практику й бездоганне дотримання правових норм, що забезпечують, з одного боку, протидію злочинності, а з іншого – унеможливають необгрунтоване порушення або обмеження конституційних прав і свобод людини щодо втручання у приватне спілкування.

Водночас у юридичній літературі питання гарантій не вирішене однозначно. Відсутнє єдине визначення поняття «кримінальні процесуальні гарантії», що спричинює розбіжності при аналізі його дефініції.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [13, с. 173].

Під кримінально-процесуальними гарантіями розуміють ті засоби, що встановлені кримінально-процесуальними нормами для здійснення завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності [14, с. 21].

На переконання В.М. Тертишника, розвиток системи процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод людини в кримінальному процесі передбачає виконання конституційних вимог щодо недопустимості звуження сучасних прав і свобод та гарантій їх захисту; розширення наявної системи та обсягу й змісту окремих прав і свобод; чітке законодавче визначення підстав, умов і процедури застосування примусових заходів; створення такої моделі процесуальної форми, за якої примусові заходи втручання в права, свободи й законні інтереси людини дійсно мали б місце тільки за умов крайньої необхідності; чітке визначення механізму застосування примусових заходів і правовідносин, що виникають при цьому; обгрунтованість усіх рішень щодо втручання в права й свободи людини; дієвість процесуального контролю, судового й прокурорського нагляду за здійсненням процесуальної діяльності; визначення відповідальності за всі прояви безгрунтового втручання в гарантовані законом права й свободи людини; створення доступного, простого та надійного юридичного механізму захисту й відновлення прав і свобод, правової реабілітації та відшкодування заподіяної незаконними діями шкоди [15, с. 19].

До гарантій реалізації прав особи в кримінальному судочинстві І.Ф. Літвінова відносить ті з них, які спрямовані на забезпечення сприятливих умов для повного й безперешкодного здійснення варіантів

можливої поведінки, що входять до змісту певного суб'єктивного права особи. Такими умовами є правове визначення змісту, умов і процедури реалізації можливої поведінки суб'єктів кримінального процесу, що утворює зміст конкретного суб'єктивного права особи і є проявом принципу диспозитивності в кримінальному судочинстві [16, с. 43].

В. М. Трофименко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування певного суспільного та правового інституту [17, с. 20].

Коментуючи передбачені в КПК України загальні положення про втручання у приватне спілкування, Л.І. Аркуша розкриває зміст фізичних та юридичних умов дотримання такого спілкування. Зокрема, під фізичними умовами дотримання приватного спілкування вчений розуміє обране особою місце, час та форму здійснення спілкування (вербальна, письмова, графічна тощо), форму обміну інформацією (безпосередня або опосередкована), тобто листами, бандеролями, контейнерами тощо; із застосуванням технічних засобів дротового та бездротового зв'язку тощо. Юридичними умовами дотримання приватного спілкування, як зазначає автор, є наявність підстав згідно з чинним законодавством України, а також наявність угоди між фізичною особою і юридичною особою, яка надає послуги телекомунікаційного та поштового зв'язку [18, с. 525].

Аналізуючи наукові погляди вчених, доходимо висновку, що гарантії прав і свобод людини – один з елементів правового статусу особи, оскільки для того, щоб закріплення прав і свобод не було декларативним, потрібно забезпечити можливість їх здійснення, а в разі необхідності, захисту. Уважаємо, що елементом такого захисту прав і свобод людини є їх охорона, оскільки і захист, і охорона пов'язані з правопорушеннями, і якщо метою охорони є недопущення здійснення протиправних дій, то метою захисту – відновлення порушених прав і свобод та притягнення винних до відповідальності. Загальне призначення охорони та захисту полягає в усуненні перешкод реалізації прав і свобод людини.

Отже, основне призначення гарантій полягає в забезпеченні реалізації прав і свобод людини, а в разі порушення – у забезпеченні їх захисту.

Під кримінальними процесуальними гарантіями прав і свобод людини пропонуємо розуміти систему принципів, умов і засобів реалізації та захисту прав і свобод людини в кримінальному провадженні.

Висновки. Підбиваючи підсумки наведеного, констатуємо, що умовами гарантування прав і свобод людини при проведенні контролю за телефонними розмовами підрозділами Національної поліції України треба вважати передбачені кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством умови, засоби й способи, які сукупно забезпечують реалізацію, охорону та захист самостійного права особи, встановленого й гарантованого на конституційному рівні, щодо забезпечення охорони спілкування осіб від протиправних посягань з боку

державних органів і посадових осіб, які здійснюють правоохоронну діяльність, гарантування збереження таємниці такого спілкування, а також можливості відновлення порушених прав особи при незаконному обмеженні права невтручання у приватне спілкування.

Використані джерела:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 03.01.2008).

2. Єськов С. Право на таємницю приватного життя у цифрову добу: пошуки нових механізмів захисту URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44828/%D1>.

3. Білічак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 9-1. С. 201-204.

4. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шила. Харків : Право, 2013. 824 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків : Фактор, 2013. 1072 с.

6. Паршутін А. Б. Особливості правового забезпечення втручання у приватне спілкування в умовах проведення невідкладних заходів щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України. *Державна політика у сфері протидії тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України*: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 25 червн. 2015 р.). Київ : Національна академія прокуратури України; Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, 2015. С. 179-183.

7. Більковець Л. В. Втручання у приватне спілкування в рамках проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листоп. 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2013. С. 166-167.

8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

9. Сіренко О. А. Забезпечення прав і свобод громадян при втручанні у приватне спілкування на стадії досудового слідства. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 169-174.

10. Глушков В. О., Білічак О. А. Гарантії дотримання конституційних прав особи у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 67. С. 65-74.

11. Астафьева Е. В. Принципы ограничения конституционных прав и свобод граждан. *Вестник Челябинского государственного университета* 2008. № 9. С. 45-48.

12. Рушайло В. Б. Специальные административно-правовые режимы в Российской Федерации. М., 2004. С. 114.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.

14. Уголовный процесс: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.; под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 1997. 575 с.

15. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.

16. Литвінова І. Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 229с.

17. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 188 с.

18. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2018

Волошина М. О. Условия обеспечения прав и свобод человека при проведении контроля за телефонными разговорами подразделениями Национальной полиции: содержания понятия

Статья посвящена исследованию литературы относительно содержания дефиниции «условия обеспечения прав и свобод человека при проведении контроля за телефонными разговорами подразделениями Национальной полиции». Автор констатирует, что рассмотрение теоретико-прикладных аспектов права на невмешательство в частное общение человека в деятельности правоохранительных органов требует комплексного исследования. В статье делается вывод, что на современном этапе развития общества право на невмешательство в частное общение является конституционным правом человека, которое гарантировано международно-правовыми документами в области прав человека, а ограничения признаются допустимыми и законными, если они обоснованы как фактическими, так и юридическими обстоятельствами. Формулируется собственное определение дефиниции «условия обеспечения прав и свобод человека при проведении контроля за телефонными разговорами подразделениями Национальной полиции» под которыми предлагается понимать предусмотренные уголовным процессуальным и оперативно-розыскным законодательством условия, средства и способы, которые в своей совокупности обеспечивают реализацию, охрану и защиту самостоятельного права человека, установленного и гарантированного на конституционном уровне, по обеспечению охраны общения лиц от противоправных посягательств со стороны государственных органов и должностных лиц, осуществляющих правоохранительную деятельность, обеспечение сохранения тайны такого общения, а также возможности восстановления нарушенных прав личности при незаконном ограничении права невмешательства в частное общение.

Ключевые слова: невмешательство в частное общение, приватность, уголовно-процессуальные гарантии, контроль за телефонными разговорами.

Voloshyna M. Conditions for the Guaranteeing of Human Rights and Freedoms During the Control over Telephone Conversations by Units of the National Police: Content of the Concept

The article is devoted to the study of literature on the content of the definition of "the conditions for the guaranteeing of human rights and freedoms during control over telephone conversations by units of the National Police". The author states that in the light of the activities of the law-enforcement bodies, the solution to the theoretical and applied questions of the right to noninterference in the private communication of a person requires a comprehensive study. The article concludes that at the present stage of the society development the right to non-interference in private communication is a constitutional right of a person recognized and guaranteed by the international legal documents in the field of human rights, and restrictions are recognized as admissible and legitimate if they are substantiated with both actual and legal circumstances. The right to noninterference in the private communication of a person takes one of the leading places among the main constitutional rights and, along with other natural rights, forms the basis of the constitutional status of a person. The level of protection of the right to noninterference in private communication, its guarantee provided by norms of the law and judicial practice, undoubtedly, is an important indicator of the democratization of society, as well as the necessary prerequisite for the formation of a law-governed state.

The actual definition "the conditions for the guaranteeing of human rights and freedoms during the control over telephone conversations by units of the National Police" has been formulated, which is intended to understand the conditions, means and methods envisaged by the criminal procedural and investigative legislation that, in their aggregate, ensure the implementation and protection of an autonomous right of a person, established and guaranteed at the constitutional level, on ensuring the protection of the communication of a person from illegal encroachments on the part of state bodies and officials engaged in law enforcement activities, the guarantee of the secrecy of such communication, as well as the possibility of restoration of the violated rights of a person in case of illegal restriction of the right to noninterference in private communication.

Keywords: noninterference in private communication, privacy, criminal procedural guarantees, control over telephone conversations.

УДК 343.263

І. М. Козьяков

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАУКОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ**

У статті висвітлено наукові підходи та законотворча практика нормативного врегулювання відносин щодо наукової складової державного управління в окремих сферах діяльності, розглянуто історико-правові умови становлення навчально-наукових установ органів прокуратури, проаналізовано сучасні виклики, теоретично обґрунтовано потребу розробки концепції наукового забезпечення діяльності прокуратури, в основу якої має бути покладено сучасні фундаментальні знання та практика їх застосування в процесі здійснення прокурорами встановлених Конституцією України функцій захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Ключові слова: законодавство, прокуратура, прокурорська діяльність, організація, наукове забезпечення, концепція.

Постановка проблеми. Наука як складова загальної культури сприяє формуванню відкритого й критичного мислення, а також розвитку можливості суспільства вирішувати сучасні соціально-економічні та політико-правові проблеми. Унаслідок її розвитку зростає обсяг знань, а отже збільшується кількість людей, здатних розуміти складні системи й процеси в неперівнянню ширших просторових масштабах і часових межах. До того ж проведення наукових досліджень і використання одержуваних в результаті нових знань завжди мають спрямовуватися на підвищення добробуту та правопорядку в суспільстві. Наразі умови розробки й спільного використання наукових знань змінюються з огляду на підвищення інтенсивності комунікації, посилення взаємодії між дисциплінами та встановлення більш тісного зв'язку між наукою і соціумом.

Такий зв'язок забезпечує повноцінне висвітлення, поширення й популяризацію здобутків науковців, зокрема представників юридичної науки, щодо вирішення зазначених проблем на широкий загал. Безумовно, це сприяє зміцненню інтелектуального потенціалу країни та підвищенню авторитету національної науки у світовому науковому середовищі. Зі свого боку суспільство, стаючи дедалі більш науково орієнтованим, потребує популяризації науки в її найширшому сенсі для глибшого розуміння наукових досягнень для орієнтації громадськості щодо ставлення до науки та її прикладних аспектів.

У політико-правовому аспекті невирішена частина означеної проблеми пов'язана з перетворенням прокуратури на орган, що відповідає стандартам Ради Європи. Зрозуміло, що процес реформування має відбуватися на основі теоретичного обґрунтування та довгострокового прогнозування, а також зумовлювати потребу розроблення нових знань щодо способів організації та здійснення прокурорської діяльності з урахуванням міжнародних підходів і набутого попереднього досвіду роботи органів прокуратури України. Тому одним із способів модернізації цієї інституції та досягнення поставленої мети щодо здійснення нею функцій, визначених у Конституції України, – захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, – убачається наукове забезпечення діяльності прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання інформаційних наукових ресурсів, що містять результати сучасних наукових досліджень, свідчить про загребуваність означеної теми та її теоретичну розробку. Інтереси науковців зосереджувалися на обґрунтуванні наукового забезпечення, скажімо, практики Конституційного Суду України (В. Кампо [1]) та судів загальної юрисдикції (В. Мамутов [2], М. Курко, П. Біленчук [3]), протидії злочинності (В. Максимів [4]) і корупції (М. Мельник [5], Т. Шевчук [6]), розслідування злочинів (Н. Клименко, О. Янчук [7]), правоохоронної діяльності (В. Давиденко [8], І. Хараберюш [9], В. Хахановський [10]), публічної безпеки (О. Панова [11]) та інших різноманітних сферах державної діяльності. Утім, наразі відсутні публікації в цьому напрямі результатів наукових досліджень щодо діяльності органів прокуратури України.

Формування цілей. Метою статті є теоретичне обґрунтування потреби розробки концепції наукового забезпечення діяльності прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу потрібно розпочати розглядом історичних аспектів, з якими зазвичай пов'язується виникнення й розвиток передумов концептуального бачення будь-якої наукової проблеми. Варто хоча б пригадати загальновідому тезу, що «без історії предмета немає теорії предмета; але й без теорії предмета немає навіть думки про його історію, оскільки немає поняття про предмет, його значення та межі» [12]. Отже, межами дослідження охоплені невеликий за тривалістю період історії державотворення, а його предметом стали наукові підходи та практика правотворчості, спрямовані на нормативне регулювання наукової складової державного управління в окремих сферах діяльності.

Безперечно, відповідне наукове підґрунтя наукового забезпечення прокуратури має формуватися на основі чинного законодавства й з додержанням вимог нормативно-правових актів, що регламентують наукову та науково-технічну діяльність. За суттю правовідносини щодо забезпечення правозастосовної практики є когнітивною (пізнавальною та креативною) активністю наділених певними правомочностями суб'єктів, яка формалізується в порядку здійснення наукової діяльності – інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на одержання нових знань і пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (стаття 1 [13]).

Навіть побіжний погляд на сучасне правове регулювання відносин щодо наукового забезпечення певних видів діяльності, юридичну формалізацію та відображення цього феномену в законі дає підстави вважати його правовим явищем, що є давно зрозумілим і часто вживаним законотворцями. Проте факт використання в нормативно-правових актах терміна «забезпечення» (без розкриття його змісту в автентичній чи легальній дефініції) само собою не створює достатню підвалину для об'єктивного висновку про його ознаки або сутність. Не дає він і повного уявлення про його змістове наповнення, визначення та контекстне використання.

Водночас законодавство України містить низку положень про наукове забезпечення певних видів державної діяльності. То ж на основі виявлення закономірностей та умов використання досліджуваної категорії з різними видами й підвидами діяльності можна висловити судження про її багатоманітні значення. Убачається, що на тлі широкого розуміння цього правового явища можна вельми продуктивно вирішити проблему наукового забезпечення діяльності органів прокуратури.

Так, починаючи з 1992 року, на законодавчому рівні закріплено наукове забезпечення ветеринарної медицини (ст. 60) [14]. У наведеній правовій нормі визначено суб'єкти наукового забезпечення, порядок координації їхньої діяльності, замовлення науково-дослідних робіт і практичну реалізацію наукових розробок, умови їх здійснення за рахунок Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законом.

Такі ж підходи збережені законодавцем при регулюванні питань наукового забезпечення у сфері фізичної культури та спорту (статті 6, 46,

50 [15]). У статті 13 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [16] закріплено аналогічні положення про наукове забезпечення діяльності системи екстреної медичної допомоги. Зокрема, передбачено, що центральний орган виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, організовує наукове забезпечення функціонування системи екстреної медичної допомоги. Дещо в інший спосіб сформульовано законодавчу норму щодо наукового забезпечення рибного господарства, оскільки в ній, крім визначення суб'єктів, закріплено закритий перелік основних завдань такого забезпечення (ч. 1 ст. 14 [17]).

Особливу увагу привертають відповідні положення Кодексу цивільного захисту України [18] щодо закріплення повноважень центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, – визначення основних напрямів розвитку відомчої науки. Або те, що центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, затверджує зведені плани науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури та спорту й здійснює аналіз виконання цих планів (ч. 3 ст. 50 [15]).

Перелік прикладів можна продовжувати, але звернемося до положень про наукове забезпечення підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду України, закріплених у ст. 41 [19].

На підзаконному рівні прикладами відомчого підходу до питання, що розглядається, є Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах України [20], Концепція наукового забезпечення державного управління в податково-митній сфері [21], Перелік пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років [22] тощо.

Натомість зовсім інша картина характеризує ситуацію щодо сучасної взаємодії науки й практики в органах прокуратури.

Передусім варто висловити деякі додаткові зауваги, пов'язані з онтологічним аспектом осмислення наукового забезпечення саме прокурорської діяльності. Це продиктовано протиріччями, властивими предмету дослідження – правовому явищу, що для діяльності прокуратури є ймовірніше ідеальним, ніж таким, що в розумінні матеріальної речі, оформленої в нормах законодавства чи підзаконних нормативно-правових актах, існує в реальності. Утім, така суперечність не перешкоджає можливості розкрити сутність наукового забезпечення раціональної організації діяльності органів прокуратури за допомогою історико-правової ретроспекції в аспекті *de lege lata*.

Розгляд цього питання доцільно розпочати з нормативних положень радянської доби, закріплених у ст. 46 Закону про прокуратуру Союзу РСР (1979 року), щодо діяльності наукових та інших установ і організацій при Прокуратурі СРСР. Особливо виділимо Всесоюзний науково-дослідний інститут проблем зміцнення законності й правопорядку. Головні цілі, для досягнення яких створювався інститут, полягали в аналізі стану законності, розробці способів і засобів її зміцнення, у науковому забезпеченні заходів

попередження злочинності на основі вивчення її причин і умов; дослідженні проблем кримінології, кримінального права, кримінального процесу, прокурорського нагляду, організації тактики й методики розслідування злочинів. Самостійний науковий напрям утворював прокурорський нагляд, що було обумовлено роллю прокуратури як органу, який здійснює в державі вищий нагляд за дотриманням законів, координує роботу правоохоронних органів зі зміцнення законності й правопорядку в країні. Водночас із зазначеними фундаментальними теоретичними дослідженнями вчені інституту розробляли велику кількість методичних посібників за різними напрямками діяльності прокуратури [23, с. 133–134].

З початку доби незалежності Української держави аналогічні положення містила ст. 51 Закону України «Про прокуратуру» [24]. Ця норма закріплювала можливість Генеральної прокуратури України створювати відомчі науково-навчальні заклади для наукових досліджень, підвищення кваліфікації прокурорських працівників, видавати спеціальну літературу, мати поліграфічні підприємства. Крім того, при Генеральній прокуратурі України почала діяти науково-методична рада для вивчення пропозицій щодо поліпшення організації та діяльності органів прокуратури, а також реалізації права Генерального прокурора України на законодавчу ініціативу.

Принагідно зауважимо, що після розпаду Радянського Союзу всі потужності прокурорської науки, передусім Всесоюзний НДІ проблем зміцнення законності й правопорядку, залишилися в Москві. Прокуратура незалежної України задовільнилася перейменуванням на початку 1992 року Інституту підвищення кваліфікації районних і міських прокурорів при Прокуратурі СРСР (м. Харків) на Інститут підвищення кваліфікації Генеральної прокуратури України. Наукових підрозділів у цій установі не функціонувало.

Десять років потому розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено Концепцію реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів [25]. Проте прокуратура України в ній не згадувалася, хоча на той момент, скажімо, законодавство про державний захист працівників суду і правоохоронних органів [26] чітко визначало органи прокуратури в системі правоохоронних органів.

Принагідно зауважимо, що головною причиною створення Концепції була розгалуженість мережі, сучасний стан наукових установ та вищих навчальних закладів у системі правоохоронних органів, що сукупно зумовлювало потребу посилення координації наукової та науково-технічної діяльності для розв'язання загальнодержавних завдань боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської і державної безпеки, усунення дублювання наукової тематики, нераціонального використання наукового потенціалу. Слід констатувати, що на той момент у складі Інституту Генеральної прокуратури України з підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих кадрів, а також науково-практичних розробок з питань організації роботи на основних напрямках прокурорської діяльності (на правах управління Генеральної прокуратури України) функціонував сектор

наукових досліджень у складі трьох осіб. Зрозуміло, що потенціал цієї структури не відповідав потребі координації дій щодо наукового вирішення загальнодержавних завдань боротьби зі злочинністю.

У подальшому наукова діяльність інституційно виокремилась уже в складі Академії прокуратури України при Генеральній прокуратурі України, що пов'язано зі створенням у 2004 році Науково-дослідницького центру. Водночас у наказі Генерального прокурора України від 30 вересня 2004 року №2/3гн «Про вдосконалення організації роботи щодо підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих кадрів в Академії прокуратури України при Генеральній прокуратурі України» закріплено положення, присвячені питанням, зокрема ефективності наукових досліджень з проблем утвердження законності в державі та вдосконалення прокурорської діяльності, її нормативного регулювання. Наведеними організаційно-правовими положеннями підтверджується факт виокремлення предмета наукового забезпечення діяльності прокурорсько-слідчої діяльності. Зокрема, це проблеми, які потребують наукового дослідження та вирішення засобами організаційно-методичного характеру.

Відтоді наукові структурні підрозділи та вчені Національної академії прокуратури України зробили чимало. До прикладу, протягом 2009–2016 років у спеціалізованих учених радах Академії захищено 95 дисертаційних робіт, з яких п'ять – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, 90 – на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, серед яких 35 робіт зі спеціальності 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура [27, с. 67]. Проте науковий потенціал інших правоохоронних органів, а особливо – підходи до наукового забезпечення правоохоронної діяльності, які міцно закріпилися в законодавчому та відомчому нормативному регулюванні державних інституцій цієї сфери, надолужити не вдалось.

Який же стан справ на сьогодні? Що можна запропонувати як шляхи (напрями), форми і способи наукового забезпечення діяльності прокуратури? Спробуємо дати відповідь на поставлені запитання, виклавши свою точку зору з означеної проблематики, яку утворює поданий нижче комплекс теоретичних і практичних питань.

Перша група проблем, що існує в сучасній практиці органів прокуратури, полягає в тому, що науковість (і пов'язані з нею елементи прогнозування, евристики, теоретичного обґрунтування рішень і дій), не декларується ані як ознака, ані як принцип прокурорської діяльності. Навіть функціонування при Генеральній прокуратурі України науково-методичної ради не дає підстав для іншої думки. В організаційно-правових документах щодо цього консультативно-дорадчого органу [28] слово «наука» (окрім назви) трапляється лише один раз, коли йдеться про відпрацювання науково обґрунтованих рекомендацій з проблем прокурорської діяльності у сфері її здійснення.

Принагідно зауважимо, що в модернізованому законодавстві про прокуратуру трапляються згадки про інші (крім Національної академії прокуратури України) навчальні заклади або наукові установи, що входять до сфери управління органів прокуратури (ст. 74), науково-навчальні заклади Генеральної прокуратури України (ст. 86) і навчальні, наукові та

інші установи прокуратури (п. 5 перехідних положень) [29]. Проте при наведеному розмаїтті лексичних форм не існує емпіричного підтвердження наявності інших установ, окрім згаданої Академії, яка функціонує при Генеральній прокуратурі України. Утім, в законі серед напрямів діяльності цієї установи наукової складової не зазначено. Найперше, що впадає в очі, – це те, що слово «наука» загалом згадується в законодавчому тексті лише в зазначеному вище контексті, і аж ніяк не в сенсі супроводу чи забезпечення організації та діяльності прокуратури.

Наступна частина питань зумовлена відсутністю чіткого наукового визначення та систематизації наукового забезпечення діяльності прокуратури. Загалом ця проблема є ширшою й фактично стосується всіх аналогічних випадків.

Третя група стосується зменшення уваги до розвитку понятійного апарату наукового забезпечення цієї сфери державної діяльності. Безумовно, ці проблеми потребують наукового осмислення та обґрунтовано мають стати предметом широкої теоретичної дискусії.

Проаналізуємо докладніше застереження, що містить ст. 80 Закону [29], – на Національну академію прокуратури України не поширюється законодавство про вищу освіту. З одного боку, законодавство України про вищу освіту ґрунтується на Конституції України та складається із законів України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», цього Закону та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку (ч. 1 ст. 2 [30]). А з іншого – необхідно наголосити на тій умові, що дія цього законодавства поширюється на державні органи, до сфери управління яких належать освітні заклади. А в ст. 67 Закону України «Про вищу освіту» закріплено обов'язок цих органів формувати політику наукової та інноваційної діяльності на умовах автономії. Отже, якщо при Генеральній прокуратурі України існує Національна академія прокуратури України, яка є державною установою із спеціальним статусом, що здійснює спеціальну підготовку кандидатів на посаду прокурора, підвищення кваліфікації прокурорів, то відповідно до закону мають бути впорядковані інституціональні та організаційно-правові механізми розробки й реалізації політики прокурорського відомства у сфері науки та інновацій.

Отже, законодавче та організаційно-правове вирішення проблем наукового забезпечення діяльності прокуратури диктується насамперед практичною потребою та нагальною необхідністю адекватного реагування на сучасні виклики, серед яких:

- нова конституційна парадигма прокуратури та її функцій, що характеризується правовою невизначеністю;
- активна фаза реформування органів прокуратури, що відбувається без реалізації стратегічної та прогностичної функцій науки;
- зменшення обсягу наукової частки в управлінських рішеннях і нормативних документах відомства;

– зміна законодавства, організаційної основи та пріоритетних напрямів державної політики у сфері кримінального судочинства, прокурорської діяльності та охорони правопорядку;

– створення нових органів правопорядку з функціями, що утворюють предмет прокурорської діяльності;

– розбалансованість механізму стримувань і противаг у системі кримінальної юстиції, особливо її антикорупційній складовій;

– запровадження міжнародних стандартів у прокурорську діяльність, передусім у сфері кримінальної юстиції;

– погіршення іміджу науковців та зменшення ролі наукової діяльності як виду соціальної роботи загалом, скорочення наукової складової в організаційній, кадровій і функціональній сферах діяльності органів прокуратури зокрема.

Висновки. Закріплення на законодавчому рівні положень щодо розробки й реалізації Генеральною прокуратурою України політики у сфері науки та інновацій, а також наукового забезпечення діяльності прокуратури сприятиме адекватному реагуванню на ці виклики.

Відповідним наказом Генерального прокурора затвердити Концепцію наукового забезпечення діяльності органів прокуратури України. В основу процесу такого забезпечення прокурорської діяльності мають бути покладені сучасні фундаментальні наукові знання та практика їх застосування при здійсненні прокуратурою встановлених Конституцією України функцій для захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Перспективним напрямом для подальших наукових розвідок є формування основних концептуальних положень наукового забезпечення діяльності органів прокуратури України. Окремої уваги потребує розробка структури цієї концепції з урахуванням низки умов, а також вимог і процедур правотворчості, з її подальшою об'єктивізацією в проєкті нормативно-правового акта.

Використані джерела:

1. Кампо В. М. Наукове забезпечення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України (роздуми небайдужого). *Віче*. 2011. № 17. С. 25-29.

2. Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 2. С. 88-95.

3. Курко М. Н., Біленчук П. Д. Доктринальні засади наукового забезпечення діяльності органів правосуддя в Україні: системний аналіз ноозасобів, мережеоцентричних методів і грідтехнологій. *Європейські перспективи*. 2014. № 9. С. 78-81.

4. Максимів О. Д. Наукове забезпечення політики України у сфері протидії злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. URL : http://lsej.org.ua/1_2017/37.pdf.

5. Мельник М. І. Наукове забезпечення антикорупційної діяльності в органах державної влади. Київ : Основа, 1999. 22 с.

6. Шевчук Т. А. Наукове забезпечення протидії корупції. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук. – практ. конф. (31 берез. 2017 р., м.Харків, Україна). Харків : ХНУВС, 2017. С. 215-216.

7. Клименко Н., Янчук О. Наукове забезпечення розслідування злочинів. *Право України*. 2003. № 1. С. 95-98.

8. Давиденко В. Наукове забезпечення правоохоронної діяльності у Збройних Силах України: пріоритети та перспективи. *Право України*. 2011. № 3. С. 260-265.

9. Хараберюш І. Ф. Використання науково-технічних засобів у правоохоронній діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 12(3). С. 1-7.

10. Хахановський В. Г. Наукове забезпечення інформатизації правоохоронної діяльності та підготовка кадрів в інформаційній сфері. *Правова інформатика*. 2012. № 4(36). С. 91-93.

11. Панова О. О. Науково-технічне забезпечення публічної безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. № 48. Т. 1. С.175-179.

12. Чернышевский Н. Г. О поэзии. Сочинение Аристотеля. Перевел, изложил и объяснил Б. Ордынский. М., 1854 // Чернышевский Н. Г. Сочинения: в 2 т. М.: Мысль, 1986. Т. 1. С. 217.

13. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

14. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

15. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

16. Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 05.07.2012 № 5081-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 30. Ст. 340.

17. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155.

18. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

19. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

20. Про затвердження Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 27.07.2016 № 385. *Офіційний вісник України*. 2016. № 71. 16 вересня. Ст. 2397.

21. Про затвердження Концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері : наказ Державної фіскальної служби України від 17.04.2015 № 281. *Митна газета*. 2015. № 6. 24 червня. С. 9.

22. Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років : наказ МВС України від 16.03.2015 № 275. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS578.html.

23. Историческая справка о Научно-исследовательском институте. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры РФ*. 2018. №2 (64). С. 133-138.

URL:http://agprf.org/userfiles/ufiles/ob%20akademii/vestnik/vagp_2_2018_block_04.05.18_3.pdf.

24. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

25. Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 № 649-р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 47. 16 грудня. Ст. 2170.

26. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.

27. Лісова Н. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів у органах прокуратури України. *Вісник прокуратури*. 2016. № 8. С. 66-69. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/announcer.html>

28. Положення про науково-методичну раду. Схвалено рішенням науково-методичної ради, протокол №8 від 29 листопада 2016 року // Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України / Науково-методична рада. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/scientificallly_methodical_advice.html

29. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

30. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2018

Козьяков И. Н. Теоретические основы научного обеспечения деятельности прокуратуры

В статье исследованы научные подходы и законотворческая практика регулирования отношений по реализации научной составляющей государственного управления в отдельных сферах деятельности, рассмотрены историко-правовые условия становления учебно-научных учреждений органов прокуратуры, проанализированы современные вызовы, теоретически обоснована необходимость разработки концепции научного обеспечения деятельности прокуратуры, в основу которой должны быть положены современные фундаментальные знания и практика их применения при осуществлении прокурорами установленных Конституцией Украины функций с целью защиты прав и свобод человека, интересов общества и государства.

Ключевые слова: законодательство, прокуратура, прокурорская деятельность, организация, научное обеспечение, концепция.

Koziakov I. Theoretical Bases of Scientific Providing of Prosecutor's office Activities

The reform of the judicial system, the judiciary and related legal institutes, one of the tasks of which is the transformation of the prosecutor's office into an organ which will conform the standards of the Council of Europe, necessitates the development of new ways of organizing its activities on the basis of international approaches and the acquired experience of the Ukrainian Prosecutor's Office.

One of the ways to achieve the goal of exercising its functions, defined in the Constitution of Ukraine - the protection of human rights and freedoms, the general

interests of society and the state - is the proper level of scientific support for the activities of the prosecutor's office. The relevant scientific basis should be formed on the basis of the current legislation and with observance of the requirements of regulatory and legal acts regulating the general procedure for the management and implementation of scientific and technical activities. This type of provision of practice is realized in the order of realization of scientific activity - intellectual creativity, aimed at obtaining new knowledge and finding ways of their application, the main types of which are fundamental and applied scientific research.

Scientific support is connected with the formation of the possibilities of the prosecutor's office to adequately respond to the current challenges of legal reality, including: 1) the change of legislation, organizational framework and priority areas of state policy in the field of criminal justice, prosecution and law enforcement; 2) reduction of the scientific share in managerial decisions and regulatory documents of the department; 3) the creation of new law enforcement bodies with functions that form the subject of prosecutorial activities; 4) the imbalance of the mechanism of checks and balances in the criminal justice system, especially its anti-corruption component; 4) introduction of international standards in prosecution; 5) new approaches to the recruitment and training of applicants for prosecutorial posts; 6) increase of professional and moral-ethical requirements to the prosecutors; 7) worsening the image of scientists and reducing the role of scientific activity as a type of social work in general, reducing the scientific component in the organizational, personnel and functional areas of the Office of Public Prosecutor - in particular.

Keywords: prosecutor's office, prosecution activity, organization, scientific support, concept.

УДК 343.415(477)

В. В. Кострицький

ДЗЕРКАЛЬНІ СКЛАДИ ЗЛОЧИНІВ У ДИСПОЗИЦІЇ СТАТТІ 160 КК УКРАЇНИ

У статті через аналіз наукових проблем, що виникають навколо кримінально-правової охорони виборчих і референдумних прав, усебічно розглядаються питання щодо об'єктивної сторони дзеркальних складів злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 160 КК України.

Здійснено короткий історичний огляд і сучасний стан наявності дзеркальних складів злочинів у тексті чинного Кримінального кодексу України; розглянуто приписи частин 1 і 2 ст. 160; піддано аналізу види діянь, що складають об'єктивну сторону цих складів злочинів; досліджено семасіологічну природу окремих термінів, які набувають кримінально-правового значення. Зроблено відповідні висновки та висловлено рекомендації щодо можливого вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: злочини проти виборчих прав, злочини проти референдумних прав, підкуп виборця, підкуп учасника референдуму, неправомірна вигода, отримання неправомірної вигоди, надання неправомірної вигоди.

Постановка проблеми. Аналізуючи у своїх роботах питання, пов'язані з об'єктом злочину загалом, і з об'єктом злочинів, зокрема передбачених ст. 160 КК України, автор статті, серед іншого й спираючись на досвід власного судового правозастосування, наголошував, що практика в царині

безпосереднього використання кримінального законодавства не надто переймається акцентами щодо відображення об'єкта злочину в тексті процесуальних документів. Не є винятком і тексти рішень, що виносяться судами. Утім, заради справедливості, зазначимо, що та сама практика ґрунтовно опирається на дослідження тих елементів, які безпосередньо внесені законодавцем до тексту кримінально-правових норм. І це насамперед об'єктивна сторона злочину, детальному опису якої нормотворець приділяє дуже серйозну увагу.

З огляду на сказане, а також зважаючи на передвиборчу президентську кампанію, яка фактично розпочалась, актуальним убачається огляд об'єктивної сторони злочину, виписаного законодавцем у ст.160 КК України. До того ж пам'ятаємо, що 23 жовтня 2014 року набрав чинності Закон України № 1703-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян», яким, серед іншого, цю норму викладено в новій редакції. Зауважимо, що до запровадження вказаних змін, ця стаття встановлювала кримінальну відповідальність за порушення законодавства про референдум, у чинній же редакції – за підкуп виборця чи учасника референдуму. Отже, положення ст. 160 КК не просто зазнали редакційних змін, а були замінені іншими за змістом правовими нормами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання об'єктивної сторони злочину загалом, окремих її ознак, а також об'єктивної сторони окремих злочинів проти виборчих і референдумних прав досліджувала у своїх роботах значна кількість науковців. Серед них П. П. Андрушко, С. Р. Багіров, П. С. Берзін, І. О. Зінченко, В. М. Кудрявцев, С. Я. Лихова, М. В. Мазур, В. Б. Малінін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, О. Ф. Парфенов, І. Реннеберг, В. П. Тихий, Г. В. Тімейко, О. Л. Тимчук, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш та інші.

Формування цілей. Водночас з огляду на вищезгадані зміни, яких зазнала ст.160 КК України, виникає потреба більш детального та прискіпливого вивчення цих законодавчих новел. Також потрібно з об'єктивністю визнати, що зробити це в одній науковій статті неможливо через значний обсяг питання. Саме тому *метою* статті є огляд так званих дзеркальних складів злочинів, які з'явилися в тексті її диспозиції після набрання чинності вказаних змін.

Виклад основного матеріалу. У новій редакції аналізованої кримінально-правової норми передбачено три основних склади злочинів:

1) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму для себе чи третьої особи неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією свого виборчого права або права голосу (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування, передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі), незалежно від фактичного

волевиявлення особи та результатів голосування (такий склад уміщений у частині першій цієї норми);

2) пропозиція, обіцянка або надання виборцеві чи учаснику референдуму неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією свого виборчого права чи права на участь у референдумі (відмова від участі в голосуванні, голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу, голосування за окремого кандидата на виборах, кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії або відмова від такого голосування, передача виборчого бюлетеня іншій особі) (цей склад злочину виписаний законодавцем у частині другій статті);

3) здійснення передвиборчої агітації (агітації референдуму) у спосіб надання підприємствам, установам, організаціям неправомірної вигоди або надання безплатно товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, вартість яких не перевищує розміру, встановленого законодавством), робіт, послуг (передбачений частиною третьою статті).

Треба визнати, що прийом юридичної техніки, який використав нормотворець при конструюванні ст. 160 КК України, коли три частини однієї норми містять основні склади злочинів, не можна назвати доволі звичним, а також те, що він не так вже й часто трапляється в тексті кримінального кодексу. Мабуть, більш традиційною й однозначно розповсюдженішою є схема, коли в частині першій статті вміщується основний склад злочину, у частині другій – кваліфікований, а в третій і більше, якщо вони є, – особливо кваліфіковані склади.

Навіть більше, склади злочинів, передбачені частиною першою (*прийняття пропозиції, обіцянки або одержання* (тут і далі курсив наш – В.К.) виборцем, учасником референдуму для себе чи третьою особою неправомірної вигоди...) і частиною другою (*пропозиція, обіцянка або надання* виборцеві чи учаснику референдуму неправомірної вигоди...) ст. 160 КК України, є дзеркальними злочинами. Очевидно, що прийняти пропозицію або обіцянку неправомірної вигоди можна лише за наявності попередньо висловленої такої пропозиції або обіцянки. Також й одержати неправомірну вигоду можна тільки в результаті її надання.

Приклади дзеркальних складів злочинів відомі як в історії вітчизняного кримінального законодавства, так і на сьогодні. В історичній ретроспективі мабуть найвідомішим і, можна сказати, класичним прикладом були склади давання та одержання хабара. У чинному ж кримінальному кодексі за аналогією з наведеними приписами частин 1 і 2 ст. 160 також вибудовано:

– частину першу (*пропозиція чи обіцянка* службовій особі юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми *надати* їй або третій особі *неправомірну вигоду*, а також *надання такої вигоди або прохання її надати...*) і частину третю (*прийняття пропозиції, обіцянки або одержання* службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми *неправомірної вигоди...*)

ст. 368³ КК України (Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми);

- частину першу (*пропозиція чи обіцянка* аудиторів, нотаріусу, оцінювачеві, іншій особі, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема й послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), *надати йому/їй або третій особі неправомірну вигоду*, а також *надання такої вигоди або прохання її надати...*) і частину третю (*прийняття пропозиції, обіцянки або одержання* аудитором, нотаріусом, приватним виконавцем, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежним посередником чи арбітром під час розгляду колективних трудових спорів *неправомірної вигоди...*) ст. 368⁴ КК України (Підкуп особи, яка надає публічні послуги);

- частину першу (*пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди* особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави...) і частини другу та третю (*прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди* для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави...) ст. 369² КК України (Зловживання впливом).

У дещо зміненому вигляді залишилися в тексті кримінального кодексу «старожили» дзеркальних складів злочинів у сфері службової діяльності – ст. 368 (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою) та ст. 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі).

З вищенаведених прикладів виділимо певну закономірність: у первісних нормах, які існують з моменту набрання чинності Кримінального кодексу України в 2001 році, відповідальність за одержання та надання неправомірної вигоди вміщено в різних статтях. А в кримінально-правових новелах, які пізніше вводилися до тексту кримінального закону, і надання, і одержання неправомірної вигоди передбачено у вигляді основних складів злочинів у різних частинах, але в межах однієї статті. Чим же керувався законодавець, обираючи такий підхід у нових нормах?

На нашу думку, немає підстав твердити, що будь-який з наведених прийомів є більш або менш вдалим для правозастосування. Утім, з огляду на належну якість кримінально-правового законодавчого масиву менша кількість нових статей з відповідними індексами однозначно виглядає краще. Отже, використовуючи вищенаведений прийом, нормотворець, по суті, технічно скоротив більшу кількість нових статей у тексті кримінального кодексу, не зменшивши при цьому кількості правових норм.

Передбачені в частинах 1 і 2 ст. 160 склади злочинів мають традиційно складне для злочинів, пов'язаних з одержанням-наданням неправомірної

вигоди, формулювання. Проте воно все ж таки дає змогу визначити основні ознаки окремих елементів складу злочину, серед яких є також ознаки об'єктивної сторони.

Зокрема, нормативна конструкція, яку виписав законодавець, дає змогу виділити такі форми діяння, що сукупно з іншими елементами та ознаками дають підстави констатувати можливу наявність складу злочину:

№	для ч. 1 ст. 160 КК України	для ч. 2 ст. 160 КК України
1.	прийняття пропозиції неправомірної вигоди	пропозиція неправомірної вигоди
2.	прийняття обіцянки неправомірної вигоди	обіцянка неправомірної вигоди
3.	одержання неправомірної вигоди	надання неправомірної вигоди

Тобто, фактично маємо три види діянь, які можуть вчинятись у формі активних дій, бо навіть мовчазна згода на пропозицію або обіцянку, продемонстрована мімікою чи жестами, потребує хоч і незначної, але все ж таки певної фізичної активності.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дефініює термін «пропозиція» як те, що пропонується чийй-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд тощо. Це може бути порада, вказівка відносно того, як діяти, що робити. Також, «пропозиція» – це те, що *пропонується кому-небудь замість чогось або на вибір як угода, умова тощо* [1, с. 1164].

У тому ж словнику знаходимо значення слова «обіцянка»: добровільно дане зобов'язання зробити що-небудь [1, с. 805].

Отже, якщо виходити із семасіологічної природи названих термінів, то треба визнати, що їх основною відмінністю є обов'язкове поєднання «пропозиції» як певної умови якихось подальших дій до цих самих подальших дій. Для «обіцянки» ж достатньою є наявність лише самого зобов'язання зробити щось. У семантичній площині таке зобов'язання може бути безумовним; для його визначення та характеристики визначальною є ознака добровільності, а не подальшого виконання якихось умов.

Утім, маємо констатувати, що законодавець не лише жодним чином не врахував семасіологічну природу вказаних термінів, а й цілком нівелював різницю між ними, розмістивши в тексті кримінально-правової норми загальну для них умову, за якої, власне, суб'єкт таку пропозицію чи обіцянку приймає: 1) учинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією свого виборчого права або права голосу – для прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди; та 2) учинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією свого виборчого права чи права на участь у референдумі – для пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди.

Отже, обіцянка, що має певну вимогу для виконання наданого зобов'язання як обов'язкову умову його реалізації, отримує ознаку

пропозиції й у результаті сама перетворюється на пропозицію. Тобто, законодавець, передбачивши в тексті диспозиції кримінально-правової норми обов'язковий зв'язок термінів «пропозиція» та «обіцянка» з дальшим учиненням або невчиненням певних дій, по суті надав двом семантично відмінним поняттям значення синонімів. Чи спричинило це позитивний вплив на текст кримінального закону? Очевидно, що ні.

Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України в підготовлених правилах оформлення проектів законів та основних вимогах законодавчої техніки слушно зазначило, що структура законопроекту повинна забезпечувати послідовне логічне викладення нормативного матеріалу, його доступність для огляду, сприяючи правильному його розумінню, а відтак, і подальшому застосуванню. Статті – це предметно відокремлені структурні одиниці закону, які можуть поділятися на частини. Частина статті може складатися з одного або декількох речень і сукупно містити один логічно завершений аспект регулювання, що належить до предмета статті. На думку Головного юридичного управління, одним з недоліків закону може бути наявність громіздких статей, а також статей, перенасичених регулятивними приписами, що призводить не лише до утруднень під час внесення до них дальших змін, але й у процесі їх застосування [3, с. 8, 12-13].

У диспозиціях частин 1 і 2 ст. 160 КК України законодавець створив громіздкі норми, перевантаживши їх випотрошеним у цьому випадку терміном, необґрунтовано позбавивши його семасіологічного наповнення.

Говорячи про види діянь, які знаходяться в основі об'єктивної сторони злочинів, передбачених частинами 1 і 2 ст. 160, розглянемо питання визначення моменту, з якого ці злочини треба вважати закінченими. Беручи до уваги той факт, що вказані суспільно небезпечні діяння фактично «виросли» зі статей, які передбачали кримінальну відповідальність за одержання або давання хабара, доцільно буде проаналізувати, як вказане питання регламентується в окремих законодавчих системах. Зокрема, О.О. Дудоров і Г.М. Зеленов виділили чотири законодавчі системи, які відрізняються саме моментом одержання хабара (ми ж сприймаємо їх через призму неправомірної вигоди – В.К.):

1) система односторонньої заяви: для закінчення злочину досить виявити готовність продати службу діяльність за певну плату; замах за такої системи неможливий;

2) система двосторонньої угоди: для моменту закінчення злочину потрібна згода особи прийняти запропонований їй хабар;

3) система реалізації двосторонньої угоди у формі фактичного отримання запропонованого хабара; відповідно до цього підходу угода про хабар, яка не супроводжується його одержанням, розглядається лише як готування;

4) система, яка для закінчення злочину потребує не лише прийняття хабара, а й учинення того діяння, заради якого він і був вручений [2, с. 459].

Ураховуючи вищенаведене, доходимо таких висновків:

– для пропозиції неправомірної вигоди та для її обіцянки характерні ознаки системи односторонньої заяви. Для того, щоб злочин вважався закінченим, досить, щоб суб'єкт висловив таку пропозицію чи обіцянку. Указані характеристики є маркером формального складу злочину. Згода протилежної сторони пристати на таку пропозицію не є обов'язковою та на кваліфікацію не впливає;

– для прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди є характерними ознаки системи двосторонньої угоди, адже прийняти можна лише попередньо висловлену пропозицію. У визначенні виду цього складу злочину залежно від моменту його закінчення допомагає сам законодавець, нівелюючи значення можливих наслідків у формулюванні диспозиції ч. 1 ст. 160 КК України. Він твердить про вчинення вказаних дій «незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування». Отже, склад цього злочину також буде формальним і вважатиметься закінченим з моменту вчинення суб'єктом будь-яких дій, що засвідчать прийняття висловленої йому пропозиції отримати неправомірну вигоду;

– для одержання неправомірної вигоди, як і для її надання, притаманні ознаки системи реалізації двосторонньої угоди у формі фактичного отримання запропонованої неправомірної вигоди. Водночас зазначимо, що на відміну від характеристики, наданої О. О. Дудоровим і Г. М. Зеленовим, у разі, якщо угода про хабар не супроводжується його одержанням, твердити про готування до злочину не можна. І це унеможливлено на законодавчому рівні з огляду на наявне формулювання диспозицій частин 1 і 2 ст. 160 КК України. Криміналізуючи пропозицію неправомірної вигоди та її прийняття, законодавець, по суті, криміналізував готування до надання та готування до одержання такої вигоди, адже, ні надання, ні одержання не може відбутися без попередньої домовленості – угоди про це. Така угода може безпосередньо передувати наданню-одержанню або ж між ними може бути якийсь більший проміжок часу – на кваліфікацію цей факт не впливає. Очевидно, що цей склад злочину також є формальним.

Не можемо оминати увагою ще один момент: як кваліфікувати діяння з одержання-надання неправомірної вигоди у разі, коли ця вигода передається, а отже, й отримується не цілком, а частинами. Звертаючись до теоретичного доробку щодо кримінальної відповідальності за хабарництво, маємо зазначити, що нам імпонує позиція щодо констатації закінчення такого злочину з моменту передачі-отримання хоча б частини від обумовленого розміру неправомірної вигоди.

Нагадаємо, що розглядаючи дефініцію поняття «пропозиція», було встановлено, що це те, що пропонується кому-небудь замість чогось. Законодавець у тексті ч. 1 ст. 160 КК України передбачив, які саме дії, пов'язані з безпосередньою реалізацією виборчого права або права голосу, особа повинна виконати або навпаки – не виконувати у відповідь на отримання неправомірної вигоди:

- 1) відмова від участі в голосуванні;

2) голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу;

3) голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування;

4) передання виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) іншій особі.

Звертає на себе увагу той факт, що, наприклад, у дзеркальній нормі – ч. 2 ст. 160 законодавець розмістив перелік дій, очікуваних суб'єктом-ініціатором пропозиції неправомірної вигоди від виборця або учасника референдуму. Зауважимо, що вони дещо відрізняються від наведених вище:

1) відмова від участі в голосуванні;

2) голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу;

3) голосування за окремого кандидата на виборах, кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії або відмова від такого голосування;

4) передача виборчого бюлетеня іншій особі.

Не зрозуміло, чому нормотворець в одному разі говорить про «передання», а в іншому – про «передачу» бюлетеня іншій особі. Будемо вважати це технічною помилкою під час укладання тексту на стадії законопроекту. Утім, не можемо оминати увагою такої, на перший погляд, незначної розбіжності в наведених переліках дій, яка, проте, дає змогу дійти певних висновків щодо його ролі та значення.

Як видається з вищевикладеного, трохи відрізняються дії, виділені під номерами три й чотири (курсивом позначимо відмінності за винятком указаной раніше технічної похибки):

№	для ч. 1 ст. 160 КК України	для ч. 2 ст. 160 КК України
3.	голосування за окремого кандидата на виборах або відмова від такого голосування	голосування за окремого кандидата на виборах, <i>кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії</i> або відмова від такого голосування
4.	передання виборчого бюлетеня (<i>бюлетеня для голосування на референдумі</i>) іншій особі	передача виборчого бюлетеня іншій особі

З наведеного вчається, що з одного боку – у випадках голосування – криміналізовані очікування ініціатора неправомірної вигоди більші ніж можливі діяння-відповідники її отримувача, за які законодавець передбачив відповідальність. А з іншого – у випадку передачі бюлетеня – навпаки: у разі прийняття пропозиції неправомірної вигоди її набувач може передати не лише виборчий бюлетень, як це відображають криміналізовані в частині другій цієї статті очікування суб'єкта її пропозиції, а й бюлетень для голосування на референдумі.

Отже, якщо здійснювати буквально тлумачення вищенаведених норм, у випадку, наприклад, коли один суб'єкт надає неправомірну вигоду учасникові референдуму в заміну на передачу бюлетеня для голосування на референдумі, то виникають підстави твердити про наявність ознак складу злочину, передбаченого ст. 160 КК України лише в діяннях тієї особи, котра одержує таку вигоду.

Також, скажімо, коли виборець погоджується на пропозицію та одержує неправомірну вигоду за голосування не за окремого кандидата, а за політичну партію (тобто, у формулюванні ч. 2 ст. 160, за кандидатів від політичної партії), то виникають підстави говорити про відсутність у його діяннях окремих ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 КК України, констатуючи, натомість, ознаки, передбачені ч. 2 цієї статті, у діяннях суб'єкта, котрий надає виборцеві таку неправомірну вигоду.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сумнівно, щоб законодавець спеціально заклав такі юридичні колізії в текст дзеркальних за своєю кримінально-правовою природою норм. Найімовірніше, з боку нормотворця було неухвалене ставлення до деталей у формулюваннях. Спираючись на власний досвід правозастосування, зауважимо, що залучення законодавцем до тексту диспозицій статей Особливої частини кримінального кодексу прикладів окремих діянь досить часто провокує неоднакове тлумачення норм різними учасниками процесу, створюючи умови, за яких під виглядом змагальності просто затягується розгляд справи.

Найчастіше дискусія виникає навколо питання: чи є такі переліки вичерпними? Безспідставно вважається, що у випадках, коли законодавець завершує перелік посиланням на інші можливі ознаки, то перелік є невичерпним, і до застосування коректні й інші ознаки, безпосередньо не наведені в тексті норми. Прикладом такого є ч. 2 ст. 194 КК України, де вказано способи умисного знищення або пошкодження чужого майна: «*шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом*»; ч. 1 ст. 279: «блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи *іншим способом*, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання *інших тяжких наслідків*»; ч. 2 ст. 283: «ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або *інші тяжкі наслідки*» тощо.

У тексті ж частин 1 і 2 ст. 160 КК України про які-небудь «інші діяння» у переліку дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією особою свого виборчого права або права голосу, не йдеться, що й викликає певні сумніви в можливості продовження цього переліку та підкріплює позицію сторони процесу, яка наголосила на його вичерпності.

Вважаємо, що питання про вичерпність або невичерпність аналізованого переліку само собою є не зовсім коректним. На наш погляд, законодавець, хоч і з вадами, проте зміг відобразити в аналізованих диспозиціях певну систему. Очевидно, що основний криміноутворювальний акцент він робить не на конкретних способах учинення дій, пов'язаних з безпосередньою реалізацією особою виборчого права або права голосу на

референдумі, а на самому факті вчинення чи невчинення таких діянь. Наведені в дужках різновиди дій є просто прикладами. Хоча такий конструктивний прийом, на наше переконання, не є ідеальним, проте за його допомогою законодавець намагається проілюструвати найбільш розповсюджені (принаймні на момент розроблення законопроекту та прийняття змін до кримінального кодексу у вигляді закону) способи вчинення злочину. Також, у низці випадків він допомагає підкреслити соціальну обумовленість криміналізації певних діянь.

Висновки. З проведеного вище аналізу убачається, що склади злочинів, передбачені частинами 1 і 2 ст. 160 КК України, не єдині дзеркальні склади в чинному кримінальному кодексі. Утім, попри історичну усталеність щодо криміналізації таких діянь, очевидним є те, що нові дзеркальні склади законодавець відображає не в різних статтях, а в різних частинах однієї статті. Уважасмо такий підхід виправданим з огляду на можливість забезпечення якості законодавчого масиву.

Водночас конструкція вказаних норм є наразі громіздкою та переважаною термінами, необґрунтовано позбавлених семасіологічного наповнення. Це, а також інші моменти, виявлені під час аналізу, дає підстави твердити про потребу вилучення з тексту частин 1 і 2 ст. 160 КК України терміна «обіцянка» («обіцянки») як такого, що не виконує самостійної функції та фактично дублює за смисловим наповненням термін «пропозиція».

Використані джерела:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012. Том II. 2012. 704 с.
3. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). Видання четв., виправл. і доповн. / за ред. М. О. Теплока. Київ: Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України, 2014. 50 с.

Стаття надійшла до редколегії 6.06.2018

Кострицкий В. В. Зеркальные составы преступлений в диспозиции статьи 160 УК Украины

В статье при помощи анализа научных проблем, возникающих в сфере уголовно-правовой охраны избирательных и референдумных прав, всесторонне рассмотрено вопросы, посвященные объективной стороне зеркальных составов преступлений, предусмотренных частями 1 и 2 статьи 160 УК Украины.

Проведён краткий исторический обзор и проиллюстрировано современное состояние наличия зеркальных составов преступлений в тексте действующего Уголовного кодекса Украины, рассмотрено положения частей 1 и 2 ст. 160, проанализировано виды деяний, которые образуют объективную сторону этих составов преступлений, исследовано семасиологическую природу отдельных терминов, которые приобретают в тексте закона уголовно-правовое значение.

Сделано соответствующие выводы и рекомендации касавемо возможного усовершенствования украинского уголовного законодательства.

Ключевые слова: преступления против избирательных прав, преступления против референдумных прав, подкуп избирателя, подкуп участника референдума, неправомерная выгода, получение неправомерной выгоды, дача неправомерной выгоды.

Kostrytyski V. Mirror Compositions of Crimes in the Disposition of the Article 160 of the Criminal Code of Ukraine

In the article, with the help of an analysis of scientific problems that arise in the field of criminal and legal protection of electoral and referendum rights, issues devoted to the objective side of the offenses provided for in Parts 1 and 2 of Article 160 of the Criminal Code of Ukraine are comprehensively considered. It is justified that these crimes are mirror images of each other. Parallels are drawn between these crimes and other socially dangerous acts that are similar to them, which are criminalized in other articles of other sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Among them: Part 1 and Part 3 of Art. 368-3 (bribery of an official of a legal entity of private law regardless of the organizational and legal form); Part 1 and Part 3 of Art. 368-4 (bribery of a person who provides public services); parts 1, 2, 3 of Art. 369-2 (abuse of influence); slightly modified classical art. 368 (acceptance of a proposal, promise or receipt of an improper benefit by an official) and art. 369 (offer, promise or provision of improper benefit to an official).

A short historical review was conducted, and also the current state of the presence of mirror trains of crimes in the text of the current Criminal Code of Ukraine is illustrated, the provisions of the Part. 1 and 2 of Article 160, the types of acts that form the objective side of these crimes are analyzed, the semasiological nature of certain terms that acquire the criminal legal meaning in the text of the law is examined. Appropriate conclusions and recommendations are made with regard to the possible improvement of Ukrainian criminal law.

Keywords: crimes against electoral rights, crimes against referendum rights, bribery of a voter, bribery of a referendum participant, improper benefit, obtaining undue benefits, giving undue benefits.

УДК 343.71

К. В. Шахова

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

У статті проаналізовано міжнародне законодавство з питань протидії вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. Детально визначено основні положення кримінального законодавства у сфері забезпечення статевої свободи та статевої недоторканості таких країн, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація. Водночас дотично розглянуто й законодавство інших країн світу, зокрема Албанії, Австрії, Аргентини, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Ізраїлю, Португалії, Румунії, Федерації Данії, Індонезії, Іспанії, Італії, Колумбії, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Сальвадору, Швейцарії,

Японії тощо. Підсумовуючи проведене дослідження резюмовано, що Україна належить до країн, у яких злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості виділено в окремий вид протиправних посягань. До того ж вітчизняне законодавство, порівняно із законодавством країн Євросоюзу, Сполучених Штатів Америки, встановлює одне з найменш суворих покарань за вчинення названих злочинів.

Ключові слова: міжнародний досвід, законодавство, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Постановка проблеми. Різновидом злочинів проти особи є суспільно небезпечні посягання на її статева недоторканість і статева свобода. Такі протиправні дії не тільки завдають шкоди природним взаєминам між особами різної статі, але ще й пов'язані з насильницьким задоволенням статевих потягів, з різними діями сексуального характеру стосовно малолітніх або неповнолітніх осіб. Тобто, складовою статевої свободи є статева недоторканість, порушення якої завжди означає й порушення статевої свободи. У ст. 3 Конституції України законодавець передбачив, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1], тобто вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є посяганнями на зазначені права особи, пов'язані з грубими порушеннями норм суспільної моралі, за що кримінальним законодавством передбачено доволі суворе покарання. Згідно з чинним законодавством України кримінальна відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи передбачена розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), зокрема за зґвалтування (ст. 152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); розбещення неповнолітніх (ст. 156). До речі, вказані злочини віднесено до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів (зокрема частина 4 ст. 152 КК України) [2]. Аналізуючи ж законодавство зарубіжних країн, доходимо висновку, що в різних державах різні види злочинних посягань віднесено до категорії злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. З огляду на вказане вважаємо за доцільне проаналізувати міжнародне законодавство з питань протидії вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості в контексті юридичного визначення протиправних діянь, які становлять статеві злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці юридичної науки у своїх працях значну кількість різнопланових питань, пов'язаних з протидією злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, розглянули доволі детально. Вагомий внесок у розвиток окресленої проблематики зробили такі вчені, як К. В. Антонов, О. Ю. Андиферов, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, М. В. Гусаров, С. М. Гусаров, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. Ю. Зуєв, А. М. Кислий, М. Й. Коржанський, Б. Д. Леонов, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Л. А. Мазур, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. В. Плукар, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько,

М. В. Стащак, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Проте констатуємо, що на сьогодні аналіз міжнародного законодавства з питань протидії вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості ще не проводився.

Формування цілей. Метою статті є проведення аналізу міжнародного законодавства з питань протидії вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз статистичних даних більшості країн світу свідчить про поширеність серед інших злочинів протиправних дій стосовно статевої свободи та статевої недоторканості особи. Згідно з дослідженням департаменту юстиції США щорічно 3,7 мільйона осіб стають жертвами статевих злочинів, зокрема звалтовано близько 300 тис. жінок та 9 % дітей піддано сексуальному насильству [3]. На думку міжнародних експертів, перше місце у світі за кількістю статевих злочинів щодо кількості мешканців займає Південно-Африканська Республіка [4], оскільки на території цієї держави за рік відбувається понад 500 000 таких злочинів [5]. З огляду на зазначене є доречним те, що в кримінальному законодавстві більшості країн світу злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості приділено окрему увагу й визначено окреме місце.

Аналізуючи зарубіжне законодавство, доходимо висновку, що якщо для держав європейської цивілізації є звичайними положення про статево свободу як об'єкт посягання статевих злочинів, то для мусульманських держав «статева свобода» досі є неможливою як об'єкт кримінально-правової охорони з релігійних причин. Зокрема, під час обговорення КК Туреччини 2004 року його автори під тиском консервативних шарів суспільства змушені були відмовитися від визначення статевих злочинів як «злочинів проти сексуальної свободи», оскільки для багатьох громадян Туреччини поняття «сексуальна свобода» усе ще нерозривно пов'язано із сексуальною розбещеністю [6].

Заразом можна також дійти висновку, що на сьогодні існують два основні підходи до розгляду місця статевих злочинів у системі законодавства, а, отже, й до визначення їх об'єкта. Перший, традиційний, виходить з того, що первинним у такого роду зазіханнях є порушення моральних норм. Другий, більш сучасний, передбачає, що статеві злочини посягають насамперед на особу, її права і свободи [7, с. 123].

Що ж до рівня відповідного розділу в системі кримінального законодавства, то тут також немає єдності. До першого рівня (родовий об'єкт) у структурі Особливої частини статево злочини розмежовано в КК Австрії, Аргентини, Федерації Боснії і Герцеговини, Німеччини, Данії, Індонезії, Іспанії, Італії, Колумбії, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Сальвадору, України, Швейцарії, Японії. До другого рівня (видовий об'єкт) статево злочини віднесено КК багатьох країн СНД, Албанії, Болгарії, Ізраїлю, Португалії, Румунії. У КК Франції статево злочини поміщено на третій рівень структури кримінального законодавства (груповий об'єкт) [8].

У деяких країнах (Парагвай, Узбекистан, Франція) посягання на статеву недоторканість неповнолітніх виділено із загальної групи статевих злочинів. Зокрема, у КК Парагваю норми про посягання на статеву сферу містяться в розділах «Злочини проти статевого самовизначення» і «Злочини проти неповнолітніх». У КК Узбекистану вони внесені в глави «Злочини проти статевої свободи» і «Злочини проти сім'ї, молоді та моральності» [7, с. 125].

Що ж до країн Євросоюзу, то кримінальне законодавство щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості Англії, Франції та Німеччини, які в окремих положеннях є докорінно відмінними між собою, а також законодавством нашої країни, для досліджуваної проблематики є найбільший цікавим.

Окремо виділимо кримінальне законодавство Німеччини щодо питань, пов'язаних з визначенням злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, які передбачені розділом XIII Особливої частини Кримінального кодексу Федеральної Республіки Німеччина (далі – ФРН). Також до цього розділу уміщено склади злочинних діянь, що посягають на інші охоронювані державою права та свободи (скажімо, про сприяння проституції (§ 180a)) [9].

Зауважимо, що всі злочинні посягання на статеву свободу та статеву недоторканість умовно можна поділити на дві групи:

1) злочинні діяння проти статевого самовизначення, до яких німецький законодавець відносить такі склади:

- сексуальні дії щодо опікуваних (§ 174);
- сексуальні дії щодо ув'язнених; осіб, які зазнали адміністративної відповідальності; хворих та осіб, які потребують допомоги, перебуваючи в медичних установах (§ 174a);

- сексуальні дії, пов'язані з використанням особою свого службового становища (§174b);

- сексуальні дії, пов'язані з використанням відносин у процесі консультації, лікування (лікарського спостереження) та обслуговування (§174c); сексуальні дії щодо дітей (§176);

- тяжкі сексуальні дії щодо дітей (§176a);

- сексуальні дії щодо дитини, якщо вони спричинили її смерть (§176b);

- примус до сексуальних дій;

- згвалтування (§177);

- згвалтування, що спричинило смерть потерпілого (§178);

- сексуальні дії щодо осіб, які не здатні чинити опір (§179);

- сексуальні дії щодо неповнолітніх (§182).

2) злочини, умовно пов'язані зі злочинними діяннями проти статевого самовизначення:

- пособництво до сексуальних дій малолітніх (§180);

- сприяння заняттю проституцією (§180a);

- проти особи (§180 b, 181,181a, 183,183a, 184, 184a, 184 b) [9].

До речі, багато з цих злочинних діянь зазіхають на суспільну мораль і моральність.

Також типовими для КК ФРН є склади, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення сексуального насильства стосовно певного кола осіб: дітей; опікуваних; осіб, які не здатні чинити опір; осіб, довірених винному для консультації, лікування (лікарського спостереження) або обслуговування тощо. Зокрема, Кримінальний кодекс Німеччини розрізняє сексуальні дії щодо дітей до 14 років і підлітків 14–18 років. Дії сексуального характеру стосовно дітей класифікуються згідно з § 176, щодо підлітків – згідно з § 182 КК Німеччини. Діяння, спрямовані щодо опікуваних осіб, підпадають під дію § 174. У всіх випадках під сексуальними діями розуміються будь-які дії сексуального характеру.

Сексуальні дії як в активній, так і в пасивній формі стосовно дітей до 14 років караються позбавленням волі на строк від шести місяців до десяти років. Так само караються й треті особи, які спонукають дитину до сексуальних дій. Сексуальні дії стосовно підлітка 14–18 років (як активні, так і пасивні) підлягають покаранню лише в разі, коли підліток знаходиться в залежному становищі та здійснює сексуальні дії або здійснює ці дії за грошову винагороду. У такий же спосіб кваліфікується й примус підлітка 14–18 років до сексуальних дій з третьою особою з використанням залежного становища підлітка або грошової винагороди. Перераховані дії сексуального характеру караються позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом [10].

У разі вчинення сексуальних дій стосовно дитини або підлітка застосовуються більш жорсткі правила, якщо дитина перебуває під опікою дорослого, тобто довірена йому в освітніх або виховних цілях.

У § 174а наведено спеціальний перелік осіб, які можуть піддаватися сексуальному насильству: ув'язнені, які перебувають в місцях позбавлення волі; особи, які зазнали адміністративної відповідальності; хворі та особи, які потребують допомоги, перебуваючи в медичних установах. Суб'єктами таких злочинних посягань є службовці відповідних установ, якщо потерпілі перебувають в адміністративній залежності від них. Покаранням є позбавлення волі на строк до п'яти років або грошовий штраф.

Суб'єктом злочинного діяння, зазначеного в § 174 b, є посадова особа. Диспозиція цієї норми передбачає «вчинення будь-яких сексуальних дій посадовою особою, призначеною для участі в кримінальному процесі або в провадженні за призначенням заходів виправлення і безпеки, пов'язаних з позбавленням волі, або у провадженні за призначенням заходів, пов'язаних з адміністративним затриманням, щодо особи, яка перебуває в процесуальній залежності від такої особи або якщо вона допускає вчинення таких дій залежною особою щодо себе». Покарання – позбавлення волі на строк до п'яти років або грошовий штраф [9].

Параграф 174с містить новий елемент системи сексуальних деліктів, передбачених КК ФРН. Уводячи цю норму, німецький законодавець передусім керувався судовою практикою, яка свідчила про те, що розумово або душевнохворі люди, зокрема ті, які страждають маніями та знаходяться на консультації, лікуванні (під лікарським наглядом) або обслуговуванні,

недосить захищені чинним кримінальним правом від сексуальних зазіхань осіб, які проводять консультацію, лікування (медичний нагляд) або обслуговують їх, порівняно з пацієнтами, які перебувають у психотерапевтичних лікувальних установах. У § 174с заповнено цю прогалину. Покаранням за таке діяння є позбавлення волі на строк до п'яти років або грошовий штраф [10].

Потерпілим від злочинних посягань – сексуальних дій, передбачених §176, є дитина, тобто особа, яка не досягла 14-річного віку. За цією нормою караються будь-які сексуальні дії, якщо виконавець злочинного діяння здійснює їх стосовно дитини сам або допускає вчинення таких дій дитиною щодо себе. Кримінальна відповідальність за цією нормою настає і для того, хто схиляє дитину до сексуальних дій з третьою особою або допускає вчинення таких дій третьою особою стосовно дитини [9].

Особливо тяжкі випадки такого злочинного діяння раніше були передбачені пунктом 3 цієї норми, а тепер їх передбачають § 176а (тяжкі дії стосовно дітей) і §176b (сексуальні дії стосовно дитини, що призвели до її смерті). З огляду на підвищену суспільну небезпеку цього злочину особа карається довічним позбавленням волі на строк не менше десяти років [10].

Кваліфікуючими ознаками §176а є: 1) учинення з дитиною сексуальних дій, пов'язаних з проникненням у тіло, особою, яка досягла 18 років; 2) учинення діяння кількома особами; 3) учинення діяння створює небезпеку заподіяння шкоди здоров'ю дитини або значної шкоди її фізичному чи душевному розвитку; 4) протягом останніх п'яти років особа засуджувалася за вчинення такого злочинного діяння, до того ж рішення набуло чинності. На підставі цих ознак зазначені дії кваліфікуються таким чином: кримінальна відповідальність за цією нормою настає і в тому разі, якщо виконавець або інший співучасник злочинного діяння діє з наміром зробити його предметом порнографічного видання, яке має бути поширене на підставі §184, абз.3, а також якщо в результаті діяння заподіяна тяжка шкода здоров'ю дитини або виникає небезпека того, що вона може померти. Саме ж заподіяння дитині смерті при здійсненні сексуальних дій підлягає самостійній кваліфікації за § 176 б.

Параграф 182 встановлює кримінальну відповідальність за сексуальні дії щодо неповнолітніх. Суб'єктом такого злочинного діяння може бути будь-яка людина (чоловік або жінка) старше 21 року, а потерпілим – особа будь-якої статі віком до 16 років. Відповідно до абз. 1 цієї норми покаранням є позбавлення волі на строк до п'яти років або грошовий штраф; за абз. 2 – позбавлення волі на строк до трьох років або грошовий штраф.

Другу групу складають протигравні діяння, пов'язані зі статевими злочинами. Більшість з них є злочинними діяннями проти суспільної моралі й моральності, хоча й зазіхають на інші права та свободи особи, тобто є двооб'єктними [10].

Наприклад, у § 180 встановлена кримінальна відповідальність за пособництво сексуальних дій малолітніх. Згідно з абз.1 параграфа потерпілими можуть бути особи, які не досягли 16-річного віку; відповідно до абз.2 – особи, які не досягли 18-річного віку. Охоронюваним цією нормою

правом є нормальний статевий розвиток дитини. Проте законодавець Німеччини визначає, що неповнолітній регулярно за своїм бажанням або зі своєї згоди може вступати в статевий зв'язок з третьою особою при пособництві суб'єкта злочину, яке може виражатися зокрема у створенні їм умов для здійснення таких дій. Пособництво може також полягати й у сприянні суб'єкта цього злочинного діяння встановленню контакту неповнолітнього й третьої особи, до того ж сам суб'єкт злочину разом з третьою особою може брати участь у сексуальних контактах з неповнолітнім. Передбачене покарання – позбавлення волі на строк до трьох років або грошовий штраф [10].

Абзац 1 параграфу 180 містить також специфічний припис, на підставі якого суб'єктом цього злочинного діяння не може бути опікун неповнолітнього, за винятком випадків, коли він своїми діями порушує свої обов'язки з виховання неповнолітнього.

Аналізуючи наведене, доходимо висновку, що кримінальним законодавством статеві злочини, окрім свого безпосереднього визначення, визнаються такими, що є спорідненими та супутніми для інших злочинів проти суспільної моралі, дитинства тощо. До речі, зазначимо, що в Україні останнім часом усе частіше йдеться про потребу залучення до складу статевих злочинів такого злочину, як «Сімейне насильство», однією з ознак і його проявом є саме вчинення статевих злочинів стосовно дружини, дітей чи інших близьких родичів [11].

Загальним законодавством такої Європейської країни, як Велика Британія визначається, що більшість статевих злочинів, зокрема звалтування та розбещення неповнолітніх, належить до категорій статевих злочинів відповідно до Закону «Про статеві злочини». Згідно з ним визначається, що до статевих злочинів належить звалтування; примушування до статевого акту; застосування лікарського засобу для здійснення незаконного статевого акту; незаконні статеві зносини з розумово відсталою жінкою або неповнолітньою; інцест; напад з непристойними цілями; непристойні дії стосовно дитини; содомія; груба непристойність стосовно чоловіка й зловживання повноваженнями довіреної особи щодо дітей і молодих людей [12].

З наведеного доходимо висновку, що порівняно з КК України перелік статевих злочинів значно розширений. Дальший аналіз змісту вказаного закону дає змогу виділити деякі відмінні риси в кваліфікуючих аспектах. Зокрема, суб'єктом примушування до статевого акту може бути тільки чоловік і повинно це відбуватися у спосіб погрози, залякування або обману чоловіка або жінки для їхнього вступу в сексуальні відносини з винним або з ким-небудь та в будь-якому місці (скажімо, й за межами Великої Британії). З наведеного вбачається, що звалтування в Англії можливо винятково чоловіком стосовно жінки або іншого чоловіка, тобто, на відміну від вітчизняного законодавства, жінка не може бути звинувачена у звалтуванні. До того ж учинення більшості злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості карається винятково позбавленням волі, аж до довічного, зокрема повторне

вчинення звалтування чи незаконних статевих зносин з розумово відсталою жінкою або неповнолітньою тягне за собою довічне позбавлення волі. Водночас англійське законодавство передбачає такий вид статевих злочинів як застосування лікарського засобу для здійснення незаконного статевого акту. Суть його полягає у введенні потерпілому ліків, до того ж факт здійснення статевого акту для настання відповідальності не має значення. Також доволі цікавим є виділення вчинення статевого злочину стосовно малолітньої або неповнолітньої особи зі сторони певної категорії родичів в окремий вид злочинів – інцест. У таких випадках покарання за вчинення статевих дій стосовно дітей тягне за собою набагато тяжчі наслідки [13].

Зауважимо водночас, що доволі цікава ситуація з криміналізацією статевих злочинів склалася також у Франції, де вказані злочини віднесено до групи злочинних посягань на фізичну й психічну недоторканість людини. Зокрема, у ст. 222-22 КК Франції подано загальне визначення сексуальної агресії як «будь-якого сексуального посягання, учиненого в спосіб насильства, примусу, загрози або обману».

Разом у французькому законодавстві всі статеві злочини поділено на три групи:

- 1) звалтування, учинені з або без обтяжуючих обставин;
- 2) інші сексуальні агресії;
- 3) сексуальне переслідування.

До того ж лише звалтування віднесено до категорії злочинів, а інші дві групи – до проступків.

Під звалтуванням у французькому законодавстві розуміється будь-який акт сексуального проникнення будь-якого роду, учинений стосовно іншої людини в спосіб насильства, примусу, загрози або обману (ст. 222-23 КК). Доходимо висновку, що це досить близьке за значенням поняття до визначення звалтування в КК України [14].

Зокрема, звалтування передбачає, що винна особа використовує певні визначені в законі способи вчинення злочину. Фізичне насильство, загроза, психічний примус або обман, безсумнівно, унеможливує усяку добровільність з боку потерпілого. Не має значення, чи винний використовує свою силу або тільки користується слабкістю жертви, яка перебуває в особливо вразливому стані через хворобу або будь-який фізичний чи психічний недолік, або короткочасне зниження її опірності через вживання наркотиків або алкоголю. За вчинення вказаного злочину, на відміну від вітчизняного законодавства, передбачено можливість довічного ув'язнення (у випадку вчинення із використанням тортур або актів жорстокості).

Інші порушення статевої свободи та статевої недоторканості, за винятком сексуального переслідування, диференціюються в кодексі за такими ознаками:

- за наслідками, що настали: сексуальні агресії, що спричинили поранення або тілесне ушкодження;

- за суб'єктом злочинного посягання: сексуальні агресії, учинені законним, природним або прийомним родичем по висхідній лінії або будь-

якою іншою особою, яка має над потерпілим законну владу, або особою, яка зловживає владою;

- за способом учинення: сексуальні агресії, учинені із застосуванням чи погрозою застосування зброї;

- залежно від належності потерпілої особи до певної групи, наприклад, сексуальні агресії, учинені проти особи віком до п'ятнадцяти років, або особливо вразливої особи [14].

Що ж до законодавчого визначення статевих злочинів у Сполучених Штатах Америки (далі - США), то у Зводі законів США (Розділ 18) виділено окремі розділи, що містять норми про відповідальність за різні діяння, пов'язані з будь-яким порушенням статевої свободи чи статевої недоторканості, а саме:

1) глава 71 - «Про непристойності» (§1460 - володіння з наміром продати, а також продаж непристойних матеріалів; §1461 - надіслання поштою матеріалів, які спонукають до непристойності тощо);

2) глава 109а - «Сексуальні зловживання» (§2241 - посилене сексуальне зловживання; §2242 - сексуальні зловживання; §2243 - сексуальні зловживання щодо неповнолітніх і опікуваних; §2244 - образливий сексуальний контакт; §2245 - сексуальні зловживання, що призвели до смерті);

3) глава 110 - «Сексуальна експлуатація та інші зловживання стосовно дітей»;

4) глава 117 - «Транспортування для незаконної сексуальної діяльності та пов'язаних з цим злочинів» [15].

Водночас зауважимо, що під епархію статевих злочинів у США, на відміну від вітчизняного законодавства, підпадає також і домашнє насильство. Зокрема, 11 вересня 2000 року прийнято закон, спрямований на захист жертв домашнього насильства й торгівлі людьми, більша частина якого присвячена боротьбі з нелегальним ввезенням жінок в країну для сексуальної та іншої експлуатації, а також захисту жертв і притягнення винних у зазначених злочинах до кримінальної відповідальності (Trafficking Victims Protection Act of 2000) за вчинення статевих злочинів стосовно таких жінок [15].

Проте практика визначення статевих злочинів як окремого роду злочинної діяльності існує не в усіх країнах світу. Скажімо, у низці держав (В'єтнам, Індія, Казахстан, КНР, Сан-Марино, Словаччина) статеві злочини не виділяються в самостійний розділ законодавства, а зазвичай уміщуються в розділ, що стосується зазіхань на особу: у Казахстані це глава «Злочини проти особи», у В'єтнамі - глава «Злочини проти життя, здоров'я, гідності та честі людини», в Індії - глава «Про злочини, які зачіпають людське тіло» [8].

Завершуючи аналіз, зазначимо, що найбільш близьким до вітчизняного законодавства у сфері визначення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості є законодавство Російської Федерації, де аналогічно до України визначено види протиправних діянь та відповідальність за них [10].

Висновки. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що Україна належить до країн, у яких злочини проти статевої свободи та статевої

недоторканості виділено в окремий вид протиправних посягань. Водночас вітчизняне законодавство, порівняно із законодавством країн Євросоюзу, Сполучених Штатів Америки, встановлює одне з найменш суворих покарань за вчинення названих злочинів.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 26 червня 1996 р. URL: http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id (Дата звернення 15.05.2018).

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 15.05.2018).

3. Kelly K. Bonnar-Kidd Sexual Offender Laws and Prevention of Sexual Violence or Recidivism. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2820068/> (Last accessed 15.05.2018).

4. Moore KF. Report to the Ohio Criminal Sentencing Commission: sex offenders. Available at: Accessed December 3, 2009. URL : <http://www.ocjs.state.oh.us/Research/Sex%20Offender%20Report%20pdf.pdf> (Last accessed 15.05.2018).

5. Sandler J, Freeman NJ, Socia KM. Does a watched pot boil? A time-series analysis of New York State's sex offender registration and notification law. *Psychol Public Policy Law* 2008;14(4):284–302. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:OBoGt1GIOzkJ:doi.apa.org/journals/law/14/4/284.pdf+&ccd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Last accessed 15.05.2018).

6. Телленбах С. О новом уголовном кодексе Турции. *Уголовное право*. 2006. № 2. С. 72–77. URL: https://cat.libnvkz.ru/CGI/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z2I1ID=&I21DBN=ANL_PRINT&P21DBN=ANL&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullw_print&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=S=&S21STR=%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20-%20%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D1%8F (Дата звернення 15.05.2018).

7. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : монография / под общ. и науч. ред. С. П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2010. 544 с.

8. Половые преступления. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F (Дата звернення 15.05.2018).

9. Strafgesetzbuch. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (Last accessed 15.05.2018).

10. Каменева А. Н. Ответственность за изнасилование по уголовному законодательству Российской Федерации и различных зарубежных государств : учебник. М.: Издательство Московского университета, 2011. 160 с.

11. Десева Анастасія. У 2017 році проект «ПОЛІНА» буде масштабований ще на три локації / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250402890> (Дата звернення 15.05.2018).

12. Половые преступления в английском уголовном праве. URL : <http://librisum.com/forug/zarug14.htm> (Дата звернення 15.05.2018).

13. Sex Crimes. URL: <http://criminal.findlaw.com/criminal-charges/sex-crimes.html> (Last accessed 15.05.2018).

14. Бимбинов А.А. Ненасильственные половые преступления: монография. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=PIYxDwAAQBAJ&pg=PT33&dq=%D0%BF%D1%80%D0%BE+%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%8B%D0%B5+%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F+%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F&source=bl&ots=BRpQhEYPex&sig=DT-bkmAZam-zoMntfrQcrSzcBSM&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwiv27mWrOHYAhUrLZoKHTkJDpIQ6AEINzAC#v=onepage&q=%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%8B%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F&f=false> (Дата звернення 15.05.2018).

15. Title 18 - CRIMES AND CRIMINAL PROCEDURE. URL : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18> (Last accessed 15.05.2018).

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2018

Шахова Е. В. Анализ международного законодательства по вопросам противодействия совершению преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности

В статье анализируется международное законодательство по вопросам противодействия совершению преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности. Так, подробно определяются основные положения уголовного законодательства в сфере обеспечения половой свободы и половой неприкосновенности таких стран, как Великобритания, Франция, Германия, Соединенные Штаты Америки, Российская Федерация. Вместе с тем, касательно рассматривается и законодательство других стран мира, в том числе Албании, Австрии, Аргентины, Болгарии, Боснии и Герцеговины, Израиля, Португалии, Румынии, Федерации Дании, Индонезии, Испании, Италии, Колумбии, Латвии, Литвы, Македонии, Молдовы, Нидерландов, Норвегии, Польши, Сальвадора, Швейцарии, Японии и др. Подытоживая проведенное исследование резюмировано, что Украина относится к тем странам, в которых преступления против половой свободы и половой неприкосновенности выделены в отдельный род противоправных посягательств. В то же время отечественное законодательство, по сравнению с законодательством стран Евросоюза, Соединенных Штатов Америки, устанавливает один из наименее жестких наказаний за совершение указанных преступлений.

Ключевые слова: международный опыт, законодательство, преступления против половой свободы и половой неприкосновенности.

Shakhova K. Analysis of International Legislation on Counteraction of Committing Crimes Against Sexual Freedoms and Sexual Immunity

The author of the article analyzes international legislation on combating crimes against sexual freedom and sexual integrity. The main provisions of the criminal law in the area of sexual freedom and sexual integrity of countries such as Great Britain, France, Germany, the United States of America, and the Russian Federation are determined in detail. At the same time, legislation of other countries of the world, including Albania, Austria, Argentina, Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Israel, Portugal, Romania, the Federation of Denmark, Indonesia, Spain, Italy, Columbia, Latvia, Lithuania, Macedonia, Moldova, The Netherlands, Norway, Poland, Salvador, Switzerland, Japan and others.

Thus, when analyzing the legislation of foreign countries, it is summarized that different types of criminal offenses are classified by various states as crimes against sexual freedom and sexual integrity. At the same time, it is determined that if the states of European civilization have the usual provisions on sexual freedom as the object of encroachment of sexual crimes, then for the Muslim states, "sexual freedom" is still impossible as an object of criminal law protection for religious reasons, that is, today there are two main approaches to addressing the place of sexual crimes in the system of law and, consequently, to determine their object. The first, traditional, proceeds from the fact that the primary in such an encroachment is a violation of moral norms. The second, more modern, suggests that sexual crimes encroach on the personality, its rights and freedoms in the first place. It is also noted that the legislation closest to the domestic one is in the field of definition of crimes against sexual freedom and sexual integrity in the Russian Federation. Thus, in the given country, it is completely analogous to our identified types of unlawful acts and the responsibility for them

Summarizing the conducted research, it is summarized that Ukraine refers to those countries in which crimes against sexual intercourse and sexual integrity are allocated to a separate class of illegal encroachments. At the same time, domestic legislation, in comparison with the legislation of the European Union, the United States of America, establishes one of the least severe penalties for committing these crimes.

Keywords: international experience, legislation, crimes against sexual freedom and sexual integrity.

УДК 340.12:342.15

В. М. Янко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 109 КК

Положення ст. 109 КК є неоднозначними, можливі їх різноманітні тлумачення. Актуальним науковим завданням є формулювання чітких позицій щодо змісту ознак відповідного складу злочину. Вони є запорукою єдності судової практики та ефективності кримінально-правового регулювання у відповідній сфері.

Аргументовано висновок про те, що стрижневим у значенні слів повалення, захоплення є насильство, отже, «насильницький» стосується і повалення конституційного ладу, і захоплення державної влади (ч.1 ст. 109 КК). Наведено результати дослідження основних напрямів практичної інтерпретації положень ст. 109 КК щодо кримінально-правової оцінки дій осіб, причетних до створення та функціонування так званих «ЛНР» та «ДНР». Змова про вчинення дій у спосіб насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади визначено через два важливі аспекти: 1) змова представляє собою домовленість двох або більше осіб про вчинення зазначених дій; 2) змова виявляється в узгодженні конкретних дій, розподілі ролей тощо. Для кримінально-правової оцінки певного повідомлення як публічного заклику до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади є потреба в дослідженні таких ознак діяння, як спосіб та місце здійснення повідомлення, використані технічні засоби, зміст повідомлення. Висновок щодо наявності публічних закликів треба робити в кожному певному випадку на підставі аналізу матеріалів конкретного провадження.

Установлено непослідовні законодавчі рішення щодо визначення кваліфікованих видів злочинів, передбачених статтями 109 та 110 КК.

Означені проблемні аспекти особливо загострюється з огляду на перспективи початку діяльності українських органів державної влади на тимчасово непідконтрольній території. Недостатня визначеність закону про кримінальну відповідальність, особливо за злочини проти основ суверенітету, створюватиме підстави для зловживання кримінальним правом. Такі зловживання своєю чергою унеможливають повноцінне відновлення державної влади на тимчасово непідконтрольних територіях, формуватимуть нові конфліктні потенціали.

До основних напрямів удосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ суверенітету Українського народу належать: 1) конкретизація формулювань кримінально-правових заборон для мінімізації небезпек зловживання на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання; 2) законодавча систематизація кваліфікованих форм досліджуваних злочинів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, ефективність кримінального закону, публічні заклики, розповсюдження матеріалів, захоплення державної влади.

Постановка проблеми. Положення ст. 109 КК є неоднозначними, можливі їх різноманітні тлумачення. Це насамперед стосується формулювання «дії, учинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади». Під час дослідження наукових джерел та на етапі опитування практичних працівників чітко встановили наявність двох протилежних поглядів. Відповідь на запитання: «Чи передбачає ст. 109 КК відповідальність за ненасильницьке захоплення державної влади?» – розділяє як науковців, так і практиків. Головна причина такої ситуації – нечітке законодавче формулювання. Подібну проблему спостерігаємо й на запитання стосовно уточнення значення формулювання «розповсюдження матеріалів». «Розповсюдження скількох «матеріалів» та якій кількості осіб є достатнім для притягнення особи до кримінальної відповідальності?» Отже, актуальним науковим завданням є формулювання чітких відповідей на означені запитання. Вони є запорукою єдності судової практики та ефективності кримінально-правового регулювання у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Диспозиція ст. 109 КК України дозволяє визначити такі форми об'єктивної сторони дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади:

- дії, учинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;
- захоплення державної влади;
- змова про вчинення дій для насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;
- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади;

- розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади.

Основні положення наукової дискусії щодо змісту ознак об'єктивної сторони цього злочину полягають у нижчезазначеному. Майже всі дослідники акцентують увагу на тому, що частина 1 ст. 109 передбачає відповідальність за дії, метою яких є тільки *насильницька* зміна чи повалення конституційного ладу. Водночас стосовно захоплення державної влади думки науковців розділилися: одна група вважає, що захоплення, як зміна чи повалення, містить ознаки досліджуваного складу злочину тільки тоді, коли вчиняється в насильницький спосіб, на думку іншої групи, захоплення державної влади може бути як насильницьким, так і ненасильницьким.

Зокрема, В.І. Шахун та О.М. Грудзур зміну конституційного ладу визначають як «дії, що всупереч установленому Конституцією України порядку змінюють основоположні засади існування і функціонування держави та суспільства». Повалення конституційного ладу, на їхню думку, представляє собою «дії, спрямовані на ліквідацію закріплених у Конституції України основоположних засад (усіх чи окремих) існування і функціонування держави та суспільства». Захоплення державної влади «полягає в здобутті вищої державної влади (установленні контролю над нею) усупереч визначеному Конституцією України та законами України порядку». Водночас дії щодо зміни чи повалення «мають поєднуватися із застосуванням чи потенційною можливістю застосування насильства або погрози його застосування». На думку авторів, захоплення влади може бути також здійснене в ненасильницький спосіб [4, с. 270].

Аналогічної позиції дотримуються М.І. Мельник та М.І. Хавронюк. Вони вважають, що насильницький спосіб притаманний лише діям, спрямованим на захоплення чи повалення конституційного ладу, тоді як для захоплення державної влади він обов'язковим не є. Окремо дослідники зауважують, що «у законі не вказується навіть приблизний перелік відповідних дій, однак, виходячи з мети їх учинення, до них можна віднести лише такі дії, учинення яких може бути засобом її досягнення» [1, с. 262].

Власну позицію з цього питання мають В. В. Сичевський, Є. І. Харитонов та Д. О. Олейніков, зазначаючи, що «у ст. 109 КК термін «насильницька» стосується лише зміни конституційного ладу... Оскільки законом передбачений порядок зміни конституційного ладу України, то зміна конституційного ладу з його порушенням і буде вважатися насильницькою» [9, с. 11].

Інший погляд висловлює В. Я. Тацій. На його думку, ознакою всіх дій, про які йдеться в частині 1 ст. 109, «є насильницький спосіб зміни, чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тобто із застосуванням фізичного насильства чи створення загрози його застосування до представників державної влади, осіб, що виконують функції її охорони, або осіб, які перешкоджають учиненню таких дій» [7, с. 8; 3, с. 27].

Схоже бачення цієї проблеми представили й автори науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під редакцією С. С. Яценка. До форм об'єктивної сторони досліджуваного злочину вони

відносять «дії, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу» та «дії, спрямовані на насильницьке захоплення державної влади». «Насильницькі дії щодо конституційного ладу» вони визначають як «захоплення важливих державних об'єктів (банків, приміщень органів державної влади, засобів масової інформації та зв'язку тощо) через погрози застосування зброї або її застосуванням чи в спосіб застосування фізичної сили». Так само «насильницькі дії щодо державної влади – це погроза застосування чи застосування зброї або фізичної сили (захоплення заручників, нанесення тілесних ушкоджень, убивство тощо) до глави держави або керівників органів державної влади»[2, с. 227].

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара з цього питання підкреслюють, що тлумачення понять «повалити» й «захопити», дає змогу розглядати як зайву вказівку ст. 109 КК України на насильницьке повалення конституційного ладу та насильницьке захоплення державної влади, «оскільки ненасильницьке повалення, як і захоплення, неможливі»[8, с. 71].

На думку І.В. Діордіці, автора дисертаційного дослідження з питань кримінальної відповідальності, за злочин, передбачений ст. 109 КК, дії, учинені в спосіб насильницької зміни конституційного ладу України, можуть полягати в: діях, спрямованих на насильницьку зміну форми правління, діях, спрямованих на насильницьку зміну державного устрою («ідеться про зміну самої форми державного устрою, а не посягання на територіальну цілісність та недоторканність нашої держави»); діях, спрямованих на насильницьку зміну державного режиму [5, с. 89-90]. До «дій, учинених з метою насильницького повалення конституційного ладу України» дослідник відносить «дії, спрямовані на насильницьку ліквідацію, припинення існування, знищення конституційного ладу України в повному обсязі» та «дії, спрямовані на насильницьку ліквідацію, припинення існування, знищення частини конституційного ладу України». До того ж зазначено, що «навіть при поваленні однієї складової конституційного ладу він припиняє існування» [5, с. 90-91]. Також «дії, учинені з метою насильницького захоплення державної влади» визначаються як «дії, спрямовані на насильницьке захоплення вищих органів державної влади» та «дії, спрямовані на насильницьке захоплення органів державної влади на місцях, якщо вони можуть призвести до суттєвого порушення внутрішнього суверенітету держави, тобто до верховенства й самостійності державної влади всередині країни» [5, с. 91-92]. Підсумовуючи аналіз чинного законодавства, І. В. Діордіца наголошує: «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, є насильницьким злочином» [5, с. 100].

Таку думку підтверджує В. А. Мисливий: «Кримінально-правова оцінка складів злочинів, передбачених указаною статтею (109 КК), безальтернативно свідчить, що такі діяння мають на меті саме насильницьку зміну або повалення конституційного ладу чи захоплення державної влади, а також змову про вчинення таких дій. Не виникає сумніву та є

обґрунтованим твердження, що законодавець акцентує саме на насильницькому характері вказаних злочинних посягань» [10].

Формування цілей. Автор має на меті встановити зміст ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 109 КК, а також визначити основні напрями удосконалення вказаної норми.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є позиція дослідників, які вважають, що частина 1 ст. 109 КК передбачає відповідальність за дії, учинені з метою саме насильницької зміни або захоплення державної влади. На користь цього свідчить також аналіз стрижневих понять «насильницька зміна», «повалення», «захоплення» на підставі їх тлумачення за Академічним словником української мови:

1. Насильницький – який здійснюється шляхом насильства, заснований на насильстві [11, с.184].

2. Повалити – насильно позбавити влади; припинити існування чогонебудь (соціального ладу тощо) [12, с. 634].

3. Захопити – оволодівати насильно кимось, чимось, брати силою кого-, що-небудь [13, с. 391].

4. Насильний – який здійснюється усупереч чийсь бажанням, чийсь волі [11, с. 184].

Отже, стрижневим у значенні слів повалення, захоплення є насильство. Тому *насильницький стосується і повалення конституційного ладу, і захоплення державної влади.*

Важливими в цьому контексті є результати експертного опитування практичних працівників. Одне із завдань дослідження полягало у встановленні основних напрямів практичної інтерпретації положень ст. 109 КК щодо кримінально-правової оцінки дій осіб, причетних до створення та функціонування так званих «ЛНР» та «ДНР». Переважна більшість опитаних практичних працівників розглядає дії означених осіб у нижчезазначений спосіб.

По-перше, «ЛНР» відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» розглядається як терористична організація. Її учасники з використанням насильства, проголосили на території Луганської області створення нового державного утворення – «ЛНР». У ньому було організовано самопроголошені органи виконавчої та законодавчої влади, на захист та підтримку яких сформовано незаконні збройні підрозділи під загальною назвою «Армія Юго-Востока».

По-друге, для реалізації злочинних намірів щодо насильницького захоплення державної влади та зміни конституційного ладу, представниками самопроголошених органів влади «ЛНР» протягом червня-вересня 2014 року було прийнято низку «Законів ЛНР», відповідно до яких передбачено систему виконавчих органів, розподілено повноваження та обов'язки щодо підтримання функціонування «ЛНР».

По-третє, з огляду на зазначене долучення до процесу управління «ЛНР», наприклад, подання заяви про призначення на певну «посаду» та дальше виконання «службових обов'язків» представляють собою дії,

направлені на насильницьке повалення конституційного ладу та захоплення державної влади України.

Отже, наведені положення щодо філологічного аналізу частини 1 ст. 109 КК підтверджено й експертним опитуванням практичних працівників: указана норма встановлює відповідальність за дії в спосіб насильницької зміни, насильницького повалення конституційного ладу або насильницького захоплення державної влади.

Що ж до питання моменту закінчення злочину найбільш вдалою видається позиція М. А. Рубашенка, висловлена ним у процесі дослідження аналогічних форм об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 110 КК. Склад злочину «визнається «екстраусіченим», оскільки формулювання «дії, учинені з метою...» охоплює будь-які дії, учинювані на будь-якому етапі реалізації умислу на вчинення цього злочину» [6].

Змова про вчинення дій для насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади визначається переважно більшістю науковців через вказівки на два важливі аспекти: 1) змова представляє собою домовленість двох або більше осіб про вчинення зазначених дій; 2) змова виявляється в узгодженні конкретних дій, розподілі ролей тощо.

Скажімо, автори науково-практичного коментаря до КК України під редакцією С.С. Яценка наголошують, що «для злочину, передбаченого ст. 109, необхідна наявність не лише спільної волі кількох осіб діяти разом, а й погодження окремих дій» [2, с. 108]. На думку В. В. Сичевського, Є. І. Харитонова, Д. О. Олейнікова, змова є «змістовною домовленістю, досягнутою між двома чи більше особами, предметом якої є узгодження істотних умов учинення умисних дій, спрямованих...» [5, с. 14].

Найбільш чітко та послідовне визначення цієї форми об'єктивної сторони досліджуваного злочину запропонував І.В. Діордіца, наголошуючи, що це «таємна угода двох або більше осіб щодо попередньо узгоджених спільних дій до початку виконання об'єктивної сторони цього злочину, з'ясування істотних умов, доведених до всіх її учасників, укладена з метою: 1) або насильницької зміни конституційного ладу України; 2) або насильницького повалення конституційного ладу України; 3) або насильницького захоплення державної влади; 4) або в будь-якому комбінуванні зазначених насильницьких дій» [5, с. 93].

Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади зазвичай визначаються в науковій літературі через вказівки на спосіб здійснення повідомлення, невизначеність кола його адресатів та зміст повідомлення.

В.І. Шакун та О.М. Грудзур вважають, що публічні заклики «полягають у повідомленні будь-якими засобами невизначеному колу осіб інформації в будь-якому вигляді про необхідність насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також про долучення невизначеного кола осіб до таких дій» [4, с. 270]. В.В. Сичевський, Є.І. Харитонов, Д.О. Олейніков під означеним діянням розуміють «виражені

в будь-якій формі (усній, з використанням технічних засобів, інформаційно-телекомунікаційних мереж) звернення до інших осіб, учинені у відкритий спосіб у місці, яке дозволяє вільно сприймати їх необмеженому колу осіб, розраховані на спонукання цих осіб до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, здійснювані через поширення відомостей про доцільність, необхідність чи бажаність насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади» [5, с.16].

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара пропонують визначати як «будь-які спроби активного впливу (усно, з використанням різних технічних засобів – магнітофона, гучномовця тощо) на невизначене коло осіб, котрі, на думку розповсюджувача, реально сприймають ці заклики, що виражаються у схиленні таких осіб до насильницької зміни чи насильницького повалення конституційного ладу або до насильницького захоплення державної влади».

Важливим видається уточнення І. В. Діордіци, який зазначає, що аналізоване діяння представляє собою «активний усний вплив на: а) невизначену кількість осіб; б) така невизначена кількість осіб є значною». До того ж дослідник окремо зауважує, що підхід, за яким значна кількість осіб визначається як два і більше є неприйнятним, «оскільки на законодавчому рівні це питання не вирішене ... у кожному конкретному випадку правоохоронним органам треба вирішувати це питання самостійно, ураховуючи й інші ознаки складу злочину» [5, с. 95]. На цю обставину звертають увагу також В. І. Шакур та О. М. Грудзур [4, с. 270].

Отже, для кримінально-правової оцінки певного повідомлення як публічного заклику до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади вкрай потрібним є дослідження таких ознак діяння, як спосіб та місце здійснення повідомлення, використані технічні засоби, зміст повідомлення. До того ж висновок щодо наявності публічних закликів треба робити в кожному конкретному випадку на підставі аналізу матеріалів конкретного провадження.

У науці висловлено кілька підходів щодо змісту ознак розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади. Головна різниця між ними полягає в тому, чи наявні ознаки цього діяння в разі передавання названих матеріалів одній особі.

Скажімо, В. Я. Тацій зазначає, що «розповсюдження означає поширення матеріалів із закликами до ... серед широкого кола осіб для ознайомлення їх з цими закликами (розповсюдження листівок, плакатів, роздавання книг у громадських місцях тощо)» [7, с. 9]. В. В. Сичевський, Є. І. Харитонов, Д. О. Олейніков вважають, що для кваліфікації розповсюдження не має значення на якому носіїві або яким чином поширюється інформація, «головне, щоб метою таких дій було доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей» [5, с. 19]. Аналогічну позицію висловлюють автори науково-практичних коментарів під редакцією П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка та Є. В. Фесенка [14, с. 266] та С. С. Яценка [2, с. 228].

Іншої позиції дотримуються В. І. Шакур та О. М. Грудзур. На їхній погляд, «розповсюдження може мати як публічний (масовий), так і одиничний характер (передання матеріалів одній особі)» [4, с. 271].

На нашу думку, більш правильною, такою, що відповідає змісту досліджуваної кримінально-правової заборони, є перша позиція. Цілком очевидно, що передавання матеріалів одній особі не заподіює шкоди відносинам у сфері реалізації суверенітету Українського народу.

Досить спірними є й законодавчі рішення щодо визначення кваліфікованих видів злочинів, передбачених статтями 109 та 110 КК. Так, ст. 109 передбачає кваліфіковані види тільки публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу або розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій (ч. 3 ст. 109). Водночас ст. 110 передбачає кваліфіковані види як дій, направлених на порушення територіальної цілісності, так і публічних закликів до таких дій. До того ж ознаки «учинення представником влади» та «повторно» є кваліфікованими як для посягань на конституційний лад, так і для посягань на територіальну цілісність. Тільки для публічних закликів до насильницької зміни конституційного ладу або розповсюдження матеріалів з такими закликами передбачено такі кваліфікуючі ознаки: «учинення злочину організованою групою» та «використання засобів масової інформації» (ч. 3 ст. 109). Водночас тільки для дій, направлених на порушення територіальної цілісності або публічних закликів чи розповсюдження матеріалів з такими закликами, передбачено такі кваліфікуючі ознаки: «за попередньою змовою групою осіб», «дії, поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі» (ч. 3 ст. 110), «загибель людей», «інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 110). Зазначені законодавчі рішення викликають низку риторичних питань, які з 2014 року, на жаль, отримали й емпіричну, негіпотетичну складову. Чи може насильницька зміна конституційного ладу призвести до загибелі людей або тяжких наслідків? Чи може захоплення державної влади бути поєднаним з розпалюванням національної ворожнечі? Чи можуть заклики до порушення територіальної цілісності розповсюджуватися з використанням засобів масової інформації? Чи може захоплення державної влади або порушення територіальної цілісності бути вчиненим організованою злочинною групою? Події, що відбуваються на сході нашої країни та в АР Крим, наочно вимагають давати позитивні відповіді на ці питання. Проте чинне законодавство про кримінальну відповідальність не враховує означених негативних соціальних тенденцій та, як наслідок, не може розглядатися як достатній засіб кримінально-правового забезпечення захисту суверенітету Українського народу.

Висновки. Вищезазначені проблемні аспекти особливо загострюються з огляду на перспективи початку діяльності українських органів державної влади на тимчасово непідконтрольній території. В означеній обстановці чітко та зрозуміле законодавство стане запорукою ефективного відновлення правопорядку. Проте недостатня визначеність закону про кримінальну відповідальність, особливо за злочини проти основ суверенітету,

створюватиме підстави для зловживання кримінальним правом. Такі зловживання і собі унеможливають повноцінне відновлення державної влади на тимчасово непідконтрольних територіях, формуватимуть нові конфліктні потенціали. Крім цього, у ситуації, що склалася, типової відповіді на кшталт «у кожній ситуації треба доходити висновку на підставі матеріалів конкретного кримінального провадження» зрозуміло, що недостатньо. Занадто широке поле для тлумачення перетворить закон з інструменту правосуддя на засіб зловживань та корупції.

Оже, до основних напрямів удосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ суверенітету Українського народу віднесемо такі:

- 1) конкретизація формулювань кримінально-правових заборон для мінімізації небезпек зловживання на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання;
- 2) законодавча систематизація кваліфікованих форм досліджуваних злочинів.

Використані джерела:

1. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. Київ: А.С.А., 2003. 976 с.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
5. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. міжнар. ун-т. Київ, 2008. 215 с.
6. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Харків, 2015. 20 с.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
8. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара. [3-е вид., перероб. та доп.]. Київ, 2014. 198 с.
9. Сичевський В. В. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України) / В. В. Сичевський, Є. І. Харитонов, Д. О. Олейніков. Харків : Право, 2016. 232 с.

10. Мисливий В. А. Кримінальна відповідальність за узурпацію влади. *Право і суспільство*. 2017. №3. С. 222.

11. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1974. Том 5 «Н-О». 840 с.

12. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1975. Том 6 «П-ПОЇТИ». 832 с.

13. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1972. Том 3 «З». 744 с.

14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-ге вид., перероб. та доп. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. 2009. Т. 1. 964 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2018

Янко В. М. Некоторые проблемные аспекты установления содержания признаков объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 109 УК

Положение ст. 109 УК являются неоднозначными, возможны их разнообразные толкования. Актуальным научным заданием является формулировка четких позиций относительно содержания признаков соответствующего состава преступления. Они являются залогом единства судебной практики и эффективности криминально-правового регулирования в соответствующей сфере.

Аргументирован вывод о том, что стержневым в значении слов свержение, захват является насилие, следовательно, «насильственный» касается и свержения конституционного строя, и захвата государственной власти (ч. 1 ст. 109 УК). Приведены результаты исследования основных направлений практической интерпретации положений ст. 109 УК относительно криминально-правовой оценки действий лиц, причастных к созданию и функционированию так называемых «ЛНР» и «ДНР». Сговор о совершении действий способом насильственного изменения или свержения конституционного строя или захвата государственной власти определен через два важных аспекта: 1) сговор представляет собой соглашение двух или более лиц о совершении указанных действий; 2) сговор заключается в согласовании конкретных действий, распределении ролей и т.п. Для уголовно-правовой оценки определенного сообщения как публичного призыва к насильственному изменению или свержению конституционного строя или к захвату государственной власти необходимо исследовать такие признаки деяния, как способ и место осуществления сообщения, использованные технические средства, содержание сообщения. Вывод о наличии публичных призывов надо делать в каждом конкретном случае на основании анализа материалов конкретного производства.

Установлены непоследовательные законодательные решения относительно определения квалифицированных видов преступлений, предусмотренных статьями 109 и 110 УК.

Отмеченные проблемные аспекты актуализируются, учитывая перспективы начала деятельности украинских органов государственной власти на временно неподконтрольной территории. Недостаточная определенность закона об уголовной ответственности, особенно за преступления против основ

суверенитета, будет создавать основания для злоупотребления уголовным правом. Такие злоупотребления сделают невозможными полноценное возобновление государственной власти на временно неподконтрольных территориях, будут формировать новые конфликтные потенциалы.

К основным направлениям усовершенствования действующего законодательства об уголовной ответственности за преступления против основ суверенитета Украинского народа отнесены: 1) конкретизация формулировок уголовно-правовых запретов для минимизации опасностей злоупотребления на правоприменимом уровне уголовно-правового регулирования; 2) законодательная систематизация квалифицированных форм исследуемых преступлений.

Ключевые слова: уголовная ответственность, эффективность криминального закона, публичные призывы, распространение материалов, захват государственной власти.

Yanko V. Some Problematic Aspects of Establishing the Content of the Signs of the Objective Side of the Composition of Crime under the Article 109 of the Criminal Code

Provisions of Art. 109 of the CC are ambiguous, their various interpretations are possible. Actual scientific task is the formulation of clear positions regarding the content of the features of the corresponding composition/components of the crime. They are the key to the unity of judicial practice and the effectiveness of criminal law in the relevant field. The purpose of the work is to establish the content of the objective side of the crime, provided for in Art. 109 of the Criminal Code, as well as determination of the main directions of improvement of the specified norm.

The conclusion is that the pivotal meaning of the words *overthrow* and *seizure* is violence, and therefore "violent" refers to the overthrow the constitutional system, and the seizure of state power (Part 1 of Article 109 of the Criminal Code). The results of the research of the main directions of practical interpretation of the provisions of Art. 109 of the Criminal Code regarding the criminal law assessment of the persons' actions involved in the creation and operation of so-called "LNR" and "DNR". A conspiracy to commit acts for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional system or the seizure of state power is determined by referring to two important aspects: 1) the conspiracy is an agreement between two or more persons to commit the said actions; 2) the conspiracy is manifested in the coordination of specific actions, the distribution of roles, and so on. For the criminal law assessment of a particular message as a public call for violent change or overthrow of the constitutional order or the seizure of state power, it is necessary to study such signs of an act as the way and place of the communication, used technical means, the content of the message. At the same time, the conclusion regarding the availability of public appeals must be made in each specific case based on the analysis of the materials of a particular proceeding.

Inconsistent legislative decisions on the definition of qualified types of crimes under Articles 109 and 110 of the Criminal Code are established.

The mentioned problematic aspects are particularly aggravated in view of the prospect of the beginning of activity of Ukrainian government bodies in a temporarily uncontrolled territory. The mentioned problematic aspects are particularly aggravated in view of the prospect of the beginning of activity of Ukrainian government bodies in a temporarily uncontrolled territory. The lack of certainty of the law on criminal liability, especially for crimes against the basis of sovereignty, will create grounds for abuse of criminal law. Such abuses, in turn, will make it impossible for a complete recovery of state power in temporarily uncontrolled territories, will form new conflicting potentials.

The main areas of improvement of the current legislation on criminal liability for crimes against the basis of the sovereignty of the Ukrainian people are as follows: 1) the specification of the wording of criminal and legal prohibitions to minimize the dangers of abuse at the law enforcement level of criminal law regulation; 2) legislative systematization of qualified forms of investigated crimes.

Keywords: criminal responsibility, effectiveness of criminal law, public appeals, distribution of materials, seizure of state power.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 368.01

К. К. Карпенко

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Розглянуто аспекти зарубіжного досвіду розвинених держав світу щодо застосування адміністративно-правового регулювання у сфері страхування. Наведено приклади страхування майнових об'єктів та соціального захисту громадян. Проаналізовано позитивний досвід держав у регулюванні страхування загалом, зокрема цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Рівень утручання у функціонування страхових відносин у європейських країнах є не завжди сталим, особливо це проявлялося в період становлення страхового ринку, коли державні органи імперативно встановлювали розміри страхових полісів, затверджували форму типових страхових договорів, запроваджували особливі умови оподаткування суб'єктів страхового ринку, а також вели тотальний контроль фінансово-господарської діяльності страховиків.

Ключові слова: страхування, страховий ризик, страховий інтерес, страхова премія, страхова виплата, транспортний засіб.

Постановка проблеми. Сучасна світова правова система представлена такими основними складовими, як англосаксонська та романо-германська, хоча залишати поза увагою релігійно-традиційні типи правових систем буде несправедливим. Однак через географічні, історичні та ментальні принципи регулювання суспільних відносин в Україні вважаємо за потрібне акцентувати увагу саме на позитивному досвіді регулювання страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у країнах Європи та США.

Передовсім наголосимо, що зміст кожної з правових систем визначає низку її особливостей, зокрема: відносно чітка межа між правовими та іншими інституціями; роль джерельної бази в регулюванні суспільних відносин; роль державних інституцій у регулюванні відносин. Отже, можна стверджувати, що роль держави в регулюванні страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, безперечно, викликає потребу в детальному вивченні насамперед з позиції вивчення позитивного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади розвитку системи страхування розглядалися в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Вагомий внесок у дослідження зазначеної сфери

зробили такі вчені, як В. Д. Базилевич [1], О. О. Гаманкова [2], О. М. Заєць [3], О. В. Кузьменко [4], С. С. Осадець [5], В. Й. Плиса [6], В. М. Фурман [7] та інші.

Формування цілей. Автор має на меті з'ясувати питання зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання у сфері страхування наземних транспортних засобів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Світова практика передбачає використання двох основних підходів до державного регулювання страхового ринку, кожен з яких реалізовується в межах однієї із систем права – «континентальної» та «англо-американської». Зокрема, система «континентального» права («романо-германська» або «кодіфікована»), яка існує в Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, Японії та інших державах полягає в жорсткій законодавчій регламентації діяльності суб'єктів страхового ринку та систематичному контролю за дотриманням законодавства при проведенні страхових операцій [8].

Додамо, що рівень утручання у функціонування страхових відносин у європейських країнах мав не завжди сталий характер, особливо це проявлялося в період становлення страхового ринку, коли державні органи імперативно встановлювали розміри страхових полісів, затверджували форму типових страхових договорів, запроваджували особливі умови оподаткування суб'єктів страхового ринку, а також вели тотальний контроль фінансово-господарської діяльності страховиків. До певної міри аналогічний підхід до регулювання страхового ринку мав місце і в Україні, однак стверджувати про його ефективність наразі не доводиться.

Що стосується англо-саксонського підходу в регулюванні страхової діяльності, то він активно використовується в США, Великобританії та їхніх колишніх колоніях. На відміну від країн континентальної Європи англійські юристи сформуvalи оригінальну правову систему, у якій також важливу роль відігравала королівська влада та діяльність англійських суддів. Тобто закон у цих країнах, до яких можна віднести й Канаду та Австралію, не є найвищим джерелом права, оскільки така роль належить судовому прецеденту.

До того ж адміністративне право як головний інструмент у регулюванні суспільних відносин публічного характеру теж суттєво відрізняється від адміністративного права в країнах романо-германської правової сім'ї.

Особливість адміністративного права англо-саксонської правової системи полягає в зосередженні на процесуальних гарантіях дотримання прав приватних осіб органами державного апарату. Тобто адміністративне право не регламентує організацію й структуру державного апарату, а детально регулює практично всі аспекти відносин приватних осіб і адміністративних органів. На думку американських юристів, адміністративне право є правом, яке контролює діяльність адміністрації, а не правом, що створюється адміністрацією.

Отже, є всі підстави стверджувати, що така система державного управління та участі державних органів у регулюванні суспільних відносин носить ліберальний характер, що передбачає мінімальну присутність

держави у вирішенні питань економічного характеру, зокрема й страхових, зосередивши головну увагу на фінансово-господарському стані страховиків, а також виконанні ними перед бюджетами фінансових зобов'язань передовсім податкового характеру.

Доречно зауважити, що розглядувана нами ліберальна модель державного управління не має сталості та єдності методів, що використовуються державними органами в регулюванні економічного блоку суспільних відносин. Усе це залежить від багатьох чинників, зокрема від правового забезпечення регуляторного механізму, форми державного устрою, форми правління тощо. А тому, якщо розглядати модель державного управління, що практикується в США, то беручи до уваги федеративний устрій країни, бачимо, що система регулювання носить децентралізований характер. Це можна пояснити федералізацією країни, наявністю в кожному штаті країни свого законодавчого забезпечення, своєї системи виконавчих органів, наділених владними повноваженнями, які й визначають регуляторний механізм щодо страхової діяльності. Як результат, суб'єкти страхового ринку США працюють, з одного боку, у межах єдиного національного законодавства, і водночас виконують вимоги органів влади окремого штату, зміст та форми яких часто різняться, зокрема, що стосується нормативів страхової діяльності, оподаткування, звітності страховиків тощо.

Не меншу зацікавленість у змісті регулювального впливу на страхові відносини викликає централізована модель управління, що притаманна для Великобританії. Для цієї країни історично склалася централізована система управління, власне, чим і пояснюються її колонізаторські інтереси.

Щодо системи державного регулювання відносин у сфері страхування, то вона представлена єдністю правової основи, суб'єктів управління, форм та методів регулювального впливу на свідомість та поведінку як страховиків, так і страхувальників.

Неабияка роль у регулювальному процесі страхування належить органам саморегулювання. Як наголошує А. І. Берлач, цей напрям використовується всіма економічно розвинутими країнами. Наприклад, у США поза державним регулюванням є такі питання, як: принципи організації ринкових інститутів; їхня організаційна структура, органи управління; права засновників і керівних органів. Ці питання також відображено в правилах торгівлі, статутах, положеннях, які розробляються кожною конкретною інституцією самостійно [9, с. 36].

Загальний аналіз систем регулювання страхової діяльності, як, до речі, і розвиток суспільства свідчить, що як і модель вільного ринку, так і економічна модель директивної економіки себе не виправдали: з одного боку, класичний капіталізм, коли держава зовсім не втручається в економічне життя, а з іншого – державний соціалізм, коли вона повністю регулює економічну діяльність.

Що стосується країн, котрі перебувають на етапі становлення ринкової економіки, до яких певною мірою належить і Україна, то, на думку А. І. Берлача, практика їх господарювання переконливо свідчить про потребу формування обґрунтованої системи раціонального поєднання державних і ринкових методів

регулювання. Адаже саморегулювання ринку як спосіб управління економікою було властиве для епохи вільної конкуренції [10, с. 247].

Показовим є те, що саме британську модель регулювання страхового ринку, як найбільш вдалу для адаптації в українські реалії, прийняли за основу вітчизняні парламентарі та урядовці. Принагідно зазначимо, що ліберальний підхід щодо регулювання страхового ринку знайшов своє закріплення і в правовому просторі країн Європейського Союзу.

Як наслідок, сучасний європейський страховий ринок характеризується дуже високим рівнем розвитку страхування і є унікальним прикладом інтегрованого страхового простору, у якому страхові компанії можуть реалізовувати свої страхові продукти у всіх європейських державах за принципом єдиної ліцензії, а споживачі можуть вибирати ті страхові продукти, які найбільшою мірою відповідають їхнім потребам. Інтернаціоналізація страхового бізнесу й собі вимагала уніфікації його регулювання. Саме держави Європейського Союзу, першими ввійшовши в глобальний страховий ринок, випередили всіх інших на шляху інтернаціоналізації його регулювання, [11, с. 10].

Попри уніфікацію законодавства європейських країн кожна з них вибудовує власну модель регулювального впливу на страхові правовідносини, що засвідчує бажання влади ефективніше впливати на їх суб'єктів задля гармонізації суспільства. З огляду на це розглянемо особливості регулювання страхової діяльності в зарубіжних країнах.

Як зазначає вітчизняний дослідник страхової справи О. Кулик, як і в інших країнах Центральної та Східної Європи, у Болгарії перші страхові компанії з'явилися ще в кінці XIX століття. Але й тут після Другої світової війни розпочався процес націоналізації, у результаті чого 1946 року в Болгарії страхування стає державною монополією й створюється Державний страховий інститут (ДЗІ – Державен застрахователен інститут), який був самостійною юридичною особою, мав монополне право здійснювати на території Болгарії страхові операції. Колективним органом ДЗІ було Правління, до якого належали голова, заступники голови й члени, чисельність яких визначалася Радою Міністрів.

Іноземне страхування в Болгарії проводилося страховим і перестраховальним товариством Булстрад – юридичною особою акціонерної форми організації. Акціонерами були: Міністерство фінансів, Держбанк, Зовнішньоторговий банк, імпортно-експортні установи тощо.

Наголосимо, що до 1970 р. страхування майна підприємства здійснювалося на добровільній основі, а через деякий час – в обов'язковій формі. Суб'єктами цього страхування були державні підприємства та організації. Залежно від виду майна встановлювалася відповідальність зі страхування державного підприємства, розмір відшкодування залежав від виду застрахованого майна й розміру збитку. Державні підприємства було згруповано в шість класів ризику, для кожного класу було розроблено страховий тариф.

Що стосується страхування майна населення, то воно здійснювалось як в обов'язковому, так і добровільному порядку. В обов'язковому здійснювалося страхування будівель, великої рогатої худоби, коней, вуликів, бджіл, засобів автотранспорту та цивільної відповідальності їхніх власників. Стосовно іншого майна діяло право на добровільне страхування й воно розвивалося досить високими темпами: у період з 1965 по 1979 рр. страхові платежі зросли в 3,9 раза.

Не менш цікавим є розвиток страхового ринку та його регулювання в Польщі, де історія страхового ринку розпочинається ще в XIX столітті. До 1938 року в Польщі було 38 товариств взаємного страхування, 72 приватні страхові компанії і 16 страхових інституцій. Лише дві з них продовжили існувати після Другої світової війни і змін у політичній та економічній системах у середині 40-х. Загальна взаємна страхова компанія, яка змінила свій статус на Державну страхову компанію (PZU), стала монополістом на внутрішньому ринку страхування життя й загального страхування. страхова компанія WARTA, друга компанія на ринку, яка спромоглася пристосуватися до нової системи, набути винятковості у веденні справ у галузі страхування майна та індивідуального страхування в іноземній валюті та в перестрахованні. Зважаючи на вказаний спектр діяльності кожної з компаній на страховому ринку, усе ж таки домінувала PZU.

Як наголошує О. Кулик, перший прорив на монополізованому страховому ринку стався разом із прийняттям Закону Польщі «Про страхування майна та індивідуального страхування» від 20 вересня 1984 року, згідно з яким дозволялося створювати нові страхові компанії, причому у формі державних компаній, кооперативів чи акціонерних компаній. Цей законодавчий акт показав наскільки обмеженим був ринок попри всі зміни, що мали місце в економіці країни, адже на ринок не допускались іноземні компанії, не було належного державного регулювання.

Саме тому 28 липня 1990 року приймається новий законодавчий акт – Закон Польщі «Про страхову діяльність» відповідно до якого відбувалися суттєві позитивні зміни: демонополізація польського страхового ринку, деталізоване визначення загальних принципів заснування й ведення страхової діяльності в індивідуальному страхуванні й страхуванні майна, поділ галузі на страхування життя та загальне страхування, що мало дуже великий вплив на відповідну діяльність страхових компаній і їхню фінансову політику.

Заслуговує на увагу досвід регулювання страхового ринку Румунії, історія якого розпочинається через різноманітні прояви захисту на взаємній основі, що виникали в Трансильванії ще в XIV столітті.

Загальний інститут пенсій було засновано 1848 року. Ця організація з'явилась у Брасові й була товариством взаємного страхування, що страхувала своїх членів на щорічну пенсію. Організації, що займаються транспортним страхуванням, страхуванням від вогню і страхуванням життя виникають 1829 року.

Доречно зазначити, що 1871 рік був важливим роком для страхової галузі, оскільки в березні королівським законом було засновано першу

румунську страхову компанію – DACIA. Другу румунську страхову компанію – ROMANIA було створено 1873 року. До правління цих компаній входили відомі політики, економісти та видатні громадські діячі того періоду.

За твердженням О. Кулик, 1897 року за співробітництва Marmorosch банку було засновано нову страхову компанію – GENERALA, яка вже 1935 року за обсягом отриманих страхових платежів була безсумнівним лідером страхового ринку Румунії. До початку 1930-х було створено ще близько 10 страхових компаній.

У період до початку Першої світової війни надавалися такі види страхових послуг: страхування від вогню, страхування життя, з транспортного страхування – лише річкове. Проводилося також страхування від граду, але не досить довго, і не у великих обсягах.

Після Другої світової війни в Румунії крім 13 страхових компаній і п'яти філій іноземних страховиків з'явилися ще 22 нові страхові компанії, причому деякі з них співпрацювали з іноземними компаніями, філіями, представництвами з Італії, Великобританії, Німеччини.

З 1948 року розпочалася націоналізація всіх підприємств, зокрема страхових компаній. Було створено 1952 року Адміністрацію державного страхування (ADAS), де всі 100% капіталу були румунськими. Ця інституція спеціалізувалася на страхуванні, перестрахованні й діяльності з урегулювання збитків. З появою ADAS страхова діяльність стала державною монополією, оскільки залишилася лише одна Румунська страхова компанія, яка проводила страхування й перестраховання, як обов'язкові, так і добровільні види страхування.

Після 1990 року зміни в законодавстві спричинили усунення державної монополії, створення багатьох страхових компаній і встановлення конкурентного середовища на страховому ринку Румунії (було затверджено три Накази Уряду і два Закони, якими регулювалися відносини в галузі страхування).

З 1992 по 1999 роки було засновано більше 20 страхових компаній. За ініціативою 13 страхових компаній 1994 року було засновано Асоціацію страхових і перестрахових компаній Румунії (UNSAR). На сьогодні її членами є 21 страхова й перестрахова компанії.

Досліджуючи історичний аспект регульовального впливу на страхові відносини в Угорщині, О. Кулик зазначає, що перші страхові компанії в країні були засновані ще на початку XIX століття іноземними страховиками. Легендарну Першу Угорську загальну страхову компанію було створено 1857 року, яка впродовж тривалого часу була лідером страхового ринку, стимулюючи до конкурентного середовища інших учасників як вітчизняних, так й іноземних. Сталий розвиток страхової справи спостерігався впродовж багатьох десятиріч. Зокрема, статистика страховиків у середині XX ст. складала близько 45 компаній як з вітчизняним, так і з іноземним капіталом.

Різких змін у своєму розвитку страховий ринок зазнав з періодом соціалізації економіки Угорщини, що розпочався після Другої світової війни.

Саме тоді, як зазначає О.Кулик, виникла Угорська соціалістична страхова установа (Алламі Бізтошіто – Allami Biztosito) – державний страховик, який було створено на основі страхових товариств, що перебували у власності банків. Протягом 1951-1952 років ця установа викупила страхові активи інших товариств, які підлягали ліквідації. Як результат, виникла державна страхова монополія, але при цьому було збережено й 11 невеликих страхових спілок (спілки ритуальної і взаємної допомоги). Контроль за страховою діяльністю було покладено на міністра фінансів.

Створено 1975 року Раду зі страхування, яка здійснювала загальний контроль за страховою діяльністю. У ній засновувалися спеціальні комітети зі страхування промисловості, торгових підприємств, сільського господарства й населення. Державне страхування поділялось, як і в СРСР, на дві галузі – майнове та особисте страхування.

Для страхування майна населення з 1958 року використовувалася комплексна страхова програма. Особливістю комплексного страхування будівель, квартир і домашнього майна було те, що не встановлювалося страхових сум, страхова премія сплачувалася залежно від кількості кімнат будинку чи квартири. З настанням страхового випадку відшкодовувалася відповідна реальна вартість за мінусом зношення. Договір страхування укладався на невизначений термін.

Принадібно зазначимо, що такий вид страхування (без страхової суми) існував тільки в Угорщині.

На основі страхування від виробничих нещасних випадків 1959 року було запроваджено комплексне групове особисте страхування, яке називалося «групове страхування і взаємна допомога службовцям і членам сільськогосподарських виробничих кооперативів» [12, с. 31].

Середина 80-х років принесла в економіку Угорщини ринковий зміст, а з ним і нові принципи, форми та види страхування. Однак найголовнішим було скасування державної монополії, саме тому ринок став конкурентним та більш наближеним до страховальників.

Не меншої уваги щодо вивчення позитивного зарубіжного досвіду потребує сектор страхування Німеччини. Інститут страхування Німеччини як країни Європейського Союзу та його страхові продукти часто виступають еталоном страхового захисту.

Система соціального медичного захисту в Німеччині, зокрема її підвалини було закладено ще в XIX ст. (у 1883 р.) за ініціативою рейхсканцлера Бісмарка, в основі якої передбачено фінансову участь держави, роботодавця та найманого працівника. Зазначимо, що наразі системою соціального медичного захисту охоплено більше 90% населення, причому 88% - приватним медичним страхуванням, і 2% - державним медичним страхуванням. Причому за умови страхування ця система передбачає належний соціальний медичний захист кожному страхувальникові.

Сучасна соціальна система передбачає систему подрібнених обов'язкових внесків, зокрема: на пенсійне страхування (Rentenversicherung); страхування на випадок безробіття (Arbeitslosenversicherung); страхування на випадок хвороби (Krankenversicherung); страхування на випадок догляду (Pflegeversicherung).

Що стосується внесків на страхування від нещасного випадку (Unfallversicherung), то вони сплачуються роботодавцем. Окрім указанного внеску, роботодавець зобов'язаний здійснювати щомісячні внески до лікарняних кас, роль яких у Німеччині полягає в перерозподілі коштів, що надійшли від сплати соціальних внесків до відповідних соціальних фондів і Федерального агентства праці. Такий підхід є досить оригінальним у частині використання досвіду, однак, зважаючи на сучасний стан корупційності державного апарату в Україні, є дещо передчасним.

Що ж до характеристики лікарняних кас, то вони носять виробничий або ж територіальний принцип їх організації. Каси є незалежними самокерованими організаціями, структуру яких визначено законодавчо, до того ж контроль і нагляд за їхньою діяльністю здійснює урядове страхове агентство.

Історія створення та функціонування лікарських кас у Німеччині має давню історію, скажімо, перші з них було засновано ще 1883 року й зазвичай носили фабричний, заводський, будівельний, артільний чи місцевий характер своєї організації. Вони були невеликими за своїми обсягами та фінансовими можливостями, а тому із часом почалося їх об'єднання, що гарантувало застрахованим громадянам більш якісні страхові продукти.

Як зазначають страхові аналітики, в обов'язки лікарських кас відповідно до закону входило: надання безкоштовного лікування; виплата грошового утримання під час хвороби; надання матеріальної допомоги й утримання вагітних; надання грошової допомоги на поховання.

Членам родин застрахованих, продовжують дослідники, надавалося лише безкоштовне лікування, а також медична допомога вагітним. Але більшість кас цим не обмежувалися й розширювали свою допомогу за рахунок профілактичних заходів (санаторії, будинку відпочинку, пансіонати тощо), а також виділяли особливі надзвичайні фонди для допомоги непрацездатним, створюючи в такий спосіб заміну відсутнього страхування по старості й інвалідності. Їх кошти складали: 2/3 - внеску робітників і 1/3 - внеску роботодавців.

Отже, історично сформувалося декілька типів організації лікарської допомоги застрахованим: система вільного вибору лікаря; система «облікових лікарів»; система лікарів, які постійно працюють у лікарняних касах за контрактами.

Що стосується розміру ставки соціальних відрахувань у Німеччині, то вона (ставка) залежить від обраної найманим працівником лікарняної каси, тобто, від переліку послуг, що їх зможе отримати працівник за умови настання страхового випадку. Однак середнім розміром ставки соціальних відрахувань є 43-46%, залежно від розміру заробітної плати.

Основним принципом німецької системи медичного страхування є те, що уряд країни не бере на себе відповідальність за фінансування охорони здоров'я (за винятком деяких його сегментів), а лише створює умови для того, щоб потрібні фонди були створені працівниками та роботодавцями, а також здійснює нагляд над функціонуванням усієї системи медичного страхування. У Німеччині діє децентралізована система медичного страхування.

Останні реформи охорони здоров'я (1989 і 1993 рр.) забезпечили лише короткочасне зниження витрат на охорону здоров'я, які за останні роки знову зросли. «Стабільність рівня внесків» – це основне політичне завдання ініціаторів сучасної реформи охорони здоров'я. Реформа охорони здоров'я 1997 року, основні положення якої набрали чинності з 01 липня 1997, припускала скорочення пакету страхових послуг і збільшення виплат з боку пацієнтів [13].

Науковий інтерес викликає аналіз медичного та соціального страхування у Франції. Зазначимо, що законодавець Франції передбачив єдиний порядок страхування, причому відсоток страхового покриття населення становить понад 80%. Обмеженим, з позиції страхового ринку України є коло страхових компаній, яких у Франції менше 100, контроль за діяльністю яких здійснює загальнодержавний страховий наглядовий орган.

Джерелами формування страхових фондів у Франції є страхові податки, завдяки яким формується близько 90% їх коштів. Досить високими є також ставки страхових податків, які у своїй сукупності становлять близько 60% фонду оплати праці.

Тому значно пізніше у Франції почала започатковуватися система соціального захисту, зокрема 1913 року. Парламент Франції прийняв Закон, що передбачав механізм страхування робітників від нещасних випадків та професійних захворювань. Цей Закон викликав велику хвилю дискусій у суспільстві, оскільки передбачав обов'язок роботодавця виплачувати грошову допомогу впродовж календарного року з моменту звільнення робітника. Для уникнення непорозумінь таке рішення приймалося колегіально в складі місцевих депутатів, представників страхових компаній, роботодавців та безпосередньо застрахованого робітника. Така організація соціального страхування несла в собі прогресивний характер, чим забезпечувала розвиток страхової справи у Франції.

Не меншу цінність в організаційному плані складає система медичного страхування, що існує у Франції. Наголосимо, що система соціального страхування у Франції має досить широке коло напрямів (видів) страхування, важливу роль серед яких відіграє медичне страхування, а саме страхування на випадок хвороби, страхування тимчасової непрацездатності, страхування від нещасного випадку тощо.

Досконалість системи медичного страхування у Франції, на нашу думку, можна пояснити її давньою історією, адже вона (система) була започаткована з формуванням 1910 року Фондів взаємодопомоги, які із часом (з 1928) трансформувалися в страхові компанії. Саме завдяки вдалій організації діяльності страхових компаній керівництву Франції вдалося

налагодити єдину ієрархію страхових кас, а також вертикальну систему медичного страхування, на вершині якої є Національна страхова організація, підпорядкована Міністерству соціального забезпечення та праці Франції.

Історико-правовий аспект страхування Швеції свідчить про давню історію правового забезпечення соціального страхування. Зокрема, законопроект Швеції про соціальне страхування робітників було внесено на розгляд парламенту ще 1883 року, однак через дискусійні питання не було прийнято. І лише після тривалої роботи спеціально створеної комісії парламент Швеції 1913 року прийняв Закон «Про обов'язкове страхування на випадок хвороби, інвалідності, старості», який передбачав обов'язкове страхування всіх громадян Швеції віком від 16 до 66 років. Завдяки такому прогресивному кроку керівництву країни вдалося захистити матеріально кожного громадянина, якому виповнилося 66 років, а також тих, хто втратив працездатність.

Варто наголосити, що запроваджена в країні національна система соціального страхування передбачає загальнообов'язковий характер, зокрема й медичного та стоматологічного страхування. Задля функціонування такої складної та ефективної системи створено та функціонує система управлінських органів, а саме 26 регіональних бюро соціального страхування, які здійснюють відповідне адміністративно-правове забезпечення страхового ринку в країні.

Як бачимо, історія страхування, отже, і його адміністративно-правового регулювання носить тривалий характер. Для більшості європейських країн розвиток страхових відносин носить споріднений характер, проте дещо різнитися в часі. Скажімо, для країн Західної Європи характерним є сталий розвиток страхування з XIX століття і дотепер. У цих країнах домінує ліберальна система адміністративно-правового регулювання страхової діяльності, що передбачає застосування до бізнесу стандартів мінімального втручання та захисту інтересів як страховиків, так і страхувальників. Значно ширшим у країнах Західної Європи є пакет страхових послуг, а також їх якість.

Висновки. Саме соціалізацією страхових відносин на пострадянському просторі можна пояснити сучасний стан страхового ринку цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні та країнах колишнього Союзу. Структура страхування свідчить, що в країнах Західної Європи домінує майнове страхування, тоді як у пострадянських – особисте. Це можна пояснити значно меншим розвитком інституту приватної власності, як, власне, і обсягом предметів власності, що перебуває у власності приватних суб'єктів.

Використані джерела:

1. Базилевич В. Д., Філонок О. Ф., Базилевич К. С. Страхування: підручник. Київ : Знання, 2008. 1019 с.
2. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: Монографія. Київ: КНЕУ, 2009. 283 с.

3. Заєць О. М. Страхове право України: навчальний посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 288 с.
4. Козьменко, О. В. Нові вектори розвитку страхового ринку України: монографія. Суми: Університетська книга, 2012. 315 с.
5. Осадець С. С. Страхування: Підручник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2002. 599 с.
6. Пліса В. Й. Страхування: Навчальний посібник. Київ: Каравела, 2005. 392 с.
7. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 296 с.
8. Жилкина М.С. Государственное регулирование страхового рынка. Москва: "Спутник+", 2002. 301 с.
9. Берлач А. І. Біржове право України: навч. посіб. К.: Університет "Україна", 2008. 316 с.
10. Берлач А. І. Адміністративне право України: навч. посіб. для дист. навч. Київ: Університет "Україна", 2005. 472 с.
11. Лояк Ф. Единый страховой рынок: состояние и перспективы. IN RE. 1999. № 4. С. 10.
12. Кулик О. Історія становлення та стан розвитку страхових ринків Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Туреччини та Угорщини. *Страхова справа*. 2007. № 3 (23).
13. Система охорони здоров'я та соціального страхування в Німеччині. URL : www.forinsurer.com.

Стаття надійшла до редколегії 07.06.2018

Карпенко К. К. Зарубежный опыт административно-правового регулирования в сфере страхования гражданско-правовой ответственности владельцев наземных транспортных средств

Рассматриваются аспекты зарубежного опыта развитых стран мира по применению административно-правового регулирования в сфере страхования. Приводятся примеры страхования имущественных объектов и социальной защиты граждан. Изучается положительный опыт государств в регулировании страхования вообще и, в частности, гражданско-правовой ответственности владельцев наземных транспортных средств. Уровень вмешательства в функционирование страховых отношений в европейских странах является не всегда постоянным, особенно это проявлялось в период становления страхового рынка, когда государственные органы императивно устанавливали размеры страховых полисов, утверждали форму типичных страховых договоров, вводили особые условия налогообложения субъектов страхового рынка, а также вели тотальный контроль финансово-хозяйственной деятельности страховщиков.

Ключевые слова: страхование, страховой риск, страховой интерес, страховая премия, страховая выплата, транспортное средство.

Karpenko K. Foreign Experience of Administrative and Legal Regulation in the Field of Insurance of Civil Legal Liability of the Owners of Surface Transport Vehicles

The aspects of foreign experience of developed countries of the world concerning the application of administrative and legal regulation in the field of insurance are considered. Examples of insurance of property objects and social protection of citizens are given. The experience of states in the regulation of insurance in general and, in

particular, civil liability of owners of land vehicles are studied. The level of interference in the functioning of insurance relations in European countries is not always consistent, especially in the period when the insurance market was established, when state authorities imperceptibly set the size of insurance policies, approved the form of typical insurance contracts, introduced special conditions for taxation of insurance market subjects, as well as conducted total control of the financial and economic activities of insurers.

The modern world legal system is represented by such basic components as: Anglo-Saxon and Romano-Germanic, although leaving out the attention of religious-traditional types of legal systems will not be fair. However, due to the geographical, historical and mental principles of regulation of social relations in Ukraine, we consider it necessary to focus attention on the positive experience of regulating civil liability insurance of owners of land transport vehicles in the countries of Europe and the USA.

First of all, it should be emphasized that the content of each legal system defines a number of its features, in particular: a relatively clear boundary between legal and other institutions; the role of the source base in the regulation of social relations; the role of state institutions in regulating relations. Therefore, it can be argued that the role of the state in regulating civil liability insurance of land vehicle owners undoubtedly calls for a detailed study, first of all, from the point of view of the study of positive experience.

The socialization of insurance relations in the post-Soviet space can be explained by the current state of the insurance market for civil liability of land vehicle owners in Ukraine and the countries of the former Union. The insurance structure shows that in the countries of Western Europe the property insurance prevails, while in the post-Soviet countries it is personal. This can be explained by the much smaller development of the private property institute, as well as by the volume of property objects owned by private entities.

Keywords: insurance, insurance risk, insurance interest, insurance premium, insurance payment, the vehicle.

УДК 342.9.086:343.915(477)

М. В. Корнієнко

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ЗГІДНО З ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено деякі особливості адміністративної відповідальності дітей згідно з чинним законодавством України; наголошено, що на захист дитини спрямоване як міжнародне, так і чинне українське законодавство. Розглянуто й розмежовано поняття «дитина», «малолітній», «неповнолітній» та підкреслено доцільність зменшення віку адміністративної відповідальності для неповнолітніх.

Також розглянуто заходи впливу, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, що застосовуються щодо неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років; названо деякі специфічні особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Ключові слова: малолітні, неповнолітні, дитина, адміністративна відповідальність, юридична відповідальність, відповідальність неповнолітніх, заходи впливу.

Постановка проблеми. Національна поліція України у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Безперечно, у цьому контексті особливої уваги та захисту потребують діти, які є найменш захищеними, залежать від рішень дорослих, нерідко не можуть самостійно звернутися за потрібною допомогою, не володіють знаннями та вміннями щодо захисту своїх прав. В умовах кризи загострюються соціально-економічні проблеми в суспільстві, що впливає на збільшення випадків потрапляння дитини в складні життєві обставини, учинення жорстокого поводження щодо дитини, утягування дітей в кримінальні угруповання, що призводить до вчинення ними адміністративних і кримінальних правопорушень.

Міжнародне та чинне українське законодавство, захищаючи дитину, не звільняє її від відповідальності за вчинені нею незаконні дії, проте зобов'язує насамперед державні органи та посадових осіб ставитися до дитини більш зважено, індивідуально, не порушуючи її прав. Зокрема, Конвенція про права дитини сприяє тому, що дитина з об'єкта правовідносин стає суб'єктом, який є особистістю, а не власністю держави чи батьків [6]. Закон України «Про засади запобігання та дискримінації в Україні» містить принцип недискримінації, згідно з яким незалежно від певних ознак передбачає: забезпечення рівності прав і свобод осіб або груп осіб; забезпечення рівності перед законом осіб або груп осіб; повагу до гідності кожної людини; забезпечення рівних можливостей осіб та груп осіб [5].

Закон України «Про охорону дитинства» закріплює поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини», що передбачає дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, а також урахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної відповідальності дітей, а також особливості забезпечення прав дитини досліджували такі науковці, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Бандурка, І. Голосніченко, Н. Ортинська, Н. Оніщенко, О. Скаун, Н. Крестовська, В. Ковальчук, О. Ковальова, Ю. Ковальчук, О. Ямкова, О. Якуба, Х. Ярмакі та інші автори.

Формування цілей. Визначити деякі особливості адміністративної відповідальності дітей, розглянувши щодо цього прогалини в праві та визначивши можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо подані в сучасному українському законодавстві визначення понять «діти», «неповнолітні» та «малолітні».

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 передбачає, що неповнолітніми визнаються громадяни віком до 18 років, а в Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 визначено, що дитина – особа віком до 18 років (повноліття) [4].

Кримінальний кодекс України поняття неповнолітнього не подає. У статті 6 Сімейного кодексу України зазначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років [1].

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до статей 31, 32 Цивільного законодавства України повна дієздатність особи настає з вісімнадцяти років. Кримінальний процесуальний кодекс у п.п.11,12 ч.1 ст.3 визначає, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років; неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2].

Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» (на сьогодні це чинний нормативно-правовий документ, хоча триває розробка нової інструкції, яка буде регламентувати діяльність уже нового структурного підрозділу Національної поліції України) зазначає, що «дитина – це правовий статус особи до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [7].

Підсумовуючи, зазначимо, що згідно з чинним законодавством малолітні – це особи, які не досягли 14-річного віку, а неповнолітні – особи з 14 до 18 років. Юридичне визначення поняття «діти» містить у собі поняття особи, яка не досягла повноліття, а отже, термін «діти» охоплює і «неповнолітніх», і «малолітніх».

Зокрема, дітьми є особи, які не досягли 18 років, тобто віку, з якого закон пов'язує настання повної дієздатності. Неповнолітніми (ті, які не досягли 16-ти років) відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення є особи, які до адміністративної відповідальності не притягуються, оскільки визнаються державою нездатними правильно усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Проте факт неповноліття не завжди стримує особу від вчинення протиправних діянь, тому в законодавстві України й передбачено можливість притягнення неповнолітніх до адміністративної, кримінальної відповідальності, а також відповідальності батьків, законних представників за правопорушення, скоєні дітьми [3].

Непоодинокі випадки, коли діти, не розуміючи наслідків своїх дій, не усвідомлюючи відповідальності, яка може настати після здійснення ними протиправних дій («незнання закону не звільняє від відповідальності»), порушують закон. Як передбачає законодавець, відповідальність неповнолітніх – це регламентована адміністративно-правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння неповнолітніх осіб, що проявилися в порушенні ними встановлених законом заборон або невиконанні покладених на них обов'язків, що виражається в застосуванні до винних осіб заходів впливу у вигляді позбавлення особистого або майнового характеру. На наш погляд, наведене визначення є досить зрозумілим і чітким.

У статті 23 КупАП визначено, що адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується для виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у душі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами [3].

Однією з передбачених законодавством особливостей адміністративної відповідальності дітей є та, що вчинення правопорушення неповнолітнім є пом'якшувальною обставиною, оскільки неповнолітні загалом не мають стійкої психіки, достатнього життєвого досвіду, не завжди усвідомлюють шкоду від заподіяного, легко підпадають під вплив інших осіб, особливо старших за віком, що нерідко стають організаторами або підбурювачами правопорушень; ураховується також, що неповнолітні легко піддаються виховному впливу й можуть виправитися без застосування до них жорстких заходів адміністративного стягнення. Зауважимо, що в багатьох країнах світу адміністративна відповідальність настає не з 16 років, а набагато раніше. З огляду на наші реалії вік, з якого настає адміністративна відповідальність, потрібно зменшити до 14 років.

Згідно зі ст. 12 КупАП вік, з досягненням якого виникає можливість притягнення до адміністративної відповідальності, визначений шістьнадцятьма роками, хоча повне повноліття відповідно до цивільного законодавства України настає з 18 років (ст. 11 ЦК України) [3]. У разі вчинення підлітками адміністративних правопорушень до вказаного віку до відповідальності притягуються їхні батьки згідно зі ст. 184 КупАП.

Принагідно зауважимо, що в діяльності поліцейських бувають також випадки, коли особа, винна у вчиненні адміністративного правопорушення, не має документів, за допомогою яких можна визначити її вік, й такі документи не можна витребувати у відповідних органів. У такому випадку призначається судово-медична експертиза. При визначенні віку правопорушника судово-медичною експертизою днем його народження варто вважати останній день того року, який назвали експерти, а при визначенні мінімальної та максимальної кількості років варто виходити з передбачуваного експертизою мінімального віку такої особи.

Стосовно неповнолітніх у віці від шістьнадцяти до вісімнадцяти років застосовуються передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення такі заходи впливу: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Попри те, що неповнолітні особи можуть вчиняти адміністративні проступки різного ступеня суспільної шкідливості, законодавець, керуючись гуманними міркуваннями, уважає за необхідне застосувати до них не заходи адміністративної відповідальності, а заходи впливу, зокрема зобов'язання привселюдно чи в іншій формі попросити вибачення в потерпілого. Такий захід використовується в тих випадках, коли неповнолітній усвідомив неправомірність своєї поведінки, суспільну шкідливість вчиненого діяння та

розкаювся в ньому. Публічність вибачення полягає в тому, що винуватий робить це в присутності інших осіб, а не лише в присутності потерпілих.

Суть попередження як заходу впливу полягає в тому, що орган адміністративної юрисдикції в усній формі від імені держави оголошує офіційний осуд та незадоволення поведінкою неповнолітнього, яка виражається у вчиненні адміністративного проступку невеликої суспільної шкідливості. Головною метою попередження є недопущення протиправної поведінки неповнолітнього в майбутньому.

Зазначимо деякі особливості передачі неповнолітнього під нагляд. Згідно з чинним законодавством не допускається передача неповнолітнього під нагляд батьків, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, які за своїм рівнем культури та характером поведінки нездатні позитивно впливати на неповнолітнього правопорушника (скажімо, особи, які зловживають алкогольними напоями та наркотичними речовинами, ведуть аморальний спосіб життя). Не можуть бути передані під нагляд батьків також неповнолітні, якщо батьки перебувають у місцях позбавлення волі або ж тривалий час знаходяться поза місцем свого постійного проживання (у тривалому відрядженні, на роботі, яка має роз'їзний характер тощо). Передача під нагляд трудовому колективу можлива лише в разі, якщо неповнолітній є його членом, і суд вважає, що такий колектив може перевиховати неповнолітнього та здійснювати постійний контроль за його поведінкою. Такі ж вимоги висуваються й до педагогічного колективу, у якому навчається неповнолітній. Згода колективу не потрібна, якщо неповнолітній перебуває на повному утриманні держави та проживає й навчається в спеціалізованих закладах (будинках дитини, будинках-інтернатах тощо). Передача неповнолітнього правопорушника під нагляд окремих громадян може проводитися лише на їхнє прохання в разі, якщо вони зможуть здійснювати належний виховний вплив на неповнолітнього та забезпечувати контроль за його поведінкою. Тобто, на означених вище осіб органом адміністративної юрисдикції покладаються обов'язки посилити виховний вплив на неповнолітнього правопорушника, здійснювати культурно-виховні заходи, ввести роз'яснювальну роботу, систематично контролювати поведінку неповнолітнього тощо.

Названі заходи не є адміністративними стягненнями, адже суттєво відрізняються від них за суровістю, хоча й застосовуються уповноваженим юрисдикційним органом у примусовому порядку незалежно від бажання неповнолітнього та носять виховний характер.

Догана або сувора догана – це заходи морально-психологічного впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників у разі систематичного невиконання ними встановлених правил поведінки та вчиненні правопорушень. Догана і сувора догана також проголошуються від імені держави й супроводжуються суворим осудом неповнолітнього правопорушника та вчиненого ним діяння. Факт застосування догани чи суворой догани фіксується в особовій справі неповнолітнього правопорушника за місцем роботи або навчання.

Крім загальних ознак, адміністративна відповідальність неповнолітніх має свої, притаманні тільки їй, специфічні особливості. Зокрема, адміністративна відповідальність неповнолітніх більшою мірою, ніж адміністративна відповідальність дорослих правопорушників переслідує насамперед морально-виховні цілі, оскільки їхнє перевиховання й виправлення здебільшого можливе й без застосування заходів адміністративної відповідальності. Тому до неповнолітніх найчастіше вживають заходи суспільної, морально-виховного впливу, а адміністративні стягнення накладаються тільки в крайніх випадках, чітко визначених у законі. Хоча адміністративна відповідальність і настає з шістнадцятирічного віку, але за окремі правопорушення особи віком від 16 до 18 років можуть не притягатися до відповідальності. Так, за порушення правил військового обліку, а також керування транспортними та електротранспортними засобами адміністративна відповідальність настає лише з 17 чи 18-річного віку. Особливістю адміністративної відповідальності неповнолітніх порівняно з адміністративною відповідальністю дорослих є й те, що при визначенні міри покарання за вчинення певного правопорушення, факт учинення правопорушення неповнолітньою особою є обставиною, що пом'якшує відповідальність (ст.34 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а водночас втягнення неповнолітнього в правопорушення є обставиною, яка обтяжує адміністративну відповідальність (ст.35 цього ж кодексу).

Ще однією специфічною ознакою адміністративної відповідальності неповнолітніх є можливість її перекладення на інших осіб, коли неповнолітні вчинили адміністративне правопорушення або скоїли злочин, але через вікові особливості не можуть бути притягнуті до відповідальності, або ж якщо неповнолітні своїми протиправними діями заподіяли матеріальну шкоду, але не мають самостійного джерела прибутку, то за їхні вчинки несуть відповідальність батьки або особи, які їх замінюють. Наступною ознакою є встановлення додаткових гарантій для неповнолітніх при притягненні їх до відповідальності (присутність при проведенні певних процесуальних дій батьків неповнолітніх або осіб, які їх замінюють чи захисника неповнолітнього). До неповнолітніх також можливе застосування обмеженого кола адміністративних стягнень. Зокрема, у тих випадках, коли неповнолітні правопорушники притягаються до адміністративної відповідальності на загальних підставах, до них не можуть застосовуватися деякі адміністративні стягнення: скажімо, адміністративний арешт.

З практики роботи з неповнолітніми встановлено, що до них також не застосовуються виправні роботи (хоча це й не закріплено в законодавстві), оскільки більша частина з них в цьому віці навчається.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене зауважимо, що на сьогодні чинне законодавство України передбачає деякі особливості притягнення до юридичної відповідальності дітей, що ж до адміністративної відповідальності, то це неповнолітні, яким виповнилося 16 років. Зауважимо, що в багатьох країнах світу адміністративна відповідальність настає не з 16

років, а набагато раніше. З огляду на наші реалії вік, з якого настає адміністративна відповідальність, потрібно зменшити до 14 років.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25 – 26. Ст.131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 №4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №9-10, №11-12, №13. Ст. 88.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984 №8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №30. Ст. 142.
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.12.2012 №5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.
6. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР 27.02. 1991 № 789-XII.
7. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: Наказ МВС України від 19.12.2012 № 1176.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2018

Корниенко М. В. Некоторые особенности административной ответственности детей согласно действующему законодательству Украины

В статье исследованы некоторые особенности административной ответственности детей согласно действующему законодательству Украины. Отмечено, что на защиту ребенка направлено как международное, так и действующее украинское законодательство. Рассмотрены и разграничены понятия ребенок, малолетний, несовершеннолетний, а также подчеркнута целесообразность уменьшения возраста административной ответственности для несовершеннолетних.

Также рассмотрены меры воздействия, предусмотренные Кодексом Украины об административных правонарушениях, которые применяются в отношении несовершеннолетних в возрасте от шестнадцати и до восемнадцати лет; перечислены некоторые специфические особенности административной ответственности несовершеннолетних.

Ключевые слова: малолетние, несовершеннолетние, ребенок, административная ответственность, юридическая ответственность, ответственность несовершеннолетних, меры воздействия.

Korniyenko M. Some Peculiarities of Administrative Liability of Children According to the Current Legislation of Ukraine

In the scientific article some features of the administrative responsibility of children are examined in accordance with the current legislation of Ukraine and it is emphasized that the protection of the child is aimed at both international and current Ukrainian legislation. Considered and delineated the concept of child, minor, minor and emphasized the expediency of reducing the age of administrative liability for minors. The legislation of Ukraine stipulates that persons under the age of fourteen

years are called - minors, from fourteen to eighteen years old, minors. The legal definition of the term "children" includes the concept of a person who has not reached the age of majority, and therefore the term "children" includes both "minors" and "minors".

Also, the measures of influence provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses and applicable to minors aged sixteen to eighteen are considered, firstly, an obligation to apologize to the victim in public or in another form; secondly, this is a warning; thirdly reprimanded or strict reprimand; the fourth transfer of the minor to the parents or persons substituting them for supervision, or under the supervision of the teaching staff or the labor collective with their consent, as well as to individual citizens at their request.

Some specific peculiarities of juvenile administrative responsibility are listed, a feature of the administrative responsibility of minors is the possibility of its transfer to other persons when juveniles have committed an administrative offense or have committed a crime, but due to their age characteristics can not be held accountable or if minors are their own unlawful actions have caused material harm, then their actions are the responsibility of parents, or persons who replace them, it is also possible to nak To vote on additional guarantees for minors in bringing them to justice.

The article draws attention to the fact that the National Police of Ukraine in its activity is guided by the principle of the rule of law, according to which the person, his rights and freedoms are recognized as the highest values and determine the content and direction of the state's activity, special attention and protection need children who are the least protected, depend on the decisions of adults, often can not independently seek help, do not have the knowledge and skills to protect their rights.

Keywords: minor, juvenile, child, administrative responsibility, legal responsibility, responsibility of minors, measures of influence.

УДК 323:351.746.1(477)

С. П. Пономарьов

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті висвітлено питання реформування законодавчої бази сектору безпеки України. Зазначено необхідність використання й запровадження міжнародного досвіду в цій сфері. До основних видів внутрішньої та зовнішньої безпеки і оборони України віднесено такі складові, як: економічна, соціальна, екологічна, політична та інформаційна безпека. Визначено пріоритетні напрями забезпечення безпеки і оборони держави, серед яких демографічна складова, протидія корупції тощо.

Ключові слова: безпека; оборона; сектор безпеки; державні органи; реформування.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася на території Сходу України внаслідок агресії Російської Федерації та окупації Криму, змусила звернути увагу влади на вдосконалення та поліпшення діяльності сектору безпеки, хоча це питання викликало чимало дискусій і обговорень з боку науковців та практиків ще з часів здобуття Україною незалежності. Незадовільний стан правопорядку в державі, виникнення реальних ризиків

суверенітету, зростання загрози безпеці суспільства, низький рівень соціального забезпечення населення дає змогу дійти висновку про потребу розробки та запровадження чітких напрямів діяльності державних органів та структур у сфері забезпечення безпеки та оборони України. Безпека та стабільність держави зазвичай досягаються в спосіб злагодженої взаємодії всіх суб'єктів апарату держави. Крім того, важливим є з'ясування, яка саме зі сфер державної діяльності найбільше потребує змін та вдосконалень, адже всі вони взаємопов'язані й взаємозалежні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем внутрішньої та зовнішньої безпеки України займалися О. М. Бандурка, В. В. Сокурєнко, В. А. Ліпкан, О. М. Литвинов, С. М. Попова, О. О. Сиченко та інші.

За результатами міжнародного дослідження реформи сектору безпеки в Україні Олікер О. (Oliker O.), Лінн Е. Девіс (Lynn E. Davis), Кіт Краун (Keith Crane), Ендрю Радін (Andrew Radin) та інші запропонували зміни для заповнення наявних прогалин способами, що узгоджуються з євроатлантичними стандартами й підходами. До таких автори віднесли роз'яснення ролей і обов'язків Президента, Кабінету міністрів, Міністерства оборони та Генерального штабу; поліпшення координації та прозорості між міністерствами і відомствами сектору безпеки; реорганізації та розширення прав і можливостей Міністерства оборони [1].

Зауважимо, що Дилан Хендріксон (Dylan Hendrickson) та Анджей каркоська (Andrzej Karkoszka) ще в 2002 році зазначали, що «міжнародне співтовариство прагне більш комплексно реагувати на насильницькі конфлікти й проблеми безпеки, з якими стикаються держави. Реформа сектору безпеки є частиною спроби розробити більш узгоджені рамки для зниження ризику того, що слабкість або невдача держави призведуть до безладу й насильства. Така реформа спрямована на те, щоб допомогти державам посилити безпеку своїх громадян» [2].

Що ж до України, то основні напрями діяльності держави у сфері забезпечення безпеки і оборони досліджували: О. М. Бандурка стосовно ролі правоохоронних органів у зміцненні фінансової безпеки держави; В. В. Сокурєнко щодо державної безпеки; В. А. Ліпкан в науковій добірці з проблем національної безпеки; О. М. Литвинов стосовно зовнішніх корупційних загроз безпеці України та інші. Проте нинішня політико-економічна ситуація потребує додаткового аналізу основних напрямів забезпечення безпеки та оборони України.

Формування цілей. Мета статті полягає у встановленні основних напрямів діяльності державного апарату в сфері забезпечення безпеки і оборони України з урахуванням змін законодавства й внутрішньої і зовнішньої політики держави, стану економічного й соціального розвитку.

Виклад основного матеріалу. З огляду на мету статті виділимо такі основні види безпеки, як внутрішня та зовнішня безпека держави, що охоплюють складові: економічна, соціальна, екологічна, політична та інформаційна безпеки. Внутрішню та зовнішню безпеку можна об'єднати

поняттям національної безпеки. Закон України «Про національну безпеку України» визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології й навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи й підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян [3].

Головна роль у забезпеченні безпеки в державі та ефективному функціонуванні сектору безпеки належить Президентові України як главі держави, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України, оскільки саме вони визначають і реалізують державну політику у цій сфері. Їхня керівна роль у відносинах з іншими органами та структурами сектору безпеки повинна полягати в наданні ефективних і дієвих доручень, прийнятті законів та підзаконних нормативно-правових актів, контролі діяльності органів та структур, що гарантують безпеку в державі, сприяння належному матеріально-технічному забезпеченню державних органів тощо.

Як зазначає О. М. Бандурка, концепція національної безпеки України повинна забезпечувати:

– єдність принципів формування і проведення державної політики національної безпеки;

– поєднання підходів до формування відповідної законодавчої бази, підготовки доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних сферах національної безпеки.

Глибокі процеси глобалізації та регіональної інтеграції призводять до розмивання національного суверенітету й інтернаціоналізації зовнішніх і внутрішніх загроз держави [4, с. 14].

На сьогодні значна частина міжнародних організацій, НАТО та Європейський Союз у практичній діяльності вже не розрізняють оборону і безпеку, називаючи їх сектором безпеки, під яким розуміють сукупність усіх органів і сил, обов'язок яких полягає у захисті суспільства, держави та її інститутів. До його складу належать стрижневі структури, такі, як збройні сили, правоохоронні органи, воєнізовані формування, органи розвідки та безпеки, митна служба, берегова охорона й прикордонна служба, а також ті інститути, що формують, здійснюють і контролюють політику внутрішньої та зовнішньої безпеки. ЄС та Європейська Парламентська Асамблея поділяють сектор безпеки на чотири головні складові: оборона, поліція, розвідувальні органи та керівництво кордонами [5]. З огляду на світовий досвід пропонується таке визначення сектору безпеки України – це сукупність державних органів та організацій, які покликані гарантувати безпеку особи, суспільства й держави.

Досліджуючи напрями діяльності держави у сфері забезпечення безпеки і оборони, доцільно визначити найголовніші та основні функції держави загалом. Зокрема, В. С. Нерсесянц пропонує віднести до основних функцій держави правотворчу, правозастосовну, правоохоронну та зовнішньодержавну функції. До того ж три перші вважаються внутрішніми функціями, пов'язаними із забезпеченням внутрішнього суверенітету держави, а четверта – зовнішньою функцією, яка характеризує забезпечення зовнішнього суверенітету держави. Учений зазначає, що внутрішні й зовнішні функції держави тісно взаємопов'язані, доповнюють і підкріплюють одна одну [6, с. 67–68]. Безперечно, що ми підтримуємо це твердження, оскільки неможливо уявити розвиток і функціонування держави хоча б без одного із запропонованих елементів.

Для запобігання зовнішніх загроз при організації функціонування апарату державних органів всередині держави безумовним пріоритетом у діяльності держави має бути:

- підвищення рівня соціального захисту населення;
- робота у сфері розвитку освіти і науки;
- економічне забезпечення;
- політична рівновага;
- ефективна діяльність правоохоронних органів тощо.

Пріоритетами соціальної політики держави є створення умов для розвитку трудового потенціалу народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, усебічний розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Основною метою державної політики на сьогодні є збереження соціальної спрямованості й економічного зростання [7, с. 235]. У найзагальнішому розумінні соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. До того ж значення критеріїв соціальної захищеності настільки важливе, що їх порушення становлять загрозу для національної безпеки країни. Дефіцит соціальної безпеки загрожує втратою соціальних норм, зростанням нетерпимості, екстремізмом і насильством у суспільстві. Він не тільки несе серйозні негативні наслідки для здоров'я, добробуту та соціального благополуччя людей, але й знижує ефективність функціонування економічної системи. Зростання соціальних протиріч дає змогу розглядати соціальну безпеку як невід'ємну складову компонента національної безпеки України, що перебуває в єдності з економічною, політичною, інформаційною та екологічною безпекою [8, с. 35]. До того ж тіньова економіка (економічні процеси, що приховуються її учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі державною статистикою) в Україні створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, негативно впливає на суспільне життя: економіку, політику, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини тощо [4, с. 15].

Важливим елементом у гарантуванні безпеки держави є демографічна складова, що відображає стан захищеності населення і держави загалом. Зокрема, відтік працюючого, освіченого населення за кордон тягне за собою спад економічного зростання та становить загрозу для держави, а також впливає не тільки на рівень розвитку, а й на зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні зв'язки, адже інвестування, фінансова підтримка з боку іноземних держав залежить саме від стабільності в середині конкретної держави, уміння державних органів здійснювати якісну нормотворчу діяльність, дотримуватися та контролювати дотримання законодавства аби кожен конкретний громадянин відчував підтримку з боку держави.

Нагальним й актуальним напрямом у забезпеченні безпеки і оборони в державі є стан протидії корупції, яка в Україні досягла такого рівня, що корупційні зв'язки проникли до найвищих щаблів державного апарату. Економічно розвинені країни світу відкрито заявляють про недопустимий стан корупції в Україні, оскільки вона є інструментом гальмування всіх сфер життєдіяльності держави: соціальної, економічної, політичної, екологічної тощо. Крім того, корупцію треба розглядати не лише як внутрішню, а й як зовнішню загрозу, що підриває державний суверенітет України. Зокрема, О.М. Бандурка зазначає, що Україна впродовж останніх років має низку зовнішньополітичних проблем, серед яких економічна залежність від міжнародних фінансових кіл; економічна залежність від іноземних країн; енергетична залежність від Російської Федерації; незавершеність вирішення питання стосовно євроінтеграції та інтеграції до систем колективної безпеки; тимчасова окупація окремих територій у Донецькій та Луганській областях; анексія Російською Федерацією Криму; наявні потенційні територіальні претензії з боку деяких інших країн, можливість перетворення України на

«буферну» зону; поширення з-за кордону ідеологічно-пропагандистських матеріалів антидержавного спрямування тощо. Існують проблеми, пов'язані також з не вирішеністю міжнародно-правового оформлення кордонів і розподілом союзної спадщини. Значна частина викликів та небезпеки для цілісності й суверенітету нашої країни лежать у площині масштабних глобалізаційних та геополітичних процесів.

Саме зовнішнє втручання в справі держав з боку транснаціональних корпорацій є на сьогодні однією з найсерйозніших корупційних загроз [9, с. 33–34].

Так що ж потрібно зробити Україні для зміцнення своїх позицій у сфері оборони, економіки, політики тощо? Досвідом яких провідних країн світу треба скористатись, які напрями реформування необхідно обрати? Зокрема, для Європейського Союзу і НАТО стан сектору безпеки та тенденції його розвитку є важливим показником готовності до інтеграції. Європейська та євроатлантична культура безпеки є одночасно філософією, системою цінностей та стандартами повсякденної роботи, які має запровадити Україна. Європейський вибір обумовлює потребу комплексної трансформації сектору безпеки відповідно до європейських і євроатлантичних стандартів. Уважасмо, що реформування законодавства у сфері забезпечення безпеки та оборони держави повинно мати практичне застосування, оскільки реформування – це не лише вимога провідних країн світу для подальшої співпраці з Україною, але й потреба самої держави, оскільки рівень вітчизняної злочинності пропорційно відбиває ефективність змін у законодавстві правоохоронної системи, а також є наслідком змін у практичній діяльності правоохоронних органів.

Висновки. Як підсумок, пропонується визначити такі основні напрями діяльності держави в забезпеченні безпеки і оборони України:

- удосконалення законодавства, зокрема узгодження правових норм, усунення колізій і двоякого тлумачення нормативно-правових актів;
- взаємодія з іноземними державами з обміну досвідом, економічною та політичною співпрацею;
- розвиток інформаційних технологій щодо усунення загроз інформаційній безпеці України та профілактики їх виникнення;
- протидія корупції;
- зміцнення обороноздатності держави;
- профілактика загроз безпеці та оборони держави, де пріоритетом є підвищення соціального забезпечення населення, економічне зростання, фінансова та політична стабільність у державі тощо.

Актуальною залишається потреба узгодження діяльності всіх державних органів і структур, подолання внутрішньодержавних проблем.

Використані джерела:

1. Oliker, Olga, Lynn E. Davis, Keith Crane, Andrew Radin, Celeste Gventer, Susanne Sondergaard, James T. Quinlivan, Stephan B. Seabrook, Jacopo Bellasio, Bryan Frederick, Andriy Bega, and Jakub P. Hlavka. Security Sector Reform in Ukraine. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2016. 136 p. DOI: 10.7249/RR1475-1.

2. Hendrickson D., Karkoszka A. The challenges of security sector reform. In: SIPRI Yearbook 2002: Armaments, disarmament and international security. Oxford University Press, 2002. 882 p.
  3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531
  4. Бандурка О. М. Роль правоохоронних органів у зміцненні фінансової безпеки держави. *Актуальні питання безпеки фінансової системи держави* : зб. наукових праць між нар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 лютого 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 14-19.
  5. Розбудова безпеки і оборони. Збірка матеріалів щодо Плану партнерських дій із створення інститутів оборони і безпеки (PAP-DIB) / за ред. Філіпа Х. Флурі, Вітлема Ф. ван Ікелена. Женева-Київ, 2006. 383 с.
  6. Нерсесянц В. С. Теория права и государства. М. : Издательская группа НОРМА-ИНФА-М, 2001. 272 с.
  7. Попова С. М. Роль Міністерства доходів і зборів України у забезпеченні соціальних стандартів населення. *Актуальні питання безпеки фінансової системи держави* : зб. наукових праць міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 лютого 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 234-237.
  8. Сиченко О. О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Сер.: *Державне управління*. 2012. Т. 186. Вип. 174. С. 34-38.
- Бандурка О. М., Литвинов О. М. Зовнішні корупційні загрози безпеці України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квітня 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 32-36.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2018

Пономарев С. П. Внутренняя и внешняя безопасность государства: пути обеспечения

В статье освещен вопрос реформирования законодательной базы сектора безопасности Украины. Отмечена необходимость использования и внедрения международного опыта в указанной сфере. К основным видам внутренней и внешней безопасности и обороны Украины отнесены составляющие: экономическая, социальная, экологическая, политическая и информационная безопасность. Определены приоритетные направления обеспечения безопасности и обороны государства, среди которых демографическая составляющая, противодействие коррупции и т.д.

Ключевые слова: безопасность; оборона; сектор безопасности; государственные органы; реформирование.

Ponomarev S. Internal and External Security of the State: Ways of Providing

The article investigates the most urgent problems which emerge in the process of ensuring security and defense of the state. The problems of reforming the legislative basis of the security sector are dealt with. The necessity of using and implementing international experience in the given sphere is pointed out. The main directions of the state bodies activities in ensuring security and defense of Ukraine are brought forward. The article analyzes the main types of hazards which constitute a threat to the national

security of Ukraine. It is stressed that security and defense of the country demand well-organized coordination of activities by all the subjects ensuring the national security and also cooperation with international organizations, first of all with the European Union and NATO as well as individual countries, which includes sharing experience, economic, political, and military cooperation, providing mutual support. The security sector reformation should be planned according to definite programs, well-founded, and brought to logical completion, directed at raising the effectiveness of the security and defense sector functioning, its combat readiness, ability to defend the country's sovereignty and independence, inviolability of Ukraine's territorial integrity, and to protect human rights and freedoms, interests of the society and the state. The identified subjects of national security of Ukraine shows that the primary role in ensuring security in the country and the effective functioning security sector of Ukraine belongs to the President as head of state, Parliament and Government of Ukraine, as they define and implement public policies in this area. Defines the following main activities of the state in ensuring security and defense of Ukraine, improvement of legislation, including the harmonization of law, eliminating collisions and ambiguous regulations; interaction with foreign countries on exchange of experience, economic and political cooperation; development of information technologies for elimination of threats to Ukraine's information security and prevention of their occurrence; counteracting corruption; strengthening of state defense; prevention of threats to the security and defense of the state. Where the priority is to increase the social security of the population, economic growth, financial and political stability in the state, etc. The urgent need is to adjust the activities of all state bodies and structures and to overcome internal problems.

Keywords: security; defense; security sector; state bodies; reformation.

УДК 342.95

М. А. Самбор

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню застосування норм адміністративно-деліктного права України. Вивчено теоретичні підходи до розуміння поняття «застосування права», «застосування адміністративно-деліктного права». Сформовано елементи застосування адміністративно-деліктного права. Під час аналізу застосування норм адміністративно-деліктного права наголошено на актуальних проблемах та способах їх вирішення.

Ключові слова: застосування права, адміністративно-деліктне право, проблеми застосування, механізм застосування.

Постановка проблеми. Право сприймається як певна норма, яка відображає еталон упорядкування суспільних відносин. Однак наявність такої норми без її втілення в повсякденне життя є формальним, таким, що не дозволяє сприймати право як регулятора суспільних відносин. Тому важливим є саме втілення правових приписів у суспільні відносини в такий спосіб, коли поведінка учасників відносин приводиться відповідно до тих вимог, що законодавець відтворив у нормі, яка й має бути взірцем, абстрактно-багаторазовим відтворенням за певних аналогічних умов.

Питання застосування норм права займає одне з вузлових місць серед актуальних проблем юридичної науки. Спеціальний теоретичний аналіз

застосування норм адміністративного права в юридичній літературі трапляється вкрай зрідка й переважно свідчить про принципово різні підходи до розуміння суті застосування цього виду правових норм [8, с. 3]. Однак такий стан справ не задовольняє не лише теоретичну науку, а й негативно впливає на реалізацію норм адміністративно-деліктного законодавства в суспільних відносинах, зумовлюючи низку проблем, що здатні впливати, і досить часто не в найкращий спосіб на стан здійснення окремими носіями їх прав, свобод та інтересів. У сучасних реаліях, коли окремі державні органи та їх посадові особи, уповноважені на застосування заходів юридичної відповідальності, а також розгляду справ про адміністративні правопорушення не мають у суспільстві підтримки, дії останніх часто викликають народний гнів та невдоволення, що поглиблює політико-правову кризу та руйнує способи удосконалення правозастосовної практики, яка, глибоко переконані, повинна ґрунтуватися на імперативних нормах позитивного права.

Неправильне застосування норми адміністративно-деліктного законодавства порушує не лише права, свободи та інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, а й призводить до ігнорування та нехтування правами, свободами та інтересами потерпілих, досить часто якими є суспільство, коли йдеться про такі правопорушення, як у сфері громадського порядку та безпеки, торгівлі тощо, негативно позначається й на ставленні громади до суб'єктів застосування законодавства про адміністративні правопорушення попри причини, що призводять до цього: суб'єктивні, пов'язані з некомпетентністю, непрофесіоналізмом та об'єктивні, зумовлені недосконалістю норми позитивного права.

Переконані, що норми права мають бути максимально чіткими, зрозумілими, не допускати двозначності в розумінні та застосуванні, усе це є складовими принципу правової визначеності законодавства. Особливо гостро вказане питання стосується застосування юридичної відповідальності: кримінальної як особливо суворої та адміністративної як найбільш поширеної, адже до сфери застосування адміністративної відповідальності потрапляють без перебільшення мільйони осіб. На нашу думку, неприпустимо застосування заходів адміністративної відповідальності навіть до однієї особи, якщо таке застосування не буде абсолютно визначеним у законі, а будь-які сумніви мають переміститися на чашу терезів, які вказують на невинуватість особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування права вивчали Д. О. Бочаров, С. В. Бобровник, В. В. Копейчиков, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабинович, але ці праці, які треба розглядати як основоположні методичні роботи, є загальнотеоретичними дослідженнями застосування права в теорії права.

Водночас українська правова наука не має ґрунтовних досліджень актуальних проблем застосування адміністративно-деліктного законодавства, хоча окремі спроби здійснювалися, проте мають розрізнений характер та відсутність єдиного підходу до розуміння застосування адміністративно-деліктного законодавства та якості його реалізації в правозастосовній діяльності

уповноважених органів та їх посадових осіб, адже переважно пов'язані з констатацією застосування адміністративної відповідальності за окремі види адміністративних правопорушень або й загалом – за окремі склади адміністративних правопорушень.

Формування цілей. Метою статті є дослідження поняття застосування адміністративно-деліктного законодавства та формування механізму, що гарантуватиме однозначну правову позицію застосування норм адміністративно-деліктного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Право є регулятором поведінки людей у суспільних відносинах, який забезпечує сталість відносин та їх захист від будь-якого впливу, що може призвести до деструктивних наслідків, пов'язаних з порушенням прав, свобод та інтересів учасників відносин.

Право в найбільш абстрактному вигляді означає соціально виправдану свободу поведінки, виправдану, нормальну й у цьому сенсі нормативну – те, що людям «можна», тобто допустимо, робити, учиняти, отже, що сприймається та підтримується суспільством [1, с. 75]. Основні особливості позитивного права пов'язані з тим, що воно, на відміну від інших форм соціальної регуляції, отримало зовнішнє об'єктивоване вираження, опредмечування в письмових джерелах [1, с. 75].

Підтримання правового порядку, здійснення прав, свобод та інтересів людини й громадянина, реалізація та застосування як особлива форма реалізації права досягається поряд з іншими правовими та неправовими засобами, правовими механізмами, пов'язаними з установами юридичної відповідальності, одним із ключових серед яких є втілення засобів та заходів юридичної відповідальності в правовій дійсності країни. Очевидно, що ключовим у підтриманні правового порядку є застосування заходів юридичної відповідальності, зокрема адміністративної відповідальності.

Вихідною, базовою точкою є розуміння поняття застосування, що потребує звернутися до теорії права стосовно з'ясування цього поняття. Зазначене дозволить цілісно та комплексно сприйняти розуміння застосування норм адміністративно-деліктного права України.

Т. І. Тарахонич визначає, що застосування права – це владна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб з підготовки та прийняття індивідуальних рішень у юридичній справі на основі юридичних фактів та конкретних правових норм. За допомогою правозастосовної діяльності здійснюється два завдання: організація виконання приписів правових норм; забезпечення реакції з боку державних органів за порушення приписів норм права [4, с. 453]. Застосування норм права – це діяльність уповноважених на це суб'єктів, яка передбачає винесення індивідуально-правових рішень, здійснюється за певною процедурою й має своєю метою сприяння адресатам правових норм у реалізації їхніх прав і обов'язків, а також контроль за цим процесом [6, с. 237]. С. Л. Лисенков розуміє правозастосування як спрямовану на реалізацію норм права і здійснювану в спеціально встановлених формах державно-владну, творчо-організуючу діяльність державних органів і уповноважених державою інших суб'єктів з метою вирішення конкретної

справи через видання індивідуальних правових приписів (правозастосовних актів) [15, с. 213].

В. В. Лазарев наголошує, що правозастосування носить довільний характер, оскільки забезпечує реалізацію права третіми особами. Застосування одних норм одночасно вимагає дотримання, виконання та використання інших, звідси правозастосування – це комплексна правореалізаційна діяльність [10, с. 424]. Свого часу Г. Ф. Шершеневич писав, що застосування норм перебуває залежно від волі тих, до кого вони звернені. Застосування може мати місце лише стосовно тих норм права, котрі пов'язані з велінням влади [11].

А. М. Перепелюк указує на те, що не варто обмежувати зміст правозастосування лише операцією з приводу прийняття індивідуальних приписів, адже призначення застосування права є значно вагомішим та суттєвішим явищем правової дійсності [13, с. 19]. Застосування права – це владна форма забезпечення реалізації нормативних положень. Саме держава вирішує в яких випадках правозастосування обов'язкова, а в яких – факультативна стадія регулювання матеріальних відносин у загальному механізмі реалізації права, які межі правозастосування та яке коло суб'єктів здатних застосовувати право [13, с. 28-29].

Що ж до галузевого розуміння поняття «застосування» та його складових, то існує підхід до розуміння застосування норм адміністративного права не тільки як самостійної форми реалізації адміністративного права, а й відмінної від решти форм останньої за рахунок наявності специфічних ознак, до яких треба відносити: 1) спеціального уповноваженого владного суб'єкта публічної адміністрації (з можливим виділенням різновидів залежно від: сфери, структури, місця в системі суб'єктів публічної адміністрації, порядку вирішення справ, компетенції, територіального масштабу дії тощо); 2) індивідуальний характер щодо конкретної справи; 3) детальна процесуальна або ж процедурна регламентація; 4) поліструктурна ініціативність виникнення; 5) закріплення (фіксація) результату в підсумковому застосовному акті; 6) зв'язок з тлумаченням норм права; 7) активний характер (відмежує від бездіяльності); 8) правомірний характер; 9) можливість оскарження в спеціального порядку; 10) можливу наявність додаткових умов, обмежень для практичного втілення; 11) «обслуговуючий характер» щодо решти форм реалізації норм адміністративного права тощо [7, с. 17].

Проаналізоване дає змогу висувати, що в теорії відсутня єдність стосовно розуміння поняття «застосування права», хоча більшість з науковців досліджених праць схильні до єдності ознак застосування права та намагаються кожен по-своєму тлумачити це правове поняття. Лише наведені приклади доктринального визначення поняття «застосування права» не є ідентичними, але й не є вичерпними, оскільки кожен з дослідників під кутом власного бачення та розуміння, а також акцентування на важливості тих чи інших елементів застосування пропонує власну дефініцію цього правового явища. Однак усі вони мають спільні риси, які дозволяють виділити обов'язкові елементи застосування адміністративно-деліктного права:

1) здійснюються спеціально уповноваженими органами (посадовими особами); 2) діяльність процесуально (процедурно) регламентована нормами; 3) передбачає кваліфікацію (зіставлення) фактичних обставин справи з нормативно схваленими еталонами поведінки як емоційно-вольову діяльність; 4) ухвалення індивідуальних рішень та їх утілення в індивідуально-правозастосовному акті; 5) сприяння реалізації, відновленню, охороні чи захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів правовідносин, утвердження верховенства права та законності в суспільстві.

Звернімо увагу на те, що основоположним законодавчим актом, який регулює суспільні відносини у сфері застосування адміністративної відповідальності, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). КУпАП розмежовує суб'єктів, наділених правом складати протоколи про адміністративні правопорушення (здійснювати документування адміністративного правопорушення за допомогою єдиного джерела доказування – протоколу про адміністративне правопорушення) та суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення. Оскільки особливістю застосування норм є особливий суб'єкт – спеціально уповноважений орган (посадова особа) або владний орган державної влади, останній згідно з конституційними засадами здійснює свої повноваження в межах та способами, визначених Конституцією та законами України (статті 6, 19 Конституції України). Однак маємо констатувати, що КУпАП не містить у собі статей, норми яких визначали б повноваження органів під час збору доказів та здійснення провадження, а також під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Для наочного прикладу розглянемо повноваження органів Національної поліції щодо документування адміністративного правопорушення та розгляду справи про адміністративне правопорушення. У ст. 246 КУпАП визначено тільки порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, і жодним чином не обумовлюється порядок збору доказів учинення особою адміністративного правопорушення або ж компетенція органів під час складання протоколу про адміністративне правопорушення, збирання доказів. Важливим у застосуванні норми є саме діяльність таких уповноважених органів та їх посадових осіб, спрямована на застосування норми адміністративно-деліктного права.

Правозастосовна діяльність може бути визначена як здійснювана на засадах доцільності, справедливості й обґрунтованості піднормативна діяльність компетентних суб'єктів з видання конкретизованих та індивідуалізованих владних приписів (індивідуальної регламентації) та забезпечення їх видання й фактичної реалізації (правозабезпечення). Форми реалізації правозастосовної діяльності діляться на внутрішню й зовнішню. Внутрішня форма – то структура діяльності, зовнішня – способи її об'єктивації в матеріальному світі [9, с. 57]. На жаль, правозастосовна діяльність у межах регулювання КУпАП не може вихвалитися такими засадами, як доцільність,

справедливість та обґрунтованість. Єдиним, зафіксованим у нормах адміністративно-деліктного законодавства – КУпАП принципом є законність.

З огляду на дотримання законності під час застосування адміністративно-деліктного законодавства є положення ст. 251 КУпАП щодо доказів та їх збору. У нормі ст. 251 КУпАП передбачено, що докази встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями свідків. Однак, хто може опитати свідків адміністративного правопорушення, таке право КУпАП нікому з посадових осіб під час документування правопорушення законом не надано. Для відповіді на це питання, можна звернутися до спеціальних законів, якими визначаються повноваження органів влади. У нашому випадку – це Закон України «Про Національну поліцію». У ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено, що поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав уважати, що вона володіє інформацією, потрібною для виконання поліцейських повноважень, зокрема й щодо вжиття заходів для виявлення адміністративних правопорушень; припинення виявлених адміністративних правопорушень (п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»). Проте вказана норма дає змогу здійснювати процес (дію) – опитування, а не процесуальне оформлення такого опитування – написання (відібрання) пояснення. Норма ст. 251 КУпАП вказує також на інші документи. Однак ані нормами КУпАП, ані нормами Закону України «Про Національну поліцію» не передбачено право поліції як суб'єкта, уповноваженого складати протоколи про адміністративні правопорушення, а навіть суб'єкта розгляду низки справ про адміністративні правопорушення запитувати інформацію, наприклад, запит інформації про факт притягнення особи до адміністративної відповідальності раніше. На зазначену обставину свого часу вказав голова Національного агентства з питань запобігання корупції в листі від 09.11.2017 № 93-05/40482/17 до Національної поліції України, де констатує, що серед основних повноважень поліції відсутнє право запитувати (отримувати) інформацію в державних органах та органах місцевого самоврядування [12]. Так само можемо констатувати, що КУпАП не уповноважує суб'єктів, які наділені правом складати протоколи про адміністративні правопорушення, документувати адміністративне правопорушення, збирати інші докази на підтвердження його вчинення та винуватості особи, а також суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, правом призначати експертизи.

Підсумовуючи дослідження стосовно застосування норм адміністративно-деліктного законодавства України, вважаємо, що якість КУпАП ще занадто далека від правової визначеності, наслідком чого є полісприйняття та неоднозначне визначення норми позитивного права у сфері застосування адміністративно-деліктного законодавства.

Наступним є процесуальна регламентація діяльності таких суб'єктів із застосування норм адміністративно-деліктного права. Зазначене питання нами частково досліджувалося, а саме вивчалися види рішень, які могли б прийматися під час провадження в справах про адміністративні

правопорушення [14]. Така регламентація надто недосконала, оскільки значна частина процесуально важливих, якщо не ключових, питань не врегульована. Наприклад, здійснення опитування свідків (потреба роз'яснювати про обов'язок говорити правду, час допиту, порядок викладення пояснення, можливість відмови в поясненні через лікарську таємницю тощо), порядок призначення експертизи, порядок освідування, потреба фіксування процесу розгляду справи про адміністративне правопорушення за допомогою технічних засобів тощо законодавчо не врегульовано. Навіть елементарний виклик особи для надання пояснення КУпАП не передбачено, хоча, наприклад, допускається відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію». Для цілісного дослідження цього питання пригадаємо ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію», де безпосередньо вказано, що поліція для виконання покладених на неї завдань уживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом. Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці й порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені Законом України «Про Національну поліцію». Звідси доходимо висновку, що застосування превентивних заходів і посилення на них під час виконання завдань з реагування на правопорушення, визначених КУпАП, є неправомірним. Аналогічною є проблема з документуванням адміністративних правопорушень, що потребують застосування спеціальних засобів, наприклад, документування керування транспортним засобом у стані сп'яніння здійснюється поліцейськими із застосуванням технічних засобів, які не сертифіковані в Україні як медичні технічні засоби, або поліцейські не пройшли відповідних курсів навчання щодо застосування таких засобів. Як наслідок, постанови про притягнення водіїв до адміністративної відповідальності низка судів апеляційної інстанції скасувала. Зазначене зумовлює бурхливу реакцію окремих посадових осіб, спрямовану на заангажованість судів, їх корупційність. Однак, на нашу думку, проблему треба шукати та розв'язувати саме в площині законодавчого регулювання, підготовки відповідних посадових осіб до застосування норм адміністративно-деліктного права на фундаментальних засадах верховенства права, охорони та захисту прав і свобод людини й громадянина, недопущення зловживання владою з боку посадових осіб, а надаючи певні повноваження, забезпечувати останніх потрібними засобами та умовами їх застосування з дотриманням вищезазначених засад права.

З приводу кваліфікації діяння як одного з обов'язкових елементів застосування норм адміністративно-деліктного права зауважимо, що вказане питання взагалі законодавчо не врегульовано, й малодосліджене в теорії [16]. Питання кваліфікації були предметом дослідження кримінально-правового циклу юридичних дисциплін, тоді як у межах адміністративно-деліктного

права є доволі мало розвіданими. Крім того, як засвідчує практика застосування норм адміністративно-деліктного права, указаному питанню кваліфікації приділяється незначна увага, якщо приділяється загалом. Остання означає одне: «Особа 1 учинила дрібне хуліганство», «Особа 1 01.01.2018 о 10 год. ранку перебувала в стані алкогольного сп'яніння в громадському місці по вул. Н-ській у місті Н-ськ, чим ображала людську гідність та громадську мораль». Лише в постановвах судів трапляється ледь-ледь обґрунтування доказами вчинення названого адміністративного правопорушення. Такий стан справ є наслідком прогалин КУпАП, зокрема того, що в ст. 283 КУпАП міститься надзвичайно стисло сформульована вимога – опис обставин, установлених під час розгляду справи. На жаль, законодавчо відсутня імперативна вимога, пов'язана з потребою наведення в постанові доказів на підтвердження встановлених суб'єктом, уповноваженим розглядати справу про адміністративне правопорушення, обставин, а також обов'язкового зазначення відомостей про наявність/ відсутність обставин, які пом'якшують або обтяжують обставини. Навіть відсутність однієї фрази про наявність/відсутність таких обставин, переконані, може й має стати законною підставою для скасування постанови в справі про адміністративне правопорушення, оскільки остання винесена на підставі необ'єктивного так неповного дослідження обставин справи, як того вимагають загальні засади провадження в справах про адміністративні правопорушення (ст. 245 КУпАП).

По суті, безспірним є лише одна ознака застосування норм адміністративно-деліктного права – ухвалення індивідуального рішення, яким є постанова в справі про адміністративне правопорушення. Хоча до такого індивідуально-правозастосовного акта є надзвичайно багато зауважень. Особливо гостро останні стали в реаліях змін до ч. 2 ст. 258 КУпАП, оскільки законом суттєво розширено повноваження органів Національної поліції виносити постанови в справах про адміністративні правопорушення без наявності доказів, якими, до речі, є й протокол про адміністративне правопорушення. На жаль, такі зміни сприймаються органами правозастосування тільки в руслі того, що «зменшується документообіг», пов'язаний із складанням протоколу про адміністративне правопорушення. Однак такі зміни було спрямовано на спрощення процедури розгляду справи про адміністративне правопорушення, проте не позбавляє обов'язку уповноважені органи (органи Національної поліції) збирати докази, крім протоколу про адміністративне правопорушення, джерелами яких можуть бути й пояснення осіб, інші документи тощо.

Свого часу Б. М. Чичерін виділяв два види влади: управління та суд, що за своїм характером та призначенням мають бути розділені. У разі об'єднання їх у руках адміністрації право приноситься в жертву урядовим цілям, і тоді в державі оселяється свавілля [5, с. 363]. Коли ж держава уповноважила одних і тих самих посадових осіб не лише документувати адміністративне правопорушення (складно мовити про здійснення адміністративного розслідування, адже для цього потрібно визначити права й обов'язки передусім суб'єктів, чого нині чинний КУпАП не передбачає, та

й законодавець навряд чи прогнозує такі зміни), а й їх же наділила правом розглядати справи за цими протоколами про адміністративні правопорушення, навряд чи останні будуть об'єктивними й неупередженими. Така ситуація призводить ні до чого іншого, як до свавілля.

Норми ст. 283 КУпАП має взагалі унікальний зміст, особливо коли порівняти норми, що містяться в ч. 2 та ч. 3 цієї статті. Професійно юридичну цікавість викликає та обставина, що в ч. 3 ст. 283 КУпАП зазначається, що постанова по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, крім даних, визначених частиною другою ст. 283 КУпАП (де зазначається, що постанова має містити опис обставин, установлених під час розгляду справи), має містити відомості про дату, час і місце вчинення адміністративного правопорушення. З аналізу лише норм двох частин однієї ст. 283 КУпАП можемо зробити висновок, що поняттям «опис обставин, установлених під час розгляду справи» не охоплюються такі надважливі складові, як дата, час та місце вчинення адміністративного правопорушення. Отже, дата, час та місце не є суттєвими обставинами справи для дрібного хуліганства чи розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях тощо. Очевидним, що для притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення таких адміністративних правопорушень, як куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві, порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування, ключовим є місце вчинення такого діяння.

На наше переконання, дата, час, місце вчинення адміністративного правопорушення є тими потрібними обставинами, що дозволяють визначитися зі складом правопорушення в діянні, що є надважливим під час не лише притягнення особи до адміністративної відповідальності, а й виконання завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення, якими є своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом.

Само собою правові норми не визначають конкретних висновків по справі, до яких повинна дійти особа, котра застосує правову норму. Конкретні висновки з правових приписів робляться на основі вивчення фактів, обставин, усієї обстановки застосування й виконання правових норм. Це говорить про те, що облік та аналіз конкретних фактів і обставин є загальною вимогою для правильного застосування будь-якої правової норми [3, с. 186]. Необґрунтоване застосування правових норм призводить до крайнього формалізму, а тим самим до порушень вимог законності [3, с. 187].

На жаль, констатуємо, що правозастосовна практика, теорія адміністративно-деліктного права не сформували хоча б доктрину кваліфікації адміністративних правопорушень, що негативно позначається

як на правозастосуванні, так і збіднює теоретичну науку адміністративно-деліктного права.

Незрозумілою видається позиція того, що суб'єкт, уповноважений розглядати справу про адміністративне правопорушення, не може змінювати кваліфікацію, відходити від тієї кваліфікації, яку визначив суб'єкт, уповноважений скласти протокол про адміністративне правопорушення. Зазначена обставина не додає якості закону, змальованості процесу (хоча про яку змальованість як принцип може йтися, коли в КУпАП закріплено лише один принцип – принцип законності, хоча останній доволі об'ємний за змістом, однак теорія права давно вже розробила та вивела «з-під його крила» низку інших самостійних та не менш важливих засад).

Наступним елементом застосування норм адміністративно-деліктного права є сприяння реалізації, відновлення, охорона чи захист прав, свобод та інтересів суб'єктів правовідносин, утвердження верховенства права та законності в суспільстві. Зазначена складова застосування норм адміністративно-деліктного права нерозривно пов'язана із застосуванням заходів державного примусу та адміністративної відповідальності, пов'язаних із адміністративним впливом на особу.

Адміністративно-правовий вплив – це один з проявів дії права на відносини, що носять адміністративно-правовий характер, свідомість та поведінку суб'єктів адміністративного права за допомогою системи об'єктивних (правових) та суб'єктивних (психологічних, ідеологічних, моральних тощо) елементів, які складають механізм адміністративно-правового впливу та забезпечують його дієвість. Механізмом реалізації адміністративного впливу є адміністративний примус [2, с. 428]. Застосування правових норм у будь-яких випадках повинно бути законним і обґрунтованим. Вимога законності та обґрунтованості відноситься до всіх актів застосування правових норм [3, с. 176]. Переконані, що заходи адміністративного примусу, адміністративні стягнення мають застосовуватися тільки на підставі рішень, які набрали законної сили. Натомість норми КУпАП безпосередньо вказують на потребу негайного виконання постанови суду про застосування до правопорушника адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту (ст. 326 КУпАП, яка не набрала законної сили). Наголосимо на тому, що адміністративний арешт – це не захід забезпечення провадження в справі про адміністративне правопорушення, як можливо хтось порівняє його із запобіжним заходом у кримінальному провадженні – триманням під вартою. Людина позбавляється, по суті, апеляційного оскарження. Так, особа має право звернутися до апеляційного суду з відповідною скаргою на постанову про застосування до неї адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту, однак негативні чинники адміністративного арешту особа зазнає. Як буває, апеляційний суд визнає застосування до особи адміністративного стягнення незаконним, скасовує постанову суду про накладення на особу адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту (наприклад, провадження № 33/795/13/2016), але особа відбувала адміністративний арешт. Особі для захисту своїх прав,

відновлення честі та гідності треба знову звертатися до суду за відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок необґрунтованого притягнення до адміністративної відповідальності й отримати мізерні відшкодування, які не покрийють затрат на адвокатські послуги тощо.

На жаль, такі факти непоодинокі та не узагальнювалися, практика застосування тих чи інших норм за подібних обставин не вивчалась. Як результат, застосування норм адміністративно-деліктного права залишається на щабеліх пострадянського етапу, які не надто поспішають змінювати не лише законодавці, а й самі суб'єкти правозастосування, які схиляються до налагоджених механізмів та традицій у застосуванні норм адміністративно-деліктного законодавства, тоді як країна живе у XXI столітті.

Відсутність теоретичних обґрунтувань у підходах до застосування адміністративно-деліктних норм не сприяє виробленню практичних механізмів (алгоритмів) застосування норм цієї галузі. Погоджуємося з думкою М. Є. Труфанова, що наукове бачення перспектив розвитку адміністративного законодавства повинно стати основою для відпрацювання ефективної правової політики у сфері застосування норм адміністративного права [8, с. 21].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що питання застосування норм адміністративно-деліктного права не знайшли належного теоретичного та прикладного дослідження, що призводить до неоднакового застосування одних і тих самих норм, а також зумовлює обставини, за яких можливе необґрунтоване, незаконне застосування заходів адміністративного примусу, що негативно впливає на загальний стан правопорядку, дотримання прав, свобод та інтересів людини й громадянина, а також підтримує авторитет органів влади та управління як всередині країни, так і на міжнародному рівні, що не найліпше позначається на розвитку демократичних засад українського суспільства.

На підставі викладеного, вважаємо, що українське суспільство, особливо посадові особи вкрай потребують прийняття якісних, чітко визначених норм адміністративно-деліктного права, і не менше потребують законодавчого та відомчого правового регулювання застосування норм адміністративно-деліктного права, що мінімізує розсуд посадових осіб під час застосування заходів адміністративної відповідальності та спрямує таку діяльність у русло дотримання основоположних демократичних принципів верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів людини й громадянина, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, доступу до правосуддя, забезпечення права на оскарження не лише кінцевих, а й проміжних процесуальних рішень, дій чи бездіяльності уповноважених посадових осіб під час провадження в справах про адміністративні правопорушення та документування адміністративних правопорушень.

Використані джерела:

1. Алексеев С. С. Теория права. Москва : БЕК, 1995. 320 с.

2. Ткаля О. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
3. Недбайло П. О. Применение советских правовых норм. Москва : Госюриздат, 1960. 512 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
5. Чичерин Б. Н. Общее государственное право / под ред. и с предислов. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2006. 536 с.
6. Козюбра М. І., Погребняк С. П., Цельєв О. В., Матвєєва Ю. І. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
7. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права : проблемні питання теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 36 с.
8. Труфанов М. Е. Применение норм административного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2007. 60 с.
9. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність : поняття, функції та форми : проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006. 73 с.
10. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для ВУЗов / Н.В. Варламова и др. ; под общ. ред. В.С. Нерсисянца. Москва : Норма, 2004. 832 с.
11. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Том 1-2. Москва : Бр. Башмаковых, 1910. URL: <http://weblibrary.at.ua/load/11-1-0-89>. (дата звернення: 02.05.2011).
12. Лист Національного агентства з питань запобігання корупції до Національної поліції України. 09.11.2017. № 93-05/40482/17.
13. Перепелюк А. М. Механізм застосування права : структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 224 с.
14. Самбор М. Рішення органів та посадових осіб під час провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 26. С. 67-77.
15. Теорія держави і права : навч. посібник / А.М. Колодій та ін. Київ : Юрінформ, 1995. 158 с.
16. Самбор М. А. Кваліфікація діянь під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Право і суспільство*. Дніпропетровськ, 2011. № 1. С. 121-127.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2018

Самбор Н. А. Применение норм административно-деликтного права

Статья посвящена исследованию применения норм административно-деликтного права Украины. Изучаются теоретические подходы к пониманию понятия «применение права», «применение административно-деликтного права». Сформированы элементы применения административно-деликтного права. При анализе применения норм административно-деликтного права осуществлено упор на актуальных проблемах и путях их решения.

Ключевые слова: применение права, административно-деликтное право, проблемы применения, механизм применения.

Sambor M. Application of the Norms of Administrative and Tort Law

The article is devoted to the study of the application of the norms of the administrative and tort law of Ukraine. The theoretical approaches to understanding the concept of «application of law», «application of administrative and tort law» are studied. The elements of application of administrative and tort law are formed. On the basis of the analysis of the application of the norms of the legislation on administrative violations, a number of significant gaps in the legislation have been identified, leading to a lack of legal certainty in the norms of positive law, negatively indicating the application of administrative liability. The above leads not only to ambiguous application of norms, but also violates the rights, freedoms and interests of a person and a citizen. This is unacceptable in a democratic society, which proclaimed the rule of law as the fundamental principle of law. Unfortunately, the practice of using one or another administrative-tort law was not studied. As a result, the application of the rules of administrative-tort law remains at the stages of the post-Soviet phase, which is not too slow to change not only law-makers, but also actors of law enforcement, who tend to established mechanisms and traditions in applying the rules of administrative-tort law, while the country lives in the 21st century. During the analysis of the application of the rules of administrative-tort law, emphasis was placed on the actual problems and the ways of their solution. The lack of theoretical substantiation in the approaches to the application of administrative and tort norm does not contribute to the development of practical mechanisms (algorithms) for the application of the norms of this branch. The state of application of separate norms of administrative and tort law of Ukraine and observance of human rights and freedoms has been analyzed. On the basis of the study, a clear conclusion was made on the need for a comprehensive reform of the administrative and tort legislation of Ukraine.

Keywords: application of law, administrative and tort law, problems of application, mechanism of application.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 347.66

К. П. Гуменюк

ОБОВ'ЯЗКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглянуто комплекс обов'язків, якими наділяється територіальна громада щодо відумерлої спадщини. Проаналізовано механізм виникнення таких обов'язків, їх реалізація та наслідки. Доведено, що в разі виявлення спадкового майна щодо якого відсутні спадкоємці, територіальна громада наділяється обов'язками активного типу, які полягають у зобов'язанні звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою.

Ключові слова: спадщина, територіальна громада, відумерла спадщина, спадкування.

Постановка проблеми. Законодавством України передбачено, що в разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття територіальна громада має право на одержання в судовому порядку в комунальну власність майна, що входить до складу відумерлої спадщини. Однак на практиці виникають численні проблеми, пов'язані, наприклад, з механізмом виявлення такого майна, з'ясуванням комплексу прав та обов'язків відповідних територіальних громад щодо відумерлого майна. Отже, окреслені питання набувають сьогодні актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості процесу переходу майна у відносинах, що виникають з приводу відумерлої спадщини, досліджували такі науковці, як О. Є. Кухарев, А. О. Гелич, І. М. Бокоч, К. О. Нечасва, М. Ясинюк, З. В. Ромовська та інші.

Формування цілей. Метою статті є виявлення кола обов'язків територіальної громади, що виникають у неї в разі, коли такі особи стають учасниками спадкових правовідносин та стосуються відумерлої спадщини.

Виклад основного матеріалу. Відумерлість спадщини є окремим механізмом правонаступництва. Сьогодні науково обґрунтованою є думка про те, що при правонаступництві відбувається перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта до іншого. У спадкових правовідносинах такий механізм закріплено в ст. 1218 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), якою передбачено, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті [1]. Фактично право (так само, як і обов'язок) правонаступника бере свій початок з того права, яке існувало в іншій особі, а отже, походить від такого права. Цей зв'язок означає безпосередню залежність прав і обов'язків, які належали попередникові стосовно прав і обов'язків правонаступника. Як зазначає А. О. Гелич, саме ця залежність є об'єктивною ознакою, яка ще з римських часів визначає похідний характер такого правонабуття [2, с. 132].

Перехід відумерлої спадщини відповідає концепції так званого універсального правонаступництва, коли передбачається набуття правонаступником прав і обов'язків правопопередника в повному обсязі, крім тих, що безпосередньо пов'язані з особою. Водночас Л. В. Козловська зазначає, що спадкування характеризує зміну суб'єкта згаданих правовідносин та є не набуттям суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, а їх переходом як одним з видів універсального правонаступництва [3, с. 149]. Отже, учена вказує, що спадкування є лише механізмом зміни суб'єкта в цих відносинах з набуттям правонаступником усіх прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві.

Правовідносини відумерлості спадщини характеризуються суб'єктивним складом, специфічним суб'єктом яких є територіальна громада, яка, вступаючи в ці відносини, за наявності відповідних юридичних фактів, набуває прав та обов'язків спадкодавця, тобто є його правонаступником.

Однак, якщо в існуванні права територіальної громади щодо відумерлої спадщини запитань не виникає, оскільки воно проявляється лише у визначеній можливості вчинення певної дії, більш актуальним питанням є комплекс обов'язків такого суб'єкта. Ще з початку виникнення цих відносин законодавець обтяжив територіальну громаду обов'язком звернення до суду в разі виявлення майна, власник якого помер, а правонаступників немає. На думку К. О. Нечаєвої, структура такого юридичного обов'язку включає, зокрема, елементи щодо необхідності вчинити певні дії або утриматися від них; необхідність нести відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих вимог [4, с. 33–34]. Учена поділяє обов'язки, які можуть мати активну форму дії (виконання дій) і пасивну форму дії (утримання від дій) та доходить висновку, що у відносинах, які пов'язані з відумерлою спадщиною, законодавець установив активний обов'язок органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у вигляді подання до суду заяви про визнання спадщини відумерлою [4, с. 33–34]. Слушним доповненням означеної концепції К. О. Нечаєвої є думка іншого правника – І. В. Суханова про те, що формою виконання обов'язків пасивного типу (обов'язків, що впливають із заборон) є дотримання заборон. Обов'язок активного типу (вчинити будь-яку дію в інтересах уповноваженої особи) виконується у формі здійснення зобов'язаним суб'єктом дії, вимоги до якого складають зміст обов'язків [5, с. 147]. Логічно, що в такому разі пасивним обов'язком територіальної громади виступає, наприклад, установлення законом заборона продажу земель сільськогосподарського призначення, а натомість активними її обов'язками виступають, скажімо, зобов'язання щодо звернення до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою, відшкодування шкоди кредиторам спадкодавця тощо.

Отже, для пасивного складу спадщини, що переходить за правилами відумерлої спадщини до територіальної громади, властиві такі ознаки: по-перше, обов'язки спадкодавця мають існувати на момент відкриття спадщини, тобто вони є такими, що існували й продовжують існувати як не виконані/частково виконані через смерть боржника; по-друге, до цих

обов'язків не відносяться ті, що виникли не з цивільних (адміністративних, трудових) правовідносин, а також зобов'язання, що безпосередньо пов'язані з особою спадкодавця; по-третє, обов'язки повинні виникати з правомірних підстав, які передбачають правонаступництво; по-четверте, обов'язки не є безмежними та реалізуються в межах вартості спадкового майна та за наявності ініціативи кредитора у вигляді заявлення вимоги щодо погашення боргу.

С. Я. Фурса, розглядаючи набуття відумерлої спадщини як різновид спадкових правовідносин, наголошує, що перехід до територіальної громади відумерлої спадщини є спадкуванням, оскільки до обов'язків територіальної громади, яка стала власником відумерлого майна, належать і зобов'язання щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця. Крім того, на її думку, територіальна громада також має задовольняти й вимоги відказоодержувачів [6, с. 139]. Уважаємо, що відумерлість спадщини хоча й походить зі спадкових правовідносин та має з ними причинно-наслідковий зв'язок, але виступає самостійною формою правонаступництва. Підтвердженням цього є той факт, що територіальна громада може бути суб'єктом спадкових правовідносин, набуваючи в спадок майно, наприклад, на підставі заповіту.

На думку І. В. Суханова, відумерлим може визнаватися як усе, так і частина майна за законом і за заповітом. У тому разі, якщо будь-хто зі спадкоємців відмовився від спадщини на користь держави, до держави переходить належна цьому спадкодавцеві частка спадкового майна. Якщо при відсутності спадкоємців за законом заповідана тільки частина майна спадкодавця, інша частина переходить до держави. У всіх перерахованих випадках суб'єктом права спадкування виступає держава (область, інше адміністративно-територіальне або національно-державне утворення [5, с. 222]. Це саме стосується й сучасних правовідносин відумерлості спадщини, що трапляється досить часто. Наприклад, рішенням Деснянського районного суду міста Чернігів від 27.07.2015 у справі № 750/1272/15-ц було визнано відумерлою спадщиною 13/50 частин квартири [7]. Це є підтвердженням намагання законодавця забезпечити максимально ефективний обіг об'єктів цивільних прав.

Не менш актуальним питанням, що безпосередньо пов'язане з реалізацією територіальною громадою своїх обов'язків стосовно відумерлої спадщини, є механізм отримання такими суб'єктами інформації щодо наявності об'єктів, які входять до складу відумерлої спадщини. Сьогодні органи місцевого самоврядування отримують інформацію про осіб, майно яких може бути визнано відумерлою спадщиною від органів нотаріату України, судів, територіальних управлінь юстиції в областях, органів Міністерства внутрішніх справ, відділів Державної реєстрації актів цивільного стану, департаментів житлово-комунального господарства, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, органів самоорганізації населення, фізичних та юридичних осіб. Цікавою є також практика залучення суспільства до пошуку відумерлого майна. Наприклад, у місті Одеса за розпорядженням міського голови громадяни мають право на отримання винагороди за надання інформації про випадки неприйняття

спадщини, яку надалі визнають відумерлою та передають територіальній громаді. Право на таку винагороду виникає після оформлення за територіальною громадою міста права власності на відповідне майно. Особі, яка надала інформацію про майно, що може бути визнане відумерлою спадщиною, юридичний департамент міської ради надає довідку про отримання такої інформації. Після того, як територіальна громада набула право власності на майно, указане в інформації, особі, яка надала таку інформацію, про це повідомляють. Розмір винагороди становить 1% від вартості майна [8, с. 89]. Крім того, згідно з п.16-17 глави 5 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5 [9], щомісяця, але не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, інформація про померлих громадян подається відділами реєстрації актів цивільного стану державним податковим інспекціям, органам праці та соціального захисту населення у встановленому законодавством порядку. Органи реєстрації актів цивільного стану протягом десяти робочих днів з дня реєстрації смерті особи подають відповідні відомості територіальним органам Пенсійного фонду України.

Отже, виявлення майна, яке є об'єктом відумерлої спадщини, зумовлює виникнення відповідних обов'язків територіальної громади, основним з яких є те, що територіальна громада зобов'язана звернутися до суду з позовом про визнання майна відумерлою спадщиною.

Крім того, момент переходу відумерлого майна до територіальної громади залежить від його виду (рухоме/нерухоме) і з огляду на те, що відумерле нерухоме майно переходить у власність територіальної громади після його реєстрації, логічно, що з цього моменту починається виконання відповідних обов'язків стосовно нього. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» рішення щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця приймає міська рада. Вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються після реєстрації нерухомого майна [10].

Отже, вимога про задоволення вимог кредитора до територіальної громади може бути пред'явлена лише після встановлення за територіальною громадою права на відумерле майно. Відсутність реєстрації на таке майно не є підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора. Згідно з роз'ясненнями п. 32 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 року № 5 при вирішенні спорів щодо виконання зобов'язань за кредитним договором у разі смерті боржника/позичальника за наявності поручителя чи спадкоємців суди мають це враховувати [11].

Ще одним обов'язком територіальної громади в розглядуваних правовідносинах, передбаченим ЦК України, є обов'язок щодо охорони спадкового майна. У статті 1283 ЦК України зазначено, що охорона

спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця для збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою [1].

Обов'язок охорони спадкового майна покладається на органи місцевого самоврядування або на нотаріуса за місцем відкриття спадщини. Охорона спадкового майна повинна тривати до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою [5, с. 233]. Водночас органи місцевого самоврядування від імені територіальної громади мають право укладати договори з третіми особами, спрямовані на забезпечення охорони спадкового майна, витрати на таку охорону покладаються на відповідні органи місцевого самоврядування.

Зважаючи на універсальність правонаступництва в межах відносин відумерлості спадщини, територіальна громада є повним правонаступником у разі визнання спадщини відумерлою, тому до неї переходить весь комплекс обов'язків спадкодавця. У п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7 передбачено, що вимоги про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (ст. 1232 ЦК), а також витрат на охорону спадкового майна (ст. 1283 ЦК) можуть бути пред'явлені й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлою [12].

З. В. Ромовська досить ґрунтовно підходить до класифікації прав і обов'язків, що входять до складу спадщини. Учена говорить, що до складу спадщини можуть входити такі обов'язки, як: виконання договірних зобов'язань в натурі; відшкодування матеріальної та моральної шкоди; сплата неустойки, повернення завдатку; виконання податкових та інших зобов'язань [13, с. 48–49].

Передбачений законодавцем обсяг складу спадщини, визначений у ст. 1218 ЦК України, проаналізувала І. В. Жилінкова. Науковець обґрунтувала доцільність уведення поняття майна в складі спадщини як більш широкої категорії, ніж майнові права та обов'язки [14, с. 3]. Такий погляд певною мірою схожий з позицією Європейського суду з прав людини в контексті тлумачення ним ст.1 Протоколу 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [15], але це може призвести до дефінітивної перевантаженості та колізійності в правозастосуванні.

Висновки. Отже, на органи місцевого самоврядування, які діють від імені територіальної громади щодо відумерлої спадщини, покладаються обов'язки: уживати заходів з виявлення спадкового майна (рухомого та нерухомого) та стосовно якого відсутні спадкоємці за заповітом і за законом, або вони усунені від права на спадкування, не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття; отримувати інформацію про осіб, майно яких може бути визнане відумерлою спадщиною; аналізувати інформацію про відкриття спадщини, випадки її неприйняття спадкоємцями; подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою після спливу одного року з часу

відкриття спадщини; ужиття заходів з утримання, збереження та охорони майна, яке може бути визнане відумерлою спадщиною; обов'язок подання до суду інформації зі Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину; уживати заходів щодо задоволення вимог кредиторів спадкодавця.

Усі ці питання не знайшли свого однозначного вирішення не тільки на практичному, але й на теоретичному рівні, що свідчить про потребу продовження відповідних досліджень з напрацювання єдиної вираженої концепції.

Використані джерела:

1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44, Ст. 356.

2. Гелич А. О., Бокоч І. М. Поняття та види правонаступництва в цивільному праві. *Сучасні проблеми правової системи України: матер. VI міжнар. наук-практ. конфер, Київський ун-т права НАН України* (27 лист. 2014 р.). Київ: Видавництво Ліра, 2014. С. 132–133.

3. Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 143–151.

4. Нечаєва К. О. Суб'єкт прав на відумерлу спадщину. *Науковий вісник Жггородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 32–36.

5. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1: учебник / под ред. Е. А. Суханова. М.: Издательство ВЕК, 1994. 384 с.

6. Нечаєва К. О. Проблеми універсального правонаступництва у відносинах з відумерлою спадщиною. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Вип. 1 Т. 1. 2016. С. 137–140.

7. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігів від 27.07.2015 справа №750/1272/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46697519>.

8. Ясинюк М. Особливості захисту прав особи у визнанні спадщини відумерлою. *Вісник прокуратури*. 2009. № 12. С. 88–93.

10. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.

11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: закон України від 25.12.2015 № 1127. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF>.

12. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають з кредитних правовідносин: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.

13. Про судову практику в справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.

14. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

15. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України (матеріали до семінару). Харків: Ксілон, 2009. 340 с.

16. Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Стаття надійшла до редколегії 03.01.2018

Гуменюк К. П. Обязанности территориальной общины касательно выморочного имущества

В статье рассмотрен комплекс обязанностей, которыми наделяется территориальная община по отношению к выморочному наследству. Проанализирован механизм возникновения таких обязанностей, их реализация и последствия. Доказано, что в случае выявления наследственного имущества, по которому отсутствуют наследники, территориальная община наделяется обязанностями активного типа, заключающиеся в обязательстве обращения в суд с заявлением о признании наследства выморочным.

Ключевые слова: наследство, территориальная община, выморочное наследство, наследование.

Gumenyuk K. Duties of the Territorial Community as for the Abandoned Inheritance

The article deals with the complex of responsibilities that the territorial community has in relation to the immortal heritage. In particular, was analyzed the mechanism of the emergence of such responsibilities, their implementation and consequences. Proved that in the case of identifying the inherited property for which heirs are absent, the territorial community is assigned an active type of duties, which consist in the obligation to apply to the court with a statement on the recognition of the inheritance from the dead.

The legislation of Ukraine stipulates that in the absence of heirs by will and by law, their removal from the right to inheritance, their rejection of the inheritance, as well as the refusal to accept it, the territorial community has the right to obtain in court the communally owned property belonging to the structure from a diminished heritage. However, in practice, there are numerous problems associated with, for example, the mechanism for identifying such property, clarifying the set of rights and responsibilities of the respective territorial communities regarding the immovable property. In connection with this, the issues outlined today are of vital importance.

On local self-government bodies acting on behalf of the territorial community in relation to the abandoned heritage, the duties are entrusted: to take measures for the identification of inherited property (movable and immovable), with which there are no successors to the will and by law, or they are removed from the right to inherit, did not accept the inheritance or refused to accept it; to receive information about persons whose property can be recognized as a legacy of death; to analyze the information on the opening of the inheritance, the cases of its failure to accept the heirs; to file a court application for the recognition of the inheritance from the dead, after the expiration of one year since the discovery of the inheritance.

Keywords: heritage, territorial community, legacy, inheritance.

У статті визначено відмінності договору купівлі-продажу майнових прав від звичайної купівлі-продажу. Предмет договору – майнове право впливає на особливості цього правочину. Насамперед спрямування на набуття майнового права. На відміну від традиційної купівлі-продажу – передача майна у власність. Особливо це проявляється у відносинах з купівлі майнових прав на житло, яке ще не збудоване. Має місце не традиційна купівля-продаж, а квазі купівля-продаж. Тому це договір з набуття майнових прав на житло. Він має кваліфікаційні ознаки.

Ключові слова: майнові права, набуття майнових прав, повноваження набути майнове право, право власності, судова практика, право на право.

Постановка проблеми. Договір купівлі-продажу майнових прав є не поіменованим договором. Чинний Цивільний кодекс України (надалі - ЦК) у Гл. 54 не містить його легального визначення, хоча в договірній практиці він є поширеним і відомим. Майнові права сьогодні виступають як вид об'єкта цивільних прав (статті 177,178 ЦК). І їх перелік є великим. Вітчизняна судова практика в справах по спорах з купівлі-продажу майнових прав не є одноманітною. Усе це викликає проблеми в практиці, особливо при набутті майнових прав на житло. Отже, визначення суті договору, який регламентує відносини з набуття майнових прав, є потрібним і прагматичним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питання щодо купівлі-продажу майнових прав не є новим. Існує три позиції вчених. Професор Р. О. Стефанчук вважає, що майнові права можуть бути як предмет купівлі-продажу обмежено, а саме лише зобов'язальні та виключні права [1, с.17-18]. С. І. Шимон переконана, що майнові права стали такими, як і речі, гроші [2, с. 13]. На думку О. С. Яворської: «Майнове право не може бути об'єктом права власності» [3, с. 17]. Можна погодитися частково з кожною, оскільки це все особливості прояву майнового права. Однак не погоджуємося з тим, що дослідження не вирішать проблему [4, с. 183-184]. Потрібно визначити суть договору купівлі-продажу майнових прав та його особливості. Чи це дійсно купівля-продаж?

Формування цілей. Автор має на меті з'ясувати в статті відмінність звичайного договору купівлі-продажу від договору купівлі-продажу майнових прав, визначити його кваліфікаційні ознаки та особливості.

Виклад основного матеріалу. Чинний ЦК на відміну від свого попередника ЦК 1963 р. предметом договору купівлі-продажу визначає й майнові права (ч. 2 ст. 656 ЦК). І далі вказано, що до договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає зі змісту або характеру цих прав. На останнє треба звернути увагу, бо це диспозитивна норма, яка використовується не завжди правильно й викликає проблеми в правозастосовній практиці. Про це окремо буде вказано далі.

Подібно до нашого законодавства про цей договір ідеться і в НЦУ (Німецькому цивільному уложенні), § 453 «Купівля-продаж» прав. Однак

треба звернути увагу на п.2 параграфа, де вказано, що продавець несе витрати з обґрунтування й передачі права [5]. Подібного положення в ЦК України немає, що викликає негативні наслідки в практиці. ЦК Російської Федерації має аналогічні до ЦК України положення про можливість майнових прав бути предметом договору купівлі-продажу, якщо інше не випливає зі змісту чи характеру цих прав (п. 4 ст. 454 ЦК Російської Федерації). Ю. В. Романець вдало проаналізував це нове положення й зазначив про дві характерні риси: «По-перше, відносини з продажу майнових прав мають іншу спрямованість, ніж договір купівлі-продажу, спрямований на передачу майна у власність. Через це більшість положень про купівлю-продаж, що віддзеркалює цю спрямованість, до продажу майнових прав не застосовується. По-друге, продаж майнового права та оплатна передача майна у власність мають одну спільну ознаку...відплатна передача певного майнового блага другій особі» [6, с. 259]. Погоджуючись з автором, додамо, що без відповіді лишилося питання, на що спрямований договір купівлі-продажу майнових прав? Логічно – на набуття їх для задоволення своїх потреб, зокрема житла. На якому ж правовому титুলі існують ці майнові права? Вище було зазначено, що є радикальна позиція про неприпустимість загалом цих прав. Однак практика та життя роками доводить і протилежне. Вони є й реалізуються.

На наше переконання, має рацію О. С. Яворська [3]. Однак потрібно обґрунтувати чому саме майнові права не можуть бути у власності особи, зокрема покупця. Дійсно, майнове право є об'єктом цивільних прав, відноситься до майна, є не споживаною річчю, визнається речовим правом (ст. 190 ЦК). Треба звернути увагу на те, що в Римському праві й у всіх країнах континентального права відоме таке поняття, як «цесія», «переведення боргу», «відступлення прав» (статті 516, 520 ЦК). На якому титулі відбувається набуття права чи переведення боргу, чи зміна в суб'єктивному складі зобов'язань? Ідеться не про титул, а про набуття певних повноважень (прав) чи обтяження боргом (обов'язком) особи. Отже, можна висновувати, що при купівлі-продажу майнових прав спрямування договору – *набуття майнових прав* (курсив – У.І.Б.). Інакше кажучи, ідеться про «право на право» (у буквальному розумінні). Запроваджено таке поняття в цивільному праві Німеччини, яке ґрунтується на класичній догматиці.

У юридичній літературі є думки, що не треба вживати термін «право на право» [7, с. 72] і легального визначення «майнове право» немає (відносять до майна). Прихильник такого підходу А. С. Яковлев вважає, що останнє складається з активів (певні майнові права) та пасивів (борги). Майно також є сукупністю майнових прав, що не дозволяє визначити поняття «майнове право». Хоча вчений припускає рух майнових прав у договорах купівлі-продажу, міни, дарування тощо [7, с. 75]. Не можна погодитися з таким підходом, оскільки майнове право – речове право. На жаль, учений про це не згадав.

За такого підходу стає зрозумілою негативна позиція більшості цивілістів минулого часу (19-20 століття до Жовтневої революції 1917 року) до питання купівлі-продажу майнових прав, зокрема професора

Г. Ф. Шершеневича [8, с. 90]. За часи СРСР купівля-продаж майнових прав у ЦК не передбачалась. Хоча приклади такої купівлі існували, зокрема купували права на прокат у кінотеатрах закордонних художніх фільмів тощо. З ринковими перетвореннями 1991 року почалася нова ера і цивільних відносин, які набули характеру ринкових і приватних. Відомо, що держава, розпочавши приватизацію в Україні, запустила в обіг цінні папери (акції, майнові сертифікати, житлові чеки тощо). Саме вони й містять повноваження володільця, зокрема майнові права, а отже, мають свою ціну. Тому погоджуємося з позицією, що можна бути власником того майна, яке є уречевленим, бо дійсно і зовні всі бачать нас як власників майна: є річ і є власник. Якщо ж річ «безтілесна», то як доведемо свої повноваження і як це побачать зовні? Тому стосовно питання про майнове право і треба говорити як про безтілесну річ, «специфічний» об'єкт. Однак вони як і інші об'єкти (уречевлені) мають користь, ціну й обертаються. Наприклад, відомий договір факторингу передбачає надання банком кредиту за відступлення права грошової вимоги (ст. 1077 ЦК). Для банку інтерес – заробити на різниці між сумою, яку він надав фактично й тою, що він стягне з боржника. У ст. 1078 ЦК указано, що предметом факторингу може бути право грошової вимоги. За аналогією, можна припустити, що предметом договору купівлі-продажу майнових прав будуть саме певні права чи конкретне право, скажімо, право на набуття права власності на житло, але це попередній висновок.

Як свідчить судова практика, позивачі не завжди правильно визначають свої позовні вимоги, що пов'язано з предметом договору купівлі-продажу майнових прав на житло. Верховий Суд це виправляє. Причиною є те, що заявники вважають себе власниками житла, хоча фактично вони лише набули право бути власником. Причиною також є й помилки судових інстанцій. Відомо, власником житла стає покупець, який купив це житло на підставі договору.

Для ілюстрації можна навести декілька судових справ і рішень по них, які стосуються предмета нашого дослідження. До того ж наголосимо, що в основному в договорах указується предмет – майнові права на житло. Однак реалізація цього (виконання договору) не завжди відбувається. Зокрема, через порушення договору забудовником.

Як відомо, у договірній практиці сторони мають багато способів для досягнення мети в отриманні речі, майна у власність. І купівля-продаж не єдиний спосіб досягнення цієї мети (багато різновидів купівлі-продажу, інших договорів подібного спрямування: купівля деривативу). Інакше кажучи, діє принцип «свободи договору» у приватному праві. Проте він не означає всюдозволеність. Не можна погодитися з тим, щоб створювалися небезпечні договірні конструкції як через об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Об'єктивні – недоліки законодавства, суб'єктивні причини завичай – особистий фактор. В ідеалі в разі досконалого законодавства перший чинник відпадає. Другий буде завжди, тому потрібно змінювати ситуацію. Аналізувати практику для встановлення меж свободи в діях сторін,

які шукають способи досягнути поставленої мети. Уносити зміни в чинні положення цивільного законодавства. Цьому має передувати база, правозастосовна практика судових інстанцій у вирішенні певної проблеми. Як відомо, практика – критерій істини. Це дозволяє відшукати й відкинути «мертві» норми, які діють не в житті, а лише на папері. На наше переконання, позитивне право існує для задоволення інтересів і потреб учасників цивільного обороту. Звернемося до вітчизняної судової (правозастосовної) практики для досягнення цілі нашого дослідження.

Розглянемо судову справу, у якій позивач вимагав визнати за собою право щодо майнових прав на квартиру, які він купив за договором купівлі-продажу. За цим договором продавець зобов'язувався після завершення будівництва вказаного будинку у визначений строк передати покупцеві за актом передачі-приймання квартиру. Фактично позивач набув право вимагати передачі майнових прав на квартиру. Позивач на виконання умов договору сплатив вартість майнових прав на квартиру в розмірі 212 тис. 25 грн. Проте продавець, порушивши умови договору, житловий будинок не збудував і не ввів в експлуатацію. Судова палата в цивільних справах Верховного Суду України надала Правовий висновок у справі № 6-290цс16 від 16.03.2016: «Майнові права на об'єкт незавершеного будівництва визначено предметом іпотеки Законом України від 25 грудня 2008 року № 800-VI «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», яким було внесено зміни до законодавчих актів України, зокрема до Закону України «Про іпотеку». У справі, яка переглядається, спірні договори іпотеки майнових прав на не закінчені будівництвом квартири було укладено 01, 02 та 16 липня 2008 року, тобто з порушенням вимог Закону України «Про іпотеку» (у редакції, чинною на час укладення цих договорів), унаслідок чого відповідний пункт цих договорів підлягає визнанню недійсним. За правилами ст. 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності. У справі, яка переглядається, за змістом договору купівлі-продажу майнових прав позивач отримав лише право на набуття права власності, а не саме право власності на нерухоме майно. Отже, підстав для визнання за ним права на майнові права на об'єкт інвестування на підставі статей 331, 392 ЦК України немає» [9]. Аналогічне рішення суд прийняв і в іншій справі (Постанова Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 18.11.2015 № 6-1858цс.15 [10]. Отже, суди розрізняють, яке право виникло в покупця (набувача) майнових прав за договором купівлі-продажу.

Для правильного розуміння наведемо суть справи № 6-290 цс 16. від 16.03.2016. До Верховного Суду України звернулася Особа 1 до товариства «Альянс-Висотбуд», ПАТ «Укрсоцбанк» про визнання права на майнові права, визнання договорів іпотеки частково недійсними. Громадянин-інвестор 09.11.2009 уклав договір купівлі-продажу майнових прав на квартиру з ТОВ «Альянс-Висотбуд» у незавершеному будівництвом

будинку, сплатив гроші (212 тис. грн) і очікував квартири. Однак раніше 16.07.2008 ТОВ «Альянс-Висотбуд» отримало кредит від банку й уклало договір іпотеки об'єкта незавершеного будівництва (зокрема й зазначеної квартири). Будівельна фірма за договором купівлі-продажу зобов'язалася завершити будівництво до 2-го кварталу 2010 року й передати квартиру за актом приймання-передачі покупцеві. Цього не було виконано. Суд першої інстанції задовольнив позовні вимоги Особи 1, визнав за нею право на майнові права на об'єкт інвестування – однокімнатну квартиру загальною площею 38,55 квадратних метрів згідно з умовами договору купівлі-продажу майнових прав від 09.11.2009. Апеляційний суд Одеської області своїм рішенням скасував рішення суду першої інстанції, ухвалив нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог (Особа 1) покушцеві відмовив. Судова палата в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ залишила рішення апеляційного суду без змін.

Особа 1 звернулася із заявою про перегляд Верховним Судом України рішень апеляційної та касаційної інстанцій, просила скасувати ці рішення та залишити чинними рішення суду першої інстанції. Верховний Суд з'ясував, що спірна квартира була віддана в іпотеку банку до укладання договору купівлі-продажу з Особою 1. Суд першої інстанції правильно вказав про недійсність цього договору іпотеки майнових прав через заборону закону на час укладання договору. Було встановлено, що ці дві судові інстанції порушили закон – неправомірно поширили на відносини зазначений вище закон.

Цікавою видається позиція в цій справі. Як указав суд: «Майнові права на нерухомість – об'єкт будівництва (інвестування) не вважаються речовими правами на чуже майно, оскільки об'єктом цих прав є не чуже майно, а також не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, а тому не може існувати й право власності на нього. *Майнове право, що є предметом договору купівлі-продажу, – це обумовлене право набуття в майбутньому права власності на нерухоме майно (право під відкладальною умовою), яке виникає тоді, коли виконані певні, але не всі правові передумови, потрібні й достатні для набуття речового права*» [9] (курсив – У.І.Б.). Отже, суд визнає існування концепції «права на право». Як видно, суд не встановив спрямування договору. Хоча логічно це зробити можна з огляду на вищезазначене.

Судова інстанція вказує, що майновими визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, серед них права, які є складовою частиною права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права та право вимоги. Майнове право, яке можна визначити як *право очікування*, є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна та яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому (курсив – У.І.Б.) [9]. Останнє речення і вказує суть

майнового права за чинним цивільним законодавством України. Головно – воно не є правом власності, а є обмеженим речовим правом, яке надає володільцеві (набувачеві) можливість отримати право власності на майно в майбутньому. Інакше кажучи, покупець купляє «можливість» набути право власності на певне майно. На відміну від звичайної купівлі-продажу, де покупець стає власником товару, речі, майна з моменту передачі предмета договору чи укладання договору тощо (ст. 344 ЦК). Відмінність також і в тому, що у звичайних (традиційних) відносинах купівлі-продажу зазвичай предмет договору наявний фізично. Ідеться про конкретне майно, що має ціну. А при купівлі-продажу майнових прав цього немає. Отож і спрямування буде відмінним від традиційної купівлі-продажу, а саме *на набуття права купити в майбутньому майно, яке буде створено (збудовано)* (курсив – У.І.Б.). Скажімо, покупець хоче отримати повноваження купити те чи інше майно, коли воно з'явиться. Однак ч. 1 ст. 656 ЦК як предмет купівлі-продажу визначає як товар, що є на момент укладення договору, так і товар, який буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Треба розуміти це положення буквально й не розширено, аби не ускладнювати відносини. Тому недоречно його застосування до купівлі-продажу майнових прав (ч. 2 ст. 656 ЦК). Товар не є майновим правом.

Слушними є роз'яснення Верховного Суду про те, чому покупець не набув права власності на житло: «У справі, яка переглядається, позивач виконав свої грошові зобов'язання за договором купівлі-продажу майнових прав, повністю сплативши вартість об'єкта будівництва, установлену цим договором, тобто вчинив дії, спрямовані на виникнення правових передумов, потрібних і достатніх для набуття права вимоги переходу права власності на об'єкт будівництва або для набуття права на майнові права на цей об'єкт. Проте право власності на спірну квартиру в позивача не виникло. Порядок оформлення права власності на об'єкт інвестування після прийняття такого об'єкта до експлуатації врегульовано чинним на час укладення договору купівлі-продажу майнових прав Законом України від 19 червня 2003 року № 978-IV «Про фінансово-кредитні механізми й управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та Законом України від 18 вересня 1991 року № 1560-ХІІ «Про інвестиційну діяльність». За змістом договору купівлі-продажу майнових прав позивач отримав лише право на набуття права власності, а не саме право власності на нерухоме майно [9]. Це ще раз доводить відмінність спрямування цих договорів. Як впливає з обставин справи – житло не було добудовано і в експлуатацію не було введено. На наш погляд, у разі завершення об'єкта будівництва й прийняття його до експлуатації ситуація змінилася б, позивач мав би право вимагати виконання обов'язку з передачі квартири у власність. Вона існує як об'єкт права власності. А в нинішній ситуації він має право вимагати від забудовника виконання договору: завершення будівництва, уведення в експлуатацію і потім – передачі квартири (відповідно до змісту договору). Інакше кажучи, відсутність об'єкта права власності – збудованого й прийнятого до експлуатації будинку унеможливує виникнення майнових прав на нерухоме майно. Іноді це використовують навмисно для

повторного продажу недобросовісні контрагенти. Це є небезпечним для покупця, бо перевірити неможливо.

Верховний суд задовольнив заяву Особи 1 частково, а саме залишив чинними частини рішення суду першої інстанції про недійсність договорів іпотеки майнових прав і зняття заборони відчуження на вказану квартиру. Стосовно прав на майнові права вища інстанція їх не визнала, залишила висновок апеляційного суду в цьому без змін [10].

Тому треба розрізнити два різні за змістом поняття, які мають місце при купівлі майнових прав на житло: 1) повноваження чи можливість набуття майнового права; 2) набуття конкретного майнового права на майно, яке вже реально існує, правового титулу «права власності». Не можна мати того чого ще немає. З огляду на це відокремлюємо купівлю-продаж майнового права на житло від звичайної купівлі-продажу (Гл. 54 ЦК). Йдеться про розпорядження певними повноваженнями для набуття прав (зокрема права власності). Тому можна запропонувати відокремити цей договір і назвати його «договір про набуття майнових прав». Через це ми не розділяємо позицію А. С. Яковлева, який припускає рух майнових прав у договорах купівлі-продажу, міни, дарування тощо [7, с. 75]. Це можливо щодо окремих видів майнових прав (майнові авторські, право вимоги, право оренди). Стосовно решти треба враховувати особливості кожного виду майнового права. На нашу думку, не потрібно ускладнювати правові конструкції. Якщо в практиці будуть використовувати договір про набуття майнових прав замість договору купівлі-продажу – це буде сприяти зменшенню помилок і кількості порушень законних інтересів учасників цивільних відносин.

Якби позивач у справі використав договір управління майном і вкладав кошти у фонд інвестування, то рішення суду було б іншим, на захист його прав. Отже, перед тим як укладати (інвестувати) кошти, потрібно порадитися з фахівцями й прийняти правильне рішення. Зі справи випливає, що ліпше дотримуватися вивірених механізмів регулювання цивільних відносин.

Згідно з вищевикладеним можна дійти певних висновків. Майнові права є особливим об'єктом цивільних прав і за суттю можуть бути як дозволи на використання певних об'єктів цивільних прав (якщо ці об'єкти є), чи виступати як повноваження особи набути певне право на об'єкт у майбутньому. У традиційній купівлі-продажу йдеться про набуття речі (майна) у власність (правовий титул). У разі майнових прав – набуття їх особою щодо дальшої реалізації для отримання права власності на житло, яке вже є. Майнове право без об'єкта – це випадок алеаторності (ризик) у правочині. Тому в практиці сьогодні укладають договори на часткову участь у будівництві житла, купівлі у кредит, набувають житло, вступаючи до житлово-будівельних кооперативів.

Окрім зазначеного, треба звернути увагу на широке використання сьогодні в кінобізнесі купівлі-продажу часток у франшизах, тобто прав на фільм, рекламу, прокат. Йдеться про купівлю прав на використання кінофільмів. Як відомо, вони виступають об'єктами авторського права й

підпадають під його регулювання. Сьогодні в Україні у сфері бізнесу активно застосовують відомі цивільному праву об'єкти (майнові права) для передачі їх у користування комплексно разом з торгівельними марками, назвами, технологіями та обладнанням тощо. Проте при цьому не дотримуються легальної назви цих відносин, які передбачено в ЦК України (ст. 1115). Таке становище є хибним, бо якщо справа дійде до суду – застосують положення ЦК з огляду на зміст правочину, який було укладено. Головна відмінність у тому, що йдеться не про продаж майнових прав, а про їх передачу в користування. Тому-то різне правове регулювання й правові наслідки укладання цих договорів. Скажімо, відомий продаж прав оренди певного майна, особливо в комунальній власності. Помітно, що майнові права нині пронизують сучасні приватні відносини, але на різних правових режимах.

Запропонуємо такі кваліфікаційні ознаки договору про купівлю-продаж майнових прав чи договору про набуття майнових прав:

1) спрямованість на набуття певних майнових прав, 2) їх зв'язок з певним майном (рідчю), 3) їх не уречевлена форма, 4) значення для задоволення потреб учасників цивільних відносин, 5) їх обіг. До того ж розділяємо позицію В. В. Петрюк [11, с. 60-61], однак уважаємо, що ознак договору більше. Вони дають підставу відмежовувати його від інших суміжних договірних конструкцій.

Висновки. Отже, треба відрізнити традиційну купівлю-продаж від «квазі купівлі-продажу». Причиною є різна спрямованість цих договорів, схожих за назвою: звичайна купівля-продаж – передача майна у власність, у купівлі-продажу майнових прав – набуття певного майнового права. Додільно вживати назву «договір про набуття майнових прав». Проте є й спільне – оплатний характер відносин. При набутті майнових прав на житло потрібно виділяти два етапи: 1 – виникнення права набути майнове право в особи (до моменту поки житла ще немає), 2 – виникнення майнового права в особи (з моменту, коли житло вже є й уведено в експлуатацію). Відсутність уведеного в експлуатацію об'єкта житла (чи не передача збудованого) означає відсутність майнового права на нього; при цьому особа має право вимагати набути його. Це складає алеаторність цього договору. При складанні договорів з передачі майнових прав треба чітко розуміти особливості того чи іншого майнового права, що виступає його предметом. Варто використовувати запропоновані законодавцем конструкції договірних відносин для задоволення потреб покупців житла. Надалі можна дослідити особливості набуття інших майнових прав, що не пов'язані з житлом. Отже, сфера обігу майнових прав є широкою. До того ж поняття «набуття» має велике правове навантаження на відміну від купівлі-продажу, яка має одну єдину мету.

Використані джерела:

1. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Дзера О. В. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 991с.
2. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 664 с.

3. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти. автореф. дис... докт.юр.наук : 12.00.03. Київ, 2011. 36 с.
4. Цивільне право: підручник: у 2 т./ Борисова В. І. та ін. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків: Право, 2014. Т.2. 816 с.
5. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению; пер. с нем. / Бергман В. 2-е изд., доп. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 728 с.
6. Романец Ю. В. Система договоров в гражданском праве России. Москва: Юристь, 2001. 494 с.
7. Крысанова Н. В. Рецензия на книгу А. С. Яковлева «Имущественные права как объекты гражданско-правовых отношений. Теория и практика». Реферативный журнал. Социальные и гуманитарные науки. Серия 4. Государство и право. №2. 2006. С. 72-75.
8. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т.2. Москва: Статут, 2005. 462 с.
9. Правовий висновок у справі № 6-290цс16 від 16.03.2016 р. Верховного Суду України. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/861E612FA592744BC2257F81003CE534>.
10. Постанова Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України № 6-18558 цс15 від 18.11.2015 р. URL : www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/.../6-1858цс15.
11. Петрюк В. В. До питання про формування нових видів договорів купівлі-продажу за ЦК України. *Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 8-9 вересня 2017 р. м. Одеса. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 59-62.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2018

Утехин И. Б. Договор купли-продажи имущественных прав: теория и практика

В статье определены отличия договора купли-продажи имущественных прав от обычной купли-продажи. Предмет договора – имущественное право определяет особенности этой сделки. Прежде всего, направленность на приобретение имущественного права. В отличие от традиционной купли-продажи – передача имущества в собственность. Особенно это проявляется в отношении по купле-продаже имущественных прав на жилье, которое еще не построено. Итак, имеет место не традиционная купля-продажа, а квази купля-продажа. Это договор по приобретению имущественных прав на жилье. Он имеет квалификационные признаки.

Ключевые слова: имущественные права, приобретение имущественных прав, право собственности, полномочия приобрести имущественное право, право на право.

Utekhin I. Purchase and Sale Contract of Property Rights: Theory and Practice

The purchase and sale contract of property rights is not a named contract. The current Civil Code of Ukraine (hereinafter –the CC) in Ch. 54 does not contain its legal definition, although in contractual practice it is widespread and well-known. Today, property rights serve as a type of civil rights object (Article 177, 178 of the CC). However, before and now there is no consensus among scholars whether property

rights can be a subject of a purchase and sale contract. We believe that this agreement is different from the traditional purchase and sale one and cannot be identified. The fact is that property rights are a special object of civil rights. Its specificity lies in the fact that they arise from the moment of appearance of a material object - property. In particular, real estate is a built-up housing object put into operation. By the time it is not yet, it is being built a person does not have property rights. The person has the powers - the right to acquire property rights to housing, which is still under construction. So, the subject of the contract is its basis. Accordingly, a purchase and sale contract of property rights has another direction than the ordinary purchase and sale contract. In the latter, a thing or property exists at the time of the conclusion of the contract (the item is material). As for property rights it does not (housing has not yet been built). The conclusions can be made as follows: 1) it is necessary to distinguish between the traditional purchase and sale from the "quasi purchase and sale"; 2) the reason is the different direction of these contracts similar by name: ordinary purchase and sale - transfer of property to ownership, while purchase and sale of property rights - acquisition of a certain property right, 3) however, there is a common payable nature of relations, 4) when buying and selling property rights to housing there should be singled out two stages: 1 - the emergence of the right to acquire property rights from the person (until the time when the housing does not exist yet), 2 - the emergence of property rights in the person (from the time when the housing already exists and is put into operation) and its transmission through the acceptance acts; 5) the absence of the object of housing put into operation means the absence of property rights to it; at the same time the person has the right to acquire it; 6) when drafting agreements on the transfer of property rights one should clearly understand the features of a property right, which serves as its subject, 7) one should use the contractual relations proposed by the legislator to meet the needs of housing buyers.

Keywords: property rights, purchase and sale contract, direction of contract, housing being under construction, acquisition of property rights, acquisition of housing ownership, lack of property rights to housing, powers to acquire property rights, quasi purchase and sale contract, judicial practice, right to right.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

В. С. Бондар

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО- АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ БАЛІСТИЧНОГО СТАНДАРТУ

У статті подано результати аналізу позитивного досвіду реалізації національного проекту з балістичного порівняння зображень, проведеного Національним інститутом зі стандартів та технологій США (NIST). Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї.

Ключові слова: автоматизована балістична ідентифікаційна система, балістичний стандарт, ідентифікація, сліди зброї, інформаційно-аналітичне забезпечення, судова балістика.

Постановка проблеми. Вагомим фактором підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, є якісна ідентифікація зброї за слідами на кулях та гільзах, яка пов'язана з перевіркою за великими масивами балістичних колекцій.

На сьогодні методики ототожнення нарізної вогнепальної зброї з використанням автоматизованих балістичних ідентифікаційних систем (далі - АБІС) загалом розроблено. Однак результати аналізу практики експлуатації АБІС для ототожнення нарізної вогнепальної зброї за її слідами на кулях та гільзах дає підстави твердити, що цей процес супроводжується певними помилками кодування зображення розгортки кулі та сліду бойка, які впливають на якість та швидкість ідентифікаційного пошуку. Зокрема, у рекомендований список можуть не потрапити кулі та гільзи, які раніше стріляні з екземпляра зброї, що перевіряється, або вони будуть мати менший коефіцієнт збігу.

Визначення конкретного екземпляра вогнепальної зброї є досить складне завдання судово-балістичної експертизи зброї з огляду на такі причини:

1) слабка вираженість слідів на кулях та гільзах унаслідок того, що зброя є продукцією масового виробництва підприємств промисловості. Стандартизація виробництва означає подібність матеріально-технічних характеристик та властивостей зброї, а звідси - подібність слідоутворення в процесі пострілу на гільзах, кулях, об'єктах ураження;

2) обмежений діапазон калібрів (5,45 мм, 5,6 мм, 7,62 мм, 9 мм, інше - виняток) - звідси невелика кількість типів патронів (можуть відрізнитися

призначенням, будовою елементів тощо), які є штатними для зброї декількох моделей. Якщо додати слабку вираженість слідів від деталей зброї, або численне заряджання – розряджання цього патрона, то стають цілком зрозумілими складнощі визначення за гільзою зброї, з якої вона була відстріляна. На сьогодні також технічно не виключена можливість стрільби патронами, які є штатними боєприпасами для різних видів вогнепальної зброї. Наприклад, існує можливість проведення пострілу бойовим патроном 7,62x39 мм з бойової зброї – деяких зразків автоматів Калашникова та мисливської нарізної зброї (мисливського самозарядного карабіна СОК-94 «Вепр», карабіна самозарядного КО СКС, мисливських карабінів «Форт-202», «Форт-203», «Форт-206», мисливських карабінів «Вулкан», «Вулкан-М», «Вулкан-С», мисливського карабіна «Ерма-777», карабіна мисливського самозарядного ОЦ-25 тощо).

Іншою проблемою є незабезпеченість відповідних підрозділів контрольними відстрілами вогнепальної зброї, що перебуває на теренах областей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування особливостей балістичної ідентифікації та досвіду впровадження балістичного стандарту здійснили вітчизняні та закордонні автори, зокрема: В. Є. Бергер, Т. О. Додашвілі, А. В. Кокін, Б. М. Комаринець, М. В. Костенко, С. О. Матвієнко, В. М. Плескачевський, В. О. Ручкін, Дж. Сонг, Є. І. Сташенко, Р. Томпсон, В. О. Федоренко та інші. Водночас результати аналізу публікацій у предметній галузі, що розглядається, свідчать про те, що інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, потребує постійного вдосконалення.

Формування цілей. Метою статті є формування класифікації індивідуальних ознак слідів бойка, висвітлення можливостей балістичного стандарту та кодування вогнепальної зброї як інструментів підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу. Цільову спрямованість на вирішення завдань ідентифікації має балістичний облік Експертної служби МВС України, який функціонує на центральному та обласних рівнях, і складається, зокрема з оперативно-пошукових колекцій:

- 1) куль, гільз та патронів зі слідами зброї (формується з куль, гільз, патронів зі слідами зброї, їх копій та зображень, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів);
- 2) куль та гільз, експериментально відстріляних з вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї;
- 3) куль та гільз, експериментально відстріляних з табельної зброї, що перебуває на озброєнні правоохоронних органів, уповноважених органів державної влади;
- 4) куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи;
- 5) куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, яка перебуває у власності громадян;

- 6) відомостей про зразки саморобної зброї;
- 7) гільз утраченої гладкоствольної вогнепальної зброї;
- 8) відомостей про вчинені із застосуванням вогнепальної зброї злочини та факти її вилучення з незаконного обігу.

Зазначений балістичний облік регламентований положеннями наказу МВС України від 10.09.2009 № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України». Перевірка здійснюється в спосіб порівняння слідів зброї на кулях та гільзах з масиву кулегільзотеки та слідів зброї на контрольних кулях та гільзах.

Для проведення перевірок широко використовується АБІС «BalScan» виробництва Чехії, яка застосовує у своїй основі фотограметричний метод та дозволяє отримувати тривимірні розгортки поверхонь куль та гільз слідами зброї калібру від 5 до 11,43 мм тощо.

Вирішення цього завдання гарантує слідчому та оперативному працівникові не лише виявлення конкретної зброї, з якої було здійснено постріли, що стали наслідком учиненого скоєного правопорушення за умов попередньої наявності інформації про зброю в масиві автоматизованої бази даних, а й отримання таких відомостей:

- перелік можливих для визначення фактів застосування її в минулому;
- установлення конкретної категорії, моделі зброї, її виробника;
- виявлення можливих каналів надходження зброї на територію міста, регіону, країни та осіб, які супроводжували ці процеси тощо, тобто швидко відслідковувати: модель з номерними позначеннями; власника зброї або ж механізм її реалізації – звідки завезена; якою установою /Ф.О.П. поставлена на загальнодержавний облік; хто є реалізатором; на якому складі військової частини могла перебувати на обліку.

Отриманню такого роду інформації передують ретельна робота з веденням окремої спеціалізованої інформаційної системи із зазначенням потрібних фактичних даних, своєрідного «досьє зброї»:

- серія, номер, індекс;
- марка, модель;
- виробник;
- країна виробника;
- спосіб потрапляння в Україну;
- облік МВС чи Збройних сил України, інших правоохоронних органів;
- спосіб проходження зброї в руках власників (переоформлення/ продаж).

За відсутності шуканого об'єкта (зброї, що розшукується) під час судово-експертного дослідження тільки стріляних гільз судовий експерт лише теоретично в змозі надавати певним виявленим слідам від деталей зброї характеру стійкості та індивідуальності, які утворювали б відповідний комплекс ознак, достатній для проведення дальшої ідентифікації вже самої зброї. За наявності шуканого об'єкта, або ж попередньо отриманих експериментально відстріляних гільз/куль з певного зразка зброї,

дослідження й виокремлення відповідних ознак базується на принципах повторюваності, простежуваності та стійкості.

Аби судовий експерт мав таку можливість, треба забезпечити відповідні підрозділи контрольними відстрілами зброї всіх видів, що є на теренах областей/держави, – магазинної, зброї власників (за дозволами від МВС), табельної зброї правоохоронних органів, табельної зброї військових підрозділів (зокрема Збройних сил України тощо), нагородної зброї тощо.

До можливих способів вирішення окреслених вище проблем, на наш погляд, варто віднести:

1) запровадження світовою спільнотою поширення АБІС із єдиним реєстром кодування інформації, що дало б можливість отримувати оперативну інформацію під час перевірок вилучених об'єктів за створеним та накопиченим масивом даних з багатьох країн світу в режимі реального часу;

2) упровадження балістичного стандарту по кулях та гільзах;

3) маркування зброї мітками будь-якого характеру (криміналістичними або ж лігатурними/символьними), яке має проводити кожен виробник зброї, що повинно контролюватися державою.

Індивідуальні ознаки зброї, які відображуються в слідах бойків, мають велику морфологічну різнобічність та високу варіативність, а самі зображення – нерівномірну яскравість. Ці фактори серйозно ускладнюють процес порівняння цифрових зображень слідів бойків в автоматичному режимі балістичними ідентифікаційними системами.

Упровадження балістичного стандарту (наборів прототипів (клонів) куль та гільз) дасть змогу вирішувати такі завдання:

1) тестування роботи АБІС:

- якості сканування слідів на гільзах (кулях);
- режимів автоматичного порівняння слідів;
- однаковості роботи різних балістичних станцій;

2) тестування кваліфікації експертів-балістів різних балістичних лабораторій.

Досвід запровадження цього стандарту є в США та країнах ЄС. Американські та європейські експерти навчилися робити точні копії куль та гільз зі слідами зброї – прототипи (клони). Вони запропонували використовувати ідентичні набори прототипів (клонів) куль та гільз зі слідами зброї для тестування якості роботи експертів-балістів. Здійснюють вیاзову розсилку таких наборів за всіма балістичними лабораторіями та через деякий час збирають дані, скільки та які парні сліди, які непарні тощо (рис. 1-2) [4-6].

У ці набори було включено кулі та гільзи, стріляні з різних моделей зброї. Однак різні моделі зброї це добре, але ще важливіше, щоб сліди містили різні типи ознак.

Отже, судовий експерт у клопотанні має акцентувати увагу на потребі надання слідчим для проведення експертного експерименту та отримання порівняльного матеріалу не лише аналогів патронів досліджуваних гільз, а саме ідентичні за типом виробника та спорядження.

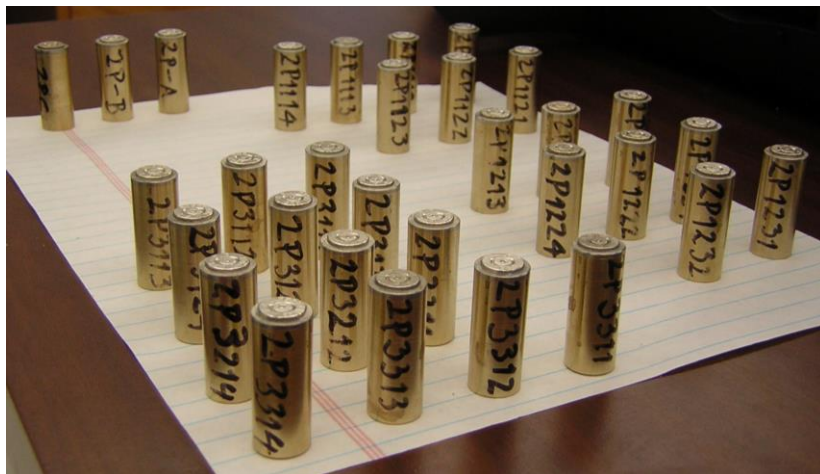

Рис. 1. Прототипи (клони) слідів на гільзах (Національний інститут стандартів і технологій США).

Рис. 2. Стандартна куля NIST SRM 2460, установа на синій заглушці (ліворуч) та прототип стандартної гільзи SRM 2461 (праворуч) (Національний інститут стандартів і технологій США).

Тобто, якщо досліджуваними стріляними гільзами є гільзи патронів калібру 7,62x39 мм, наприклад, виробництва «Sellier&Bellot JSC» (Чеська Республіка, клеймо – «S&B») з практичного погляду навіть безглуздо сподіватися, що ідентична в усьому слідова картина внаслідок пострілу може залишитися на поверхні патронів виробництва, наприклад, ВАТ «Тулський патронний завод» (РФ, клеймо – «ТПЗ»). Адже навіть патрони одного калібру та від одного виробника можуть мати різне спорядження кулями/капсулом та порохом зарядом (рис. 3–5). Та й попри це при проведенні багатооб'єктових експертиз багато часу втрачається на встановлення первинної групової приналежності

стріляних гільз певним моделям зброї, а вже потім на проведення лінійних ідентифікаційних досліджень: «екземпляр зброї – досліджувана група об'єктів (гільзи/кулі)» [2, с. 497-506].

Рис. 3. 7,62 мм проміжні бойові патрони зразка 1943 р. (7,62x39) у демонтованому стані, виготовлені різними виробниками.

Рис. 4. Різновиди маркування на зазначених патронах.

Рис 5. 7,62 мм патрони до пістолета конструкції Токарева зр. 1930/33 р. у демонтованому стані, виготовлені єдиним виробником.

Рис. 6. Маркування на зазначених патронах.

Отже, у роботі було проведено класифікацію основних форм (типів) індивідуальних ознак зброї, які відобразилися в сліді бойка. У процесі аналізу слідів бойків більше 30 моделей зброї вдалося виділити шість основних форм морфологічних типів індивідуальних ознак (без урахування групових ознак, таких як форма, діаметр, глибина сліду тощо), на основі яких може бути сформовано ще й додаткові комбіновані типи: а) великі неоднорідності мікрорельєфу з відносно плавними змінами яскравості (рис. 7, а; б) відносно дрібні топографічні неоднорідності мікрорельєфу (рис. 7, б); в) ознаки у вигляді контурів та топографічних неоднорідностей з чітко виділеними межами (рис. 7 в); г) ознаки у вигляді кілець (підгрупові ознаки) (рис. 7, з); г) сліди з неоднорідностями мікрорельєфу у вигляді нашарувань (рис. 7 і); д) ознаки у вигляді трас, розташованих на дні гільзи та (або) динамічної частини сліду бойка (рис. 7, д) [5, с. 181-186].

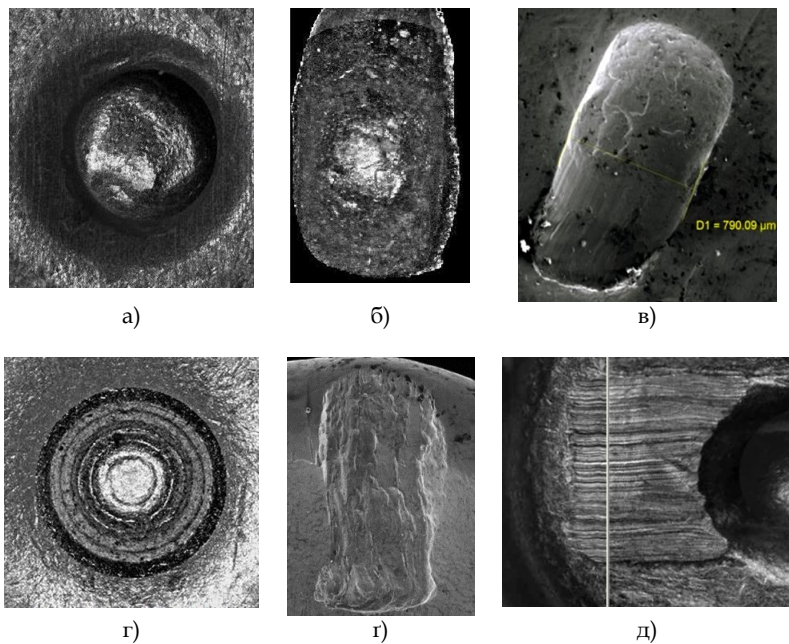

Рис. 7. Основні морфологічні типи індивідуальних ознак на цифрових зображеннях слідів бойків.

Наприклад, на зображенні крім ознак у вигляді кіл можуть бути наявними ще й окремі ознаки у вигляді плям невизначеної форми.

Класифікація форм слідів бойків (для вогнепальної зброї центрального бою) може виглядати так:

1) сліди бойків циліндричної форми може бути згруповано за класами (профілями):

- профіль конусний або трапецеїдальний (автомат Калашникова модернізований тощо) (рис. 8);

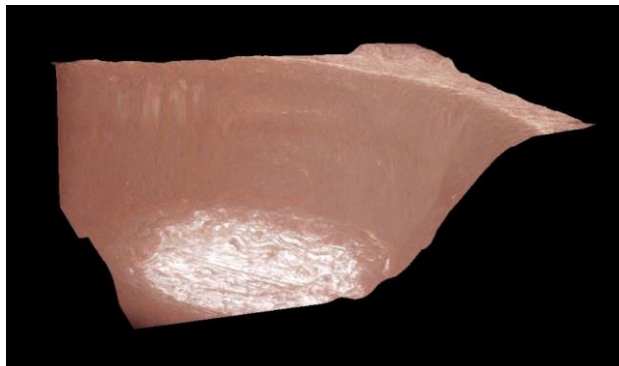

Рис. 8. Слід бойка АКМ з профілем у вигляді усіченого конуса.

- параболічний (напівсферичний) профіль малої та середньої глибини (пістолет Макарова тощо) (рис. 9);

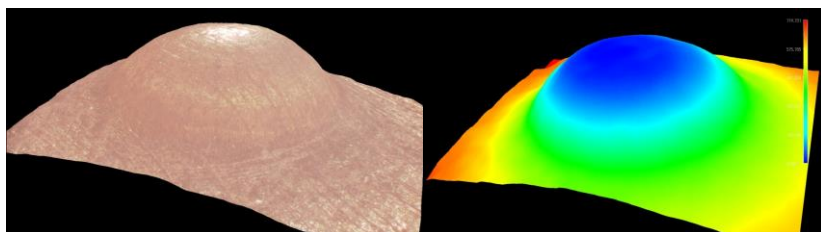

Рис. 9. Інвертоване за вертикаллю зображення сліду бойка ПМ.

- параболічний профіль великої глибини (пістолет-кулемет «Борз» тощо) (рис. 10);

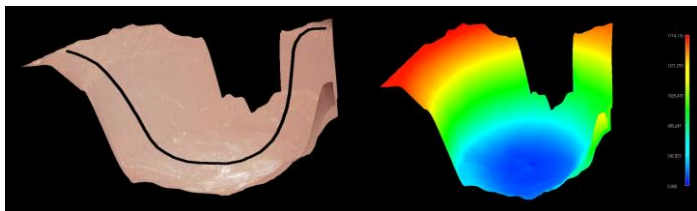

Рис. 10. Слід бойка пістолета-кулемета «Борз».

- профіль з плоским дном сліду (самозарядний карабін Симонова, мисливський самозарядний карабін ТОЗ-97 «Архар») (рис. 11);

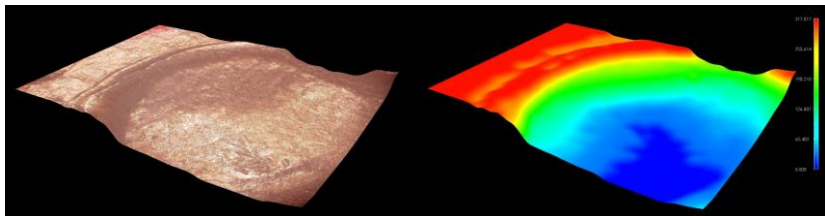

Рис. 11. Плоский слід бойка СКС.

2) сліди круглої форми з динамічною частиною сліду у вигляді «язичка» (пістолет ТТ, Штеєр) (рис. 12);

Рис. 12. Сліди на донних частинах гільз патрона 7,62x25 мм, стріляного з пістолета ТТ.

3) сліди курків (револьвер «Наган») (рис. 13);

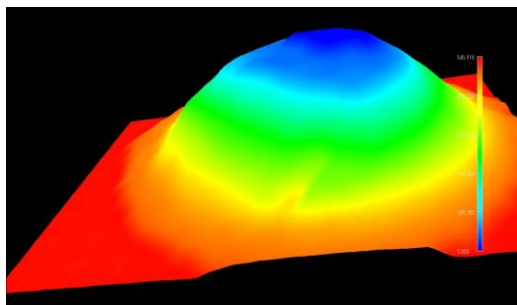

Рис. 13. Інвертоване за вертикаллю зображення сліду бойка «Наган».

4) сліди прямокутної форми (пістолети Глок-17, Глок-19) (рис. 14, 15);

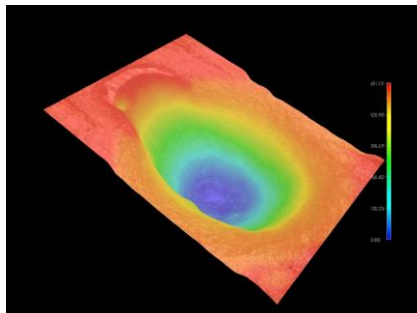

Рис. 14. Слід пістолета Глок-17.

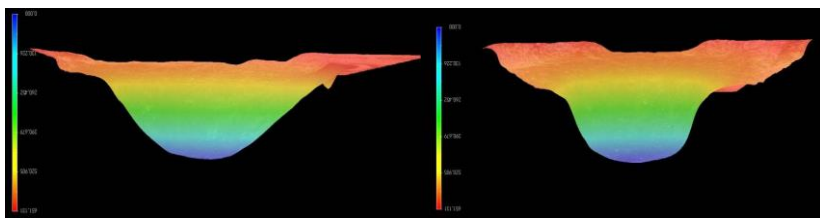

Рис. 15. Слід бойка пістолета Глок-17 при перерізі вертикальною площиною, яка проходить уздовж поздовжньої осі (зверху) та уздовж поперечної осі сліду (знизу).

5) сліди у вигляді усіченої округлості (пістолетм ДЖ-71Н, «ВІЙ») (рис. 16).

Рис. 16. Слід бойка пістолета «ВІЙ» у формі усіченої напівсфери.

Це також треба враховувати, формуючи набори для тестування.

Отже, розробка балістичного стандарту по гільзах на основі запропонованих критеріїв (урахування морфологічних типів індивідуальних ознак, урахування форм слідів бойків) дасть змогу

проводити об'єктивне тестування роботи автоматизованих балістичних систем різних моделей у різних країнах світу.

Іншим засобом підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів цієї категорії є нанесення прихованого лазерного маркування, так званої «криміналістичної мітки» на гільзах чи кулях, стріляних з ручної стрілецької вогнепальної зброї, що забезпечуються внесенням змісту в слідоутворювальні частини та механізми вогнепальної зброї – канал ствола, патронник ствола, «чашка» затвора тощо.

Під поняттям «криміналістичної мітки» автор розуміє заздалегідь визначене позначення, зміст, конфігурація та локалізація якого несе в собі інформацію, що класифікує чи ідентифікує зброю.

Слідчий може додатково ініціювати створення експертом оперативно-розшукових таблиць за виявленими криміналістичними мітками та слідовою інформацією про зброю, з якої досліджувані кулі/гільзи були стріляні.

Потенціал судово-балістичних експертиз, що призначаються в кримінальних провадженнях зазначеної категорії, може бути реалізовано за допомогою вирішення таких ідентифікаційних, класифікаційних та діагностичних завдань:

- установлення ознак лазерного маркування зброї на досліджуваних гільзах/кулях;
- установлення ознак додаткової обробки (кернування, гравіювання тощо) на складових деталях досліджуваної зброї, що відображуються на стріляних кулях/гільзах;
- установлення виду, системи, моделі, зразка досліджуваного екземпляра зброї.

Зважаючи на положення теорії судової ідентифікації, маркування, які наносяться на деталі зброї для їх дальшого ототожнення, мають відповідати низці вимог:

1) комплекс ознак маркування, який відображується в слідах на стріляних кулях та гільзах, має бути індивідуальним, тобто кожному екземпляру зброї повинен відповідати певний комплекс ознак;

2) сліди маркування, які залишаються на ідентифікуючому об'єкті, мають бути стійкими, тобто незалежно від кількості пострілів комплекс ознак, що індивідуалізує, повинен зберігатись;

3) на різних екземплярах зброї не повинно бути повторень мікрорельєфу маркувальних позначень;

4) труднощі видалення маркувань.

Відповідно до вимог п. 4.14 ДСТУ 78-41-002-97 цілком прийнятним є вже запроваджений спосіб надання «криміналістичних міток» стріляним гільзам з переробленої зброї військового призначення в момент проведення заряджання та дальшого пострілу, що вдало використовується на вітчизняних зброярних підприємствах – виробниках мисливської нарізної та травматичної вогнепальної зброї на території України: КНВО «Форт» МВС України; ТОВ «Ерма-Інтер», м. Київ; ПАТ «Завод Маяк», м. Київ; ТОВ «Собр», м. Дергачі, Харківської області. Цей ефект досягнуто за допомогою додаткової канавки в патроннику ствола мисливського карабіна («Сайга»);

окремим кернуванням стінки патронника та ствола карабіна («АКМС-МФ», «АКМТ-МФ», «МКМ-072 Сб» тощо) чи додатковим ступінчастим конусом у структурі патронника ствола карабіна («Вулкан», «Вулкан-М», «Вулкан-С»), а також пістолетів пістолета «ЕРМА-Z85Т», «Беркут – Streamer», «ПМР-УОС» та інших моделей травматичної зброї вітчизняних виробників: Казенне науково-виробниче об'єднання «Форт» МВС України (м. Вінниця, Україна), ДП «Укроборонсервіс» (м. Київ, Україна), ДП «Форт-Ресурси» (м. Київ, Україна), ТОВ «ЛАТЕК» (м. Харків, Україна), військова частина № 4558 (м. Ніжин Чернігівської області, Україна), УНСП «Шмайсер» (м. Вишневе, Київська область, Україна), ТОВ «ЕРМА-ІНТЕР» (м. Київ, Україна), ТОВ «СОБР» (м. Дергачі, Харківська область, Україна), ВАТ «Беркут» (м. Дніпропетровськ, Україна) (рис. 17, 18) [1; 3].

Рис. 17. Чашка затвору 7,62х39 мм мисливського карабіна «АКМС-МФ», виробництва НВО «Форт», м. Вінниця, Україна.

Рис. 18. Зображення криміналістичної мітки на слідосприймальній поверхні гільзи, стріляної з пістолета «ЕРМА-Z85Т» (ліворуч); на слідосприймальній поверхні гільзи, стріляної з пістолета «Беркут – Streamer» (в центрі); на слідосприймальній поверхні гільзи, стріляної з пістолета «ПМР-УОС» (праворуч).

До того ж треба враховувати, що на різних збройних заводах існують власні особливості маркування:

- на Тульському збройному заводі уведено механічне маркування гвинтівок Мосіна зразка 1891/1930 рр. та карабінів зразка 1944 р., які надходять у продаж як мисливські карабіни (КО-44-01 та КО-44). На патронний упор затвору наносяться заглиблення, розташовані поблизу отвору під ударник, які залишають на капсулях стріляної гільзи добре помітні сліди. Маркування каналу ствола названих карабінів здійснюється в спосіб уведення штифту через спеціальний отвір поблизу дульного зрізу, де після пострілу на ведучій частині кулі залишається чітка характерна траса шириною 0,5–1 м. Б);

- на ФДУП «Іжевський механічний завод» уведено приховане кодоване маркування (ПКМ) на основних деталях (рамка, затвор) газових пістолетів ІЖ-78-8, ІЖ-79-9Т та ІЖ-78-9Т. Кожний знак кодового маркування складається з комбінації точок, які наносяться лазером на глибину не менше 0,05 мм, де кожному числу, яке входить в обліковий номер виробу, відповідає один знак кодового маркування.

Вивчення відповідних слідів на стріляних гільзах надає можливості навіть у «польових умовах» отримувати важливу для розслідування криміналістично значущу інформацію.

Висновки. Отже, упровадження балістичного стандарту, класифікація морфологічних типів індивідуальних ознак та подальше впровадження системи маркування вогнепальної зброї є потужними інструментами підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї.

Використані джерела:

1. Зброя мисливська та спортивна. Вимоги безпеки. Методи випробувань на безпеку : ДСТУ 78-41-002-97. [Чинний від 1997-12-01]. URL : <http://mvs.gov.ua/upload/file/nakaz3.pdf>.
2. Матвієнко С. А. Щодо проблемних питань проведення судово-балістичної експертизи з ідентифікації мисливської нарізної зброї на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 497-506.
3. Соколов О. С., Грищенко О. В. Нарізна мисливська та багатоцільова вогнепальна зброя, виготовлена на базі автомата Калашникова. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2017. 137 с.
4. Сонг Дж., Томпсон Р., Ворбургер Т., Баллоу С. и др. Формирование системы повторяемости следов устойчивости и качества для американской баллистической идентификации с использованием НИСТ СРМ стандарта по пулям и гильзам. *Известия Саратовского университета*. 2012. Т. 12. Сер. Экономика. Управление. Право. Вып. 3. С. 53-55.
5. Федоренко В. А. Выделение индивидуальных признаков на цифровых изображениях следов бойков. *Известия Саратовского университета*. 2014. Т. 14. Сер. Экономика. Управление. Право. Вып. 1. Ч. 2. С. 181-186.
6. Song, J., Chu, W., Vorburger, T.V., Thompson, R., Yen, J., Renegar, T.B., Zheng, A., Silver, R., "Development of Ballistic Identifications – From Image Comparison to Topography Measurement in Surface Metrology," *Measurement Science and Technology*, Vol. 23, No. 4, 2012.

7. Song, J., Whinton, E., Kelley, D., Clary, R., Ma, L., Ballou, S., "SRM 2460/2461 standard bullets and cartridge cases project," J. Res. Natl. Inst. Stand. Technol., 109, 6, 533-542, 2004.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2018

Бондарь В. С. Повышение эффективности информационно-аналитического обеспечения расследования преступлений, совершенных с применением огнестрельного оружия: вопросы внедрения баллистического стандарта

В статье представлены результаты анализа позитивного опыта реализации национального проекта по баллистическому сравнению изображений, проведенного Национальным институтом по стандартизации и технологиям США (НИСТ). Сформулированы рекомендации по повышению эффективности информационно-аналитического обеспечения расследования преступлений, совершенных с применением огнестрельного оружия.

Ключевые слова: автоматизированная баллистическая идентификационная система, баллистический стандарт, идентификация, следы оружия, информационно-аналитическое обеспечение, судебная баллистика.

Bondar V. Increase of Efficiency of Information and Analytical Support for the Investigation of Crimes Committed with the Use of Firearms: Issues of Introducing Ballistic Standard

The article presents the results of the analysis of the positive experience of implementing the national project on ballistic comparison of images conducted by the US National Institute for Standardization and Technology (NIST). Recommendations are formulated to increase the effectiveness of information and analytical support for the investigation of crimes committed with the use of firearms.

Six basic forms of morphological types of individual characteristics are distinguished (without taking into account group features such as shape, diameter, depth of trace), on the basis of which additional combined types can be formed: a) large inhomogeneities of the surface microrelief with relatively smooth brightness changes; b) relatively small topographical irregularities of the surface microrelief; c) signs in the form of contours and topographic irregularities with clearly defined boundaries; d) signs in the form of rings (subgroup signs); e) signs in the form of traces located at the bottom of the liner and (or) the dynamic part of the striker's wake.

Classification of forms of traces of strikers (for firearms of the central battle) can look like this:

1) traces of strikers cylindrical shape can be grouped according to the following classes (profiles):

- conical or trapezoidal profile (Kalashnikov assault rifle upgraded);
- parabolic (hemispherical) profile of small and medium depth (Makarov pistol);
- parabolic profile of great depth (submachine gun "Borz");
- profile with a flat bottom of the track (self-loading carbine Simonov, hunting self-loading carbine "Archar");

2) traces of a circular shape with a dynamic part of the track in the form of a "tongue" (TT pistol)

3) traces of hammers (revolver "Nagan")

4) traces of a rectangular shape (pistols Glock-17, Glock-19);

5) traces in the form of a truncated circle (pistols IZH-71N, "VIY").

Another method of increasing the effectiveness of information and analytical support for the detection and investigation of crimes of this category is the application of a hidden laser marking, the so-called "forensic mark" on cartridge cases or bullets fired from hand-held firearms, which is ensured by adding content to the following forming parts and mechanisms of firearms – channel of the trunk, barrel chamber, "cup" of the bolt.

Keywords: automated ballistic identification system, ballistic standard, identification, traces of weapons, information and analytical support, judicial ballistics.

УДК 343.98

В. О. Гусєва

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

На підставі аналізу практики органів досудового слідства, наукової літератури розглянуто основні положення тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. Виокремлено деякі слідчі ситуації допиту підозрюваного за цією категорією злочинів. Визначено низку проблемних питань, пов'язаних з проведенням допиту підозрюваного та способи їх вирішення. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення тактики допиту підозрюваного із зазначеної категорії кримінальних проваджень.

Ключові слова: допит, криміналістична тактика, посягання на життя працівника правоохоронного органу, тактичні особливості.

Постановка проблеми. Загальні положення тактики допиту, його організація та особливості тактики проведення цієї слідчої дії досить детально розроблено й викладено в численних криміналістичних джерелах [2; 3, с. 185-187; 4, с. 32-38; 6; 12; 13].

При розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу встановлено, що в 74% вивчених кримінальних провадженнях підозрювані відмовлялися давати будь-які показання. У тих випадках, коли підозрювані давали показання, вони мали доказове значення, були покладені в основу доказової бази та сприяли виявленню найбільш надійних джерел доказової інформації.

Розглядаючи таку слідчу дію, як допит під час розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень, треба визнати, що на практиці слідчі нерідко постають перед труднощами в організації та якісному проведенні допиту підозрюваного. Це пов'язано як з недостатністю відповідного досвіду в багатьох працівників органів досудового розслідування, так і з недосконалістю наявних науково-практичних криміналістичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження тактики допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу є очевидною. Значний внесок у

дослідження тактики допиту здійснили В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. О. Коновалова, В. С. Кузмічов, М. І. Порубов, О. Б. Соловійов, А. В. Старушкевич, Г. Г. Доспулов, О. А. Кравченко, Т. Г. Алексеева та інші вчені. Проте специфіка тактики допиту в кримінальному провадженні під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу в криміналістичній літературі залишилася поза увагою.

Формування цілей. Автор статті має на меті відобразити деякі особливості та проблемні питання тактики допиту підозрюваного, що мають місце під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу, і на основі аналізу відповідної наукової літератури та узагальнення слідчої практики знайти способи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Погодимось з представниками криміналістичної науки, що допит – це слідча дія, сутність якої полягає в отриманні слідчим безпосередньо від допитуваного в установленій кримінально-процесуальним законом формі показань про відомі йому обставини та інші дані, які мають значення для кримінального провадження [7, с. 276].

Хоча допит і можна вважати найпоширенішим способом отримання доказів, але водночас він є однією з найскладніших слідчих дій. Його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання людей, їхньої психології, майстерного володіння тактико-криміналістичними прийомами. Труднощі під час допиту полягають не тільки в тому, що слідчому в низці випадків протистоїть людина, яка не бажає говорити правду й навіть узагалі не бажає давати показання, але й у тому, що в показаннях особи, яка щиро прагне повідомити слідчому все відоме їй у справі, можуть бути помилки, спотворення, вимисел, які належить своєчасно виявити й врахувати при оцінці та використанні показань [9, с. 97].

Вибір тактики допиту, як зазначають дослідники, залежить від кількох чинників: а) ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо); б) процесуального положення допитуваного й рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду тощо); г) характеру інформації й доказів, які є в слідства тощо [8, с. 60–61].

Однак з огляду на викладене, не ставимо за мету, розглядаючи допит підозрюваного, охопити всі тактичні особливості цієї слідчої дії залежно від способу злочину.

Питання тактики допиту підозрюваного в кримінальних провадженнях про вбивства, нанесення тілесних ушкоджень уже досить ґрунтовно досліджено в криміналістичній літературі. І для кожної типової ситуації існують та успішно застосовуються на практиці тактичні рекомендації, що входять до складу відповідних приватних методик розслідування злочинів.

Оскільки особа підозрюється в такому суспільно-небезпечному злочині, як посягання на життя працівника правоохоронного органу, то при підготовці до допиту його як підозрюваного, слідчий має не тільки скласти

план майбутнього допиту, але й знати методичку та тактику допиту. Проте на практиці слідчі не обтяжують себе складанням плану майбутнього допиту підозрюваного, що надалі призводить до потреби проведення повторних або додаткових допитів. Зазвичай такий допит не може в собі нести ніякої доказової інформації.

Допит підозрюваного – це майже завжди перша зустріч осіб, які ведуть розслідування з можливим злочинцем. Тому від того, як складаються їхні відносини на першому допиті, багато в чому залежать результати розслідування. З огляду на це, найбільш правильно, якщо допит буде проведений слідчим, хоча слідчий має право дати окреме доручення до проведення допиту підозрюваного.

Відповідно до статті 71 КПК України слідчий може залучити до участі в цій слідчій дії будь-якого фахівця, який володіє спеціальними знаннями, потрібними під час розслідування [1]. На нашу думку, при розслідуванні вказаної категорії кримінальних проваджень треба в обов'язковому порядку залучати фахівців з галузі судової-медицини, психології тощо.

У процесі проведеного дослідження нами визначено низку проблем, пов'язаних з проведенням допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу.

1) Як свідчать матеріали вивчених кримінальних проваджень, при підготовці до допиту підозрюваного не приділяється належної уваги вивченню особи допитуваного, його психологічних особливостей тощо. Вивчення особи підозрюваного обмежується збором запитів про судимість, а також запитів у медичні установи щодо психіатричного захворювання й наркологічної залежності. Так само слідчий збирає характеристики з місця роботи, навчання або проживання, де зазвичай підозрюваних характеризують позитивно. Перевірка підозрюваного по криміналістичних обліках, якщо й проводиться, то лише незадовго до моменту пред'явлення підозри в останній редакції. У цих умовах характеристика за місцем роботи, навчання або проживання не завжди може бути об'єктивним джерелом інформації про особу підозрюваного. За більшістю вивчених кримінальних проваджень не враховуються такі особливості особи, як злочинні звички осіб раніше судимих, а також тих, що відбували покарання в місцях позбавлення волі.

2) Для запобігання та припинення фактів відмови підозрюваного від дачі показань доцільно при плануванні проведення допиту передбачити участь у ньому фахівця, який має спеціальні знання (наприклад, психолога). Так само треба використовувати розроблені в криміналістиці тактичні та організаційні прийоми щодо викриття в брехні [15; 16].

3) Неякісна підготовка до проведення допиту підозрюваного, а відтак надання неправдивих показань нерідко призводять до потреби проведення повторних і додаткових допитів підозрюваних.

4) За вивченими кримінальними провадженнями, де в слідчого перед допитами була можливість ознайомитися з поясненнями майбутнього підозрюваного, така тактична перевага при допитах часто не використовувалася. До того ж доводилося стикатися з безліччо неточностей

у показаннях підозрюваного щодо події злочину, оскільки до конкретизації та деталізації показань слідчі, як бачимо з протоколів слідчих дій, виявилися не готові.

Найбільш сприятлива для розслідування ситуація складається тоді, коли факт посягання могли підтвердити і потерпілі, і інші співробітники, а також громадяни, які випадково опинилися на місці злочину. Складнішою, з тактичного погляду, є ситуація, коли посягання відбувалося одноосібно підозрюваним, або коли посягання на життя працівника правоохоронного органу відбувалося з використанням саморобного вибухового пристрою.

Так, 03 липня 2011 року приблизно о 20 годині при патрулюванні вулиць міста було підірвано екіпаж патрульної служби. За підозрою в пособництві у вчиненні цього злочину затримано громадянина «К.», який попри всі вжиті слідчим запобіжні заходи, відмовився давати будь-які показання. Було проведено операцію щодо затримання членів організованої групи, у результаті якої вбито трьох злочинців. Пізніше з'ясувалося, що серед убитих був керівник організованої групи. Відтак підозрюваний «К.» став давати показання, а попередню відмову від показань пояснив страхом за своє життя й життя близьких.

Висновки. Вищевикладене дозволяє констатувати, що допит, по суті, є спілкуванням слідчого з допитуваним для отримання інформації, відомої допитуваному, яка має значення для розслідуваного кримінального провадження.

Отже, тактика допиту підозрюваного по цій категорії злочинів залежить від низки чинників, серед яких найбільш важливими є такі: допит підозрюваного, проведений без якісного вивчення особи останнього, без спеціально розробленого плану допиту, без залучення до його участі певного фахівця, без використання тактичних та організаційних прийомів щодо викриття неправдивих показань не здатний привести до отримання корисної інформації, що має доказове значення під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. Тому підготовка та організація допиту підозрюваного потребує від слідчого не тільки ретельного планування допиту, але й знання методики й тактики допиту із зазначеної категорії кримінальних проваджень.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии : [учебное пособие]. М.: Издательство БЕК, 1998. 208 с.
3. Янковий М. О. Генезис поняття та сутність допиту. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. №5. С.185-187.
4. Тактика допроса потерпевших, свидетелей, подозреваемых, обвиняемых : [учебно-практическое пособие] / [Бачиева А. В., Веренич С. Н., Виноградова А. Н., Сотников К. И.]. М. : ЦОКР МВД России. 2010. 40 с.
5. Кримінальний процес : підручник / [Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р., Шило О. Г.]. Харків : Право, 2013. 824 с.

6. Алексеева Т. Г. Процессуальный порядок и тактика проведения допроса : [учебно-методическое пособие] / Алексеева Т. Г., Кравченко О. А. Хабаровск, 2009. 63 с.
7. Криминалистика / под ред. И. Ф. Герасимова и Л. Я. Драпкина. М., 1994. 528 с.
8. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посібник] / [В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацішин, А. В. Старушкевич]. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.
9. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. М. : Новый юристь, 1997. 176 с.
10. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / Васильев А. Н., Карнеева Л. М. М. : Юридическая литература, 1970. 148 с.
11. Ратинев А. Р. Судебная психология для следователей : [учебное пособие] / А. Р. Ратинев . М: ООО Издательство «Юрлитинформ». 2001. 352 с.
12. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. Алма-Ата, 1975. 173 с.
13. Коновалов Е. Ф. Криминалистика. Криминалистическая тактика. [учебное пособие] / Е. Ф. Коновалов. М.: МГИУ.1999. 222 с.
14. Соловьев А. Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. Издательство «Юрлитинформ» Москва. 2002. 192 с.
15. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии / Порубов Н. И. 3-е изд., перераб. Минск: Вышэйш. шк., 1978. 175 с.
16. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии (основы предупреждения и разрешения). Воронеж: Изд-во Воронежского университета. 1984. 132 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2018

Гусева В. А. Особенности тактики допроса подозреваемого при расследовании посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа практики органов досудебного следствия, научной литературы рассмотрены основные положения тактики допроса подозреваемого при расследовании посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа. Выделены некоторые следственные ситуации допроса подозреваемого по этой категории преступлений. Определен ряд проблемных вопросов, связанных с проведением допроса подозреваемого и пути их решения. Предложены рекомендации по совершенствованию тактики допроса подозреваемого по указанной категории уголовных производств.

Ключевые слова: допрос, криминалистическая тактика, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, тактические особенности.

Huseva V. Peculiarities of the Tactics of Interrogation of a Suspect During Investigation of Encroachments on the Life of a Law enforcement Officer

Based on the analysis of the practice of pre-trial investigation bodies, scientific literature, the main provisions of the tactics of interrogation of a suspect in the investigation of encroachments on the life of a law enforcement officer were examined. Some typical situations of interrogation of a suspect in this category of crimes are

highlighted. A number of problematic issues related to the interrogation of the suspect and ways to resolve them have been identified. Recommendations are proposed for improving the tactics of interrogating a suspect in this category of criminal proceedings.

Thus, the question of the tactics of questioning a suspect in criminal proceedings about murder, causing bodily injuries has already been deeply studied in forensic literature. And for each typical situation, tactical recommendations that are part of the relevant private crime investigation techniques are successfully applied and applied in practice.

Interrogation of a suspect, this is almost always the first meeting of investigating people with a possible criminal. Therefore, the results of the investigation largely depend on how their relationship will develop on the first interrogation. Given this, it is most correct if the questioning is carried out by the investigator himself. At the same time, the investigator has the right to give a separate instruction to conduct a questioning of the suspect.

Since a person is suspected of such a serious crime as an attack on a law enforcement officer's life, in preparation for his interrogation as a suspect from an investigator, it is not only necessary to draft a plan for future interrogations, but also to know the methods and tactics of interrogation. However, in practice, investigators do not bother to draft a plan for future interrogation of the suspect, which in the future leads to the need for production of repeated or additional interrogations. Accordingly, such an interrogation can not bear any probative information in itself.

The above makes it possible to state that the questioning of the suspect, conducted without qualitative study of the person of the latter, without a specially developed plan of interrogation, without involving him in the participation of a specialist, can not lead to obtaining useful information that has probative value in the investigation of criminal proceedings.

Keywords: interrogation, forensic tactics, encroachment on the life of a law enforcement officer, tactical features.

УДК 343.71

Н. М. Деркач

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ЗБРОЇ

У статті зроблено спробу визначити сучасний стан наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї. Проаналізовано наукові праці в галузі криміналістики (Д. Ю. Гамова, О. О. Кузнецова та ін.), кримінального права та кримінології (М. М. Майстренка, О. М. Сарнавського та ін.), адміністративного права (С. І. Губкова, М. М. Заїки, А. В. Корнійця, С. П. Параниці, М. П. Федорова та ін.), кримінального процесу (М. Г. Пінчука), оперативно-розшукової діяльності (О. В. Кириченко, В. П. Меживого, П. М. Мітрудова, А. С. Новосада та ін.). До того ж наукові праці в галузі оперативно-розшукової діяльності розподілено за рівнями дослідження. Після проведеного аналізу результатів опитування працівників кримінальної поліції визначено питання, які на сьогодні залишилися недослідженими. Як висновок резюмується, що аналізуючи наведені праці та результати опитування респондентів, можна дійти висновку, що на сьогодні існує потреба проведення

комплексного монографічного дослідження щодо питань оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія, стан наукового дослідження, незаконний обіг зброї.

Постановка проблеми. Аналіз статистичних даних правоохоронних органів України свідчить, що кількість правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки в середині країни на сьогодні набуває тенденції до зростання. Зокрема, за перше півріччя 2017 року було вилучено близько 1,4 тисячі одиниць вогнепальної зброї, 916 гранат, 21 вибуховий пристрій і понад 120 тисяч набоїв, а за період десяти місяців 2017 року працівники Національної поліції України встановили 7235 фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, коли ж за весь 2016 рік – 5976 [1]. Безперечно, що це не могло не привернути додаткову увагу науковців до дослідження різнопланових питань протидії окресленому виду злочинності.

Вивчення окремих аспектів протидії незаконному обігу зброї ніколи не залишалося поза увагою науковців і практичних працівників. Насамперед це пов'язано з тим, що в більше ніж половині випадків зазначений вид злочинної діяльності є супутнім і навіть початковим під час вчинення значної кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, хоча в контексті положень ст. 263 Кримінального кодексу України він не є тяжким злочином [2]. Окрім цього, особи, які займаються незаконним обігом зброї, нерідко потрапляють у поле зору правоохоронних органів (Національної поліції, Служби безпеки України), а також військових, оскільки становлять реальну загрозу для громадської безпеки й здоров'я населення, а також їх можуть використовувати для підготовки й учинення інших суспільно небезпечних злочинів. Усе це зумовлює потребу вивчення питання протидії незаконному обігу зброї, але таке дослідження не буде повним і результативним без висвітлення стану його наукової розробленості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти протидії незаконному обігу зброї були предметом вивчення вчених у різних галузях права (криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності тощо). Серед багатьох досліджень, проведених у сфері оперативно-розшукової діяльності, окремо виділимо роботи таких учених, як: С. В. Албула, О. Ю. Анциферова, Я. Ю. Бандуріної, О. Д. Загарія, О. В. Кириченка, О. Г. Кузнецова, В. В. Луговського, А. О. Михайличенка, П. М. Мітрухова, В. П. Меживого, Д. Й. Никифорчука, П. П. Підюкова, В. В. Петренка, В. В. Поливоди, І. Г. Пошлавського, А. М. Рубеля, М. Б. Саакяна, О. М. Сніцара, М. В. Стацака, М. М. Чекана, М. С. Цуцкірідзе, Н. Є. Філіпенко, В. В. Шендрика та ін. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне визначити сучасний стан наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї.

Формування цілей. Метою статті є стан наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї.

Виклад основного матеріалу. До середини 60-х років ХХ століття оперативно-розшукова діяльність виокремилася в науку, засновану на принципових положеннях радянського адміністративного права, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та інших правових наук. Серед об'єктів наукової зацікавленості фахівців цих галузей були й окремі аспекти протидії незаконному обігу зброї.

Зокрема, учені-криміналісти розпочали дослідження аналізованого питання ще за радянських часів. Заразом окремі проблемні питання вказаної проблематики було висвітлено в наукових працях В. Є. Бергера, О. Г. Єгорова, Б. М. Єрмоленко, І. А. Єфремова, А. В. Кофанова, В. М. Ладіна, М. С. Пестуна, В. М. Плескачевського, О. С. Подшибякіна, І. А. Сапожнікова, Т. В. Тютюнника, В. В. Філіпова та інших.

Серед вітчизняних сучасних учених цієї галузі юридичної науки проблематиці незаконного обігу зброї приділили увагу Д. Ю. Гамов та О. О. Кузнецов, які безпосередньо вивчали питання, пов'язані із судово-балістичними дослідженнями, експертними дослідженнями зброї, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв [3; 4].

Що ж стосується таких галузей права, як кримінальне право та кримінологія, то проблематика незаконного обігу зброї знайшла своє відображення в дослідженнях М. М. Майстренка, А. С. Новосада, О. М. Сарнавського, М. Г. Пінчука та інших. Аналізуючи та узагальнюючи наукові праці цих учених, доходимо висновку, що було вивчено окремі аспекти кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, пов'язані з особливостями оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї.

З точки зору адміністративного права незаконний обіг зброї був предметом дослідження таких фахівців, як С. І. Губкова, М. М. Заїки, А. В. Корнійця, С. П. Параниці, В. І. Ткаченка, М. П. Федорова та інших. Проте в їхніх роботах вивчалися лише деякі адміністративно-правові аспекти обігу зброї, бойових припасів або вибухових речовин, а саме: адміністративно-правові засади, дозвільний порядок правового регулювання цих суспільних відносин, адміністративний нагляд міліції за дотриманням правил дозвільної системи з використанням гласної, оперативно-розшукової інформації та адміністративно-правові засади діяльності вибухотехнічних підрозділів експертної служби МВС України.

Кримінально-процесуальні питання доказування й судового розгляду кримінальних проваджень за фактами незаконного обігу зброї було комплексно досліджено в праці М. Г. Пінчука «Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами». Зокрема, серед досягнень згаданої роботи зазначимо:

– уперше визначено предмет доказування в справах про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами; виявлено особливості його дослідження; уточнено поняття предмета доказування в кримінальних справах як

наявність чи відсутність передбаченого суспільно небезпечного діяння, час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення;

- виявлено особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони досліджуваного складу злочину як елементів предмета доказування в справах досліджуваної категорії;

- уточнено зміст процесу доказування у справах про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами;

- для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин зазначених злочинів уперше обґрунтовується доцільність поділу зброї на два основних види: 1) зброя з невисоким ступенем уражаючої здатності; 2) особливо небезпечна зброя (з високим ступенем, що впливає з великої убойної сили, можливості застосування зі значної відстані, стрільби чергами тощо), що зумовлює специфіку предмета доказування в справах такої категорії;

- запропоновано процесуальний порядок залучення осіб при провадженні слідчих дій, які мають спеціальні знання та визначено їх процесуальне положення;

- сформульовано нове визначення допустимості доказів як такої їх властивості, що визначає їх правову придатність для використання в кримінальному процесі як аргументів у доказуванні в кримінальній справі. На цій підставі виявлено особливості допустимості та належності доказів у справах про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами й вибуховими пристроями, визначено специфіку їх оцінки;

- запропоновано структуру процесу доказування в справах про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами й вибуховими речовинами, на підставі чого встановлено особливості проведення слідчих дій як в досудовому, так і в судовому провадженні (допит обвинуваченого, підсудного, свідка, експерта, спеціаліста та інших);

- уточнено обов'язкові елементи й зміст протоколів огляду, а також умови зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових пристроїв;

- виявлено значимість принципу змагальності, що визначає зміст кримінально-процесуальної діяльності, з огляду на що запропоновано додаткові гарантії захисту прав потерпілих;

- наведено додаткові аргументи щодо того, що вирок – це акт застосування права, який не утворює нових норм права, а лише включає в себе рішення про застосування правової норми до конкретного випадку та є результатом тлумачення судами норм права, на підставі яких вирішується певна кримінальна справа. Виявлено особливості описово-мотивувальної частини вироку при викладенні правових та фактичних мотивів прийнятого судом рішення;

- визначено, що обґрунтованість вироку означає встановлення з достовірністю не лише події злочину, а й винності обвинуваченого, вона

також включає в себе призначення справедливої міри покарання, яка відповідає ступеню суспільної небезпеки злочину та особи, яка його вчинила;

- доведено доцільність передбачення такої підстави закриття кримінальної справи та винесення виправдувального вироку як недоведеність участі підсудного у вчиненні злочину. Наведено правову та гносеологічну характеристики підстав постановлення процесуальних рішень та виявлено їх специфіку в справах досліджуваної категорії [5, с. 7–8].

З огляду на вказане доходимо висновку, що різнопланові питання, пов'язані з протидією незаконному обігу зброї розглядалися у багатьох сферах юридичної науки, проте для визначення стану наукової розробленості питання саме оперативно-розшукової протидії вказаному виду злочинів, на нашу думку, доцільно більш уважно розглянути наукові праці, виконані фахівцями у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Залежно від рівня наукового дослідження розглянемо праці у сфері оперативно-розшукової діяльності щодо висвітлення питань, пов'язаних з протидією незаконному обігу зброї, зокрема:

1) на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук – дисертаційне дослідження О.В. Кириченка «Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки» (2016 р);

2) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук:

- дисертаційне дослідження:

- В. П. Меживого «Організація й тактика попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин» (2006 р.);

- А. С. Новосада «Кримінальна відповідальність за незаконний обіг зброї» (2009 р.);

- П. М. Мітрухова «Оперативна розробка осіб, які готуються до незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (2014 р.);

- Я. Ю. Бандуріної «Організаційно-тактичні засади досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї та боєприпасів» (2015 р.);

3) на рівні наукових посібників, методичних рекомендацій, навчально-практичних посібників і лекцій:

- підручник за заг. ред. Ю. Ф.Кравченка «Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку» (2000 р.);

- навчально-практичний посібник В. П. Меживого «Підготовка та проведення оперативної закупівлі вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв та речовин» (2009 р.);

- лекції Н. Є. Філіпенко на тему: «Організація і тактика попередження і розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин» (2007 р.);

- курс лекцій авторського колективу (О. М. Чистолінов та ін.) «Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина» (2009 р.);

– методичні рекомендації авторського колективу (Д. Й. Никифорчук, В. В. Шендрик, С. В. Албул, В. В. Поливода, М. С. Цуцкірідзе, О. Ю. Андиферов, М. В. Стацак та ін.) «Оперативно-розшукова протидія злочинам проти власності в районі проведення антитерористичної операції» (2016 р.);

4) на рівні наукових статей:

– О. Д. Загарій «Щодо корупційних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом зброї, боєприпасів та вибухових речовин» (2016 р.);

– О. Г. Кузнецов «Внутрішньокамерна розробка осіб, які займаються збутом вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин» (2016 р.);

– О. В. Кириченко «Особливості проведення оперативної закупки щодо злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, у сучасних умовах» (2013 р.);

– В. В. Луговська «Оперативна обстановка щодо протидії підрозділами карного розшуку незаконному обігу вибухових речовин та пристроїв у Східному регіоні» (2011р.);

– В. П. Межвий «Заходи щодо попередження незаконного обігу вогнепальної зброї, боєприпасів та вибухових речовин» (2004 р.), «Оперативний пошук осіб і фактів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв та речовин» (2008 р.);

– П. М. Мітрухов «Особливості організації агентурної роботи щодо виявлення осіб, які займаються незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (2012 р.), «Оперативна закупка зброї, бойових припасів або вибухових речовин за результатами реалізації матеріалів оперативної розробки» (2015 р.);

– І. Г. Поплавський «Щодо питання про незаконний обіг зброї, який здійснюється злочинними угрупованнями з міжнародними та міжрегіональними зв'язками» (1999 р.);

– П. П. Підюков та О. М. Сніцар «Протидія незаконному обігу вогнепальної зброї та вибухових речовин» (2003 р.);

– А. М. Рубель «Документування фактів незаконного збуту вогнепальної зброї» (2016 р.);

– М. Б. Саакян «Тактика дій антиконституційних збройних формувань у сучасних умовах» (2011р.);

– М. М. Чекан «Документування групи осіб, які займалися незаконним збутом вогнепальної зброї та боєприпасів» (2015 р.);

– В. В. Шендрик та Я. Ю. Бандуріна «Особливості оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування контрабанди вогнепальної зброї та боєприпасів» (2015 р.) тощо.

Водночас аналізуючи результати опитування працівників кримінальної поліції, доходимо висновку, що на сьогодні залишилися недослідженими такі питання, як:

– елементи сучасної оперативно-розшукової характеристики незаконного обігу зброї;

– міжнародний досвід протидії незаконному обігу зброї;

– визначення проблемних питань правового регулювання протидії незаконному обігу зброї та перспективних шляхів їх усунення;

- організаційні особливості протидії незаконному обігу зброї;
- особливості тактики виявлення первинної оперативно-розшукової інформації щодо незаконного обігу зброї;
- особливості використання негласних позаштатних працівників для протидії незаконному обігу зброї;
- особливості тактики проведення оперативно-розшукових заходів стосовно осіб, які готуються до вчинення незаконного обігу зброї;
- тактичні особливості здійснення тактики оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактами незаконного обігу зброї.

Висновки. Аналізуючи наведені праці та результати опитування респондентів, можна дійти висновку, що на сьогодні існує потреба проведення комплексного монографічного дослідження щодо проблемних питань оперативно-розшукової протидії незаконному обігу зброї з огляду на попередню фрагментарність їх вивчення.

Використані джерела:

1. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (Дата звернення 15.05.2018).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 15.05.2018).
3. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби : методика. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП МЮ України. Київ, 2006. 29 с.
4. Кузнецов А. А. Криминалистическое исследование оружия, боеприпасов и следов их применения : учеб. пособие. Луганск : ЛИВД МВД Украины, 1996. 51 с.
5. Пінчук М. Г. Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 23 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2018

Деркач Н. Н. Состояние научной разработанности вопроса оперативно-розыскного противодействия незаконному обороту оружия

В статье сделана попытка определить современное состояние научной разработанности вопроса оперативно-розыскного противодействия незаконному обороту оружия. Автор анализируются научные работы в области криминалистики (Д. Ю. Гамова, А. А. Кузнецова и др.), уголовного права и криминологии (Н. Н. Майстренко, А. Н. Сарнавского и др.), административного права (С. И. Губкова, М. М. Заики, А. В. Корнийца, С. П. Параниця, М. П. Федорова и др.), уголовного процесса (М. Пинчук), оперативно-розыскной деятельности (А. Кириченко В. П. Меживого, П. Н. Митрухова, А. С. Новосада и др.). К тому же научные работы в сфере оперативно-розыскной деятельности распределены по уровню исследования. После проведенного анализа результатов опроса работников криминальной полиции определены вопросы, которые остались неисследованными. Резюмируется, что анализируя приведенные труды и результаты опроса респондентов, можно сделать вывод, что сегодня существует необходимость проведения комплексного монографического исследования

проблемных вопросов оперативно-розыскного противодействия незаконному обороту оружия, исходя из предыдущего их фрагментарного изучения.

Ключевые слова: оперативно-розыскная противодействие, состояние научного исследования, незаконный оборот оружия.

Derkach N. State of Scientific Worked out Issue of Operatively-search Counteraction to Illegal Turnover of Weapons

The article attempts to determine the current state of scientific development of the issue of operational-search counteraction to the illicit circulation of weapons. The author analyzes the scientific works in the field of criminology (in particular, studies by D. Yu. Gamov, A. O. Kuznetsov, etc.), criminal law and criminology (scientific works by M. M. Maystrenko, O. M. Sarnavsky, etc.) administrative law (in the researches S. I. Gubkov, M. M. Zaichi, A. V. Korneitse, S. P. Paranitsa, V. I. Tkachenko, M. P. Fedorov, etc.), the criminal process (scientific work M. G. Pinchuk), operative-search activity (O. V. Kirichenko, V. P. Mezhyvoi, P. M. Mitrukhov, A. S. Novosad, etc.). In addition, research work in the field of operational-search activity is divided by the level of research. At the same time, having analyzed the results of the survey of the employees of the criminal police, it was determined which questions remained unexplored today, in particular:

- elements of the current operational-search characteristics of illicit arms circulation;
- international experience in counteracting illicit arms trafficking;
- definition of problematic issues of legal regulation of counteraction to illicit arms trafficking and prospective ways of their elimination;
- organizational peculiarities of counteracting illicit circulation of weapons;
- features of the tactics of detecting the primary operational intelligence information on illicit arms trafficking;
- the peculiarities of the use of clandestine freelancers in order to counteract the illicit trafficking of weapons;
- peculiarities of the tactics of carrying out operative-search measures against persons preparing for the illicit circulation of weapons;
- tactical peculiarities of the implementation of the tactics of operational search for criminal proceedings against illicit arms trafficking.

As the conclusion is summarized, analyzing the above-mentioned works and the results of the survey of respondents, one can conclude that there is a need for a comprehensive monographic study devoted to outlining the problem issues of operational and investigative counteraction to illicit arms trafficking, since only a few issues have been fragmented to date.

Keywords: operational-search counteraction, state of scientific research, illicit circulation of weapons.

УДК 343.711.43(477)

Г. В. Звірянський

ДЕЯКІ ЕЛЕМЕНТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КИШЕНЬКОВІ КРАДІЖКИ В МЕТРОПОЛІТЕНІ

У статті досліджено окремі питання оперативно-розшукової характеристики осіб, які вчиняють кишенькові крадіжки в метрополітені. З погляду значущості для оперативно-пошукових підрозділів Національної поліції наведено стислу характеристику метрополітену як території масового скупчення

людей, що привертає правопорушників для вчинення різних видів майнових злочинів, з притаманною тільки їй інфраструктурою. Зосереджено увагу на найбільш розповсюджених у метрополітенах категоріях кишенькових крадіг та особливостях їхньої злочинної спеціалізації. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення діяльності працівників оперативно-пошукових відділів (секторів) з протидії кишеньковим крадіжкам у метрополітені.

Ключові слова: злочини проти власності, кишенькова крадіжка, метрополітен, оперативно-розшукова характеристика, оперативно-пошуковий сектор, підземний громадський транспорт, спосіб вчинення злочину.

Постановка проблеми. Злочини проти власності є однією з найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь, оскільки вони посягають на одне з найцінніших соціальних благ – право власності. Захист права власності має особливе суспільне значення, адже економічна свобода власності є підґрунтям політичної, національної та релігійної свобод. Належне функціонування відносин власності забезпечує стабільність усієї економічної системи, підвищення рівня добробуту населення.

Підземний громадський транспорт та об'єкти його інфраструктури (далі – метрополітен) є місцями масового скупчення людей і матеріальних цінностей. Метрополітен особливо привертає злочинців для скоєння різних видів майнових злочинів, загальна частка яких становить близько 50% від загального обсягу злочинів, учинених на об'єктах транспорту великого міста.

Серед інших видів злочинів, що вчиняються в метрополітені, домінують кишенькові крадіжки, під якими на об'єктах метрополітену розуміється крадіжка особистого майна, що перебуває в громадянина або під безпосереднім його контролем, під час знаходження потерпілого на одному з об'єктів інфраструктури метрополітену.

Отже, питання вивчення особливостей оперативно-розшукової характеристики осіб, які вчиняють кишенькові крадіжки в метрополітені, для вдосконалення оперативно-розшукової протидії цьому виду злочинів оперативно-пошуковими відділами (секторами) управління карного розшуку є актуальними й на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим завданням надання оперативно-розшукової характеристики окремим видам злочинів є встановлення науковими методами істотних і повторюваних зв'язків, явищ і процесів різноманітної оперативно-розшукової практики, що сприяє тому, що підрозділи кримінальної поліції успішно здійснюють оперативно-розшукову протидію конкретному виду злочинів, і зрештою – притягають винних до кримінальної відповідальності.

Розкриттям питань протидії кишеньковим крадіжкам у галузі оперативно-розшукової діяльності займалося чимало вчених як радянського, так і українського періодів. Серед найбільш значних досліджень цієї тематики виділимо праці А. Т. Міщенко (1973), А. І. Гурова (1985), І. В. Сервецького (1998), Р. В. Павлюка (2005), О. Ф. Кобзаря (2006), Є. В. Пряхіна (2012), О. М. Гайового (2011–2014), О. І. Козаченка (2014) та інших. Названі фахівці розглядали питання тактики особистого пошуку в

процесі виявлення кишенькових крадіжок, застосування оперативно-розшукових заходів у боротьбі з ними та оперативної розробки осіб, які підозрюються в підготовці та вчиненні кишенькових злочинів, особливостей проведення досудового слідства, попередження й розкриття кишенькових крадіжок тощо.

На жаль, у жодній роботі не враховувались особливості оперативно-розшукової протидії кишеньковим злочинам, що вчиняються в метрополітені.

Формування цілей. Зазначене обумовило мету статті – дослідження в межах оперативно-розшукової характеристики певних особливостей учинення окремими особами кишенькових крадіжок майна громадян у метрополітені.

Виклад основного матеріалу. Кишенькові крадіжки загалом становлять незначну частину в структурі крадіжок майна громадян, ставши проте стійким видом злочинного промислу. У середньому протягом місяця злочинно-професіоналі учиняє близько двадцяти п'яти кишенькових крадіжок.

Вивчені архівні матеріали свідчать про те, що проблема боротьби з кишеньковими крадіжками на об'єктах метрополітену існує майже з моменту появи цього виду громадського пасажирського транспорту і створення його транспортної інфраструктури.

Кишенькові крадіжки в метрополітені протягом десятків років не зазнають істотних змін – вони в основному відбуваються у найбільш багатолюдних місцях: на території платформ, у пасажирських вагонах на шляху прямування, на ескалаторах і переходах між платформами, а також у місцях роздрібно́ї торгівлі, розташованих у межах транспортної інфраструктури метрополітену.

На основі вивчених матеріалів з тематики статті встановлено, що серед типових способів підготовки до вчинення кишенькової крадіжки більшість учених називає:

- вибір місця (об'єкта, маршруту), де буде вчинитися крадіжка;
- вивчення обстановки на місці (об'єкті, маршруті);
- визначення часу вчинення крадіжки;
- визначення безпосереднього способу вчинення кишенькової крадіжки та підшукування для цього відповідних знарядь і засобів;
- підшукування спільників (за потреби);
- визначення шляхів відходу з місця злочину в разі викриття;
- підготовка алібі в разі затримання на гарячому [1-5].

Дослідження проблеми протидії злочинам цього виду показали, що сучасні кишенькові злочинці зазвичай учиняють крадіжки в складі груп з двох-трьох осіб, які формуються через особисті знайомства або поручництво авторитетного злочинця, а також залежно від способу вчинення крадіжки.

Зауважимо, що серед злочинців цієї категорії найчастіше спостерігається рецидив вчинення злочинів, оскільки вони зазвичай здебільшого є «професіоналами» та основними носіями злочинських ідей і традицій. Їхня злочинна поведінка виступає як певна норма з чітко обумовленою установкою на обрану злочинну діяльність, що підкреслює

кримінальне «забарвлення». Ця категорія злочинців майже не піддається профілактичному впливу і в поодиноких випадках відмовляється від свого злочинного промислу.

Результати інтерв'ювання працівників оперативно-пошукового відділу Головного управління Національної поліції України у м. Харків дали можливість візуально уявити узагальнений портрет кишенькового крадія: найчастіше це люди середнього зросту та статури, зовнішність яких не впадає в очі. Частина кишенькових крадіїв виглядають респектабельно та позитивно. Зазвичай це комунікабельні особи, які легко входять в довіру до довколашніх. Відмітною рисою кишенькових крадіїв може бути татування павука на павутинні між великим і вказівним пальцями руки. Трапляються також татування у вигляді ченця з пером. Проте такі татування розташовані на тілі там, де воно буде прикрите одягом. Зазначимо також, що на оперативних обліках Національної поліції за категорією «кишенькові злодії» перебуває значна кількість жінок.

Відмінною особливістю кишенькових крадіжок від інших майнових злочинів, скоєних у метрополітені, є високий рівень їх латентності. Причинами такої обставини є, по-перше, самі потерпілі, які своєчасно не звертаються в поліцію про зникнення в них грошей, гаманців, смартфонів, гаджетів чи інших цінних речей з причини неможливості точного визначення часу, фактичних обставин і місця їх зникнення. По-друге, досить поширеною причиною латентності є факти, коли працівники поліції, які обслуговують станції метрополітену, часто не реєструють заяви про кишенькові крадіжки (штучно створювана латентність).

Усі категорії кишенькових злочинців, місцем злочинної діяльності яких є метрополітен, у злочинному світі на професійному слензі прийнято називати «кротами».

Більшу частину кишенькових крадіжок у метрополітені вчиняють не професіонали, а так звані «верхушечники», тобто особи, які не мають конкретних професійних навичок «роботи по кишнях», а «працюють», сподіваючись на випадковість виникнення можливості вчинити крадіжку.

Професійною категорією осіб, які вчиняють злочини в метрополітені, є «дугові» (від слова «дуга» в електротранспорті: тролейбус, трамвай, електропотяг метрополітену). Така категорія злочинців учиняє кишенькові крадіжки тільки у вагонах, де в години пік викрадає гаманці, кредитні картки, смартфони й інші речі. Серед «дугових» виділяється категорія «нічників». Вони зазвичай у вагонах у вечірній і нічний час підходять до людини, яка дрімає або спить, і роблять вигляд, що намагаються її розбудити, перевірити, чи все з нею гаразд, одночасно виймаючи в потерпілого речі.

Серед кишенькових крадіїв, які вправно діють у метрополітені, існує також категорія з умовною назвою «підсад». Злочинці, які працюють на «підсаді», знаходяться в години пік на пероні, де в натовпі під час заходження до вагону скоюють кишенькову крадіжку, але самі до нього не заходять.

Останньою відомою категорією кишенькових крадіїв є категорія під умовною назвою «риночні». Сфера діяльності «риночних» – окремі особи. Вони працюють у вестибюлях метрополітену, поблизу різних кіосків як у самому метрополітені, так і коло входів у метро з вулиці.

Зазвичай між кишеньковими злочинцями існують домовленості щодо конкретних станцій, на яких вони мають право «працювати», а також з огляду на вузьку спеціалізацію й конкретних місць у метрополітені.

До кримінальної спеціалізації кишенькових злочинців можна також віднести «мийників» («гонщиків» або «маршрутників»), які крадуть, розрізаючи сумки, а також знімають з пасажирів золоті ланцюжки, годинники, смартфони під час надмірного скупчення людей у вагоні; «щипачів», які вчиняють крадіжки завдяки вправності пальців рук; «ширмачів» – перекидають через руку куртку або плащ чи тримають газету, журнал або квіти й під цією ширмою вчиняють крадіжку та ховають викрадені речі; «струшувальників» – злочинці, які забруднюють одяг потерпілих, а потім «струшують» разом з речами.

Окремо в злочинній спеціалізації виділено «гастролерів» – осіб, які навідується у велике місто в спеціальні дні (під час великих свят, вихідних, масових спортивних і розважальних заходів тощо).

За спостереженнями кримінологів, на сьогодні в Україні відомо понад ста злочинних «спеціальностей» кишенькових крадіїв загалом.

Попри те, що сучасні кишенькові крадії мало вирізняються вбранням від інших людей, було б не зовсім правильним ігнорувати наявність характерних ознак їхнього одягу. Більшість з них намагається добре й зі смаком одягатися, але не виділятися із загального натовпу, що полегшує їм злиття з довколiшніми. Зазначимо, що попри видиму зовнішню схожість є й деякі характерні особливості, що вирізняють їх з юрми.

Як показують дослідження практики діяльності оперативно-пошукових груп у громадському транспорті, одягаються крадії дещо легше, щоб не бути скутими в руках, нерідко їх видає перекинутий через руку піджак або куртка в суху й теплу погоду. У холодну пору року крадії намагаються одягатися в короткі куртки, щоб легше працювати в натовпі на платформі або в приміщенні метрополітену, а також усередині переповненого вагона метро. У морозяні дні вони віддають перевагу рукавицям або ховають кисті рук у рукавах одягу, а також не носять перстень, каблучок, браслетів, що заважають вільно проникати до кишень і сумок. Може видати кишенькового злодія також наявність татуювань на тильній частині кисті рук і пальців, що свідчить про належність до кримінального елемента (касти) [2, с. 64–67].

Важливим в оперативно-розшуковій характеристиці кишенькових крадіжок, що здійснюються в метрополітені, є характеристика місць можливого вчинення таких злочинів. Це пояснюється тим, що поведінка крадія безпосередньо залежить від місця вчинення крадіжки. Зокрема, у торгових точках (магазинах, кафе тощо), розташованих на території об'єктів інфраструктури метрополітену, їх виявити значно легше, ніж у вагонах. На відміну від покупців, увага яких зосереджена на товарі, увага злодіїв прикута до самих покупців та їхніх речей. Вони придивляються до сумок і кишень,

проявляючи до того ж надмірну нервозність, відходять від однієї черги до іншої, раз у раз озираються, намагаючись виявити поблизу працівників поліції, сукупно дає змогу припустити причетність особи до вчинення кишенькових крадіжок [3, с. 32-34; 4, с. 9-10; 5, с. 17-18].

Типовими способами приховування злочину в умовах метрополітену є:

- вихід з вагону (або зі станції) одразу після вчинення крадіжки;
- інсценування кишенькової крадіжки в самого злочинця. Воно може відбуватися як одразу після вчинення крадіжки, так і після виявлення потерпілим факту зникнення в нього речі;
  - викидання («скидання» – сленг) викраденого гаманця після того, як з нього будуть вилучені гроші (у смітник на зупинці, у кущі тощо);
  - негайне вимкнення викраденого смартфона з далішим перепрограмуванням, знищення SIM-карти;
  - передавання викрадених речей співучасникам;
  - збут викрадених речей.

Проблема протидії кишеньковим крадіжкам у метрополітені й на сьогодні є однією з пріоритетних у діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції. Найбільш актуальним питанням залишається підвищення ефективності документування злочинної діяльності кишенькових крадіг, зокрема це пояснюється тим, що оперативний склад оперативно-пошукових відділів та секторів Національної поліції України не завжди знайомий із закономірностями злочинної діяльності кишенькових крадіг, способами, якими користуються злочинці під час підготовки та вчинення крадіжок; нівелюється та не вивчається позитивний досвід протидії цим злочинам під час проведення оперативно-службових занять.

Висновки. Уважаємо, що пріоритетним напрямом удосконалення діяльності працівників оперативно-пошукових відділів (секторів) з протидії кишеньковим крадіжкам у метрополітені є налагодження професійної підготовки.

На наш погляд, у процесі навчання, крім загальнотеоретичної частини, основну увагу потрібно зосередити на практичних заняттях, де працівники поліції мають набути навичок розпізнавання в людському натовпі в метрополітені кишенькових злодіїв та інших осіб, які становлять оперативний інтерес для оперативно-пошукових груп; вивченні й правильному застосуванні криміналістичних та оперативно-технічних засобів під час документування фактів вчинення кишенькових крадіжок.

Особлива увага під час проведення практичних занять має також відводитися засвоєнню знань про особливості поведінки кишенькових крадіг, їх психології, виділенню в натовпі відмітних рис одягу потенційних злочинців. Отримані теоретичні знання потрібно закріплювати практичним розв'язанням (аналізом і розбором) конкретної ситуації, що може виникнути в діяльності працівників оперативно-пошукових груп у метрополітені.

Усе це дасть змогу працівникам кримінальної поліції вивчити й оволодіти тактичними прийомами виявлення й затримання кишенькових крадіг, проведення оперативного спостереження, маскування, використання методу словесного портрета тощо.

Важливе значення у професійній підготовці фахівців з оперативно-розшукової протидії кишеньковим крадіжкам у метрополітені має отримання навичок і умінь використання можливостей спеціальних засобів радіозв'язку й сучасної відеозйомки. Це дасть змогу належно провести документування злочинної діяльності підозрюваної особи (проводити зйомку злочинця в момент вчинення кишенькової крадіжки, зустрічі з учасниками та посадки у вагон метро).

Отже, важливим фактором, що впливає на організацію оперативно-розшукової протидії оперативно-пошуковими відділами (секторами) кишеньковим крадіжкам, які вчиняються в метрополітені, є вдосконалення теоретичних знань і прищеплення практичних навичок оперативним працівникам щодо виявлення, спостереження, документування протиправних дій та затримання правопорушників, виявлення і збереження речових доказів, а також встановлення інших обставин, що мають істотне значення для вирішення завдань кримінального судочинства.

Використані джерела:

1. Пряхін Є. В. Кишенькові крадіжки: криміналістична характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2012/12ryevkhh.pdf (дата звернення: 11.04.2018).

2. Гуров А. И. Предупреждение и раскрытие карманных краж : учеб. пособие. М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. 96 с.

3. Сервецький І. В., Зайнутдінов Р. А. Боротьба з кишеньковими крадіжками : навчальний посібник. Київ : НАВСУ, 1998. 56 с.

4. Кобзар О. Ф. Основи виявлення та розслідування кишенькових крадіжок : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 20 с.

5. Філіпенко Н. Є., Черепненко О. О. Особливості розкриття крадіжок з житлових приміщень, майна, індивідуальної власності, кишенькових крадіжок: лекція. Харків : ХНУВС, 2007. 21 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018

Звирянский Г. В. Некоторые элементы оперативно-розыскной характеристики лиц, совершающих карманные кражи в метрополитене

В статье рассмотрено отдельные вопросы оперативно-розыскной характеристики лиц, совершающих карманные кражи в метрополитене. С точки зрения значимости для оперативно-поисковых подразделений Национальной полиции приведено краткую характеристику метрополитена как территории массового скопления людей, которая привлекает правонарушителей для совершения различных видов имущественных преступлений, и которая имеет присущую только ей инфраструктуру. Сосредоточено внимание на наиболее распространенных в метрополитенах категориях воров-карманников и особенностях их преступной специализации. Определено приоритетные направления совершенствования деятельности работников оперативно-поисковых отделов (секторов) по противодействию карманным кражам в метрополитене.

Ключевые слова: преступления против собственности, карманная кража, метрополитен, оперативно-розыскная характеристика, оперативно-поисковый сектор, подземный общественный транспорт, способ совершения преступления.

Zviryanskyi G. Some Elements of Operatively-search Characteristics of People Committing Pocket Thefts in the Underground

The article deals with separate issues of operational-search characteristics of persons who carry out pocket thefts in the underground. In terms of relevance to the operational-search units of the National Police, a brief description of Metro as crowded area that attracts criminals to commit their various types of property crimes, which is unique to her infrastructure. The attention is focused on the most widespread categories of pocket steals in the underground and the peculiarities of their criminal specialization. The priority directions of improvement of activity of employees of operational-search departments (sectors) for counteraction to pocket thefts in the underground are determined. The article emphasizes that underground public transport and its infrastructure (hereinafter - subway) are places of mass accumulation of people and material values. The Metropolitan particularly attracts criminals for committing them with various types of property crimes, the total share of which is about 50% of the total crimes committed on the objects of transport of a large city. It is noted that pickpocketing in the underground for decades do not undergo significant changes - they mostly occur in the most crowded places underground in the territory of platforms, passenger cars on the route, on escalators and passages between platforms, and also in the field of retail located in the transits on the objects of transport infrastructure of the underground. Among the typical methods of preparing for pocket theft, the article defines: the choice of place (object, route), where theft will take place; study of the situation in this place (object, route); determination of the time of theft; determination of the direct way to commit pocket theft and search for the appropriate tools and tools; search for accomplices (if necessary); determining the ways of leaving the crime scene in the event of disclosure; preparing an alibi in case of "hot" detention. The authors emphasize that, despite the fact that modern pocket stories are slightly different from clothing from other people, it is untrue to ignore the characteristic features of their outfit. Most of the thieves try to dress well and taste well, but do not stand out from the general mass of people, which makes it easier for them to merge with others.

Keywords: crimes against property, pocket theft, underground, operative-search characteristics, operative-search sector, underground public transport, way of committing a crime.

УДК 343.98

*А. М. Лисенко,
І. В. Лисенко*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ТА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Статтю присвячено висвітленню особливостей взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, для виявлення наявних недоліків. Запропоновано науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення взаємодії в цьому напрямі.

Ключові слова: взаємодія оперативних та слідчих підрозділів, форми взаємодії, принципи взаємодії, планування взаємодії, злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Постановка проблеми. На сьогодні обов'язковість здійснення взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним з

терористичною діяльністю, обумовлена вимогами КПК України щодо процесу проведення досудового розслідування злочинів, які вже вчинені або вчиняються, та виключенням у зв'язку з цими змінами такого завдання оперативно-розшукової діяльності, як розкриття злочину. Наголосимо, що абсолютна більшість досліджуваних нами злочинів виявляється та документується саме після їх учинення. Таке становище обумовлено високою латентністю підготовки вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, а також неможливістю доведення на стадії готування злочинного умислу терористів щодо вчинення саме цих протиправних дій. Таким чином, з огляду на обов'язковість взаємодії вказаних підрозділів розв'язання проблем, які виникають під час її здійснення, набуває в сучасних умовах особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії під час боротьби зі злочинністю досліджували такі вчені, як А. А. Аксьонов, К. В. Антонов, В. М. Аتماжитов, О. М. Бандурка, І. І. Великошин, В. Л. Грохольський, О. Ф. Долженков, Г. О. Душейко, В. П. Євтушок, І. П. Козаченко, І. М. Колошко, В. В. Матвійчук, В. Л. Оргинський, В. Л. Регульський, О. П. Снігер'єв, Д. М. Серета та інші. Водночас зазначимо, що проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, є малодослідженими.

Формування цілей. Автори поставили за мету на підставі комплексного аналізу процесу взаємодії оперативних та слідчих підрозділів під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, виявити наявні недоліки в цьому напрямі та запропонувати науково обгрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду прикладних аспектів взаємодії оперативних і слідчих підрозділів, треба розглянути загальні теоретичні основи проведення цієї діяльності. Такий методологічний підхід забезпечить можливість логічного та послідовного вивчення нинішніх проблем взаємодії як теоретичного, так і практичного характеру та обгрунтованого надання пропозицій щодо їх вирішення.

Під взаємодією оперативних та слідчих підрозділів науковці розуміють: 1) здійснення комплексу заходів, регламентованих законом, з використанням наявних сил, засобів та методів (слідчих та оперативно-розшукових) правоохоронних органів з метою вирішення завдань кримінального судочинства [1, с. 281]; 2) спільну, погоджену щодо мети, місця й часу діяльність [2, с. 13]; 3) погоджену діяльність органів, що здійснюють попереднє розслідування, та оперативно-розшукових підрозділів, яка ґрунтується на єдиній думці щодо способів досягнення цілей кримінального судочинства, при керівній ролі особи, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, і наявності відносної самостійності кожного з учасників діяльності у виборі засобів і методів відповідно до компетенції, наданої їм законом і відомчими нормативними актами [3, с. 152]; 4) об'єднання сил і засобів органів дізнання й попереднього слідства в боротьбі зі злочинністю способом правильного використання й раціонального поєднання методів і

засобів, застосовуваних цими органами для досягнення найбільш ефективних результатів у виконанні завдань правосуддя [4, с. 94]; 5) сумісну роботу двох і більше підрозділів (працівників), не підпорядкованих по службі, для концентрації сил, засобів і здійснення таких спільних заходів, вибір таких тактичних прийомів або їх комбінації, що найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами й засобами, які є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, з найменшими їх затратами, при безумовному дотриманні чинного законодавства [5, с. 354]; 6) базовану на законі й підзаконних актах, погоджену за метою, місцем і часом, діяльність, що виражається в найбільш доцільному поєднанні оперативно-розшукових, процесуальних та адміністративних функцій органу дізнання з процесуальними й гласними розшуковими діями слідчого, спрямовану на попередження, припинення, швидке й повне розкриття злочинів, розшук обвинувачуваного й відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем [6, с. 13].

Аналіз змісту наведених визначень терміна «взаємодія оперативних і слідчих підрозділів» дозволяє дійти висновку, що попри деякі відмінності в їх стилістичному викладенні за своєю сутністю вони є однаковими. Крім того, усім визначенням взаємодії притаманні загальні ознаки, до яких можна віднести: а) погодженість дій за місцем і часом; б) наявність спільної мети, яка полягає в успішному розслідуванні злочину; в) сумісну участь двох та більше суб'єктів; г) нормативно-правову регламентацію порядку її проведення.

Згідно з КПК України основним суб'єктом взаємодії з органами досудового розслідування та єдиним суб'єктом виконання їх доручень є оперативні підрозділи. Під час взаємодії та організації досудового розслідування оперативний працівник може користуватися правами слідчого на підставі доручення. Основним завданням взаємодії є попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Як основні принципи взаємодії слідчих підрозділів з оперативними можна виділити:

1. Відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, утручання в яку осіб, які не мають на те законних повноважень, забороняється.

2. Активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень.

3. Оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень.

4. Дотримання загальних засад кримінального провадження.

5. Забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування.

6. Керівна роль слідчого при взаємодії з оперативними підрозділами під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

7. Підпорядкованість діяльності оперативних підрозділів інтересам досудового слідства.

8. Самостійність оперативного працівника у виборі тактики, способів, сил, методів та засобів виконання доручень слідчого.

Під час вивчення проблем взаємодії оперативних і слідчих підрозділів важливу роль відіграє з'ясування питання щодо визначення форм її здійснення. У спеціальній літературі форми взаємодії органів слідства та інших підрозділів визначаються як «способи та порядок зв'язків між ними, які забезпечують погодженість їхньої діяльності та правильне сполучення повноважень, методів та засобів» [7, с. 74]. Уважаємо, що форми взаємодії у своїй сукупності фактично становлять сам процес взаємодії [8, с. 114].

Аналіз досвіду практичної діяльності, нормативно-правових актів, які регулюють взаємодію оперативних і слідчих підрозділів, а також наукової літератури, присвяченої розглядуваній тематиці, дав змогу нам виділити основні форми їхньої взаємодії під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю. До таких форм належать:

1) взаємний обмін інформацією між оперативним та слідчим підрозділами щодо обставин події злочину, особи терориста, пошуку джерел доказів тощо;

2) спільне вивчення, аналіз та оцінка оперативно-розшукової інформації, оперативної обстановки, результатів, отриманих під час проведення оперативно-розшукової діяльності, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) виконання працівником оперативного підрозділу доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

4) спільне планування проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

5) надання працівником оперативного підрозділу допомоги слідчому при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

6) узгодження зі слідчим переліку питань, що підлягають включенню працівником оперативного підрозділу до завдання негласному апарату;

7) створення слідчо-оперативної групи та спільна робота в її складі;

8) виконання працівником оперативного підрозділу доручення слідчого щодо розшуку підозрюваних осіб, які переховуються від органів слідства та суду;

9) спільна участь у виявленні фактів тиску на осіб, які надають конфіденційну допомогу оперативним та слідчим підрозділам, і беруть участь у кримінальному провадженні, членів їхніх сімей і близьких родичів, реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну та забезпеченні їхньої безпеки;

10) обмін практичним досвідом роботи щодо протидії досліджуваним злочинам.

Наголосимо, що нами були наведені найпоширеніші форми взаємодії оперативних і слідчих підрозділів під час проведення досудового розслідування, тому їх перелік не є вичерпним. Обрання оперативним працівником та слідчим конкретних форм взаємодії або їх комбінацій залежить насамперед від обставин учинення злочину, особи терориста, інформаційної забезпеченості діяльності суб'єктів взаємодії, наявних сил та засобів.

Ефективне вирішення завдань протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, у сучасних умовах потребує науково обґрунтованого підходу до здійснення взаємодії оперативних та слідчих підрозділів. З цією метою треба розглянути порядок здійснення взаємодії між зазначеними підрозділами, виявити притаманні цьому процесу недоліки та запропонувати способи їх усунення.

Фактично взаємодія оперативного працівника зі слідчим починається з інформаційного обміну між ними при передачі зібраних матеріалів перевірки за фактом виявлення вчиненого злочину, пов'язаного з терористичною діяльністю. Начальник слідчого підрозділу після отримання матеріалів перевірки визначає слідчого, який буде здійснювати досудове розслідування за фактом учинення злочину. Слідчий згідно з вимогами ст. 214 КПК України [9] невідкладно, але не пізніше 24 годин після реєстрації в Журналі єдиного обліку рапорту оперативного працівника про виявлений злочин або заяви потерпілих осіб, зобов'язаний унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування.

Зважаючи на те, що частина інформації про досліджувані нами злочини отримується оперативним способом, працівник оперативного підрозділу не має права відобразити в матеріалах перевірки повний її зміст. У практичній діяльності в разі потреби ознайомлення слідчого з оперативною інформацією здійснюється зазвичай в усній формі під час бесіди з оперативним працівником. До того ж оперативний працівник має дотримуватися правил збереження одержаної таємниці та повідомляти слідчому лише ті дані, які можуть мати значення для проведення досудового розслідування та не призведуть до розшифрування джерела надходження інформації. У зв'язку з викладеним аналіз наданих слідчому матеріалів перевірки доцільно здійснювати спільно з працівником оперативного підрозділу.

Після аналізу матеріалів перевірки та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій слідчий спільно з оперативним працівником здійснює висунення найбільш вірогідних версій події злочину, визначається методика його розслідування. Для цього потрібно скласти відповідний план з указівкою конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які треба провести для документування фактів учинення досліджуваного злочину підозрюваними особами. Крім того, у плані треба передбачити методику та послідовності проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, їхніх виконавців, строки, час та місце проведення. Складання плану розслідування досліджуваних нами злочинів

повинно здійснюватися обов'язково, адже розслідування потребує скоординованого виконання значної кількості слідчих (розшукових) дій, використання оперативно-розшукових методів та поєднує діяльність декількох працівників різних підрозділів (слідчих та оперативних).

Ретельне планування сприяє здійсненню координації взаємодії, яка полягає передусім у чіткому розподілі обов'язків суб'єктів взаємодії, своєчасності, а також послідовності або синхронності виконання конкретних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та застосування методів оперативно-розшукової діяльності залежно від обраної методики досудового розслідування злочину. Д. Й. Никифорчук, розглядаючи планування як важливий елемент організації взаємодії оперативних та слідчих працівників, справедливо зазначає, що «планування вносить у роботу певну систему, організованість, цілеспрямованість, створює умови для раціонального використання сил та засобів і в кінцевому підсумку забезпечує досягнення мети діяльності слідчо-оперативних груп» [10, с. 144].

На дальших етапах розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, взаємодія повинна здійснюватися як у формі виконання доручень останнього, так і у формі інформаційного обміну. Для постійного інформаційного забезпечення діяльності слідчого з розслідування досліджуваних злочинів оперативний працівник має регулярно зустрічатися з негласними працівниками та давати їм відповідні завдання. Деякі науковці з приводу виявлення нових фактів, що підтверджують зайняття злочинною діяльністю обвинуваченими особами, цілком влучно наголошують, що «це є одним з найважливіших завдань оперативних підрозділів при здійсненні взаємодії зі слідством, успішне вирішення якого дозволяє слідчому діяти наступально, на випередження» [11, с. 191-201].

Інформаційна обізнаність слідчого щодо механізму вчинення злочину, його обстановки, лінії поведінки підозрюваних осіб дає змогу йому обирати відповідну методику проведення досудового розслідування, приймати обґрунтовані рішення про проведення конкретних слідчих (розшукових) дій, ужиття більш суворого запобіжного заходу тощо для належної фіксації фактичних даних, які можуть використовуватися як докази під час кримінального провадження. Отже, слідчий використовує отриману від оперативних працівників інформацію для формування доказів, виявлення їх джерел або як орієнтувальних даних.

Однією з найбільш ефективних та результативних форм взаємодії оперативних та слідчих працівників є їхня спільна праця в складі слідчо-оперативної групи. Саме використання цієї форми взаємодії дозволяє найбільш раціонально поєднати та використати можливості взаємодіючих суб'єктів, що, безумовно, позитивно відображається на результатах проведення досудового розслідування.

Слідчо-оперативні групи зазвичай створюються для швидкого та повного розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликали значний суспільний резонанс. З огляду на це, положення створення слідчо-оперативних груп для розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, є обов'язковим.

Утворення слідчо-оперативної групи здійснюється за наказом керівника територіального підрозділу, погодженого з начальником слідчого підрозділу. При цьому керівником слідчо-оперативної групи є слідчий, який призначений начальником слідчого підрозділу здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. Об'єктивною причиною створення слідчо-оперативної групи при розслідуванні досліджуваних нами злочинів виступає потреба максимально швидкого й повного проведення значного масиву слідчих (розшукових), негласних (слідчих) розшукових та організаційних дій, використання методів оперативно-розшукової діяльності у відносно короткий проміжок часу, що не в змозі виконати один працівник. Для виконання зазначеного обсягу роботи треба залучати декількох працівників оперативних підрозділів та слідчого. Ця обставина відповідно позначається на складі слідчо-оперативних груп, які утворюються під час розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю.

Аналіз практичного досвіду роботи свідчить про те, що склад та чисельність слідчо-оперативної групи під час провадження досудового розслідування за досліджуваними нами злочинами може змінюватися на різних етапах його проведення. Таке становище зумовлено тим, що залежно від етапу розслідування особовому складу слідчо-оперативної групи потрібно вирішувати завдання різного ступеня складності та відповідно виконувати різні обсяги роботи. Незмінними в складі слідчо-оперативної групи є зазвичай тільки слідчий, якому було доручено проведення досудового розслідування за цим фактом та старший оперативний працівник.

Склад слідчо-оперативної групи особливо збільшується на стадії реалізації матеріалів, зібраних за фактом учинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. На цій стадії до її складу входять як мінімум три-чотири працівники оперативних підрозділів, слідчий, експерт-криміналіст. Зазначимо, що чисельність групи залежить у кожному випадку від конкретних обставин учинення злочину, оперативної обстановки та наявних сил.

Позитивним кроком із забезпечення стабільності функціонування слідчо-оперативної групи є прийняття рішення керівником територіального підрозділу про заборону на здійснення заміни оперативних працівників, що включені до її складу, без узгодження зі слідчим (керівником групи) або керівником органу досудового розслідування.

Контроль за роботою слідчо-оперативної групи покладається на начальника слідчого підрозділу, який за погодженням з начальником територіального органу має право організувати проведення оперативних нарад за участю слідчих та працівників оперативних підрозділів внутрішніх справ з питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема стану виконання доручень слідчих та взаємодії.

Попри нормативно-правове врегулювання питань взаємодії оперативних та слідчих підрозділів, наявність відповідних методичних рекомендацій під час практичної діяльності виникає чимало проблем у

цьому напрямі. Погоджуємося з тими науковцями, які влучно зазначають, що «взаємодія залежить не тільки від її правової регламентації, але й від професійних якостей оперативних і слідчих працівників та вміння налагоджувати взаємовідносини під час роботи» [8, с. 111]. Інакше кажучи, взаємодія також залежить від порядності суб'єктів її здійснення та їхнього ставлення до виконання своїх службових обов'язків.

Досвід практичної діяльності свідчить про те, що взаємодія оперативних працівників зі слідчим після пред'явлення підозри злочинцям, досить часто не здійснюється цілеспрямовано, тобто в спосіб оперативного супроводження кримінального провадження. Таке становище пояснюється, з одного боку, досягненням оперуповноваженим мети своєї роботи, тобто встановлення особи, яка вчинила або готує злочин, та виконання в такий спосіб потрібних показників службової діяльності, з іншого – великим навантаженням у роботі та потребою протидії іншим злочинам. На цьому етапі взаємодія між указаними суб'єктами часто здійснюється лише через виконання доручень слідчого.

На нашу думку, вирішення цієї проблеми можливе двома способами. Перший полягає в посиленні контролю за здійсненням взаємодії між оперуповноваженими та слідчими з боку керівника територіального органу. Другий полягає у внесенні змін до КПК України в частині запровадження інституту детективів, тобто осіб, які поєднують у собі функції як оперуповноваженого, так і слідчого. Такий підхід не потребуватиме здійснення взаємодії між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, крім випадків звернення до оперативно-технічних підрозділів.

До ще однієї значної проблеми під час здійснення взаємодії треба віднести повну залежність оперуповноваженого в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій від слідчого. У практичній діяльності досить часто виникає потреба термінового проведення вказаних дій для документування злочинних дій осіб, але через наявність у слідчого зазвичай значної кількості кримінальних проваджень, він не завжди має можливість своєчасно підготувати потрібні документи, погодити їх у прокуратурі та отримати санкції в суді. Таке становище призводить до втрачання одного з головних принципів у діяльності оперативного працівника – наступальності та оперативності.

Вирішення цієї проблеми можливе також двома способами. Перший полягає в закріпленні слідчого за конкретною лінією роботи, тобто спеціалізацією на певному виді злочинів, по аналогії з розподіленням ліній роботи в оперативних підрозділах, що, безумовно, буде сприяти поліпшенню взаємодії. Другий, як вже було зазначено вище, у запровадженні інституту детективів, унаслідок чого зникне сам процес взаємодії.

Висновки. Заходи щодо вирішення проблем взаємодії між працівниками оперативних та слідчих підрозділів можна умовно поділити на два рівні – тактичний та стратегічний. На тактичному рівні треба проведення таких організаційних заходів: 1) детального планування слідчим

за участю оперативного працівника процесу розслідування злочину; 2) посилення контролю за процесом взаємодії вказаних суб'єктів з боку керівника територіального органу; 3) запровадження принципу закріплення слідчого за конкретною лінією роботи, тобто спеціалізацією на певному виді злочинів, по аналогії з розподіленням ліній роботи в оперативних підрозділах. На стратегічному рівні вирішення проблем взаємодії полягає в проведенні законотворчої діяльності щодо внесення змін до чинного КПК України для запровадження інституту детективів, унаслідок чого зникне сам процес взаємодії.

Використані джерела:

1. Никифорчук Д. Й. Теоретичні та організаційно-тактичні засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів оперативними підрозділами міліції України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 441 с.

2. Гевко В. В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1996. 18 с.

3. Лебедев Н. Ю. Теоретические проблемы и практика расследования незаконного производства спиртосодержащей алкогольной продукции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Барнаул, 2004. 198 с.

4. Федоткин М. А. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания. *Вестник МГУ*. 1996. № 4. С. 94–96.

5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / Е. О. Дідоренко та ін. ; за заг. ред. Л. В. Бородича. Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. Т. 1. 392 с.

6. Оспанов С. Д. Взаимодействие органа дознания со следственным аппаратом ОВД : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1990. 26 с.

7. Герасимов И. Ф. Криминалистика : учебник для вузов. Москва : Высшая школа, 1994. 194 с.

8. Лисенко А. М. Правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у сфері виготовлення та збуту алкогольних напоїв : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2008. 223 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 (з поточними змінами). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

10. Никифорчук Д. Й. Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Київ, 2000. 21 с.

11. Лисенко А. М. Особливості взаємодії оперативних і слідчих підрозділів МВС під час проведення досудового слідства по кримінальних справах, що пов'язані з незаконним виробництвом та реалізацією алкогольних напоїв. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 4. С. 191–201.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018

Лысенко А.Н., Лысенко И.В. Особенности взаимодействия оперативных и следственных подразделений при противодействии преступлениям, связанным с террористической деятельностью

Статья посвящена освещению особенностей взаимодействия оперативных и следственных подразделений при противодействии преступлениям, связанным с террористической деятельностью, с целью выявления существующих недостатков. Автор разработал научно-обоснованные предложения по усовершенствованию взаимодействия в этом направлении.

Ключевые слова: взаимодействие оперативных и следственных подразделений, формы взаимодействия, принципы взаимодействия, планирование взаимодействия, преступления, связанные с террористической деятельностью.

Lysenko A., Lysenko I. Peculiarities of Operative and Investigative Units During Counteraction to Crimes Connected with Terrorist Activity

The article is devoted to the coverage of the peculiarities of operational and investigative units interaction at prevention of crimes related to terrorist activity, as well as its common forms analysis. The aim of the article is the detection of deficiencies in that area. Such forms of interaction include: mutual exchange of information between operational and investigative units; joint study, analysis and evaluation of operative-search information, operational situation, results obtained during operational and investigative activities, investigators (investigators) and secret investigators (investigators); execution by an employee of the operational unit of the investigator's orders; joint planning of conducting investigation (search) and secret investigation (search) actions; providing the operative unit with assistance to an investigator during the conduct of investigators (investigators) and secret investigators (investigators); agreement with the investigator of the list of issues to be included by the employee of the operational unit to the task of the silent apparatus; creation of a investigative and operational group; exchange of practical experience in counteracting investigated crimes.

The authors made attempt to develop scientific proposals for the improvement of operational and investigative units interaction at the prevention of those crimes. In the article the authors propose to solve the problems of interaction between operational and investigative units by means of taking organizational measures on a tactical level and by taking legislative measures on a strategic one. Organizational measures involve detailed planning by an interrogator with the participation of an operative, the process of crime investigation, strengthening of the control over the stated persons interaction on the part of the head of the territorial body, assigning investigators concrete fields of work, i.e. specialization in investigation of crimes of certain type.

The legislative activity in the sphere includes making amendments to the effective Code of Criminal Procedure in the part of the introduction of the detectives institute. It will lead to the extinction of a process of interaction between operational and investigative units.

Keywords: interaction of operational and investigative units forms of interaction, principles of interaction, interaction planning, crimes related to terrorist activities.

УДК 343.102

О. І. Литвинчук

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕНЬ НА ПІДСТАВІ УГОД**

У статті розглянуто особливості здійснення кримінального провадження на підставі угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи

обвинуваченим, а також угод між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Визначено основні недоліки нормативного врегулювання інституту угод у чинному КПК України. Запропоновано зміни до процесуального законодавства, що дозволять підвищити кількість кримінальних проваджень, у яких ухвалюються вироки на підставі угод, а також будуть сприяти реалізації права потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого на альтернативне вирішення кримінально-правових спорів.

Ключові слова: інститут угод у кримінальному провадженні, угода про примирення, угода про визнання винуватості, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, слідчий, прокурор, суд.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України значно ускладнив процедуру проведення досудового розслідування порівняно з КПК України 1960 року. Тотальний судовий контроль, повна залежність від прокурора, заформалізованість прийняття процесуальних рішень перетворили фігуру слідчого на «клопотача» або на помічника прокурора з проведення слідчих (розшукових) дій.

Задеклароване в ст. 2 КПК України таке завдання кримінального провадження, як забезпечення швидкого розслідування цілком не узгоджується з потребою слідчого для отримання дозволу на проведення багатьох процесуальних дій годинами вистояючи черги в прокуратурі та суді. За таких обставин слідчі змушені якомога більше використовувати спрощені форми кримінальних проваджень, передбачених законодавством.

Для пришвидшення досудового розслідування в діяльності слідчих підрозділів Національної поліції поступово все більше практикується здійснення кримінального провадження на підставі угод (угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; угод між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості).

Безсумнівною перевагою такого особливого порядку кримінального провадження є те, що за умови досягнення угоди між підозрюваним та потерпілим або між прокурором та підозрюваним під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Отже, слідчому вже не потрібно продовжувати збирати докази, які підтверджують усі обставини, що підлягають доказуванню. Досягається економія часу, технічних засобів, фінансових витрат. Крім того, слідчому не варто перейматися за результати судового розгляду справи, оскільки після затвердження судом угоди, ухвалення виправдувального вироку неможливе.

Водночас унормування процесуального порядку здійснення кримінальних проваджень на підставі угод не є досконалим та викликає багато питань теоретичного та практичного характеру. Так, наприклад, у КПК України не встановлено строку на проведення домовленостей між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим. Незрозумілою є факультативна участь прокурора в судовому розгляді обвинувального акта з угодою про примирення, коли злочин переслідується в порядку публічного обвинувачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами, пов'язаними зі здійсненням кримінальних проваджень на підставі угод, займалися багато науковців. Серед них зазначимо праці Р. В. Новака, О. О. Леляк, В. О. Гринюка, А. Ю. Доценка, В. Д. Чабанюка, А. О. Шпачук, І. В. Гловюк, О. В. Плахотніка та багатьох інших. Однак багато питань усе ще є дискусійними та потребують додаткового дослідження.

Формування цілей. Автор має на меті виявити недоліки чинного процесуального законодавства, яке регламентує інститут угод у кримінальному провадженні, а також розробити відповідні зміни до КПК України для більш надійного захисту прав і свобод учасників судочинства, дальшого розвитку диференціації кримінальної процесуальної форми.

Виклад основного матеріалу. У слідчій практиці органів досудового розслідування Національної поліції спостережено тенденцію до поступового збільшення кримінальних проваджень, які здійснюються на підставі угод. Так, 2017 року з угодами про примирення направлено до суду **8 023** обвинувальних актів (2016 року – **7 708**), з угодами про визнання винуватості **8 007** обвинувальних актів (2016 року – **5 905**). Загальна кількість угод, укладених під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях 2017 року, становить **16 030** або **12,6 %** від загальної кількості обвинувальних актів, направлених до суду.

Найбільший відсоток обвинувальних актів, направлених до суду з угодами, досягнуто в роботі слідчих органів територіальних підрозділів Головних управлінь Національної поліції (далі – ГУНП) у Луганській – **29,1 %**, Полтавській – **23,3 %**, Волинській – **19,9 %**, Рівненській – **19,8 %**, Київській областях – **18,1 %**. Найнижчі показники з цього питання зафіксовано в роботі слідчих підрозділів ГУНП у Запорізькій – **6,6 %**, Чернівецькій – **7,9 %**, Закарпатській – **8,4 %**, Харківській областях – **8,4 %** та в м. Києві – **8,9 %**.

До того ж наголосимо, що суди нерідко відмовляють у затвердженні угод про примирення або про визнання винуватості. Це є досить негативною ситуацією і для слідчого, і для сторін, оскільки в разі відмови в затвердженні угоди, досудове розслідування продовжується в загальному порядку, а відповідно до ч. 8 ст. 474 КПК України, повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Аналіз судової практики дозволяє виділити найбільш поширені підстави для відмови в затвердженні судами угод, укладених на досудовому розслідуванні. До них можна віднести:

- обраний в угоді вид покарання суперечить вимогам КК України;
- неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення;
- при узгодженні сторонами покарання за сукупністю злочинів не враховуються вимоги ст. 70 КК України;
- укладання угоди за ініціативою слідчого або під час укладання угоди про примирення були присутні працівники поліції, що суперечить умовам добровільності;
- укладання угоди було не добровільним, сторони не примирились або відмовилися від раніше укладеної угоди [1].

Частина з цих підстав виникає через недосконале врегулювання процесуального порядку здійснення кримінального провадження на підставі угод.

Відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України угоду про примирення може бути укладено за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). При цьому згідно з ч. 1 ст. 474 КПК України, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

З огляду на зазначене ані слідчий, ані прокурор не мають права перевіряти зміст угоди про примирення та вимагати від сторін усунення наявних там недоліків. Обов'язок перевірки змісту угоди на відповідність вимогам КПК та інших законів України покладено лише на суд (ч. 7 ст. 474 КПК України). Додамо, що під час ініціювання й укладання угоди про примирення (на відміну від угоди про визнання винуватості) участь захисника для підозрюваного не є обов'язковою. Проте особам без юридичної освіти скласти текст угоди про примирення, який би відповідав вимогам ст. 471 КПК України, дуже складно, особливо з питань кваліфікації злочину, істотних для кримінального провадження обставин, призначення покарання. Водночас відмова суду в затвердженні угоди через допущені сторонами помилки в її змісті негативно вплине насамперед на підозрюваного й потерпілого. Оскільки для підозрюваного перевагою укладання угоди є уникнення невизначеності щодо виду та розміру покарання за результатами судового розгляду; у деяких випадках – застосування альтернативного покарання або його пом'якшення, можливість звільнення від покарання. Потерпілий також зацікавлений у затвердженні судом угоди, оскільки винна особа не уникне кримінальної відповідальності, гарантовано отримає узгоджене з ним покарання та відшкодує заподіяну злочинцем шкоду.

Недосконалість законодавства з цього питання призводить до того, що слідчим, за відсутності адвоката, доводиться самостійно складати тексти угод про примирення, що є безпосереднім порушенням норм КПК України. Такі факти досить часто виявляються в судових засіданнях, оскільки такі угоди є «шаблонними». Наприклад, Апеляційний суд Полтавської області в узагальненні зазначив, що в Карлівському районі Полтавської області склалася практика, за якою кримінальне провадження направляється до суду з обвинувальним актом та угодою про примирення між потерпілим та підозрюваним, що супроводжується титульною сторінкою, на якій зазначається повне найменування слідчого підрозділу. Назва «Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним у кримінальному провадженні № 000...» [2, с. 4].

Загалом уважаємо, що позиція законодавця, викладена в ч. 8 ст. 474 КПК України, про неможливість повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні є необґрунтованою й викликає багато запитань. Наприклад, якщо юридичну помилку в тексті угоди допустив прокурор, то чому підозрюваний або обвинувачений має бути позбавлений права на «пільговий» вирок на підставі угоди? Чому потерпілий разом з підозрюваним, обвинуваченим мають бути позбавлені права на відновлювальне правосуддя, коли захисник або інша особа, яка узгоджена сторонами (медіатор), неправильно визначили покарання в тексті угоди? Що заважає суду повернути угоду сторонам для усунення встановлених недоліків? Надати яку-небудь зрозумілу відповідь на ці запитання важко. Отже, треба зауважити, що зміст ч. 8 ст. 474 КПК України не відповідає загальній меті диференціації процесуальної форми.

Також однією з підстав відмови в затвердженні угод про примирення є їх укладання за тими злочинами, у яких основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси, а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт. Наприклад, Тернопільським міськрайонним судом відмовлено в затвердженні угоди про примирення між потерпілими Ш.М.Я., С.І.Я., М.М.Ю., Л.В.П. і підозрюваним Д.І.І. у кримінальному провадженні щодо обвинувачення останнього у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК, оскільки в цьому випадку внаслідок протиправних дій обвинуваченого було завдано шкоду не тільки особистим інтересам потерпілих, але й грубо порушено громадський порядок. Через це з огляду на тяжкість та суспільну небезпечність злочину, у якому обвинувачують Д.І.І., суд дійшов висновку, що умови укладеної угоди про примирення між потерпілими й обвинуваченим не відповідають вимогам КПК, КК та інтересам суспільства [2, с. 2-3].

Таку позицію судової влади підтримують не всі науковці. Скажімо, В. Д. Чабанюк вважає, що аналіз змісту ст. 469 КПК України не дозволяє зробити категоричний висновок про неможливість укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим у разі заподіяння шкоди і приватним, і державним чи суспільним інтересам [3, с. 416].

Не заперечуючи правильність позиції судових органів, нагадаємо про те, що Законом України від 16.03.2017 № 1950-VIII у ч. 4 ст. 469 КПК України внесено зміни, згідно з якими дозволяється укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, унаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам, правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокуророві на укладення ними угоди.

Отже, у КПК України доцільно було б установити обов'язок суду, у разі відмовлення в затвердженні угоди про примирення з підстав заподіяння шкоди державним чи суспільним інтересам, роз'яснити право

обвинуваченому ініціювати укладення угоди про визнання винуватості з прокурором за умови надання згоди на це потерпілим (потерпілими).

Одночасно з цим виникає інше проблемне питання. Згідно з ч. 2 ст. 474 КПК України: «Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду» [4, с. 286]. Отже, участь прокурора в розгляді судом обвинувального акта, який надійшов з угодою про примирення, не є обов'язковою. На недоцільність такої нормативної регламентації участі прокурора вказує В. О. Гринюк, на думку якого відсутність прокурора в судовому засіданні в справах публічного обвинувачення суперечить принципу змагальності сторін [5, с. 177]. Повністю підтримуємо цю позицію, оскільки лише прокурор може в судовому засіданні здійснювати в повному обсязі функцію обвинувачення. Він володіє всіма матеріалами досудового розслідування. Тільки прокурор зможе в суді обґрунтовано довести правильність кваліфікації злочину, відстояти потребу щодо затвердження судом певної угоди.

Іншою проблемою, яка заважає повноцінній реалізації інституту угод, є відсутність у законодавстві встановленого строку, який надається сторонам угоди на проведення домовленостей та складання й узгодження тексту самої угоди про примирення або про визнання винуватості. Зазначені дії можуть вимагати значного часу. Наприклад, потерпілий може потребувати від підозрюваного негайного відшкодування завданої шкоди як умову, за якої він буде згоден підписати угоду про примирення. Однак підозрюваному потрібен буде час на збирання потрібної грошової суми.

Як відомо, укладення угоди можливе після повідомлення особі про підозру, тобто з того моменту, коли починають обчислюватися строки досудового розслідування. Тому, на нашу думку, у законодавстві треба, по-перше, установити строк, який би надавався сторонам угоди на проведення домовленостей, по-друге, надати можливість слідчому за погодженням з прокурором зупиняти на цей час досудове розслідування. З цього питання слід підтримати думку А. Ю. Доценка, який вважає, що сім робочих днів є достатнім строком на прийняття та узгодження позицій сторонами й укладення угоди [6, с. 182].

Окремої уваги потребує також закріплений у ч. 5 ст. 469 КПК України час, протягом якого можливе досягнення угоди в кримінальному провадженні. Відповідно до цієї норми укладення і угоди про примирення, і угоди про визнання винуватості дозволяється з моменту повідомлення особи про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. З одного боку, такий порядок дозволяє підозрюваному, обвинуваченому реалізувати право на отримання вироку «на пільгових умовах» на кількох стадіях кримінального провадження. З іншого боку, укладення угод під час судового розгляду не відповідає основній меті, для якої введено в кримінальний процес зазначений вид спрощеного провадження, – це економія часу, фінансових витрат, наближення покарання до злочину.

Обвинувачений, який погодився на укладення угоди тільки перед виходом суду до нарадчої кімнати, звісно, що розраховував увесь час і на досудовому розслідуванні, і в судовому розгляді на можливість уникнення від кримінальної відповідальності за учинений злочин, і, тільки оцінивши досліджені судом докази, погодився на вирок «на пільгових умовах», оскільки зрозумів, що таких доказів достатньо для ухвалення обвинувального вироку.

Слушною з цього приводу є думка О. О. Лесяк про те, що доцільно було б установити останнім можливим строком подання клопотання про укладання угоди підготовче судове провадження включно. У такому разі не втрачатиметься процесуальне заощадження часу й державних витрат, водночас обвинувачений усе ще мав би можливість реалізувати своє право на укладання угоди, якщо на стадії досудового слідства з певних причин її не було досягнуто [7, с. 149].

Наприкінці констатуємо, що в ст. 42 (Підозрюваний, обвинувачений) КПК України, яка передбачає основні права підозрюваного, обвинуваченого, узагалі не зазначається про право вказаних учасників на укладання угоди про визнання винуватості з прокурором або угоди про примирення з потерпілим. Проте в ч. 4 ст. 56 (Права потерпілого) КПК України наголошено: «На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення» [4, с. 41]. Таку нерівнозначність у процесуальних правах підозрюваного, обвинуваченого й потерпілого щодо медіаційних процедур негативно оцінюють деякі дослідники [8, с. 101]. Попри наявність, передбаченого ч. 7 ст. 469 КПК України обов'язку слідчого, прокурора поінформувати підозрюваного, потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладанні угоди про примирення, усе ж таки законодавцеві не варто покладатися в захисті прав учасників кримінального провадження лише на сумлінність посадових осіб, які можуть забути роз'яснити відповідне право через велику завантаженість у своїй діяльності.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо за потрібне для поліпшення нормативного врегулювання процесуального порядку здійснення кримінального провадження на підставі угод внести до КПК України такі зміни:

1. Пункт 9 частини 2 ст. 52 після слів «визнання винуватості» доповнити словами «або угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим».

2. У пункті 5 ст. 469 слова «до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку» замінити словами «під час досудового розслідування та підготовчого судового засідання».

3. Доповнити частину 1 ст. 474 третім реченням такого змісту: «Прокурор також має право відкласти направлення до суду обвинувального акта та повернути потерпілому, підозрюваному укладену угоду про примирення, якщо вона не відповідає вимогам, передбаченим ст. 471 КПК України, для усунення встановлених недоліків, про що виноситься вмотивована постанова».

4. Частину 8 ст. 474 викласти в такій редакції: «Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні допускається за умови усунення сторонами угоди обставин, які були підставою для відмови в затвердженні судом такої угоди. У разі відмови в затвердженні угоди про примирення, прокурор та обвинувачений за згодою всіх потерпілих мають право укласти угоду про визнання винуватості в порядку, передбаченому статтями 469, 470, 472 цього Кодексу».

Крім того, права підозрюваного, обвинуваченого (ст. 42 КПК України) треба доповнити правом на укладання угод про примирення та визнання винуватості.

Використані джерела:

1. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

2. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

3. Чабанюк В. Д. Удосконалення кримінального провадження на підставі угод: Матеріальні та процесуальні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 71. С. 413 – 418.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2017 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К.: ПАЛИВОДА А. В., 2017. 372 с.

5. Гринюк В. О. Особливості реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні на підставі угод. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Октябрь. С. 176 – 180.

6. Доценко А. Ю. Кримінальне провадження на підставі угод: теоретико-практичні аспекти участі прокурора. *Право і суспільство*. 2016. № 6. ч. 2. С. 179 – 184.

7. Лесяк О. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Наук. часоп. Нац. акад. прокуратури*. 2016. № 3. С. 147 – 155.

8. Жерж Н. А. Особливості кримінального процесуального врегулювання провадження на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 100 – 103. URL : http://lseyj.org.ua/1_2016/28.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2018

Литвинчук А. И. Особенности уголовных производств на основании соглашений

В научной статье рассмотрены особенности осуществления уголовного производства на основании соглашений о примирении между потерпевшим и подозреваемым или обвиняемым, а также соглашений между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании вины. Определены основные недостатки нормативной регламентации института соглашений в действующем УПК Украины. Предложены изменения в процессуальное законодательство, позволяющие повысить количество уголовных производств, в которых судом постановляются приговоры на основании соглашений, а также способствующие

реализации права потерпевшего, подозреваемого и обвиняемого на альтернативное разрешение уголовно-правовых споров.

Ключевые слова: институт соглашений в уголовном производстве, соглашение о примирении, соглашение о признании вины, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый, следователь, прокурор, суд.

Lytvynchuk A. Peculiarities of Criminal Proceedings on the Basis of Agreements

The article deals with the specifics of the implementation of criminal proceedings on the basis of agreements on reconciliation between the victim and the suspect or the accused, as well as agreements between the prosecutor and the suspect or the accused about pleading guilty. Advantages of this type of accelerated production are indicated in comparison with pre-trial investigation and judicial review, which are conducted in a general manner. The main shortcomings of the normative regulation of the institution of agreements in the current Criminal Procedure Code of Ukraine are determined. The main shortcomings of the normative regulation of the institution of agreements in the current Criminal Procedure Code of Ukraine are determined. Changes are proposed in the procedural legislation allowing to increase the number of criminal proceedings in which the court orders verdicts on the basis of agreements, as well as facilitating the realization of the rights of the victim, suspect and accused for alternative resolution of criminal legal disputes. The need for compulsory participation of a defense counsel in concluding an agreement on reconciliation between the victim and the suspect or the accused, as well as the mandatory participation of the prosecutor during the judicial review of the conciliation agreement on public prosecution, is justified. The possibility of re-applying to the court with a reconciliation agreement or recognizing guilt in one criminal proceeding, subject to the elimination of circumstances that became the basis for refusal to approve the agreement by the court, was argued. It is pointed out that Article 42 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, which establishes the basic rights and obligations of the suspect and accused, entitles the specified participants in criminal proceedings to conclude agreements with the victim on reconciliation or with the prosecutor on pleading guilty. In order to avoid mistakes in the texts of reconciliation agreements between the victim and the suspect, it was suggested that the prosecutor be given the right to verify these agreements and return them to the parties to eliminate the violations found, which he must issue a reasoned decision. This change in legislation will reduce the number of cases of courts making decisions to refuse to approve reconciliation agreements because of their inconsistency with material or procedural law, which will have a positive effect on respecting the rights of both the injured party and the suspect or accused.

Keywords: institute of agreements in criminal proceedings, agreement on conciliation, agreement on confession, victim, suspect, accused, investigator, prosecutor, court.

УДК 343.143

Ю. І. Лозинська

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті на підставі аналізу наукових досліджень, здійснених у теорії кримінального процесу щодо змісту та сутності достовірності показань свідка, їх оцінки, сформульовано науково обґрунтовані положення стосовно особливостей

оцінки достовірності показань свідка з огляду на нормативні приписи КПК України щодо оцінки доказів загалом та показань з чужих слів як під час досудового розслідування, так і судового розгляду.

Ключові слова: доказування, доказ, оцінка доказів, показання свідка, показання з чужих слів, достовірність показань свідка.

Постановка проблеми. Труднощі при формуванні наукових рекомендацій щодо здійснення оцінки доказів, які містяться у визначених у кримінальному процесуальному законі джерелах, полягають у тому, що вона, як будь-яка інша інтелектуальна діяльність людини не може бути до кінця унормована. Установлення відповідності даних, які повідомляються свідком під час досудового розслідування або судового розгляду, реальним подіям, що сталися при готуванні, учиненні, приховуванні кримінального правопорушення, та щодо інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, безпосередньо залежить від того, наскільки чітко суб'єкт доказування усвідомлює критерії, за якими він визначає під час оцінки правдивість чи неправдивість відомостей, що повідомляє йому свідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки достовірності доказів приділяли увагу в дослідженнях В. С. Бурданова, В. В. Вапнярчук, Л. Є. Владимиров, В. Г. Гончаренко, В. П. Гмирко, К. П. Гришина, Ю. М. Грошевий, Д. В. Давидова, Л. А. Кірмач, А. А. Кухта, О. В. Литвин, І. І. Мухін, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. М. Сівочек, Х. Р. Слосарчук, С. М. Стахівський, А. С. Степаненко, О. С. Степанов, Л. Д. Удалова, І. Л. Чупрікова, М. Є. Шумило та інші науковці.

Однак спеціальному дослідженню особливості оцінки достовірності показань свідка з огляду на нормативні приписи КПК України 2012 року не піддавалися.

Формування цілей. Метою статті є визначення особливостей оцінки в кримінальному провадженні показань свідка щодо їхньої достовірності.

Виклад основного матеріалу. Слушною є думка І. І. Мухіна, що проблема достовірності доказів є однією з найважливіших у процесуальній теорії та практиці, вона складає сутність, основу оцінки доказів і тому притягає до себе велику увагу [1, с. 106]. Як указує М. Є. Шумило, у механізмі, що формує внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді є багато логічного й алогічного, свідомого й несвідомого, раціонального й нераціонального. Тому в діяльності суб'єктів кримінального процесу, що відповідають за його законність, завжди зарезервоване місце для випадковості, невизначеності, тобто чинників, не контрольованих нормою, які залежать лише від індивідуальних особливостей юриста [2, с. 49]. Відповідно до ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

З вищезазначеного слідує, що законодавець сформулював, так би мовити, алгоритм оцінки доказів, який полягає в послідовному відпрацюванні кожного доказу на предмет його належності, потім допустимості, а після того достовірності. Сукупність доказів, що відповідають цим критеріям, визначаються суб'єктом прийняття процесуального рішення на предмет їх достатності та знаходження у взаємозв'язку для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. З перелічених критеріїв оцінки доказів найбільш утрудненою є оцінка їхньої достовірності. Підставами для такого твердження є те, що попри наявну в літературі дискусію з питань внутрішнього переконання при визначенні доказів як належних, допустимих, а їх сукупності як достатньої для прийняття доброякісного процесуального рішення, щодо достовірності найбільшим вплив суб'єктивного на оцінку доказів є за цим критерієм [3, с. 161-165; 4, с. 189-207]. На сьогодні маємо, хоч і такі, що піддаються критиці, але нормативно визначені: зміст належності доказів у ст. 85 КПК України, допустимості, недопустимості доказів та порядку визнання їх недопустимими в статтях 86-90 КПК України. Тому в контексті оцінки доказів, які зібрано в кримінальному провадженні, маємо нормативно визначені параметри належності, допустимості (недопустимості) доказів, що в разі їхнього застосування дають змогу визначити коло доказів, які в дальшому можуть піддаватися оцінці щодо їхньої достовірності/недостовірності. Якщо доказ визнано неналежним або (та) недопустимим, то питання щодо дальшої оцінки його достовірності не розглядається. Так само як і питання стосовно можливого використання в доказуванні даних про обставини події кримінального правопорушення, що є достовірними, але отримані в недопустимий спосіб для пошуку нових джерел аналогічних відомостей про ті ж самі обставини, які нормативні приписи частини 1 ст. 87 КПК України категорично визначають як недопустимі докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини. На взаємозв'язок допустимості доказів з їх достовірністю також указують положення частини 6 ст. 97 КПК України, згідно з якими показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджено іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини 2 ст. 97 КПК України, тобто недопустимі докази не можуть бути залучені до з'ясування достовірності як показань із чужих слів, так і інших доказів, які містять фактичні дані щодо яких було дано такі показання.

Оцінка достовірності доказів у теорії кримінального процесу загалом визначається як тривалий процес, який завершується лише в момент формулювання остаточних висновків по справі на підставі всієї сукупності зібраних доказів. Оцінка доказів з погляду їх достовірності здійснюється в процесі процесуальних дій, висунення версій, прийняття процесуальних рішень. Вона полягає в тому, що: 1) вивчається особа (свідок, потерпілий, експерт та ін.), яка володіє відомостями з погляду його спроможності давати правдиві та повні показання (висновок); 2) вивчається характер та умови

виявлення матеріального носія інформації (предмет, документ); 3) аналізується зміст відомостей (послідовність та повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, прогалин, обґрунтованість висновків, які ґрунтуються на даних науки тощо); 4) інформація, отримана з цього процесуального джерела зіставляється з інформацією, одержаною з інших процесуальних джерел.

Достовірність показання свідка – це його властивість, яка проявляється в судженні суб'єкта доказування поза розумним сумнівом про повну відповідність цього показання реальним фактам, які є предметом кримінального провадження, сформульованого на підставі оцінки відомостей, що містяться в ньому, на предмет наявності або відсутності внутрішніх, зовнішніх суперечностей показання з іншими доказами у кримінальному провадженні, неточностей, прогалин та їх змісту.

Щодо показань у літературі зазначено, що оцінка достовірності доказу включає аналіз усього процесу його формування: умов сприйняття, запам'ятовування, передавання, фіксації відомостей про факти, повідомлених особою, яку допитували. Стосовно ж показань свідка, то звертається увага на те, що багато критеріїв їх достовірності, які раніше виникли емпірично, у наш час одержують наукове обґрунтування в криміналістиці, психології, фізіології та інших спеціальних галузях знань. Рекомендується при вирішенні питання про їх достовірність виходити від таких чинників, які вивчаються в психології та фізіології: здатність цієї конкретної особи до сприйняття, запам'ятовування фактів та відтворення інформації про них, яка складає зміст її показань; швидкоплинність події, що буде предметом спостереження; умови сприйняття; події та переживання, які здатні спотворити сприйняті події та послабити запам'ятовування; умови відтворення фактів на допиті; зацікавленість свідка в результатах справи; вплив інших очевидців події на зміст показань свідка тощо [5, с. 436-437; 6, с. 112].

У теорії кримінального процесу є рекомендації щодо оцінки достовірності показань. Скажімо, М.Є. Шумило на підставі наукового доробку теорії кримінального процесу та з огляду на нормативні приписи КПК України 2012 року визначив, що оцінка достовірності показань свідка залежить: 1) від характеру показань свідка. Для цього потрібно з'ясувати, джерелом якої життєвої обставини є ці показання, чи достатньо повно підтверджуються ці факти в показаннях, чи відноситься подія до обставин, що підлягають доказуванню, умови сприйняття обставин, наявність потерпілого, прогалин в обґрунтуванні, логічність викладу показань тощо; 2) від особи свідка, що має значення для оцінки його показань – наявність зацікавленості, у результатах провадження, службових, родинних взаємин з іншими учасниками процесу, його психологічні особливості, здатність сприймати й давати правдиві показання, репутація свідка, характеристика як члена суспільства тощо; 3) від співвідношення показань свідка з іншими доказами у провадженні для з'ясування суперечностей або узгодженостей між ними. Усе це дає можливість дати відповідь на два питання: чи можна

вважати показання свідка достовірними; чи мають місце в дійсності факти, викладені в показаннях [7, с. 262].

Р.В. Костенко та А.О. Ляш вважають, що вона здійснюється аналогічно оцінці достовірності доказів з інших джерел та полягає в тому, що: 1) вивчається особа, яка володіє відомостями про подію, що розслідується (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт), з погляду її здатності дати правдиві й повні показання (висновок); 2) вивчаються характер та умови виявлення матеріального об'єкта – носія інформації (предмет, який має ознаки речового доказу, документ); 3) аналізується зміст відомостей (послідовність і повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, упущень, обґрунтованості висновків, зроблених за даними науки тощо); 4) інформація, яка одержана з певного процесуального джерела, порівнюється з інформацією, що отримана з інших процесуальних джерел [8, с. 94; 9, с. 114].

Вищенаведені теоретичні виклади мають важливе методологічне значення для вироблення рекомендацій з оцінки показань свідка стосовно їхньої достовірності. Однак зауважимо, що в оцінці достовірності доказів з різних джерел, передбачених у КПК України, очевидно, що є спільні положення, проте, беззаперечно, є й свої особливості. Щодо оцінки показань свідка такими положеннями, на нашу думку, є:

1) визнання показань свідка недопустимим або/та неналежним доказом виключає визнання їх достовірним доказом у кримінальному провадженні.

Тобто перед тим як оцінювати показання свідка стосовно їхньої достовірності потрібно оцінити їх допустимість та належність. Так само оцінюються й інші докази, які будуть використовуватися для оцінки достовірності показань свідка;

2) в основі оцінки показань свідка щодо їхньої достовірності мають бути результати порівняльного аналізу фактичних даних, які в них містяться, з фактичними даними, що містяться в інших джерелах доказів.

Під час одержання показань свідка суб'єкт доказування сприймає не тільки вербальну інформацію, яка фіксується в протоколі під час досудового розслідування або на технічний носій інформації під час судового розгляду, але й жести, міміку, інтонацію, темп мовлення, що супроводжують відповіді на ті чи інші запитання та які можуть виступати як ознаки правдивості, так і неправдивості повідомлень від свідка. Проведене нами опитування слідчих, прокурорів, суддів свідчить, що ті з них, які використовують методи візуальної психодіагностики неправди в показаннях свідка, не надають їх результатам ключового значення. Вони сприймають результати їх застосування як підставу для більш прискіпливої перевірки цих показань порівняно з іншими показаннями, під час одержання яких не були продіагностовані ознаки неправди у формі актів дисимуляції (немотивованої внутрішньої психічної напруженості особи, підвищеної нервової активності (хвилювання, збентеження, агресивність, байдужність тощо) і недоречної поведінки (потирання рук, ковзання ногами тощо [10, с. 184]), але не для остаточної оцінки показань свідка стосовно їхньої достовірності при прийнятті підсумкових процесуальних рішень у кримінальному

провадженні. Погоджуємося з таким підходом, тому що наявність у поведінці особи, яка дає показання, підвищеної нервової активності, недоречної поведінки може бути як зовнішнім проявом повідомлення неправдивих даних, так і хвилювання свідка, причинами якого може бути факт давання показань у правоохоронному органі, у суді, обов'язок давати показання проти особи, яку свідок боїться, потреба якнайшвидше бути в іншому місці тощо. Наведене не дає підстав стосовно визначення як об'єктивно надійних для оцінки показань свідків щодо їхньої достовірності результатів спостереження слідчим, прокурором, судом поведінки свідка під час його допиту;

3) визначення одержаних фактичних даних як достовірних має відбуватися в результаті оцінки показань щодо наявності або відсутності внутрішніх суперечностей, тобто інформаційних блоків, які є його компонентами та не узгоджуються між собою, та зовнішніх суперечностей, тобто неузгодженостей з іншими доказами, зібраними в кримінальному провадженні, неточностей або прогалин у показаннях.

За виявленням суперечностей, неточностей, прогалин у показаннях не має автоматично слідувати визначення всіх відомостей, які в них містяться, як недостовірних. Показання свідка можуть бути як повністю, так і частково недостовірними або докази, яким вони суперечать, можуть бути повністю або частково недостовірними. Природа як внутрішніх, так і зовнішніх суперечностей, неточностей, прогалин у показаннях свідка так і у доказах, яким вони суперечать, для відповіді на питання щодо їх достовірності має бути обов'язково з'ясовано суб'єктом оцінки доказів. При оцінці природи суперечностей, неточностей, прогалин у показаннях свідка потрібно враховувати чи дає показання свідок щодо обставин, які безпосередньо ним сприйняті, чи з чужих слів. Чи може бути зацікавленість у результатах досудового розслідування цього свідка й саме в чому вона проявляється. Які об'єктивні чинники могли вплинути на повноту сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації свідком тощо;

4) важливою умовою для визначення відсутності суперечностей між зібраними доказами, у числі яких є показання свідка як критерію їхньої достовірності є констатація суб'єктом доказування того, що в кримінальному провадженні вичерпані всі можливості для одержання інших даних про обставини, які підлягають доказуванню, і відповідно відсутня можливість одержання даних, які можуть їм суперечити.

Верифікація доказів як достовірних чи недостовірних є супутньою процесу доказування від його початку до завершення. Жоден окремих доказ не може містити всі фактичні дані щодо всіх обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. З огляду на те, що протягом кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд на певний його момент мають різний обсяг даних про обставини події кримінального правопорушення, осіб, причетних до його вчинення, інші обставини, що мають значення для кримінального провадження, певні процесуальні рішення можуть прийматися в умовах різного рівня

інформаційної невизначеності (імовірності), що є особливо характерним для стадії досудового розслідування. Однак жодне процесуальне рішення не може бути визначене як обґрунтоване, якщо в його основі не будуть покладені докази, які визначені як достовірні (наприклад, ухвала слідчого судді щодо надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи має бути обґрунтована доказами причетності цієї особи до скоєння кримінального правопорушення та може ґрунтуватися на обґрунтованому припущенні щодо ймовірності знаходження в його житлі чи іншому володінні особи знаряддя вчинення злочину, викраденого майна тощо). Достовірність як властивість доказів виникає, установлюється та існує в межах системи доказів, а достовірне знання в кримінальному провадженні щодо обставин, які підлягають доказуванню, формується із сукупності доказів, визначених як достовірних;

5) негативна репутація свідка, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка, не може самостійно виступати підставою для оцінки його показань як недостовірних.

Суб'єкт доказування негативну репутацію свідка може використовувати для обґрунтування версій щодо правдивості чи неправдивості його показань та їхньої перевірки проведенням слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Але визначати показання такого свідка як недостовірні без врахування змісту його показань у їх співвідношенні з іншими доказами в кримінальному провадженні є неправильним. Діяти так – ризикувати помилитися в оцінці показань цього свідка як недостовірних;

6) оцінка показань свідків з чужих слів щодо їхньої достовірності безпосередньо взаємопов'язана з первинним джерелом відомостей, які повідомляє такий свідок. Такі показання можуть містити дані, які повністю відповідають почутим від іншої особи даним про обставини, що мають значення для кримінального провадження, але первинне джерело може не викликати довіру щодо його достовірності (пункт 3 абзацу другого ст. 97 КПК України). Визнанню первинного джерела показань із чужих слів джерелом недостовірних доказів слідує визнання й таких показань такими, що містять недостовірні відомості. Суб'єкт доказування має обов'язково визначати переконливість відомостей стосовно факту надання первинних пояснень (пункт 4 абзацу другого ст. 97 КПК України), тобто чи є дані, які одержані з інших джерел, що підтверджують факт та обставини спілкування особи, яка дає показання з чужих слів, з особою, яка є первинним джерелом цих показань (наприклад, показання інших свідків, які є незацікавленими в результатах кримінального провадження, що підтверджують як сам факт зустрічі, так і де, за чийої участі, у яких умовах, тривалістю вона була, документи, які підтверджують факт спільної поїздки таких осіб тощо). А також мають ураховуватися інтереси в результатах кримінального провадження особи, яка дає показання з чужих слів (пункт 6 абзацу другого ст. 97 КПК України). Такі інтереси можуть бути як пов'язані з уникненням від кримінальної відповідальності підозрюваного (обвинуваченого)

(наприклад, це може мати місце як спонука для давання неправдивих показань для родичів та інших близьких осіб для підозрюваного (обвинуваченого)), або навпаки з притягненням невинної особи до кримінальної відповідальності (наприклад, через особистий конфлікт).

Висновки. Оцінка показань свідка стосовно їхньої достовірності має здійснюватися тільки після оцінки їх щодо належності та допустимості (недопустимий доказ не може бути достовірним) через порівняльний аналіз фактичних даних, які в них містяться, з фактичними даними, що містяться в інших джерелах доказів та визначення наявності або відсутності в них внутрішніх та зовнішніх суперечностей, неточностей або прогалин. Важливою умовою для визначення достовірності показань свідка є констатація суб'єктом доказування того, що в кримінальному провадженні вичерпані всі можливості для одержання інших даних про обставини, які підлягають доказуванню, і відповідно відсутня можливість одержання даних, які можуть їм суперечити. Негативна репутація свідка, зокрема щодо його засудження за відомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка, не може виступати підставою для оцінки його показань як недостовірних без урахування змісту його показань у їхньому співвідношенні з іншими доказами в кримінальному провадженні. Оцінка показань свідків з чужих слів стосовно їхньої достовірності безпосередньо взаємопов'язана з первинним джерелом відомостей, які повідомляє такий свідок. За встановленням недостовірності джерела показань з чужих слів слідує визначення і їх недостовірними.

Використані джерела:

1. Мухин И. И. Важнейшие проблемы оценки судебных доказательств в уголовном и гражданском судопроизводстве. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1974. 107 с.
2. Шумило М. Є. Імовірність і вірогідність знання в кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування. *Право України*. 2014. №10. С.44-52.
3. Лупинская П. А. Оценка доказательств. *Уголовно-процессуальное право*. М., 1997. С. 161-165.
4. Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. М.: Норма, 1999. 429 с.
5. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Авт. кол. Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др., ред. кол. Жогин Н. В., Танасевич В. Г., Миньковский Г. М., Ратинов А. Р., Эйсман А. А. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1973. 735 с.
6. Лозинська Ю.І. Засоби з'ясування достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. *Часопис "Університетські наукові записки" Хмельницького університету управління та права*. 2017. № 1 (61). С. 101-112.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: ЮСТІНІАН, 2012. 1224 с.
8. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография. М.: «Юрлитинформ», 2010. 152 с.

9. Ляш А. О. Оцінка та використання доказів як елементи кримінально-процесуального доказування. *Проблеми кримінально-процесуального та цивільного процесуального права. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів кафедри правосуддя М.М. Михеєнка та М.Й. Штефана*. К.: ВГЛ «Обрії», 2009. С. 111-115.

10. Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: монографія. К.: Дія, 2002. 182 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2018

Лозинская Ю. И. Особенности оценки достоверности показаний свидетеля в уголовном производстве

В статье на основе анализа научных исследований, осуществленных в теории уголовного процесса, посвященных содержанию и сущности достоверности показаний свидетеля их оценки, сформулированы научно обоснованные положения об особенностях оценки достоверности показаний свидетеля с учетом нормативных предписаний УПК Украины относительно оценки доказательств в целом и показаний с чужих слов как во время досудебного расследования, так и судебного разбирательства.

Ключевые слова: доказывание; доказательство; оценка доказательств; показания свидетеля; показания с чужих слов; достоверность показаний свидетеля.

Lozynska Y. Peculiarities of the Estimation of Authenticity of Testimonies in Criminal Proceedings

In the article, on the basis of the analysis of scientific researches carried out in the theory of criminal process regarding the content and essence of the reliability of the testimony of the witness of their assessment, are formulated the scientific substantiated provisions concerning the peculiarities of the assessment of the reliability of the witness testimony by taking into account the normative prescriptions of the CPC of Ukraine regarding the assessment of evidence in general and testimony from other people's words as during pre-trial investigation and trial. It is determined that the reliability of the testimony of a witness is his property, which manifests itself in the judge of the subject of proof beyond the reasonable doubt of the full conformity of this statement with the actual facts which are the subject of criminal proceedings, formulated on the basis of evaluation of the information contained therein, for the presence or absence of internal, external contradictions in testimony with other evidence, in criminal proceedings, inaccuracies, gaps and their contents. Accordingly, it is determined that the assessment of the witness's testimony on the subject of its reliability should be carried out only after an assessment of their belonging and admissibility (inadmissible evidence can not be reliable), by comparative analysis of the actual data contained in them, with the actual data contained in other sources of evidence and the determination of the presence or absence of internal and external contradictions, inaccuracies or gaps in them and an important condition for determining the reliability of the testimony of the witness is the statement by the subject of evidence that in criminal proceedings exhausted all possibilities to obtain other information about the circumstances to be proved, and therefore no possibility of obtaining data that may contradict it. A negative reputation of a witness, in particular, regarding his conviction for knowingly false testimony, deceit, fraud or other acts confirming the witness's injustice, can not serve as the basis for assessing his testimony as false, without taking into account the contents

of his testimony in their relation to other evidence in criminal proceedings. The evaluation of testimony from other people's words for their reliability is directly related to the primary source of information reported by such a witness. By establishing the unreliability of the source of testimony from other people's words follows the definition and they are unreliable.

Keywords: proof, assessment of evidence, testimony of the witness, testimony from other people's words, the reliability of the testimony of the witness.

УДК 343.71

І. В. Назаренко

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ЇХ АНАЛОГІВ У МІСЦЯХ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЗАХОДІВ

У статті висвітлено окремі аспекти організації проведення профілактичних заходів під час оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів. Проаналізовано чинне законодавство та емпіричні матеріали згаданої тематики. Зазначено, що однією з найбільших сучасних проблем є те, що попереджувальні заходи, спрямовані безпосередньо на профілактику досліджуваного виду злочину на території нашої держави не проводяться. Як узагальнювальний висновок запропоновано алгоритм організації проведення профілактичних заходів під час оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів.

Ключові слова: організація, профілактичні заходи, оперативно-розшукова протидія, незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів.

Постановка проблеми. Статистичні дані свідчать, що останніми роками кількість осіб, які вживають та збувають наркотичні речовини, значно зросла. Водночас практика протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів вказує на те, що розширюється також і їх «ринок» збуту, зокрема наркотичні засоби все частіше поширюються в місцях масового зібрання населення (у 79 % – молоді), призначених для проведення навчальних і культурних заходів. Це пов'язано з декількома причинами: по-перше, скупчення в одному місці великої кількості осіб одночасно задля отримання емоцій, зокрема адреналіну. По-друге, у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів, здебільшого збираються особи віком від 14 до 22 років, які легко підпадають під сторонній вплив, віяння «моди» на спосіб життя, стиль, поведінку. Скажімо, більшість респондентів вказала, що спробували наркотичні речовини вперше в місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів. Безсумнівно, що діти та підлітки проводять

значну частину свого часу саме в таких місцях: навчальних закладах, розважальних або спортивних гуртках, закладах культурно-спортивного розвитку та відпочинку тощо. Отже, місця, призначені для проведення навчальних і культурних заходів, відіграють важливу роль у створенні умов для отримання знань, формування ставлень і вироблення навичок, потрібних для уникнення та запобігання ризикам щодо здоров'я особи, наприклад, пов'язаних із вживанням наркотиків. Заразом статистика беззаперечно свідчить про збільшення фактів збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, призначених саме для проведення навчальних і культурних заходів. Тому перед правоохоронцями нашої держави стоїть завдання протидії вказаному виду злочинної діяльності. До того ж, як свідчить правоохоронна практика, одним з найдієвіших способів такої протидії є проведення оперативно-профілактичних заходів працівниками кримінальної поліції. З огляду на зазначене розглянемо окремі організаційні аспекти їх проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти оперативно-розшукової протидії збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, зокрема в місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів, були предметом дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких такі, як А. В. Баб'як, О. В. Бандурка, Ю. Д. Блувштейн, В. С. Бульба, С. А. Буткевич, В. В. Бондаренко, А. А. Бова, М. І. Зирін, В. В. Василевич, О. М. Джужа, М. А. Єжеев, П. П. Закалюк, О. О. Заросінський, В. І. Зелінський, А. Ф. Женунтій, В. Я. Кальченко, Н. В. Кикоть, К. Г. Костенко, О. Г. Кулик, Т. Л. Кулакова, С. Я. Лебедев, Є. М. Макаренко, О. О. Марчук, Ф. Р. Михайленко, О. Л. Мусаєв, П. П. Михайленко, П. П. Невмержицький, К. А. Оробець, А. П. Науменко, Є. В. Рясюк, В. В. Романов, І. О. Сігренков, О. В. Сухонос, М. М. Тоголідзе, В. В. Шендрік та інші. Проте аналізуючи їхні дослідження, доходимо висновку, що питання, пов'язані з організацією проведення профілактичних заходів під час оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів, ще не досить досліджені.

Формування цілей. Метою статті є визначення організаційних аспектів проведення профілактичних заходів під час оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до порядку організації проведення профілактичних заходів, затвердженого наказом Національної поліції (далі – НП) України від 27.12.2016 №1377, передбачено проведення профілактичних заходів оперативними підрозділами НП України, зокрема для оперативно-розшукової протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів. У цьому нормативному акті, серед іншого, визначено, що профілактичні заходи – це дії поліції, спрямовані на недопущення правопорушень і запобігання їх учиненню,

ліквідація причин та умов, що їх викликають [1]. Відповідно до чинного законодавства діяльність поліцейських під час проведення профілактичних заходів будується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності.

Зауважимо, що в практичній діяльності профілактичні заходи знаходять свій вияв під час проведення профілактичних операцій. Зокрема, на території нашої держави щорічно проводиться більше двох десятків різнопланових профілактичних операцій щодо протидії злочинності. До прикладу, протягом більше десяти років для протидії незаконному обігу наркотичних речовин проводиться оперативно-профілактична операція під умовною назвою «Мак» [2; 3], під час якої правоохоронці виявляють та знищують нелегальні посіви нарковмісних рослин маку та конопель, а також перекривають канали надходження цих рослин до споживачів наркотиків.

Зазначимо, що за даними практики проведення профілактичних операцій відбувається в декілька етапів: підготовчий, практичний, підбиття підсумків. З огляду на тематику статті розглянемо їх детальніше.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що підготовчому етапу проведення профілактичних операцій передують прийняття рішення про проведення профілактичних заходів, яке здебільшого формується під час аналізу стану протидії конкретному виду злочинності, зокрема незаконному обігу наркотичних речовин, а також визначаються причини, що призвели до низького рівня протидії злочинності, особи, які відповідають за проведення профілактичних заходів та заходи, обов'язкові для їх проведення, що у 89,9 % випадків виражається в рішеннях колегії керівництва НП країни, ГУНП в областях тощо.

Після прийняття рішення про необхідність проведення профілактичних заходів розпочинається підготовчий етап, зокрема в спосіб розробки та видання наказу про проведення профілактичних заходів. Як зазначено в Порядку організації проведення профілактичних заходів, затвердженого наказом НП України від 27.12.2016 №1377, підставою для проведення профілактичних заходів є наказ за підписом Голови НП України або особи, яка виконує його обов'язки (у разі проведення загальнодержавних профілактичних заходів), або за підписом начальника Головного управління або особи, яка виконує його обов'язки, виданий відповідно до наказу Національної поліції України або з ініціативи ГУНП (у разі проведення заходів на регіональному або місцевому рівнях) [1]. Водночас названий нормативний акт визначає, що наказ розробляється з урахуванням:

- вимог нормативно-правових актів та інших документів, у яких НП України визначено виконавцем або співвиконавцем заходів;

- результатів моніторингу стану превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню, а також розкриття та розслідування правопорушень, ужиття, у межах компетенції, заходів щодо їх усунення [1].

Під час підготовки наказу про проведення загальнодержавних та регіональних профілактичних заходів строки їх проведення обов'язково узгоджуються з керівництвом НП України, ДООЗОР та всіма зацікавленими сторонами [1].

Після оприлюднення наказу розробляється план, у якому зазначено:

- дату початку та строки проведення підготовчого й практичного етапів (кількість діб), періодичність надання звітів і підбиття підсумків;
- конкретизовані завдання виконавцям на кожному окремому етапі проведення профілактичних заходів зі строками їх виконання;
- порядок обміну інформацією між ініціатором проведення заходів та ГУНП;
- способи координації дій органів і підрозділів поліції, що взаємодіють із зацікавленими центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами [1].

До того ж у плані визначаються строки проведення заходів, відповідальні особи за кожний пункт плану, порядок аналізу та узагальнення відомостей, отриманих унаслідок проведення профілактичних заходів тощо [1].

Як показує практика, від якості складання такого плану залежить безпосередньо кінцевий результат проведення профілактичних заходів. На його підставі в територіальних органах поліції розроблюються власні плани проведення профілактичних заходів, направлені на протидію злочинності, зокрема незаконному обігу наркотичних засобів, які в 97,8 % є ідентичними до первинного плану профілактичних заходів (відрізняються лише особливості території обслуговування та оперативної обстановки на ній). Заразом зауважимо, що негативним моментом цієї стадії є незмінність протягом багатьох років планів проведення загальнодержавних профілактичних заходів.

Вказаними заходами закінчується підготовчий етап проведення профілактичних заходів та розпочинається практичний етап, який охоплює проведення конкретних заходів, спрямованих на протидію злочинності, зокрема у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Аналіз емпіричного матеріалу дає змогу констатувати, що в 78,9 % випадків практичний етап полягає в проведенні різного виду заходів, які можуть варіюватися залежно від кінцевої мети (виду злочинної діяльності). Зокрема, при проведенні профілактичних заходів, спрямованих на протидію досліджуваному виду злочинів, такими заходами є:

1) заходи, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», що не обмежують конституційні права громадян та не потребують дозволу суду;

2) спільні заходи оперативних та іншими підрозділів НП України, направлені на відпрацювання місць перебування осіб, які становлять оперативний інтерес, а саме:

- спільне патрулювання з працівниками патрульної поліції місць, призначених для проведення навчальних та культурних заходів;

– перевірка за місцем проживання разом з підрозділами превентивної поліції раніше засуджених осіб за вчинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків;

– перевірка за допомогою використання можливостей службового собаки місць, призначених для проведення навчальних та культурних заходів на наявність наркотичних речовин;

– проведення заходів, направлених на отримання первинної оперативно-розшукової інформації, із залученням негласних позаштатних працівників.

Під час проведення вказаних заходів відповідальний працівник за їх проведення в кожному підрозділі щодобово (в 96,7 % випадків) складає звіти про проведення заходів, здебільшого по наростаючій, із зазначенням конкретних проведених заходів та їх результатів й передає до підрозділу, на який покладено обов'язок з узагальнення відомостей та підбиття підсумку.

Після закінчення практичного етапу профілактичних заходів визначений відповідальним за них підрозділ узагальнює всі показники роботи, проведені заходи та їх результати й укладає відповідний документ (рапорт, доповідна записка тощо) на ім'я особи, яка призначила проведення профілактичних заходів із зазначенням їх результатів, допущених недоліків і пропозицій щодо усунення.

Насамкінець зауважимо, що профілактичні заходи, спрямовані безпосередньо на профілактику досліджуваного виду злочину, на території нашої держави не проводяться, що, на нашу думку, є значним прорахунком з боку держави.

Висновки. З огляду на викладене доходимо висновку, що в загальному вигляді алгоритм організації проведення профілактичних заходів, спрямованих на оперативно-розшукову протидію наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у місцях, призначених для проведення навчальних і культурних заходів, є таким:

1) аналіз оперативної обстановки, виявлення умов та причин, що сприяють її погіршенню, окреслення заходів, що є перспективними для їх усунення, а також визначення відповідальної служби за вказаний напрям діяльності;

2) підготовка та підписання наказу про проведення профілактичних заходів;

3) розробка плану проведення профілактичних заходів, визначення конкретних заходів, відповідальних за їх проведення осіб, строків проведення тощо;

4) проведення практичних заходів щодо профілактики злочинності;

5) підбиття підсумків та прийняття рішення щодо доцільності повторного проведення аналогічних профілактичних заходів, визначення їх позитивних та негативних моментів.

Використані джерела:

1. Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів : наказ Національної поліції України від 27.12.2016 №1377.

2. Оперативно-профілактична операція «Мак». URL: <https://www.3849.com.ua/news/1669617> (Дата звернення 08.06.2018).

3. На Сокальщині стартувала комплексна оперативно-профілактична операція «Мак». URL: <https://sokalfm.com/?p=12526> (Дата звернення 08.06.2018).

Стаття надійшла до редколегії 08.06.2018

Назаренко И. В. Организация проведения профилактической деятельности в ходе оперативно-розыскного противодействия незаконному сбыту наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов в местах, предназначенных для проведения учебных и культурных мероприятий

В статье проанализировано отдельные аспекты организации проведения профилактических мероприятий в ходе оперативно-розыскного противодействия незаконному сбыту наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов в местах, предназначенных для проведения учебных и культурных мероприятий. Для достижения поставленной цели анализируется действующее законодательство и эмпирические материалы. В то же время, определяется, что одной из самых современных проблем является то, что профилактические мероприятия, направленные непосредственно на профилактику изучаемого вида преступлений на территории нашего государства не проводятся. Как обобщающий вывод предлагается алгоритм организации проведения профилактических мероприятий в ходе оперативно-розыскного противодействия незаконному сбыту наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов в местах, предназначенных для проведения учебных и культурных мероприятий.

Ключевые слова: организация, профилактические мероприятия, оперативно-розыскное противодействие, незаконный сбыт наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов в местах, предназначенных для проведения учебных и культурных мероприятия.

Nazarenko I. Organization of Preventive Activity During Operatively-search Counteraction to Illegal Sale of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and their Analogues in Places Intended for Conducting Educational and Cultural Measures

The author is devoted to the article on the coverage of certain aspects of the organization of carrying out preventive measures in the course of operatively-detective counteraction to the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in places intended for educational and cultural activities. In order to achieve the goal, the current legislation and practical experience of law enforcement practice are analyzed. Thus, the author presents examples of carrying out preventive measures of general state character aimed at the operatively-wanted refusal of illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in places intended for carrying out of educational and cultural measures and at the same time correlating with the provisions of the current normative acts. As a result of this activity, the existing problem areas of the organization of preventive measures for the purpose of operatively-wanted counteraction to the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in places intended for carrying out of educational and cultural measures are determined.

The general conclusion of the conducted research is the algorithm of organization of carrying out of preventive measures directed on operatively-wanted counteraction of

narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in the places intended for conducting of educational and cultural measures, is as follows:

1) analysis of the operational environment, identifying the conditions and causes that contribute to its deterioration, outlining the measures that are perspective for their elimination, as well as determining the responsible service in the specified direction of activity;

2) preparing and signing an order to carry out preventive measures;

3) development of a plan for carrying out preventive measures, determination of concrete measures responsible for their conduct, terms of conduct, etc.;

4) carrying out practical measures aimed at the prevention of crime;

5) summing up and concurrent decision on the expediency of re-carrying out similar preventive measures, determining the positive and negative moments of the preventive measures carried out.

Keywords: organization, preventive measures, operative-search counteraction, illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues in places intended for educational and cultural activities.

УДК 343.985

В. С. Перлін

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ САМОВІЛЬНОГО ПРИСВОЄННЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ АБО ЗВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ

У статті визначено сутність, значення та зміст взаємодії під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. Виокремлено суб'єктів взаємодії та наведено форми їхньої співпраці при досудовому розслідуванні вказаних злочинів.

Ключові слова: організація взаємодії, досудове розслідування, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, криміналістична методика, форма взаємодії, суб'єкти взаємодії.

Постановка проблеми. Під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи слідчий нерідко взаємодіє з іншими органами й уповноваженими особами. Така взаємодія має доволі різноманітний та широкий характер, через що налагодження спільної, узгодженої, цілеспрямованої та кваліфікованої діяльності під час здійснення досудового розслідування є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження [1, с. 354]. З огляду на це особливої актуальності набуває питання організації такої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, зміст, види, форми та значення взаємодії під час розслідування злочинів неодноразово досліджували такі вчені, як Т. В. Авер'янова, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. О. Малярова, В. О. Образцов, О. В. Одерій, О. В. Пчеліна, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко, В. В. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші. Проте значна кількість питань й на сьогодні залишаються спірними, а то й невіршеними загалом. Зокрема, відсутні однозначні підходи до виокремлення форм

взаємодії та визначення їх змісту. Також немає комплексних досліджень щодо визначення сутності, значення та змісту взаємодії під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.

Формування цілей. Метою дослідження є формулювання визначення взаємодії при розслідуванні згаданих злочинів і висвітлення особливостей її організації.

Виклад основного матеріалу. У представленому дослідженні організаційні засади взаємодії при розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи пропонується висвітлювати, починаючи зі з'ясування сутності та змісту взаємодії як різновиду діяльності. Скажімо, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська зазначають, що взаємодія є узгодженою за цілями й завданнями, силами, засобами, місцем і часом діяльність у процесі встановлення істини в кримінальній справі [2, с. 493]. В. Д. Берназ, визначаючи сутність взаємодії, акцентував увагу на узгодженості діяльності органів досудового слідства та органів дізнання на основі обміну інформацією та виконання дій, спрямованих на досягнення єдиної мети [3, с. 86]. Інша група науковців теж указує на важливість взаємодії під час досудового розслідування й виокремлює такі її ознаки, як нормативна регламентація та незалежність суб'єктів такої взаємодії один від одного в адміністративному відношенні [4, с. 34; 5, с. 140-141, 407].

Зазначене вказує на те, що формулюючи визначення взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, певна когорта науковців намагається не лише виділити основні її ознаки, а й надати їх коротку характеристику. У результаті досить часто запропоновані дефініції є занадто громіздкими та важкими для сприйняття, хоча їх суть аналогічна тій, що міститься в лаконічних трактуваннях. Тому поділяємо думку, що взаємодія – це метод протидії злочинності, котрий полягає в узгодженості та поєднанні в порядку й на основі закону зусиль декількох осіб, підрозділів, органів тощо заради забезпечення оптимізації досудового розслідування кримінальних правопорушень [6, с. 384]. Зазначене цілком стосується й взаємодії під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.

Взаємодія за своїм характером є цілеспрямованою, що дає змогу особі, яка провадить досудове розслідування, оптимізувати свою діяльність. Тобто, взаємодія – це своєрідний спосіб організації досудового розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. До того ж вона відбувається в декілька етапів. З урахуванням зазначеного вбачається, що взаємодія при розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи передбачає цілеспрямовану співпрацю з іншою уповноваженою особою чи/та органом задля забезпечення ефективного використання наявних сил і засобів у процесі встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Безперечно, що така співпраця виникає за певних умов і спрямована на вирішення конкретних тактичних завдань

розслідування, залежно від яких і визначається склад суб'єктів взаємодії, тривалість і форма її реалізації.

Навіть більше, взаємодія – це діяльність, метою якої є полегшення досягнення основного завдання кримінального провадження. І тільки в разі наявності істинної зацікавленості сторін взаємодії в досягненні бажаного результату, його спільності, а також добровільності такої співпраці можливе забезпечення ефективного співробітництва. Отже, як і будь-яка діяльність, взаємодія під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень є системою взаємопов'язаних елементів, які сукупно дають змогу досягти бажаних результатів у межах відповідного кримінального провадження. Зокрема, пропонуємо виокремлювати такі етапи взаємодії: аналіз слідчої ситуації, що склалася на конкретний момент; прийняття рішення про взаємодію з конкретним суб'єктом (суб'єктами); спільне планування, суть якого полягає у визначенні завдань, що підлягають вирішенню, обранні необхідних сил і засобів для досягнення поставлених завдань; спільна узгоджена діяльність учасників взаємодії; підбиття підсумків співпраці та прийняття рішення про її завершення або видозміну.

Висвітлення особливостей взаємодії під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи доцільно здійснювати з урахуванням конкретного виду та форми зазначеної співпраці. Зокрема, вважаємо доречним охарактеризувати специфіку взаємодії при розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи маючи на увазі суб'єктний склад такої спільної діяльності. До того ж для кожного виду взаємодії характерні свої форми, які залежно від їх нормативно-правової регламентації можуть бути правовими (процесуальними та непроцесуальними) і неправовими (суто організаційними) [6, с. 393].

Потреба у взаємній узгодженій діяльності може з'явитися ще на стадії виявлення технології протиправної діяльності, серед складових елементів якої є й самовільне присвоєння владних повноважень. Зокрема, джерелом інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, серед іншого, є: заяви і повідомлення осіб, які надходять до органу поліції, особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення; повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні; інше [7]. До того ж правоохоронці можуть самостійно виявити протиправні діяння під час виконання своїх службових обов'язків як у межах кримінального провадження, так і під час здійснення оперативнорозшукової чи іншої діяльності, не пов'язаної з певним кримінальним провадженням.

Кримінальне провадження стосовно самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, поєднаного із вчиненням будь-яких суспільно-небезпечних діянь, відкривається в разі надходження до органу, підрозділу поліції заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, а також у результаті безпосереднього виявлення обставин такого протиправного діяння працівниками органів (підрозділів) Національної поліції України. Якщо відомості про вчинення вказаних правопорушень надійшли від фізичних або юридичних осіб, то уповноважений працівник чергової частини зобов'язаний негайно внести їх до журналу Єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та події (далі – журналу ЄО), а також до інтегрованої інформаційно-пошукової системи з усіма відомостями з журналу ЄО – інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», та доповісти керівникові органу досудового розслідування, який визначає слідчого, що здійснюватиме досудове розслідування, а також поінформувати керівника органу, підрозділу поліції [8]. Окрім цього, органи (підрозділи) поліції та їх посадові особи повинні здійснювати: реагування на всі повідомлення про правопорушення або події, інформація про які отримана в будь-який спосіб, направлення на місця подій сил і засобів поліції, необхідних для захисту прав і свобод людини, і сприяння їх реалізації; орієнтування всіх видів нарядів про вчинення кримінальних та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх учинили, об'єкти посягання; організацію обміну інформацією та взаємодії з іншими правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності під час реагування правопорушення або події тощо [9]. Зокрема, одним із засобів реагування на такого роду заяви та повідомлення є направлення на місце пригоди слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) чи групи реагування патрульної поліції. Такі групи, перевіряючи інформацію про вчинене правопорушення, можуть відібрати пояснення в заявника, очевидців та інших осіб стосовно обставин події, затримати підозрювану в його скоєнні особу, а СОГ – ще й провести таку невідкладну слідчу (розшукову) дію, як огляд місця події.

З огляду на це констатуємо, що під час виявлення самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи відбувається тісна взаємодія уповноваженого працівника чергової частини, слідчо-оперативної групи, групи реагування патрульної поліції та/чи дільничного офіцера поліції, чергового прокуратури, а також в окремих випадках і бригади екстреної медичної допомоги. До того ж така взаємодія реалізується переважно в непроцесуальній і суто організаційній формі, оскільки порядок реагування на повідомлення та заяви про кримінальні правопорушення або події регламентується на підзаконному нормативно-правовому рівні.

Якщо ж факт учинення самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи виявлено в результаті здійснення працівниками кримінальної поліції оперативно-розшукової діяльності чи слідчим у процесі іншого кримінального провадження, то в таких випадках буде йтися

про взаємодію слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів. Загалом упродовж усього досудового розслідування вказаних кримінальних правопорушень слідчий тісно співпрацює з оперативним блоком. Причому така взаємодія може відбуватися як у вигляді оперативного супроводження досудового розслідування кримінального правопорушення, так і в межах діяльності СОГ, які утворюються для всебічного, повного й неупередженого досудового розслідування у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або учинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України [8]. З огляду на це розглянемо детальніше форми зазначеного виду взаємодії.

Під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи взаємодія слідчих і оперативних підрозділів виражається в здійсненні належного оперативного супроводження (100%); проведенні оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності (96,8%); виконанні доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (32,2%); сприянні слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (42,9%). У випадку ж учинення насильницьких чи корисливо-насильницьких злочинів у спосіб присвоєння владних повноважень або звання службової особи, у результаті яких загинула людина чи які спричинили інші тяжкі наслідки, для створення ефективної взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції під час розслідування в таких кримінальних провадженнях можуть утворюватися СОГ (14,3%). Узаємодія між слідчим і оперативними підрозділами регламентується положеннями закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та підзаконних нормативно-правових актів і здебільшого реалізується в не процесуальній і суто організаційній формах.

Оптимізація досудового розслідування злочинів, зокрема й самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи можлива тільки в разі добросовісного виконання всіма його учасниками службових обов'язків. Це стосується й організації та реалізації узгодженої спільної діяльності слідчого та оперативних підрозділів поліції. Тому вважаємо, що оперативне супроводження досудового розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи повинно бути організовано належно, базуватися на постійному обміні інформацією (92,6%); спільному обговоренні, аналізі й оцінці наявних матеріалів (86,8%); консультуванні щодо різного роду питань (зокрема, правового, тактичного й організаційно-методичного характеру – 64%); спільному плануванні своєї діяльності (70,4%) тощо.

Окрім оперативних підрозділів, слідчий у процесі здійснення досудового розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи активно й тісно взаємодіє з прокурором –

процесуальним керівником у кримінальному провадженні. Як зауважує А.-М. Ю. Ангеленюк, з огляду на виникнення інституту процесуального керівництва з'явилася потреба дослідження взаємодії прокурора та слідчого під час виконання процесуальних повноважень. Зокрема, вказані суб'єкти тісно взаємодіють під час прийняття процесуальних рішень, що ухвалюються слідчим і погоджуються прокурором як процесуальним керівником у кримінальному провадженні. Скажімо, рішення щодо повідомлення особі про підозру та обрання запобіжного заходу. Відповідно, між ними виникають відносини в процесі застосування процесуальних норм, що визначають засади й порядок співробітництва [10, с. 244-248]. Указана взаємодія чітко регламентована нормами КПК України, а отже є процесуальною формою взаємодії. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, зокрема щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; затверджувати чи відмовляти в затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України [11].

Під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи слідчий також взаємодіє з обізнаними особами. Зокрема, слідчий має право залучати обізнану особу до проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; клопотати про залучення обізнаної особи як експерта для проведення судових експертиз; допитати її. Зауважимо, що залежно від того, якими процесуальними повноваженнями вказана особа буде наділятися, вона може залучатися до кримінального провадження як спеціаліст, експерт чи свідок. У такому разі йдеться про процесуальну форму взаємодії, яка повністю регламентується положеннями КПК України.

Водночас зазначимо, що існує і неформальний бік відносин слідчого та експерта (спеціаліста), при якому експерт, виконуючи функцію помічника-консультанта, для отримання якомога більшої інформації слідчим про місце події чи речей, знайдених під час огляду, надає інформацію про найбільш оптимальні способи її огляду, виявлення, опису (фіксації) та вилучення, а також надає інформацію про можливі експертизи, які треба призначити слідчому, формулює доцільні питання, які потрібно ставити перед експертом для отримання найбільш дієвого результату тощо [12, с. 89]. При розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи можлива непроцесуальна та суто організаційна взаємодія слідчого й обізнаної особи. До прикладу, консультування щодо окремих аспектів механізму утворення певних слідів і їх виявлення, тактичних прийомів, які доцільно застосовувати під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій тощо; проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей; виявлення, фіксація, вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення; проведення експрес-аналізу за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звернення уваги слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення [8].

Безсумнівно, важливим напрямом діяльності органів досудового розслідування є взаємодія із засобами масової інформації, громадськістю, а також підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності. Як свідчить досвід, максимальне використання можливостей цих засобів дає змогу підвищити результативність розслідування та попередження злочинів. Зокрема, за їх допомогою можна отримати орієнтовну інформацію щодо можливих місць знаходження (переховування) осіб, речей; записи відеореєстрації спостереження тощо. Окрім того, правильна організація ділової взаємодії з пресою, радіо й телебаченням, демонстрування практичних результатів успішного розслідування зазначених злочинів сприяють підвищенню авторитету працівників слідчих підрозділів [13, с. 251].

Висновки. Отже, взаємодія при розслідуванні самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи передбачає цілеспрямовану співпрацю з іншою уповноваженою особою чи/та органом задля забезпечення ефективного використання наявних сил і засобів у процесі встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Задля оптимізації досудового розслідування вказаних кримінальних правопорушень слідчий взаємодіє з уповноваженим працівником чергової частини, прокурором, оперативними підрозділами, групами реагування патрульної поліції, дільничними офіцерами поліції, обізнаними особами, засобами масової інформації, громадськістю та підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності. До того ж для кожного виду взаємодії характерні свої форми, які залежно від їх нормативно-правової регламентації можуть бути правовими (процесуальними та непроцесуальними) і неправовими (суто організаційними).

Використані джерела:

1. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Взаємодія слідчого із співробітниками інших підрозділів під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 347-354.
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криміналістика: учебник для вузов / под ред. заслуженого деятеля науки РФ, проф. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М.: НОРМА, 2006. 992 с.
3. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
4. Юхно О. О. Актуальні аспекти взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ при запобіганні, припиненні та розкритті злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 32-36.
5. Криміналістика: ученик / под ред. Н. П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.
6. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
7. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 06.11.2015 № 1377, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 01.12.2015 за № 1498/27943.
8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 31.07.2017 за № 937/30805.
9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 16.02.2018 № 111, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28.03.2018 за № 371/31823.
10. Ангеленюк А.-М. Ю. Автоматизація документообігу окремих аспектів взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 1. С. 244-253.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
12. Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 87-96.
13. Пясковський В. В. Непроцесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими державними установами й громадськими організаціями під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 249-258.

Перлин В. С. Организация взаимодействия при расследовании самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица

В статье определяются сущность, значение и содержание взаимодействия при расследовании самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица. Выделены субъекты взаимодействия и приведены формы их сотрудничества при досудебном расследовании указанных преступлений.

Ключевые слова: организация взаимодействия, досудебное расследование, самовольное присвоение властных полномочий или звания должностного лица, криминалистическая методика, форма взаимодействия, субъекты взаимодействия.

Perlin V. Organization of Interaction During Investigation of Wilful Appropriation of Imperious Plenary Powers or Rank of Official Person

In this article, existing scientific approaches to treatment of interaction are analyzed and essence of interaction is clarified. The author proposed to understand the interaction during the investigation of crimes, including the unauthorized assignment of authority or rank of official, as one of the methods of combating crime, which is a combination and consistency in order and based upon the law efforts of several individuals, departments, agencies etc. to ensure an optimization of pre-trial investigation of criminal offenses. The structural elements of the interaction are allocated and its content is determined. Also the subjects of interaction are singled out and the forms of their cooperation during pre-trial investigation of the specified crimes are presented. In particular, it has been established that in order to optimize the pre-trial investigation of the unauthorized assignment of authority or the official's title, the investigator interacts with the authorized officer of the duty station, the prosecutor, operational units, patrol police response groups, district police officers, persons known to be familiar with the media, the public and enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership. In the article, the author formulated the definition of "forms of interaction during the investigation of the unauthorized assignment of authority or rank of official". As a criterion of division forms of interaction are encouraged to use normative and legal regulation. The emphasis is placed on the fact that interaction is carried out in the legal (procedural and non-procedural) and in the non-legal (purely organizational) forms.

Keywords: organization of interaction, pre-trial investigation, unauthorized assignment of authority or rank of official, criminalistics methods of investigation, form of interaction, subjects of interaction.

УДК 343.985.4:343.773

О. М. Пилипенко

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ Й ТАКТИКИ
ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ**

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства розглянуто особливості організації й тактики проведення огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу. Розкрито зміст, завдання та значення цієї слідчої (розшукової) дії. З урахуванням особливостей досліджуваного злочину визначено комплекс дій слідчого на підготовчому, робочому та заключному етапах проведення огляду. Надано практичні

рекомендації з оптимізації процесу виявлення та вилучення типових слідів злочину.

Ключові слова: огляд місця події, незаконна порубка лісу, початковий етап розслідування, слідча (розшукова) дія, тактика слідчої (розшукової) дії.

Постановка проблеми. Ефективність розслідування незаконної порубки лісу (ст. 246 КК України) значною мірою залежить від якісного проведення огляду місця події, що особливо актуалізується на початковому етапі розслідування та відносить його до невідкладних слідчих (розшукових) дій. Некваліфіковане проведення огляду місця події призводить до повної або часткової втрати слідів і речових доказів, компенсувати які за допомогою дальшого проведення інших слідчих (розшукових) дій майже неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти огляду місця події досить повно представлено в працях учених-криміналістів. Питання проведення цієї слідчої (розшукової) дії при розслідуванні екологічних злочинів вирішувались у працях О. В. Одерія, П. В. Коляди, С. О. Книженко. Окремі аспекти тактики огляду місця події за фактами виявлення ознак складу злочину, пов'язаного із незаконною порубкою лісових насаджень, висвітлено в працях І. А. Фоміної, М. А. Васильєвої, Ю. Г. Овчиннікова, І. В. Кузнєцова та С. В. Унжакової. Однак, на сьогодні не існує цілісного ґрунтового дослідження, яке б враховувало вимоги вітчизняного законодавства та регіональну специфіку українських лісів при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, що обумовлює актуальність його проведення.

Формування цілей. Мета статті полягає в розкритті особливостей організації й тактики огляду місця події при розслідуванні незаконної порубки лісу та наданні конкретних практичних рекомендацій з найбільш ефективного його проведення.

Виклад основного матеріалу. Огляд місця події – невідкладна слідча (розшукова) дія, спрямована на встановлення, фіксацію та дослідження обстановки місця події, слідів злочину й злочинця та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження [2, с. 278].

За фактами незаконних порубок лісу зазначена слідча (розшукова) дія спрямована на вирішення таких завдань: фіксація обстановки місця події та площі знищеного або пошкодженого лісового масиву; типології лісових насаджень; виявлення слідів злочину; установлення способу вчинення незаконної порубки; визначення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; пошук обставин, які дають підстави для висунення певних версій про подію, що трапилася, та її учасників; визначення об'єктів, які необхідно вилучити тощо [10, с. 152; 8, с. 449].

Результативність огляду місця події за фактами незаконної порубки лісу значною мірою залежить і від слідчої ситуації, яка складається до початку його проведення. За результатами проведеного опитування працівників слідчих підрозділів Національної поліції України виявлено, що найбільш складним є огляд місця події в ситуації, коли встановлено ознаки вчинення незаконної порубки й особу затримано під час вирубування дерев. Попри наявність певних труднощів, огляд місця події в такій ситуації є найбільш інформативним, а тому розглянемо його особливості більш детально.

Висвітлюючи питання організації й тактики огляду місця події за фактами незаконної порубки лісу, доцільно виходити з усталеного в криміналістичній науці виділення його етапів: підготовчого, робочого та заключного [2, с. 310; 3, с. 280]. На переконання Р. С. Белкіна, сенс такого поетапного розділення полягає в систематизації дій слідчого, що забезпечує якість огляду, гарантує дотримання при огляді всіх вимог, котрі відносяться до цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема щодо найбільш доцільного й ефективного використання криміналістичних прийомів і засобів виявлення, фіксації та дослідження доказів [1, с. 581].

У межах підготовчого етапу огляду місця незаконної порубки лісу до прибуття на місце події слідчий повинен: з'ясувати відомості щодо характеру та обставин події, умов та обстановки, у яких буде проводитися огляд; визначити коло та забезпечити явку осіб, участь яких є необхідною під час огляду (зокрема представників лісництва, відповідних спеціалістів лісової галузі, спеціаліста-кінолога – за наявності відомостей щодо втечі злочинця без використання транспортного засобу [8, с. 449] тощо); перевірити готовність та, за потреби, докомплектувати валізу слідчого (обов'язкова наявність вимірювальних приладів, пакувального матеріалу, справних технічних засобів: фотоапарату, відеокамери тощо); забезпечити участь понятих (особливо при проведенні огляду місцевості, віддаленій від житлових районів); вирішити питання щодо отримання картографічних матеріалів, потрібних для ліпшого орієнтування на місцевості та прив'язки місця вчинення злочину до орієнтирів (провести запит відповідних документів: схему лісу, план лісонасаджень, лісовпорядкування, план лісосіки тощо або самостійно завантажити відповідну мапу з мережі Інтернет та завчасно роздрукувати її).

На цьому етапі важлива роль належить черговій частині відповідного територіального підрозділу Національної поліції, на яку покладено такі завдання: забезпечення охорони місця події до прибуття слідчо-оперативної групи; орієнтування щодо обставин учиненого злочину нарядів поліції, які виконують завдання на території, прилеглій до місця події (для затримання злочинців, які втекли з місця події, або транспортних засобів, якими перевозять незаконно здобуту деревину); сповіщення відповідних установ та організацій про кримінальне правопорушення (постійного лісокористувача або власника лісу).

Після прибуття до місця незаконної порубки лісу, до початку його огляду, слідчий повинен: зорієнтуватися на місцевості відповідно до наявних картографічних матеріалів, фактичних даних; провести опитування осіб, які виявили незаконну рубку лісових насаджень для уточнення інформації щодо місця вчинення злочину та інших особливостей, на які треба звернути особливу увагу; ужити заходів щодо переслідування та «затримання» злочинців за «гарячими слідами» (за потреби); вивести сторонніх осіб з місця події та організувати його охорону; визначити остаточне коло учасників огляду, провести інструктаж та роз'яснити їм права та обов'язки. У разі неможливості залучення понятих до проведення цієї слідчої (розшукової) дії

(якщо порубка здійснена у віддаленій від житлових районів місцевості) слідчий може прийняти рішення про проведення її безперервної відеофіксації (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Після реалізації вказаних заходів слідчий переходить до робочого етапу огляду місця події, який складається зі стадії загального (визначення меж огляду та орієнтирів для прив'язки до місцевості, фотографування загального вигляду місця незаконної порубки) та детального (виявлення, вивчення, фіксація та вилучення слідів, виявлених на ділянці незаконної порубки лісу) огляду.

Для формування загального уявлення про подію, що сталася, а також про наявну слідову картину на місці події, під час загального огляду, слідчий повинен здійснити обхід території незаконної порубки лісу. До того ж особливу увагу треба приділити забезпеченню збереження навколишньої обстановки, слідів та об'єктів, що знаходяться на місці злочину. Зокрема, уживаються невідкладні заходи щодо збереження та першочергового огляду слідів, що можуть зазнати змін через погодні умови (дощ, вітер, снігопад тощо) або внесення змін в обстановку, що досліджується (як злочинцями, так і особами, які виявили незаконну порубку).

Визначаючи межі огляду місця незаконної порубки лісу, слідчий повинен ураховувати, що вони можуть бути деталізовані (розширюватись або звужуватись) залежно від встановлених обставин й отриманої інформації та повинні охоплювати: територію, де вчинено злочин або виявлено сліди, предмети, що відносяться до події; імовірні шляхи підходу та відходу злочинців; інші приміщення (до прикладу, намети, землянки, вагончики тощо), ділянки місцевості, транспортні засоби, де можуть знаходитися сліди, що мають відношення до незаконної порубки лісу [10, с. 153].

Під час розслідування зазначеної категорії злочинів не раз виникають труднощі, пов'язані з прив'язкою до місцевості виявлених слідів, що зумовлено її віддаленістю від постійних орієнтирів (доріг, річок або інших споруд), значними площами порубок, відсутністю якісних мап тощо. На наше переконання, їх вирішення можливе через запровадження в практику розслідування супутникових GPS/GLONASS-приймачів, що входять до системи глобальної супутникової навігації. Цей малогабаритний прилад дає змогу швидко визначити основні точки географічних координат (широту і довготу при відносно малій похибці) будь-якої точки місцевості, визначити площу, лінійні розміри, занести їх до протоколу огляду місця події й надалі використовувати при складанні схеми. Безумовно, як і інші прилади фіксації та вимірювання, такі пристрої мають бути сертифіковані для уникнення у подальшому претензій від сторони захисту або процесуального керівника.

За відсутності GPS-навігаторів слідчий повинен робити прив'язку до постійних орієнтирів: доріг, відгалуження річок або струмків з обов'язковим прив'язуванням до сторін світу, що має бути зафіксовано на схемі місця події та відображено у фотографії. Найбільш доречним у цьому випадку є використання як орієнтира квартального стовпа, оскільки він є натурним лісовпорядним знаком, який встановлюють у місцях перетину квартальних просік між собою (із зазначенням номера лісового кварталу).

Після визначення меж і способу прив'язки до місцевості помічаються кордони місця події, для чого можна використовувати сигнальні стрічки, кілочки, нанесення поміток фарбою на деревах тощо.

Місце незаконної порубки відносно орієнтирів визначається за допомогою вимірювальних пристроїв, а у разі вчинення злочину на значній площі для проведення вимірювань доцільно використовувати геодезичні інструменти.

Під час загального огляду місця події потрібно проводити фото- або відеофіксацію місця події без внесення змін до її обстановки. При значній площі порубки для проведення фіксації доцільно використовувати фото- або відеозйомку з використанням квадрокоптера. На сьогодні можливості його застосування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та огляду місця події зокрема недостатньо висвітлено в криміналістичній літературі. Тому вважаємо за доцільне висловити власні міркування.

Зауважимо, що квадрокоптер (від англійського *«quadcopter»* – чотириох роторний) – безпілотний літальний апарат з декількома (зазвичай чотирма) пропелерами (половина з яких обертається за годинниковою стрілкою, а решта – проти), оснащений акселометром і бародатчиком (покази з яких дають змогу фіксувати апарат у горизонтальному положенні на необхідній висоті), гіроскопом, звуковим локатором, а також GPS-приймачем, який дистанційно керується за допомогою пульта управління або смартфона (планшета) зі встановленим спеціальним програмним забезпеченням [9, с. 84–85]. Сучасні квадрокоптери оснащуються професійними камерами, які мають високу роздільну здатність і великий кут огляду та дають змогу отримувати відеозаписи у форматі FullHD (1920×1080 пікселів) та якісні фотографії (2835×3602 пікселів).

Невеликі розміри, відносно мала вага (до 2 кг), швидке розгортання до застосування, висока маневреність і швидкість польоту, стійкість до поривів вітру, можливість програмування траєкторії польоту, а також функція «живої» трансляції відеопотоку з відстані декількох десятків метрів на екран пульта або смартфона (планшета) і, найголовніше – простота керування такими апаратами, роблять квадрокоптери незамінними технічними засобами, що можуть успішно використовуватися при проведенні слідчих (розшукових) дій. До типових завдань огляду місця події, які можна вирішити з використанням квадрокоптера, віднесемо: орієнтувальна фотозйомка значно віддалених місць подій; фіксація первісного стану місця події без втручання в її обстановку; виявлення шляхів підходу-відходу злочинців до місця злочину; оперативне отримання відеоінформації для реалізації оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на затримання осіб, які вчинили злочин та втікають з місця події; оперативне складання планів і схем місця події за результатами огляду місця події тощо.

Зазвичай також до початку детального огляду повинен бути залучений службово-розшуковий собака для визначення напрямку, у якому зникли злочинці, їхнього переслідування й затримання, а також для виявлення речей та інших предметів, які містять запахові сліди злочинців.

Після виконання зазначених дій слідчий переходить до другої стадії робочого етапу – детального огляду, мета якого, на думку В. О. Маркуся, полягає у виявленні, вивченні та підготовці до вилучення слідів і речових доказів, установленні та фіксації окремих деталей обстановки місця події – особливо таких деталей, що пояснюють механізм події і перебіг злочину, що вивчається [4, с. 294].

Грунтуючись на запропонованих у криміналістичній літературі рекомендаціях, слідчий залежно від обставин, площі порубки та об'єму незаконноздобутої деревини обирає найбільш доцільний спосіб огляду місця події. Скажімо, якщо площа незаконної порубки є великою, то територію огляду доцільно поділити на невеликі сектори (що мають форму квадратів) та використовувати фронтальний спосіб огляду. Якщо ж порубка здійснена на невеликій площі – доцільно застосовувати ексцентричний спосіб огляду (а якщо центр визначити неможливо або є загроза втрати слідів, які знаходяться на периферії, – тоді доречно застосовувати концентричний спосіб).

Виходячи із розробленої нами криміналістичної характеристики незаконної порубки лісу [6], під час детального огляду слідчий повинен спрямовувати свої дії на виявлення та вилучення таких слідів злочину:

– *слідів, що пов'язані з предметом посягання – пні, зрубані дерева (чагарники), а також їх частини.* Під час огляду за залишеними на ділянці пнями, а також частинами дерев (стовбурами) визначається кількість і порода (для встановлення якої залучають відповідного спеціаліста – працівника лісгоспу) незаконно зрубаних дерев. При описі пнів фіксуються їх діаметр (розраховується як середнє арифметичне, виходячи з максимального та мінімального діаметра з урахуванням кори дерева), висота, відображені специфічні ознаки спилування та звалювання, стан торцевої частини, наявні вади деревини. У виявлених на місці події зрубаних (спіляних) стовбурів дерев вимірюють їх довжину та верхній і нижній діаметри. З торців пнів, стовбурів верхньої та нижньої частини хлестів випилюють та вилучають торцеві зрізи, за якими далі проводять пошук та ідентифікацію самої деревини, а також знярядь учинення злочину. Важливим аспектом також є нанесення на верхню та нижню частини таких зрізів відповідних орієнтувальних позначень аби при проведенні трасологічної експертизи досліджувалися лише зрізи, зроблені злочинцями. Усі досліджені під час огляду пні потрібно промаркувати (до прикладу, фарбою, нанесенням клейм тощо) аби полегшити надалі проведення інших слідчих (розшукових) дій на місці події, а також унеможливити ймовірні припущення сторони захисту щодо завищення об'ємів незаконної порубки.

Виявлення та дослідження слідів, пов'язаних з предметом посягання, дасть змогу слідчому встановити об'єм порубки, її різновид, тривалість і періодичність, а також визначити кількість осіб, яких залучали до її проведення;

– *взуття й транспортних засобів.* Характерним місцем виявлення цих слідів є оголений ґрунт: узбережжя рік та озер, дороги, стежки та інші місця, де за різних обставин (унаслідок руху транспортних засобів або трелювання

деревини) було здерто шар лісової підстилки. Сліди взуття злочинців і частки ґрунту можна також виявити на педалях і килимках наявного на місці події автотранспорту. За виявленими слідами взуття слідчий має можливість установити дані щодо кількості залучених до незаконної порубки осіб, шляхів їхнього підходу та відходу, а також ідентифікувати осіб за залишеними ними слідами. Сліди транспортних засобів дають змогу встановити модель, напрям руху, ступінь навантаження, а також ідентифікувати конкретний транспортний засіб;

– біологічні сліди людини (кров, слина, піт, виділення з носа, сеча тощо). Зазвичай такі сліди виявляються на предметах, з якими контактували злочинці (слина – на залишках їжі, пляшках або недопалках; кров – на знаряддях злочину, предметі посягання, лісовій підстилці, пнях – у разі травмування злочинців тощо). За їх допомогою слідчий отримує орієнтувальну інформацію щодо кількості осіб, які здійснювали порубку; наявність у злочинців ушкоджень, особливостей будови щелепи тощо, а за допомогою проведення відповідних експертиз може довести факт знаходження конкретних осіб на місці незаконної порубки лісу або їх безпосередню участь у її вчиненні;

– слідів знарядь і засобів учинення злочину. Детальне дослідження слідів, що залишилися на предметі злочинного посягання, може з великою долею вірогідності вказати на знаряддя, якими було виконано відділення стовбура дерева від кореня, його розкривання та трелювання (сокирою, ручною пилою, електро- або бензопилою тощо).

При виявленні на місці незаконної порубки лісу автотранспорту, на якому перевезувані злочинці або призначеного для перевезення здобутої деревини, проводиться його детальний огляд. Особлива увага звертається на виявлення в салоні автомобіля слідів рук злочинців, які можуть бути залишені на ручках дверей, рульовому колесі, важелі перемикачів передач, ручному гальмі, ручці переключення покажчиків повороту, зовнішніх поверхнях попілничок, бічних і задніх дверях, вікнах і дзеркалах, важелях, якими здійснюється регулювання положення сидінь; а також виявлення в ньому часток деревини (тирси, кори). Також необхідним є вилучення слідів шин транспортного засобу для забезпечення подальшого проведення ідентифікаційних досліджень [5, с. 235].

У випадку затримання на місці події осіб, які ймовірно причетні до проведення незаконної порубки лісу, у протоколі огляду детально зазначаються: особливості їхнього місцезнаходження та виявлення, стан і докладний опис одягу (особливу увагу потрібно звернути на наявність на руках (рукавицях), головному уборі, волоссі, взутті або шарфетках свіжої деревної тирси, пально-мастильних матеріалів); наявність спеціалізованих інструментів (скажімо, ключів для регулювання ступеню натягу ланцюга бензопили, напилку для заточування його зубів, запасні свічі запалювання тощо); інших предметів, якими може обґрунтовуватися необізнаність злочинців щодо проведення рубки (до прикладу, наявність в осіб риболовецьких снастей, корзини для збору грибів, мисливської зброї тощо).

При виявленні слідів нашарувань ґрунту (в автомобілі або на одязі чи взутті злочинців) потрібно відбирати його зразки з місця вчинення незаконної порубки лісу для їх дальшого експертного дослідження. Для цього з поверхні ґрунту, з глибини, характерної для слідів, залишених на місці події, беруть зразки вагою не менше 200 грамів та 3-4 контрольні зразки (беруть на відстані 25-200 метрів від місця порубки за сторонами світу: північ, південь, захід і схід), які упаковують у паперові конверти та вилучають.

Зазначимо, що вмiле та квалiфiковане вилучення наведених слiдiв допомагає слiдчому висунути версiї про: характер ушкоджень, тобто яким чином було вчинено порубку лiсу (зрубання, спилування); рiзновид i кiлькiсть iнструментiв, що використовувалися пiд час незаконної порубки: ручнi (сокира, пила тощо) або механiчнi (бензопила, електропила); мiсце пiдготовки iнструментiв для наступної порубки, мiсце вiдпочинку злочинцiв; родоу належнiсть ґрунту, вилученого пiд час огляду мiсця подiї i зразкiв ґрунту, вилучених iз взуття, одягу пiдозрюваних; породний склад досліджуваних зразкiв деревини (спилiв, фрагментiв спилiв, кернiв), вилучених з мiсця вчинення злочину або в пiдозрюваного; кiлькiсть осiб, якi брали участь у незаконнiй порубцi лiсу; кiлькiсть i вид транспортних засобiв, що використовували злочинцi; наявнiсть або вiдсутнiсть на речових доказах виявлених пiд час огляду слiдiв рук, зубiв, мiкрооб'єктiв [10, с. 153-154].

На заключному етапi огляду слiдчий складає протокол огляду мiсця подiї, у якому має бути вiдображено вiдомостi про: час, мiсце вчинення незаконної порубки лiсу; назву лiсництва, район, номер кварталу; межi рубки та її площу; осiб, якi проводять слiдчу (розшукову) дiю та її учасникiв; способи й методи здiйснення порубки; територiю та категорiю лiсiв, кiлькiсть i породи дерев, що вирубували. За наявностi зрубаних дерев додатково зазначаються: кiлькiсть звалених i необроблених (з гiлками), розкряжених стовбурiв; їх породи, дiаметр комлевої та верхньої частини, вид i спiсiб проведеної рубки; кiлькiсть пнiв, їх дiаметр i висота, а також особливостi слiдiв розпилу. У протоколi огляду мiсця подiї також мають зазначатися вiдомостi щодо виявлених на мiсцi вчинення порубки: осiб, транспортних засобiв (зокрема лiсозаготiвельної технiки), знарядь злочину (пил, сокир), а також наявних слiдiв злочину [8, с. 454; 7, с. 76-79].

На нашу думку, потрiбним також є складання схеми мiсця подiї з обов'язковою локалiзацiєю мiсць виявлення слiдiв злочину, вiдiбрання вiдповiдних зразкiв, виявлення осiб та автотранспорту. Така схема дасть змогу слiдчому та суду лiпше орієнтуватися в обстановцi мiсця подiї.

Також, на завершальному етапi огляду вирiшуються питання щодо подальшого зберiгання незаконно здобутої деревини, автомобiльної технiки та iнших речових доказiв, вилучених пiд час огляду. Зазвичай таким мiсцем є територiя вiдповiдного лiсництва або органiв мiсцевого самоврядування, рiдше - територiального вiддiлу Нацiональної полiцiї.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що огляд мiсця подiї за фактами незаконної порубки лiсу є невідкладною слiдчою (розшуковою) дiєю, яка проводиться на початковому етапi розслiдування та залежно вiд слiдчої ситуацiї, що складається на момент його проведення, має

свої особливості, які виявляються в: наявності значної території, яку потрібно оглянути; вжитті заходів щодо залучення до огляду спеціалістів відповідного профілю (працівників лісгоспу); обрання відповідного способу огляду залежно від площі порубки та об'єму незаконно здобутої деревини; необхідності вилучення різноманітних слідів злочину та об'єктів (зокрема торцевих зрізів, зразків ґрунту); обов'язковому складанні відповідних схем місця події; доцільності використання квадрокоптерів для проведення фото- або відеозйомки значної за площею порубки лісу; наявності трудощів, пов'язаних з прив'язкою виявлених слідів до місцевості, для вирішення яких запропоновано використовувати сучасні GPS-навігатори тощо.

Перспективним напрямом дальшого розвитку досліджуваної проблематики може бути розробка організаційно-тактичних рекомендацій щодо проведення огляду місця події за фактами незаконної порубки лісу в ситуаціях затримання злочинців під час транспортування незаконно здобутої деревини та ситуаціях виявлення ознак незаконних порубок, які здійснюються за наявності дозвільних документів, але з грубими порушеннями чинних правил лісозаготівлі.

Використані джерела:

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. проф. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.

2. Криміналістика : підручник / [Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.]; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

3. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. Т. 1. 384 с.

4. Маркусь В. О. Криміналістика: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

5. Пилипенко О. М. Використання сучасних можливостей судових експертів на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 232–241.

6. Пилипенко О. М. Криміналістична характеристика незаконної порубки лісу. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертів; редкол.: О. Г. Рувін (відповід. ред.) та ін. Київ, 2016. Вип. 61. С. 183–190.

7. Унжакова С. В. Методика расследования незаконных рубок лесных насаждений : учебное пособие. Иркутск : ФГКОУ ВПО ВСИ МВД РФ, 2010. 118 с.

8. Унжакова С. В. Особенности производства осмотра места происшествия при расследовании незаконной рубки лесных насаждений. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2016. №3–2. С. 449–455.

9. Фатеев Д. А. Использование при производстве следственных действий квадрокоптера с видеокамерой. *Мир криминалистики*. 2016. № 2. С. 84–86.

10. Фомина И. А. Тактика осмотра места происшествия по факту обнаружения признаков состава преступления, связанного с незаконной рубкой лесных насаждений. *Сибирский юридический вестник*. 2010. № 3 (50). С. 151–156.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2018

Пилипенко Е. Н. Особенности организации и тактики осмотра места происшествия при расследовании незаконной порубки леса

На основании анализа научной литературы и практики органов досудебного следствия рассмотрены особенности организации и тактики проведения осмотра места происшествия при расследовании незаконной порубки леса. Раскрыто содержание, задачи и значение этого следственного (розыскного) действия. С учетом особенностей исследуемого преступления определен комплекс действий следователя на подготовительном, рабочем и заключительном этапах проведения осмотра. Даны практические рекомендации по оптимизации процесса выявления и изъятия типичных следов преступления.

Ключевые слова: осмотр места происшествия, незаконная порубка леса, начальный этап расследования, следственное (розыскное) действие, тактика следственного (розыскного) действия.

Pylypenko O. Peculiarities of Organization and Tactics of Inspecting the Scene of an Incident During Investigation of Illegal Disafforestation

The article is devoted to the analysis of the organization and tactics of inspecting the scene of an incident in the investigation of illegal logging. Taking into account the specifics of the crime under investigation, the content, tasks and significance of the site inspection were analyzed, the investigator's complex of actions at the preparatory, working and final stages of conducting this investigative (research) action, as well as fixing his progress and results, was determined.

It is determined that the preparatory stage covers a set of activities related to the investigator's clarification of information regarding the nature and circumstances of the event, the conditions and the situation of the future inspection; the definition of participants in investigative (search) actions; checking the readiness of the investigative suitcase and ensuring the availability of cartographic materials. The next, working stage, is proposed to be divided into two stages: general (including the definition of inspection boundaries and landmarks for attachment to the terrain, photographing) and detailed (includes the identification, study, recording and removal of traces identified on the site of illegal logging). At the final stage of the inspection of the place of illegal logging, a protocol is made for the inspection of the scene of the incident, which includes the following information: time, place of the illegal logging; name of the forest area, district, quarter number; boundaries of cutting and its area; information about participants in investigative (investigative) actions; methods and methods of cutting; territory and categories of forests, the number and breeds of illegally cut trees and so on.

The article focuses on the need to draw up a scheme of the scene with mandatory localization of places to identify traces of crime, the removal of relevant samples, the identification of individuals and vehicles.

The issues of detection and seizure of traces of a crime, in particular: traces related to the crime subject, are analyzed in detail; traces of shoes and vehicles; biological traces of a person (blood, saliva, sweat, urine and the like); traces of guns and means of committing a crime.

The article also provides recommendations aimed at improving the activities to investigate the material situation of the scene.

Keywords: inspection of the scene, illegal logging, initial stage of investigation, investigative (research) action, tactics of investigative (research) action.

У статті наголошено, що злочини у сфері службової діяльності здебільшого скоюються за допомогою комплексу поведінкових актів, що мають окрему кримінально-правову кваліфікацію, – злочинних технологій у сфері службової діяльності. Визначено сутність і значення технологій злочинної діяльності, зокрема й у криміналістичній характеристиці злочинів у сфері службової діяльності. Виокремлено злочинні технології у сфері службової діяльності та розкрито їх зміст.

Ключові слова: злочинна технологія, досудове розслідування, злочини у сфері службової діяльності, криміналістична характеристика, криміналістична методика.

Постановка проблеми. Злочинна діяльність має складний багаторівневий характер, дослідити який можна лише з допомогою системного аналізу елементів, що її утворюють [1, с. 151]. Тому зміст розслідування кожного злочину полягає у встановленні його обставин, необхідних для прийняття обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні. Перелік таких обставин закріплений у ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Серед обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, законодавець виділив і спосіб вчинення злочину (згідно з п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України) [2], який виступає у ролі постійної ознаки, що має місце завжди, в усіх випадках учинення будь-якого злочину. Як зазначає Я. М. Брайнін, немає жодного злочину без притаманного йому способу вчинення [3, с. 182]. Отже, знання про спосіб, розкриваючи динамічний бік злочинної діяльності, визначають напрям пізнання істини, засоби, прийоми й методи виявлення, дослідження та використання доказів, а також конкретні рекомендації щодо розслідування [4, с. 432; 5, с. 104]. Процес розкриття злочину та доказування, в основному, відбувається в такому порядку: від виявлення змін у матеріальному середовищі до встановлення способу, від способу вчинення злочину до виявлення суб'єкта злочину [6, с. 428]. Тобто спосіб учинення злочину найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву діяння та індивідуальні особливості, притаманні лише йому [7, с. 36]. З огляду на це особливої актуальності набуває питання про способи скоєння злочинів у сфері службової діяльності, зокрема їх комплекси – злочинні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про поняття та значення способу вчинення злочину, серед яких і технології злочинної діяльності, неодноразово досліджувалося в працях таких учених, як: Я. М. Брайнін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, Г. Г. Зуйков, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, О. Ф. Лубін, М. І. Панов, В. Б. Смелік, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко та інших. Проте вказана проблематика не знайшла свого цілкового вирішення. До прикладу, існує кілька підходів до формулювання понять «спосіб вчинення злочину», «технологія злочинної діяльності (злочинного збагачення)» та їх значення під час розслідування кримінальних правопорушень. Питання про способи вчинення злочинів,

зокрема злочинні технології, у сфері службової діяльності досліджувалося фрагментарно та поверхнево.

Формування цілей. Метою представленого дослідження є з'ясування сутності сукупності способів учинення злочину та висвітлення основних технологій злочинів у сфері службової діяльності. Адже через дію великої кількості факторів способи вчинення злочинів повторюються, що й дає змогу проводити їх систематизацію, використовувати отримані відомості для надання криміналістичних рекомендацій загального призначення, не обмежуючись до того тільки завданнями розслідування конкретного злочинного прояву [8, с. 60].

Виклад основного матеріалу. Спосіб учинення злочину як віддзеркалення протиправного діяння в зовнішньому середовищі дає уявлення про процес підготовки, безпосереднього вчинення та приховання злочину. З огляду на це його встановлення є обов'язковим для повного відтворення обстановки вчинення злочину та з'ясування всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [9, с. 76]. Через це важливим є питання виділення способів учинення злочинів у сфері службової діяльності.

Зокрема, у криміналістиці прийнято розрізняти повно- і не повноструктурний спосіб учинення злочину. Про перший йдеться в тому випадку, коли вчинялися дії з підготовки, учинення й приховування злочинів, що об'єднуються спільним задумом, а про другий – коли відсутня вся сукупність вказаних дій. До того ж способи підготовки та приховування злочину здебільшого мають суто криміналістичне значення, оскільки виступають як носії інформації щодо слідів злочинної діяльності, особи злочинця й інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Проте зміст способів злочинів у сфері службової діяльності дещо виходить за межі криміналістичного розуміння, оскільки для підготовки та приховування основного злочину в згаданій сфері нерідко потрібно вчинити декілька йому підпорядкованих. Тому вважаємо, що способи вчинення злочинів у сфері службової діяльності зазвичай поряд з криміналістичним мають самостійне кримінально-правове значення, адже потребують окремої кваліфікації. Тобто йдеться про сукупність (комплекс) способів або, як її ще іменують у криміналістичній літературі, технологічну (злочинну) операцію, технологію злочинної діяльності тощо.

Зокрема, як зазначає С. А. Тарарухін у дослідженні, присвяченому способам учинення розкрадань, здійснення злочинної операції зумовлюється об'єктивними чинниками, що нерідко змушує злочинця заради подолання труднощів вдаватися до різного роду хитрощів, спрямованих на реалізацію злочинного умислу або на приховування вже вчиненого злочину в разі існування загрози його викриття. У таких випадках основний спосіб доповнюється допоміжними, що в непоодиноких випадках містять ознаки самостійних злочинів [10, с. 143]. Відповідно, досягнення злочинного умислу в значній кількості випадків потребує вчинення низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і сукупності діянь, що кваліфікуються по-різному, але об'єднані загальними

мотивами й метою [11, с. 104]. Згідно з результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ) щодо злочинів у сфері службової діяльності останні залежно від масштабу злочинної діяльності в 68,3% випадків учиняються як технології злочинної діяльності й у 31,7% – як поодинокі злочини.

Щодо цього вважаємо за потрібне розглянути панівні в криміналістичній науці підходи до трактування технології злочинної діяльності. Зокрема, принципово важливою є позиція А. Ф. Волобуєва стосовно ролі технології злочинної діяльності (злочинних технологій збагачення) як сукупності способів учинення економічних злочинів. На думку вченого, для економічних злочинів характерні технології злочинної діяльності з використанням статусу суб'єктів підприємницької діяльності. Такі технології мають форму організаційних та господарських дій засновників і керівників комерційних структур, які, своєю чергою, спрямовані на створення сприятливих умов для вчинення економічних злочинів та маскування злочинної діяльності з метою ухилення її організаторів від відповідальності [12, с. 54-55]. Тому під злочинними технологіями збагачення пропонується розуміти комплекси взаємопов'язаних злочинів (основного та вторинних), що вчиняються ОЗГ для отримання матеріальної вигоди, і з використанням легальних форм господарської діяльності [13, с. 33]. На складність способів учинення економічних злочинів, що вчиняються з використанням фіктивних підприємств, указує й В. В. Лисенко. Учений зазначає, що один засіб одночасно може використовуватися для підготовки злочину, його безпосереднього вчинення та приховання наслідків [14, с. 66].

В. Б. Смелік запропонував розуміти технології злочинної діяльності як систему (комплекс) злочинів різних видів, пов'язаних закономірними зв'язками й спрямованих на досягнення загальної злочинної мети [15]. Л. І. Аркуша визначає технології злочинної діяльності для легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, у спосіб перерахування злочинів, котрі така технологія об'єднує в собі. Зокрема, це комплекси взаємопов'язаних господарських, посадових, «комп'ютерних» злочинів та злочинів, спрямованих проти власності, яким притаманні ознаки системної діяльності [16, с. 30]. Р. Л. Степанюк трактує технологію злочинної діяльності як систему взаємопов'язаних актів поведінки, що вчиняються в межах однотипного задуму і дають можливість досягти певного результату в спосіб учинення різних за кримінально-правовою кваліфікацією злочинів [17, с. 47].

З урахуванням вищенаведених положень пропонуємо під технологією злочинної діяльності, зокрема й у сфері службової діяльності, розуміти систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених кримінально-караних діянь, спрямованих на досягнення єдиної мети. До того ж для злочинних технологій у сфері службової діяльності притаманне насамперед використання статусу (істинного чи присвоєного) службової особи й обумовлених ним повноважень [18, с. 209-210; 19, с. 160].

Отже, учинення злочинів у сфері службової діяльності може здійснюватися не тільки в спосіб реалізації сукупності поведінкових актів, а й комплексу поведінкових актів, що мають окрему кримінально-правову кваліфікацію (комплексу злочинів). Тобто йдеться про злочинні технології у сфері службової діяльності (68,3%). Зокрема, з урахуванням аналізу слідчої та судової практики розслідування злочинів у сфері службової діяльності вдалося виділити наведені нижче групи злочинних технологій, притаманних згаданій категорії злочинів.

1. Технології розкрадань, що вчиняються з використанням службового становища. Основним злочином вказаних технологій є привласнення, розтрата або заволодіння ним через зловживання службовим становищем, у той час, як допоміжними злочинами можуть бути фіктивне підприємництво, службове підроблення, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу тощо.

Розповсюдженням різновидом вказаної групи злочинних технологій є створення фіктивних підприємств та укладання від їх імені угод з іншими суб'єктами господарювання, зокрема з органами державної влади, місцевого самоврядування, державними та муніципальними закладами на проведення безтоварних операцій без фактичного їх проведення. Кошти, що перераховуються на рахунки фіктивних фірм за проведення безтоварних операцій, які насправді не проводяться, привласнюються службовими особами.

Технології розкрадань також учиняються в спосіб використання службового становища для отримання доступу та фактичного заволодіння майном, а також для приховування факту його вчинення. З огляду на це таке розкрадання нерідко вчиняється у співучасті зі службовими особами правоохоронних чи контролюючих органів. Не менш розповсюдженим варіантом скоєння розкрадання є вчинення службовою особою службового підроблення.

2. Технології заволодіння чужим майном способом обману. Для вказаної групи характерним є вчинення шахрайства чи шахрайства з фінансовими ресурсами як основного злочину, а самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу тощо – як додаткового.

Обманне заволодіння чужим майном може здійснювати особа в спосіб присвоєння нею владних повноважень або звання службової особи. Зокрема, особа, не маючи на те наданого їй права та не будучи працівником правоохоронних органів, називається потерпілому співробітником правоохоронного органу, таким чином самовільно привласнюючи собі владні повноваження. Потерпілий, упевнений у тому, що злочинець дійсно є працівником правоохоронного органу, на його вимогу передає йому своє майно, яким злочинець і заволодіває. Окрім того, заволодіння чужим майном у спосіб обману може вчиняти особа, використовуючи своє службове становище. Також для представленої групи злочинних технологій

розповсюдженням є вчинення службового підроблення заради одержання субсидій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків, а в окремих випадках – зловживання своїм службовим становищем, що призводить до незаконної реалізації заставного майна.

3. Технології збагачення у сфері службової діяльності. У цьому випадку основним злочином виступає або прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, або незаконне збагачення, або зловживання впливом. До того ж допоміжними злочинами можуть бути зловживання владою або службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу; службове підроблення; службова недбалість; незаконне переправлення осіб через державний кордон України; втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби; розголошення комерційної або банківської таємниці; порушення права на отримання освіти тощо.

4. Технології інших злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності. Йдеться про вчинення як основного злочину одного з таких: зловживання владою або службовим становищем; зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу; службову недбалість. При цьому допоміжними злочинами можуть бути службове підроблення; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; незаконна приватизація державного, комунального майна; забруднення або псування земель; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби; несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; несанкціоновані дії з інформацією, що підлягає обробці в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, учинені особою, яка має право доступу до неї.

Особливістю цієї злочинної технології є те, що особа використовує своє службове становище для задоволення власних інтересів, інтересів третіх осіб у різних галузях суспільної діяльності. До того ж таке використання може проявлятися як у зловживанні службовим становищем, так і в перевищенні своїх повноважень. Допоміжні ж злочини допомагають досягти злочинного наміру в спосіб створення сприятливих для цього умов, а також приховати факт їх учинення тощо.

Водночас, окрім активного використання свого службового становища особами, указані технології можуть вчинятися в спосіб невиконання або

неналежного виконання службовими особами своїх функцій. До того ж така недбалість нерідко супроводжується вчиненням службового підроблення. Прикладом є складання актів приймання виконаних робіт без фактичного такого приймання. Такі діяння є проявом несумлінного ставлення службових осіб до виконання своїх обов'язків, а не корупції.

Висновки. Злочини у сфері службової діяльності здебільшого скоюються за допомогою комплексу поведінкових актів, що мають окрему кримінально-правову кваліфікацію, – злочинних технологій у сфері службової діяльності, яким притаманне використання передусім статусу (істинного чи присвоєного) службової особи й обумовлених ним повноважень. Злочинам у сфері службової діяльності характерні технології розкрадань, що вчиняються з використанням службового становища; технології заволодіння чужим майном у спосіб обману; технології збагачення; технології інших злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності.

Використані джерела:

1. Чичиркіна С. П. Способи приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 151-158. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1(1)_21).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М.: Юридлит., 1963. 275 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 томах. М.: Юристъ, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 480 с.
5. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
7. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 36-46.
8. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. В 3 томах: пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учебных заведений МВД СССР. М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1977. Т. 1: Общая теория советской криминалистики. 340 с.
9. Пчеліна О. В. Спосіб вчинення економічного злочину як елемент предмета доказування у кримінальній справі. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 травн. 2009 р.)*. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. С. 73-76.
10. Тарарухин С. А. Криминологические аспекты способов совершения чистдений. *Проблемы борьбы с преступлениями в сфере экономики*. Київ, 1990. С. 140-147.

11. Тищенко В. В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности. *Проблемы государства и права Украины*: сборник научн. трудов. Киев: УМК ВО, 1992. С. 103-109.

12. Волобуев А. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. *Российская юстиция*. 2001. № 6. С. 54-55.

13. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

14. Лысенко В. Криминалистическая характеристика отдельных способов преступной деятельности с использованием фиктивных предприятий. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 66-70.

15. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

16. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

17. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Харків : Вид-во ХНУВС, 2012. 382 с.

18. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.

19. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.06.2018

Пчеліна О. В. Понятіе и характеристика преступных технологий в сфере служебной деятельности

В статье отмечается, что преступления в сфере служебной деятельности в подавляющем большинстве совершаются с помощью комплекса поведенческих актов, имеющих отдельную уголовно-правовую квалификацию, – преступных технологий в сфере служебной деятельности. Определены сущность и значение технологий преступной деятельности, в том числе и в криминалистической характеристике преступлений в сфере служебной деятельности. Выделены преступные технологии в сфере служебной деятельности и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: преступная технология, досудебное расследование, преступления в сфере служебной деятельности, криминалистическая характеристика, криминалистическая методика.

Pchelina O. Concept and Characteristic of Criminal Technologies in the Field of Service Activities

In this article, existing scientific approaches to treatment of method of committing a crime and technology of criminal activity are analyzed and essence of criminal technology is clarified. In particular, it was emphasized that the method of committing a crime as a reflection of an unlawful act in the external environment gives an idea of the process of preparation, direct execution and concealment of a crime. Because of this, its establishment is obligatory for the complete reproduction of the situation of the crime and clarification of

all circumstances that are subject to proof in the criminal proceedings. It is noted that the methods of committing crimes in the field of official activity are often, along with the forensic ones, of an independent criminal-law meaning, since they require a separate qualification. That is, it refers to the totality (complex) of methods or, as it is also called in forensic literature, technological (criminal) operation, technology of criminal activity, etc. Attention is paid to the crimes in the field of official activity in the overwhelming majority are made through a complex of behavioral acts having a separate criminal-legal qualification – criminal technologies in the field of service activity. The author proposed to understand the criminal technologies in the field of service activity as a system of interconnected and interdependent punitive acts aimed at achieving a single goal. Such technologies are inherent in the use of primarily the status (true or assigned) of an official and his mandate. Taking into account the analysis of investigative and judicial practice in the field of crime investigation in the field of service activity, it is proposed to distinguish such criminal technologies in the sphere of official activity as technology of theft committed using the official position; technology of taking ownership of someone else's property by deception; enrichment technologies in the field of official activity; technologies of other crimes committed in the sphere of official activity.

Keywords: criminal technology, pre-trial investigation, crimes in the sphere of official activity, criminalistics characteristics, criminalistics methods of investigation.

УДК 343.71

*О. І. Савка,
М. В. Стащак*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Статтю присвячено висвітленню оперативно-розшукової характеристики вбивства на замовлення. Проаналізовано чинне законодавство та емпіричний матеріал. Констатовано, що сучасна оперативно-розшукова характеристика вбивств на замовлення охоплює багато різних спеціальних ознак, починаючи від місця, часу та способу їх вчинення й закінчуючи наявністю типових ознак жертв таких злочинів, замовників і виконавців. Проте здебільшого саме залежно від особи потерпілого та передбачуваної мети вчинення вбивства на замовлення, будуть також залежати й інші ознаки.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, вбивство на замовлення, оперативно-розшукова протидія.

Постановка проблеми. Побудова правової держави передбачає всебічну охорону широкого кола особистих прав та інтересів громадян України. Зокрема, Конституцією України визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю в Україні [1]. Водночас у ст. 27 Основного Закону держави підкреслюється, що кожна людина має невід'ємне право на життя й ніхто не може свавільно людину позбавити його. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. На захисті особи, її прав та інтересів стоять і правоохоронні органи [1]. Однак попри їхні зусилля в напрямі протидії тяжким та особливо тяжким злочинам, істотного зменшення кількості вчинених вбивств не прослідковується. Натомість, останніми роками все більшого розповсюдження набирає таке

антисоціальне явище, як учинення вбивств на замовлення. До того ж учинення вказаних злочинів супроводжується не тільки значним суспільним резонансом, але й високою вірогідністю загибелі або травмування інших, окрім жертви, осіб, адже все частіше вбивства на замовлення вчиняються з використанням вогнепальної зброї та вибухових речовин. З огляду на це працівники правоохоронних органів намагаються працювати на превенцію таких злочинних дій, використовуючи весь арсенал оперативно-розшукових і негласних слідчих (розшукових) дій, найефективніша з яких – імітація вчинення злочину. Проте практика свідчить, що для ефективного проведення такої дії уповноважені працівники правоохоронних дій повинні належно володіти оперативно-розшуковою характеристикою вбивства на замовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найтяжким і найбільш резонансним серед злочинів проти особи є вбивство. З огляду на це не дивно, що в різних сферах юридичної науки дослідженню певних аспектів вбивства на замовлення присвячено значну кількість праць. Зокрема, протидію різними способами вбивств на замовлення розглядалася вчені в галузі криміналістики (Р. С. Белкін, В. П. Бахін, О. І. Бородулін, Л. В. Бертовський, В. Ф. Глазирін, В. Я. Горбачевський, В. О. Коновалова, М. Ф. Козуб, І. М. Колошко, М. В. Костенко, М. І. Мельник, В. В. Матвійчук, О. П. Снігерьев, М. О. Селіванов, І. В. Сервецький, М. І. Слінько, Б. П. Тимошенко, А. О. Шульга, В. Ю. Шепітько та ін.), оперативно-розшукову діяльність (В. М. Бабакін, А. В. Бабяк, О. М. Бандурка, О. Ф. Долженков, Д. Й. Никифорчук, В. В. Шендрик та ін.). Проте зауважимо, що сучасна оперативно-розшукова характеристика вбивства на замовлення здебільшого ще не висвітлена.

Формування цілей. Метою статті є визначення оперативно-розшукової характеристики вбивства на замовлення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні серед науковців немає єдиної концепції з теоретичних питань оперативно-розшукової характеристики. Дискусії тривають переважно щодо змісту загального поняття, визначення кількісного та якісного складу елементів, місця оперативно-розшукової характеристики злочинів у межах теорії оперативно-розшукової діяльності тощо. Зазначена теорія досліджує ті аспекти злочинності, інформація про які потрібна для науково обґрунтованих та ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів і заходів щодо протидії злочинності, тому оперативно-розшукова характеристика повинна органічно містити в собі результати аналізу злочинів з позиції інших юридичних наук [2]. Відзначимо, що теорія оперативно-розшукової діяльності визначає певні елементи оперативно-розшукової характеристики. Важливість вивчення окремих їх критеріїв зумовлена тим, що кожний склад злочину має певні особливості, що визначають тактику дій оперативних працівників під час пошуку ознак злочину та їх фіксування.

Науковець В. І. Василичук, розглядаючи питання, пов'язані з визначенням оперативно-розшукової характеристики злочинів, виділив такі складові:

– поняття злочинів, учинених у бюджетній сфері;

- ознаки складу злочину;
- кваліфікуючі ознаки;
- особливості юридичної оцінки та кваліфікації злочину [3, с. 127].

Проте, на наш погляд, визначення лише окреслених складових не надасть повної оперативно-розшукової характеристики вбивств на замовлення, оскільки названі елементи належать винятково до кримінально-правової характеристики відповідно до аналізу емпіричного матеріалу, для нас же водночас представлятимуть інтерес ще й відомості, що входять до складу кримінологічної та криміналістичної характеристик.

З огляду на це визначимо основні положення кримінально-правової, кримінологічної та криміналістичної характеристик, які становлять інтерес для оперативно-розшукової характеристики вбивств на замовлення.

На погляд теоретиків кримінального права, убивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, а вчинення його на замовлення є обтяжуючою ознакою, що тягне за собою відповідальність у вигляді позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років, або довічного ув'язнення [4].

Об'єктом злочину є життя особи. Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням – посяганням на життя іншої особи; 2) наслідками у вигляді фізіологічної смерті потерпілого; 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідком. Суб'єктом злочину є осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу [4].

На нашу думку, більш детального аналізу потребують два аспекти кримінально-правової характеристики вбивства на замовлення, зокрема:

1) помилка в особі потерпілого за загальним правилом не впливає на кваліфікацію вчиненого. Водночас, якщо винний прагнув позбавити життя особу, яка виступає потерпілим від іншого злочину (наприклад, злочину, передбаченого ст. 348), а помилково позбавляє життя іншу людину, яка не є потерпілим від такого злочину, його дії треба кваліфікувати за ст. 15 і відповідною статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за посягання на такого спеціального потерпілого, а також за відповідною частиною (пунктом ч. 2) ст. 115 [5];

2) умисним вбивством, учиненим на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), є умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – учинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру. В останньому випадку умисне вбивство кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України незалежно від того, коли було вчинено обіцяні виконавцеві дії матеріального чи нематеріального характеру – до чи після вбивства, виконав чи не виконав їх замовник, збирався він це робити чи ні. Під діями матеріального характеру слід, зокрема, розуміти такі: сплату виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передачу чи збереження прав на майно, звільнення від майнових

зобов'язань тощо, а під діями нематеріального характеру – будь-які дії, учинення чи не вчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства (наприклад, допомога в працевлаштуванні, вирішенні певних життєвих проблем, звільнення від кримінальної відповідальності, залучення до вчинення інших злочинів, якщо цього бажає виконавець, тощо) [5].

Замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи є або підбурювачем, або організатором (якщо він не є співвиконавцем цього вбивства) і його дії треба кваліфікувати за ч. 3 або ч. 4 ст. 27 і п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України. Дії замовника умисного вбивства, який був співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за п. п. 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство, учинене на замовлення за попередньою змовою групою осіб, а за наявності підстав – і за іншими пунктами цієї статті. Якщо ж замовник умисного вбивства, який не є співвиконавцем убивства, керується корисливими, а виконавець – якимось іншими мотивами, дії замовника потрібно кваліфікувати за ч. 3 чи ч. 4 ст. 27 і п. 6 та п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України. Крім того, п.11 ч. 2 ст. 115 КК України не може застосовуватись, коли замовлено не умисне вбивство, а будь-який інший насильницький злочин [5]. Якщо, наприклад, замовник доручив виконавцеві заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого, то замовник підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у злочині, який він організував або до вчинення якого підбурював, а виконавець – за умисне вбивство.

У випадках, коли виконавець взяв на себе обов'язок позбавити потерпілого життя, але з незалежних від його волі причин умисел на вбивство до кінця не реалізував, дії замовника залежно від конкретних обставин справи повинні розглядатися як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину й кваліфікуватися за відповідними частинами ст.ст. 27, 14 (15) і п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України [5].

Що ж до відомостей, які входять до складу кримінологічної та криміналістичної характеристик та є важливими при визначенні оперативно-розшукової характеристики вбивства на замовлення, то зазначимо, що це відомості стосовно особи злочинця, потерпілої особи, типових місць, способів і знарядь їх учинення.

Водночас аналіз емпіричного матеріалу показав, що вбивство на замовлення має специфічний механізм організації та вчинення, нерідко характеризується відсутністю безпосередніх зв'язків між замовником (організатором) і виконавцем злочину, попередніх стосунків між найманим злочинцем (кілером) і жертвою (вони не знайомі один з одним, не мають спільних інтересів, убивця не зацікавлений особисто в смерті тієї або іншої особи, а має здебільшого корисливий мотив). Загалом можна констатувати, що саме від рівня підготовленості особи – кілера залежать й інші обставини вчинення вбивства на замовлення.

Зауважимо, що практика свідчить про досить велику різноманітність способу вчинення вбивства на замовлення: починаючи від імітації нещасного випадку до відкритого, зухвалого нападу на жертву, що становить небезпеку й для сторонніх осіб (відкрита перестрілка в людних місцях, використання вибухівки, гранат, вогнепальної зброї, гранатометів). Також можуть використовуватися спеціальні знання та навички кілера (снайперський постріл в життєво важливі органи). До прикладу, розповсюдженим є вчинення вбивства на замовлення у спосіб зникання особи безвісти (утоплення трупів з прив'язаними вантажами, уторування в асфальт, розчинення в кислоті тощо). Тобто, вбивства на замовлення слід шукати в статистиці нещасних випадків, автокатастроф на кшталт «п'яний за кермом», побутових ушкоджень електрострумом, серцевих нападів тощо.

Водночас треба враховувати, що спосіб учинення такого вбивства безпосередньо залежить від особи майбутньої жертви, замовника та вмінь кілера. Безсумнівно, що при реалізації способу вчинення злочину важливу роль відіграють дії з його підготовки, що потребують багато часу й пов'язані з пошуком убивці, вивченням жертви, обранням знаряддя злочину, розробкою сценарію вбивства (кілер або замовник хронометрує «життєвий графік» жертви, перевіряє, де і з ким він проживає, чим займається, з ким зустрічається, розпорядок дня, наявність охорони тощо).

Вибір способу вчинення вбивства на замовлення також може бути обумовлений і вибором знаряддя злочину, оскільки під час його вчинення застосовують вогнепальну зброю, радіокеровані чи контактні вибухові пристрої, гранатомети, гранати тощо. До того ж вогнепальна зброя оснащується глушниками, оптичними або лазерними прицілами, приладами нічного бачення. Тобто, при вчиненні вбивства на замовлення речі господарсько-побутового призначення як знаряддя вбивства майже не використовуються.

Загалом зауважимо, що спосіб учинення вбивства на замовлення доволі часто є основоположним для подальших злочинних дій, зокрема вибору місця та часу вчинення вбивства на замовлення.

Убивства на замовлення вчиняються або в раніше запланованому місці або заздалегідь не визначеному. У першому випадку до місць учинення вбивства на замовлення здебільшого належать місця проживання жертви (сходові площадки в під'їзді жертви, кабінні ліфтів, територія поблизу будинку чи під'їзду), узбіччя дороги, приміщення офісів або розважальних закладів, прилегла до них територія (найчастіше використовується при застосуванні вибухових пристроїв). У другому випадку місцем учинення вбивства на замовлення є те місце, де спрацьовує вибухова речовина, або інше приладдя (скажімо, якщо використовується валіза-пастка, наповнена вибухівкою).

Крім того, зазначимо, що вбивства на замовлення також характеризуються й специфічним часом їх учинення. Зазвичай це ранковий час, рідше – вечірній. Це пов'язано з чіткою регламентацією робочого дня жертви й системою часових інтервалів виходу з дому.

Зауважимо, що вбивства на замовлення також характеризуються й діяльністю щодо приховування самого факту вбивства на замовлення. Зокрема, за потреби приховування факту такого вбивства замовник або кілер розробляють шляхи такої діяльності: місце приховування трупу, знаряддя вбивства тощо. До речі, майже не буває випадків приховування трупів керівників великих підприємств, фінансово-кредитних установ, «авторитетів» злочинного світу, тобто здебільшого злочинець залишає труп на місці скоєння злочину, також залишає зброю на місці події або під час втечі, однак деякі замовники позбавляються й самих виконавців убивства (або посередників).

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що спосіб, час та місце вчинення вбивства на замовлення безпосередньо залежать від таких факторів, як потерпіла особа, особа замовника та особа виконавця (кілера).

Що ж стосується потерпілої особи, то аналіз емпіричного матеріалу показав, що жертвою такого злочину здебільшого стають особи через виконання або не виконання ними певних дій. Зокрема, жертву вбивають зазвичай не за зроблене, а за те, що вона могла б зробити, або вона реально заважає здійсненню планів замовника вбивства. Це може стосуватися сфери політики, бізнесу, кримінального впливу, особистих взаємин тощо.

Отже, доходимо висновку, що до типових потерпілих осіб убивства на замовлення належать: особи, які займають керівні посади в бізнесі (президенти акціонерних товариств, керівники фінансово-кредитних установ, директори великих торговельних або інших комплексів); представники вищих органів державної влади та управління; працівники правоохоронних і правозастосовних органів (прокуратури, МВС, СБ, судів тощо); лідери й члени злочинних угруповань.

Водночас, що стосується суб'єктів учинення вбивства на замовлення, то зауважимо, що суб'єктний склад такого злочину є доволі складним: замовник-виконавець або замовник-посередник (декілька посередників) – виконавець [6, с. 162]. Загалом практика свідчить, що як замовники виступають комерційні партнери – бізнесмени, корумповані посадові особи, «авторитети» злочинного світу. Посередник у вбивстві на замовлення шукає конкретного виконавця, є сполучною ланкою між замовником і виконавцем. Посередниками можуть бути особи з оточення організатора, підпорядковані йому по службі, члени злочинних угруповань тощо. Крім того, посередник – це додатковий засіб захисту замовника. Ні виконавець, ні замовник не знають один одного, а для того, щоб обірвати нитку, треба лише знищити посередника.

Виконавців убивства умовно можна поділити на три типи: особа, яка здійснює такі злочини як професіонал протягом дуже тривалого часу та має спеціальну підготовку або знання (кілери-професіонали); особа, яка вже вчинювала такі злочини, проте не має спеціальних знань або підготовки (кілер-початківць); випадкова особа.

Що ж до першої категорії, то вона становить окрему категорію всіх суб'єктів убивства загалом, оскільки вони вчиняють убивства на замовлення

на професійному рівні, мають спеціальні навички та знання з різних сфер медицини, військової справи та інших наук, використовуючи їх для вчинення вбивства. Таких осіб прийнято називати кілерами. Загалом, у перекладі «кілер» з англійської мови означає «убивця» [7]. На сьогодні в кримінальному середовищі така злочинна спеціалізація є однією з найбільш престижних і високооплачуваних. Такі особи вчиняють убивство лише тоді, коли відчують майже повну гарантію власної безпеки. Вони мають досить професійні навички в «мистецтві» убивати людей, застосовуючи сучасну техніку спостереження й радіозв'язку, уживаючи заходів з підготовки вбивства, розробляючи надійну легенду свого життя (ніхто й ніколи не повинен запідозрити в ньому вбивцю, а тому намагається бути неясним, непомітним, уміє «розчинятися» в натовпі). До речі, такі злочинці практикують учинювати злочин на «гастролях» – професійного кілера нерідко запрошують з іншого регіону або далекого зарубіжжя, з країн СНД.

Окремо зауважимо, що наймані вбивці-професіонали діляться на кілерів-одинаків, які виконують замовлення час від часу, і кілерів, які перебувають на постійному утриманні певного злочинного угруповання. Такі кілери мають спеціальну підготовку, займаються спортом, стрільбою, постійно підтримують форму. Вони здійснюють убивства групою по два-три чоловіки.

Для виконання вбивств на замовлення можуть бути завербовані колишні військовослужбовці, які мають досвід ведення міжнародних війн, працівники МВС, Служби безпеки, охоронних підрозділів, майстри спорту (снайпери, сапери, біатлоністи). Останнім часом злочинці роблять спроби змінити типовий зразок убивці, а також у скоєнні вбивств на замовлення з'явилися нові тенденції – до таких убивств стали залучати жінок.

Що стосується осіб, які вже вчинили вбивство, проте не мають спеціальних знань або навичок, то до них належать колишні бійці військових формувань, а також організованих злочинних груп. Вказані особи здебільшого самостійно розповсюджують про себе інформацію компрометуючого характеру в злочинному середовищі, хизуються вчиненими злочинами. Злочини, скоєні такими особами, переважно носять цинічний, зухвалий характер.

Випадкові особи стають виконавцями вбивств на замовлення у двох випадках: через власне бажання збагатися або через погрозу застосування насильства. Зокрема, перші особи добровільно пропонують вчинення вбивства, їхні послуги характеризуються низькою вартістю, до того ж їх використання не дає жодних гарантій і не позбавлене помилок: дилетант може вбити не ту людину, тільки поранити жертву, залишити докази причетності. До другої категорії входять особи, які через певні життєві ситуації є залежними від інших осіб та в спосіб вчинення вбивства на замовлення вирішують власні питання (через картярські борги тощо).

Висновки. Підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що сучасна оперативно-розшукова характеристика вбивств на замовлення охоплює багато різних спеціальних ознак, починаючи від місця, часу та способу їх вчинення й закінчуючи наявністю типових ознак жертв таких злочинів,

замовників і виконавців. Проте здебільшого залежно від особи потерпілого та мети, що планується досягнути вчиненням вбивства на замовлення, будуть безпосередньо визначатися й інші ознаки.

Використані джерела:

1. Конституція України: Закон України від 26 червн. 1996 р. URL : http://www.gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_№/webproc4_1?id. (Дата звернення 08.05.2018).
2. Матвієнко В. П. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у бюджетній сфері: теорія та практика. *Науковий вісник НАВСУ*. 2015. № 4 (97). URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/539/1/8.pdf> (Дата звернення 08.05.2018).
3. Василичук В. І. Організаційно-правові та тактичні засади оперативно-розшукової профілактики злочинів у бюджетній сфері : навч. посіб. Київ : Заграй, 2012. 210 с.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення 08.05.2018).
5. Коментар до статті 115. Умисне вбивство. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/113.php> (Дата звернення 08.05.2018).
6. Попович О. В. Особа злочинця як об'єкт філософсько-правового дослідження. *Митна справа*. 2012. №2(80). С.159-165.
7. Кембриджский англо-русский словарь : URL : <https://dictionary.cambridge.org/ru/.../killer>. (Дата звернення 08.05.2018).

Стаття надійшла до редколегії 08.05.2018

Савка А. И., Стащак Н. В. Оперативно-розыскная характеристика заказного убийства

Статья посвящена освещению оперативно-розыскной характеристики заказного убийства. Анализируется действующее законодательство и эмпирический материал. Подводя итоги проведенного исследования констатировано, что современная оперативно-розыскная характеристика заказных убийств включает в себя много различных специализированных признаков, начиная от места, времени и способа их совершения и заканчивая наличием типичных признаков жертв таких преступлений, заказчиков и исполнителей. Однако, в большинстве случаев именно в зависимости от личности потерпевшего и цели, которую планируется достичь совершением убийства на заказ, будут прямо пропорционально зависеть и другие признаки.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, заказное убийство, оперативно-розыскное противодействие.

Savka O., Staschak M. Operatively-search Characteristic of Murders on an Order

The article is devoted to the coverage of the operational-search characteristics of the murder on the order. In particular, the main aspects of criminal law, criminological, psychological and forensic characteristics are given. Thus, from the point of view of criminal law, the author analyzes the current legislation, in particular, the provisions of the Criminal Code of Ukraine are set forth, the problem aspects of the legal qualification of assassination are determined and the typical errors of such qualification of investigators' practitioners.

As for the information that is part of the criminological and forensic characteristics and is important in determining the operational-search characteristics of the murder on request, it is indicated that this information is about the person of the offender, victim, typical places, methods and means of their commission. At the same time, it is determined that, as a result of the analysis of empirical material, the commission of murder has a specific mechanism of organization and commissioning, it is often characterized by the absence of direct links between the client (the organizer) and the perpetrator of the crime, the previous relationship between the hired criminal (killer) and the victim (they not familiar with each other, have no common interests, the killer is not personally interested in the death of a person, and in most cases, mercenary motive). At the same time, it was stated that depending on the level of preparedness of the person-killer, other circumstances of the commission of the murder depend on the order. Taking into account the aforesaid the author distinguishes the characteristic signs of the victim, the person of the offender, the methods of committing the crime, place and time.

As the results of the study, it was stated that the current operational-search characteristics of murders to order includes many different specialized traits, ranging from place, time, and manner of their commission to typical signs of victims of such crimes, customers and performers. However, in most cases, depending on the person's victim and the target that is planned to reach, the commission of the assassination will be directly proportional to other attributes.

Keywords: operative-search characteristics, killing to order, operational-search counteraction.

УДК 343.123.12 (477)

В. І. Ткаченко

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОФІЛАКТИКА КОНТРАБАНДИ НАРКОТИКІВ

У статті проведено комплексне дослідження оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. Визначено її місце в системі оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків. Адаптовано результати досліджень учених щодо ознак і сутності оперативно-розшукової профілактики злочинів щодо контрабанди наркотиків. Розглянуто основні елементи системи оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. Охарактеризовано критерії результативності проведених профілактичних заходів.

Ключові слова: оперативно-розшукова профілактика, оперативно-розшукова протидія, контрабанда наркотиків, наркотики.

Постановка проблеми. Розкриття змісту та механізму оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків потребує ретельного дослідження. Це обумовлено тим, що від обсягу знань оперативних працівників про механізм та систему оперативно-розшукової профілактики залежить ефективність попередження контрабанди наркотиків на етапі виношування злочинних намірів або вчинення відповідних підготовчих дій.

На сьогодні дослідження системи оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків мають фрагментарний характер і потребують більш ретельного аналізу й комплексного підходу. Отже, актуальність питання безперечна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оперативно-розшукову профілактику як складову попередження злочинності досліджували з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності О. М. Джужа, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрік, В. Кушпін, О. В. Кириченко. Окремі питання профілактики контрабанди наркотиків порушували в дослідженнях В. А. Тимошенко, Н. В. Григорян, І. В. Смірнова, О. М. Гумін. Водночас ці питання науковці розглядали насамперед з позиції загальної профілактики наркотиків.

Формування цілей. Автор має на меті комплексно дослідити систему та особливості оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності наукова категорія «оперативно-розшукова профілактика» проходить період трансформації та переосмислення. По-перше, це пов'язано з підвищенням пріоритетності саме попередження злочинності. По-друге, змінюється тлумачення категорійного апарата в науці. Якщо декілька років тому практично всі науковці визнавали оперативну профілактику однією з форм ОРД, то на сьогодні думки вчених стосовно цього розділилися. Скажімо, М. В. Сташак з цього приводу поділив науковців на дві групи: учені, які розглядають оперативну профілактику як підсистему оперативно-розшукового попередження, та вчених, які визнають її третьою формою ОРД. Дослідник і собі визначає таку форму ОРД як оперативну-розшукову превенцію [1]. На нашу думку, це самостійна форма ОРД, оскільки завдання, які стоять у межах оперативної профілактики, мають свою специфіку та потребують формування самостійної методики застосування оперативно-розшукових заходів, об'єднаних єдиною метою – недопущення вчинення злочинів або створення системи бар'єрів для їх учинення.

Проаналізувавши думки науковців, які представляють інтереси теорії та практики оперативно-розшукової діяльності щодо визначення поняття «оперативно-розшукова профілактика», об'єднуючи їхні позиції [2, с. 6; 3; 4, с. 91-93; 5, с. 15-17], доходимо висновку, що оперативно-розшукова профілактика – це система оперативно-розшукових заходів, які здійснюють суб'єкти ОРД, що охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією (криміногенною обстановкою) для виявлення, запобігання й усунення (нейтралізацію) причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також виявлення осіб, які готуються до вчинення злочинів, або від яких їх слідче очікувати, та здійснення стосовно таких осіб превентивного впливу для недопущення вчинення задуманих злочинів або тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися. В. П. Кушпін акцентує увагу на специфічних ознаках оперативно-розшукової профілактики, зокрема: – використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочинів, впливу на осіб з криміногенними нахилами; – уживання заходів профілактики суб'єктами оперативно-розшукової діяльності; – прихованість впливу на об'єкти (причини злочинності, умови, які сприяють учиненню окремих видів злочинів, правопорушник та його поведінка) та реалізація

профілактичних заходів від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків; - специфічність об'єктів індивідуальної оперативно-розшукової профілактики, якими є не будь-які особи з криміногенними нахилами, які допускають порушення норм моралі чи правил співжиття, а саме ті особи, які виявляють намір учинити злочини чи готуються до його вчинення, і зазвичай перебувають на оперативних профілактичних обліках [6, с. 90-93]. О. В. Кириченко виділив її різновиди, а саме: профілактика випередження-сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на завчасне запобігання виникненню криміногенних явищ і процесів у суспільному житті; профілактика обмеження - сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які перешкоджають поширенню в країні або на певній адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця; профілактика усунення - сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, які спрямовані на ліквідування негативних процесів та явищ, та які запобігають новій активізації їхніх дій; профілактика захисту - сукупність оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, що здійснюються для усунення умов, які сприяють учиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів [4, с. 91-93]. В. Д. Пчолкін підкреслив мету системи заходів оперативної профілактики, а саме: вплив на особу для того, аби вона добровільно відмовилася від реалізації злочинних намірів; усунення причин та умов, якими має намір скористатися особа; штучне створення обстановки, що виключає або істотно ускладнює можливість учинення злочинів; притягнення особи до відповідальності (кримінальної, адміністративної, дисциплінарної) за здійснення підготовчих дій; затримка на «гарячому» під час замаху на вчинення злочину [5, с. 15-17]. Уважаємо, що всі перелічені науковцями ознаки та елементи оперативної профілактики злочинів, цілком утілюються в межах оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. Це підтверджується думками авторів, які досліджували певні питання оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. Скажімо, Н. В. Григорян визначає оперативно-розшукову профілактику контрабанди наркотиків як сукупність заходів, спрямованих на попередження вчинення контрабанди наркотиків конкретними особами, а також на ліквідацію умов, що сприяють учиненню контрабанди наркотиків, і які реалізуються за допомогою оперативно-розшукових заходів [7]. В. А. Тимошенко досліджував проблеми впливу міжнародних наркоділків на регіональні злочинні організації та суспільство, акцентуючи увагу на заходах щодо нейтралізації такого впливу [8]. О. М. Гумін охарактеризував основні умови та причини, що сприяють учиненню контрабанди наркотичних засобів; виділив заходи контролюючих та правоохоронних органів, які проводяться ними самостійно або через взаємодію, спрямовані на запобігання зазначеному злочину, а також установив тісний об'єктивний

взаємозв'язок між профілактичними заходами з протидії контрабанді наркотиків та їх незаконному обігу [9, с. 68-71]. І. П. Смірнова досліджує досвід протидії транснаціональному наркобізнесу, зокрема його профілактиці й наполягає на ефективності зміцнення співробітництва в межах Програми ООН з міжнародного контролю наркотиків. Учена приділяє увагу проведенню профілактичних заходів у морських портах, а також пропускних пунктах, де за результатами її дослідження проходять основні маршрути контрабанди великих партій наркотиків [10].

З огляду на вищевикладені позиції фахівців теорії та практики оперативно-розшукової діяльності до складових системи оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків пропонуємо віднести такі елементи: 1. Об'єкти; 2. Суб'єкти; 3. Критерії результативності проведених профілактичних заходів; 4. Етапи проведення; 5. Джерела інформації; 6. Місця проведення профілактичних заходів; 7. Заходи оперативно-розшукової профілактики; 8. Правову основу проведення оперативно-розшукової профілактики; 9. Методи оперативно-розшукової профілактики; 10. Детермінанти; 11. Засоби оперативно-розшукової профілактики.

До об'єктів оперативно-розшукової профілактики відносяться: 1. Особи, які, - виношують наміри взяти участь в організації, учиненні, забезпеченні та приховуванні контрабанди наркотиків; - здійснюють певні дії з підготовки до організації, учинення, забезпечення, приховування контрабанди наркотиків та сприяння її проведенню; - від яких можливо очікувати організації та вчинення контрабанди наркотиків у майбутньому; - мають схильність до вчинення корупційних правопорушень та посадових проступків, що можуть сприяти вчиненню контрабанди наркотиків; - систематично контактують з міжнародними наркоділками, або працюють на підприємствах, де останні є власниками або керівниками; - попали в поле зору інтересів міжнародних наркоділків або проявили самостійно до них інтерес; - є наркозалежними та систематично відвідують країни традиційного виготовлення, синтезу або перероблення наркотиків; - виступають як наркоінсператори щодо наркотиків іноземного походження; 2. *Організовані злочинні угруповання та злочинні організації* (вітчизняні, іноземні, міжнародні, транснаціональні), які впливають на наркоситуацію та кримінальне середовище в Україні та у світі; 3. *Причини та умови, що сприяють учиненню контрабанди наркотиків.* Такі причини та умови можуть становити потенційну або реальну загрозу, але ще не наступили; уже існують або існували колись; 4. *Певні події та процеси в кримінальному середовищі, які можуть вплинути на організацію контрабанди наркотиків тощо.*

Критерії результативності проведених профілактичних заходів. На наш погляд, з огляду на загальноновизнані позиції науковців щодо критеріїв оперативно-розшукової профілактики злочинів показниками ефективності проведення оперативно-розшукової профілактики будуть такі результати: добровільна відмова особи від участі в організації та вчиненні контрабанди наркотиків, або її сприянні; створення умов для унеможливлення або

ускладнення вчинення контрабанди наркотиків, або її сприянню; усунення можливості міжнародних наркоділків впливати на внутрішній наркоринок, вітчизняні ОЗУ, конкретних осіб, представників правоохоронних та контролюючих органів, керівників та працівників транспортного комплексу; зниження інтересу міжнародних наркоділків до діяльності в Україні; розривання стійких зв'язків між учасниками наркоугрупвань; дискредитація наркоугрупвань або їх впливових представників серед злочинного середовища; утрата інтересу наркоділків до можливого контрабандного переміщення наркотиків через певну ділянку митного або прикордонного контролю в якийсь спосіб; установа оперативного контролю за особами, які можуть представляти оперативний інтерес; усунення причин та умов, що сприяють учиненню контрабанди наркотиків; зменшення попиту на імпорتنі наркотики та скорочення їх пропозицій; обмеження доступності до певних наркотиків в Україні; створення умов, які б дозволяли виявити ознаки підготовки до вчинення контрабанди наркотиків; створення умов для встановлення міжнародних наркоділків; нейтралізація матеріально-економічних та інформаційних можливостей наркоконтрабандистів тощо.

Також потрібно звернути увагу, що добровільна відмова особи від реалізації задумів стосовно організації й учинення контрабанди наркотиків або припинення підготовки до неї, досягається при здійсненні оперативними працівниками на неї такого впливу через механізм застосування сили, засобів та заходів ОРД, у результаті чого в об'єкті профілактики формується певна позиція щодо сумніву в потребі участі в організації, учинення, супроводження та приховування контрабанди наркотиків. Такий сумнів може з'явитися в особи при розумінні нею невідворотності кримінального покарання та обов'язкового викриття правоохоронцями; невпевненості в можливості довести злочин до кінця; виникненні недовіри до подільників; невпевненості в отриманні достатніх матеріальних благ від учинення злочину; можливості попадання в матеріальну та іншу залежність від представників кримінального середовища; наявності високих фінансових та інших ризиків у ході залучення до контрабандної діяльності; розуміння про можливу усвідомленість правоохоронців про злочинні наміри.

Етапи проведення оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. У теорії оперативно-розшукової діяльності більшість науковців схиляються до думки, що в основі оперативно-розшукової профілактики стоїть збір, перевірка, документування та реалізація інформації стосовно об'єктів оперативного інтересу та причин, що породжують злочинність; умов, що сприяють учиненню злочинів; стосовно осіб, від яких можливо очікувати злочини; факторів, що впливають на криміногенні процеси в суспільстві тощо (теоретики ОРД). Не винятком є й оперативно-розшукова профілактика контрабанди наркотиків, яка, на наш погляд, має такі етапи організації та проведення: 1. Збір та перевірка інформації про потенційні та реальні об'єкти оперативно-розшукової профілактики; 2. Документування фактів, які є підставою для проведення оперативно-розшукової

профілактики. 3. З'ясування мети оперативно-розшукової профілактики та постановка відповідних завдань. 4. Прогнозування результатів профілактичних заходів з урахуванням їх необхідності, актуальності, реальності та достатності. 5. Планування оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на досягнення певних профілактичних цілей з визначенням конкретних заходів, їхніх виконавців, термінів, сил та засобів, можливість залучення інших правоохоронних або контролюючих структур. 6. Проведення профілактичних заходів (вплив на об'єкти за допомогою сил, заходів та засобів ОРД). 8. Аналіз результативності проведених заходів. 9. Дальший оперативний контроль.

Місце проведення профілактичних заходів: - уся територія оперативного об'єктового або лінійного обслуговування; - пункти пропуску в зонах митного та прикордонного оформлення; - ділянки державного кордону; - прикордонні населені пункти; - об'єкти залізничного, морського, авіаційного та автомобільного транспорту на каналі міжнародних вантажно-пасажирських перевезень; - морські та авіаційні судна, членами екіпажу яких є громадяни України, які курсують за межами України; - розважальні заклади, де традиційно можуть збувати наркотики іноземного походження; - мережа Інтернет; - кримінальне середовище в Україні та за її межами.

Заходи оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків. Заходи ОРД, які застосовуються в межах оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків, треба поділити на заходи, що спрямовані на: збір інформації, яка є підставою для проведення оперативної профілактики; вивчення потенційних об'єктів профілактики; отримання оперативної-значущої інформації стосовно об'єктів профілактики в межах проведення оперативного контролю; документування реальних або потенційних загроз стосовно об'єктів профілактики; здійснення корегувального впливу щодо об'єктів профілактики; здійснення перевірки результативності корегувального впливу; створення умов для недопущення виникнення умов та причин, що можуть сприяти вчиненню контрабанди наркотиків. Найбільш ефективними заходами є проведення індивідуально-роз'яснювальної бесіди з особою безпосередньо правоохоронцями через конфідентів або інших залучених осіб; вплив на об'єкти та їх оточення через оперативні джерела, відповідні підрозділи кіберзлочинності (у мережі Інтернет), або в результаті виконання оперативними працівниками спеціальних завдань у злочинних організаціях або в кримінальному середовищі з активним застосуванням методу дезінформації; інформування відповідних організацій, установ, підприємств щодо необхідності усунення причин та умов учинення контрабанди наркотиків; інформування населення через ЗМІ безпосередньо від правоохоронців або через інші організації; проведення профілактичних операцій; документування корупційних діянь та посадових злочинів з боку працівників органів та організацій, які сприяють, або можуть сприяти вчиненню контрабанди наркотиків тощо. *Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики контрабанди наркотиків.* На підставі аналізу напрацювань фахівців теорії та

практики оперативно-розшукової діяльності доходимо висновку, що заходи профілактики можливо поділити на такі види: за масштабом (регіональні, загальнодержавні, міжнародні); за характером гласності заходів (гласні та негласні); за рівнем (загальні, групові, індивідуальні); за суб'єктом проведення; за кількістю суб'єктів (проводяться самостійно одним суб'єктом ОРД або двома й більше на підставі взаємодії); за рівнем планування (заплановані, ситуативні); за кількістю заходів (для досягнення профілактичного результату проводиться один захід ОРД, декілька заходів, профілактична операція); за складністю (прості заходи, оперативні комбінації); за часом (разові, на певний період, систематичні, постійні), за необхідністю отримання санкцій на проведення (потребують санкції, не потребують, комбіновані); за кінцевими результатами (спрямовані на вирішення мети, на вирішення певних завдань для досягнення мети); за об'єктами; за місцем проведення.

Висновки. Оперативно-розшукова профілактика є перспективною складовою оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків, оскільки дозволяє нейтралізувати злочинну діяльність на стадії виношування злочинних намірів та ранньої підготовки до злочину. Оперативно-розшукова профілактика контрабанди наркотиків – це діяльність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності з використанням сил, засобів, методів та заходів ОРД, що спрямована на виявлення, прогнозування, усунення, недопущення причин учинення контрабанди наркотиків, умов, що сприяють учиненню цього злочину, отримання інформації стосовно осіб, які виношують наміри вчинити контрабанду наркотиків або здійснюють певні підготовчі дії, осіб, від яких можливо очікувати вчинення цього протиправного діяння, а також від осіб, які впливають на злочинні процеси, пов'язані з організацією та вчиненням контрабанди наркотиків, для здійснення профілактичного впливу на них та взяття на оперативний контроль, ужиття заходів щодо ускладнення та унеможливлення здійснювати контрабанду наркотиків у майбутньому. Оперативно-розшукова профілактика контрабанди наркотиків за своєю метою та завданнями тісно взаємопов'язана з профілактикою незаконного обігу наркотиків іноземного походження, тому виникає потреба в передачі функцій протидії, а також профілактики незаконного обігу наркотиків та їх контрабанди в компетенцію одного правоохоронного органу.

Використані джерела:

1. Стацак М. В. Диференціація форм оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 125-133.

2. Козаченко І. П. Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розсыской профилактики преступлений : автореф. дис. д-ра юрид. наук. М., 1992. 48 с.

3. Василюк В. І. Оперативно-розшукова профілактика як форма оперативно-розшукової діяльності. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/13648/%C2>.

4. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 грудня 2010 р.). МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. 248 с.

5. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики в запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 грудня 2010 р.). МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. 248 с.

6. Кушніт В. П. Оперативно-розшукова профілактика та кримінологічна інформація. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2015. Вип. 13. Т. 2. 137 с.

7. Григорян Н. В. Профілактика в боротьбі з контрабандою наркотиків. "Пока не поздно". №10 (163) 2007. URL : http://narkom.info/archive/2007_pnp_10.pdf.

8. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам: Монографія. Київ:НА СБ України, 2006, 440 с.

9. Гумін О. М. Заходи профілактики злочинів, пов'язаних з контрабандою наркотиків. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2014. Вип.10-1. Т. 2. 180 с.

10. Смірнова І. В. Тенденції трансграничної контрабанди наркотичних засобів та психотропних речовин. Боротьба з організованою злочинністю й корупцією (теорія та практика) № 18/2008. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/bozk/18text/g18_10.htm.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2018

Ткаченко В. И. Оперативно-розыскная профилактика контрабанды наркотиков

В статье проводится комплексное исследование оперативно-розыскной профилактики контрабанды наркотиков. Определено ее место в системе оперативно-розыскного противодействия контрабанде наркотиков. Адаптированы результаты исследований ученых относительно признаков и сущности оперативно-розыскной профилактики преступлений применительно контрабанде наркотиков. Рассмотрены основные элементы системы оперативно-розыскной профилактики контрабанды наркотиков. Охарактеризованы критерии результативности проводимых профилактических мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-розыскная профилактика, оперативно-розыскное противодействие, контрабанда наркотиков, наркотики.

Tkachenko V. Operatively-search Prevention of Smuggling of Narcotics

The author of the article has proved the perspective of operative and search prevention in the system of operative and search counteraction to drug smuggling. This is due to the need to focus the attention of operative officers on preventing the organization and commission of drug smuggling at the stages of planning criminal intentions and conducting preliminary preparatory actions for the implementation of this criminal activity. Research papers of scholars representing the interests of the theory of operative and search activity, in regard to the features and essence of operative and search prevention, in relation to drugs smuggling have been adapted. The author's concept of the category of "Operative and search prevention of drug smuggling" has been provided. The author has considered such important components of the system of operative and search prevention of drugs smuggling

as its objects, subjects, stages of conduction, activities. The author has also specified the main groups of objects of operative and search drug prevention, which included persons who committed preparatory actions in the framework of the organization of drug smuggling, having the intentions to commit such acts, as well as persons who may participate in this unlawful activities; criminal drug organizations; causes and conditions that facilitate the organization and commission of drugs smuggling; certain processes in the criminal environment that may be related to the planning of drugs smuggling. The criteria for the effectiveness of preventive measures carried out by operative officers have been also characterized. An attempt to distinguish the criteria for classifying the types and activities of operative and search prevention has been made. Special attention has been emphasized on the fact that operative and search prevention of drugs smuggling according to its objectives and tasks is closely linked to operative and search prevention of illicit drugs trafficking of foreign origin.

Keywords: operative and search prevention, operative and search counteraction, smuggling of narcotics, drugs.

УДК 343.71

М. О. Черниш

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

У статті подано оперативно-розшукову характеристику незаконного заволодіння транспортними засобами. Названо кримінально-правові аспекти незаконного заволодіння транспортними засобами, визначено окремі аспекти кримінологічної та криміналістичної характеристик, що викликають інтерес при визначенні оперативно-розшукової характеристики. Констатовано, що на сьогодні працівники кримінальної поліції постійно мають справу з використанням новітніх технологій і способів незаконного заволодіння автомобілями, варіацією предметів викрадень: від старих автомобілів до автомобілів преміум класу, до того ж місця вчинення таких злочинів є як малолюдні, так і велелюдні. Резюмовано, що лише в разі обізнаності працівників кримінальної поліції щодо сучасних ознак оперативно-розшукової характеристики незаконного заволодіння автомобілями можлива ефективна протидія досліджуваному виду злочинної діяльності.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, працівники кримінальної поліції, незаконне заволодіння транспортними засобами.

Постановка проблеми. Статистика свідчить про щорічне збільшення кількості вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами [1]. Водночас аналіз емпіричного матеріалу показав, що ефективна оперативно-розшукова протидія вказаному виду злочинів безпосередньо залежить від того, наскільки працівники оперативних підрозділів володіють достатніми даними про способи, знаряддя, осіб, які вчиняють вказані злочини, а також іншими відомостями, що становлять інтерес для кримінального провадження. У теорії оперативно-розшукової діяльності узагальнення вказаних відомостей дістало назву оперативно-розшукової характеристики, яка є відмінною від криміналістичної, кримінологічної або інших характеристик злочинів. Як слушно зазначає Д. В. Гребельський, оперативно-

розшукова діяльність базується на виявленні, одержанні, обробці й реалізації різного характеру інформації, потрібної для протидії злочинам, тобто сукупності інформаційних даних, необхідних при здійсненні оперативно-розшукової протидії злочинам, які є ширшими ніж здатні надати інші характеристики [2, с. 70]. А втім, у теорії оперативно-розшукової діяльності на сьогодні серед учених немає одностайності щодо розуміння поняття «оперативно-розшукова характеристика» та її елементів. Зокрема, можна прочитати про віднесення (окрім класичного: криміналістична, кримінально-правова та кримінологічна) соціологічної, психологічної, економічної та психіатричної характеристик до складу оперативно-розшукової характеристики, тобто при визначенні сукупності характеристик, що входять до складу оперативно-розшукової характеристики певного виду злочинів, учені відштовхуються передусім від конкретного злочину. З урахуванням цього більшість фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності схиляються до думки, що в загальному вигляді зазначена характеристика повинна відображати відомості щодо способів, методів, місця, часу вчинення злочину, предмета злочинного посягання, особи злочинця та потерпілого. З огляду на це доходимо висновку, що якісна протидія незаконним заволодінням транспортними засобами не можлива без наявності знань в оперативних працівників сучасної оперативно-розшукової характеристики такої протиправної діяльності та своєчасного відстеження її оновлення, оскільки аналіз матеріалів практичної діяльності правоохоронних органів свідчить, що різновид способів учинення окресленого виду злочинів, предметів злочинного посягання та характеристики осіб злочинців постійно змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності тривалий час приділяють окрему увагу визначенню оперативно-розшукової характеристики злочинів. Учені не оминули й проблематику незаконних заволодіннь транспортними засобами. Зокрема, деякі елементи оперативно-розшукової характеристики викрадень автотранспортних засобів розглядали в працях В. І. Жулев, М. Т. Задояний, В. З. Гумен, О. А. Гапон, Ю. Ф. Іванов, В. Д. Корма, В. С. Корнелюк, Ф. Х. Кульмашев, А. Л. Мишуточкин, О. О. Мороз, Н. О. Попова, В. Д. Пчелкін, О. Л. Христов та ін. Проте аналізуючи їхні роботи, доходимо висновку, що проблема визначення сучасної оперативно-розшукової характеристики незаконних заволодіннь транспортними засобами потребує більш детального дослідження.

Формування цілей. Метою статті є визначення оперативно-розшукової характеристики незаконних заволодіннь транспортними засобами.

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо передусім, які ж відомості щодо незаконного заволодіння транспортними засобами становлять інтерес у процесі протидії незаконному заволодінню транспортними засобами, тобто складові оперативно-розшукової характеристики. Аналіз практичної діяльності підрозділів кримінальної поліції дає змогу констатувати, що до таких відомостей належать:

– дані щодо осіб, які готуються вчинити вказаний злочин або вчиняють його;

– дані щодо найбільш розповсюджених способів і місць учинення незаконного заволодіння транспортними засобами;

– дані щодо «найпопулярніших» транспортних засобів, що стають предметами злочинного посягання.

З огляду на зазначене розглянемо детальніше оперативно-розшукову характеристику незаконних заволодінь транспортними засобами за умови, коли предметом злочинного посягання є легкові автомобілі.

Аналіз емпіричного матеріалу стосовно осіб, які готуються або вчиняють незаконні заволодіння транспортними засобами, дав змогу умовно розподілити їх на три категорії, зокрема:

– особи, які використовують при вчиненні злочину непрофесійні інструменти та підручні знаряддя, не маючи на меті заволодіння вартісними або захищеними автомобілями. Серед цієї категорії осіб 66,8 % це особи віком від 14 до 21 років; 58,9 % – мешканці сільської місцевості; 33,4 % – особи циганської національності; освітній рівень таких осіб у 82,3 % випадків низький, зокрема більшість не мають навіть повної середньої або середньо-спеціальної освіти; метою вчинення таких злочинців здебільшого є бажання «покататися» або здати автотранспортний засіб на металобрухт;

– особи, які володіють спеціальними знаннями на рівні «початківця», маючи набір спеціального приладдя для знешкодження охоронюваних пристроїв. Такі особи спеціалізуються на нових, проте легко доступних автомобілях, обладнаних лише штатними противикрадними системами або простими пристроями сигналізації (до 64-бітних ключів шифрування). До цієї категорії осіб належать особи віком від 21 року до 35 років (34,5 %), 35 – 45 років (22,3 %); освітній рівень таких осіб – середньо-спеціальна (36,5 %) або вища освіта (27,9 %); більшість указаних осіб раніше вже потрапляла до поля зору правоохоронних органів через учинення адміністративних (38,9 %) або кримінальних (29,3 %) правопорушень; метою вчинення ними злочинів є бажання легкого збагачення;

– «професіонали», які мають у своєму розпорядженні дорогі та новітні знаряддя для подолання охоронних систем будь-якого рівня складності. До цієї категорії осіб належать особи віком від 25 до 35 років (23,4 %) та 35-45 років (48,9 %), які раніше вже неодноразово були засуджені за вчинення корисливих або корисливо-насильницьких злочинів (53,8 %); мають спеціальні знання з будови автомобіля та принципу роботи охоронних систем, способів їх зламування, а також володіють спеціальними навичками щодо знешкодження різних видів охоронних систем та мають дороге спеціальне приладдя. Метою вчинення злочинів такими особами є особисте збагачення.

На думку В. З. Гумен та Н. О. Попової, найтипівішими мотивами вчинення вказаними особами злочинів, пов'язаних із незаконними заволодіннями транспортними засобами, є:

1) викрадення на замовлення. У цьому випадку крадіжку вчиняють професіонали із застосуванням сучасних приладів для заволодіння

автомобілями преміум-класу. Такі автомобілі проходять процедуру перефарбування, зміни номерних знаків, що супроводжується відповідним підробленням документів, для дальшого продажу автомобіля або його частин на замовлення, яке може бути розміщено на інтернет-форумі. Указані машини збувають зазвичай у країнах СНД, що значно утруднює їх пошук;

2) викрадення для дальшого продажу запчастин. Йдеться переважно про автомобілі вітчизняного виробництва. Злочинці внаслідок продажу коліс, двигуна та інших деталей можуть отримати набагато більший дохід, ніж за угон та продаж престижної іномарки;

3) викрадення для розваги («покататись»). До прикладу, гр. К. у вечірній час, знаходячись у дворі житлового будинку в місті Дніпро, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, реалізуючи умисел, спрямований на незаконне заволодіння транспортним засобом, підійшов до залишеного без нагляду автомобіля «Форд Сієра», що належить гр. П., і скориставшись відсутністю свідків, невстановленим слідством способом відчинив двері автомобіля, проникнувши до його салону й за допомогою саморіза загустивши двигун, виїхав з двору та їздив на ньому вулицями міста для власної розваги [3, с. 204].

Водночас аналіз правоохоронної практики свідчить, що від типу та характеристики особи, яка готується або вчиняє незаконне заволодіння транспортними засобами, залежать й способи вчинення таких злочинів.

Загалом щодо вчинення злочинів, зокрема й незаконних заволодінь транспортними засобами, учені зазначають, що дані про спосіб учинення та приховання злочину виражають функціональну сторону злочинної діяльності й охоплюють не лише відомості про те, яким чином готується, вчиняється та приховується злочин, а й дані про те, яким чином дії злочинця відображаються в навколишньому середовищі, тобто які сліди дій злочинця виникають унаслідок злочинного посягання, де їх шукати і як за ними відтворювати механізм злочину [4, с. 694]. З огляду на зазначене можна погодитись із думкою А. В. Шмоніна, що спосіб учинення злочину являє систему взаємозумовлених, детермінованих дій, спрямованих на підготовку, учинення та приховання злочину, пов'язаних з використанням відповідних знарядь та засобів, а також часу, місця та інших обставин об'єктивної обстановки, що сприяють учиненню злочину [5, с. 190]. Обґрунтовуємо це тим, що підготовка, безпосереднє вчинення й приховання незаконного заволодіння транспортними засобами дійсно охоплює низку дій, серед яких підшукування та використання різноманітних інструментів, приладів і пристроїв, а також зручний час, місце та інші сприятливі обставини.

До того ж практика свідчить, що на сьогодні злочинці використовують увесь напрацьований багаторічним досвідом арсенал знань та новітні розробки в галузі зламу штатних охоронних систем і, так званих, «aftermarket» охоронних систем. Скажімо, В. З. Гумен та Н. О. Попова зазначають, що під час викрадення транспортних засобів злочинці використовують найсучасніші досягнення науки й техніки, комп'ютерні системи та нові інформаційні технології. Існує значна кількість пристроїв, за

допомогою яких майже кожний має можливість незаконно заволодіти будь-яким автомобілем іноземного виробництва. Одним з поширених способів викрадення таких машин є зчитування сигналу електронного ключа, який власник носить у кишені. Цей сигнал можна зчитати на відстані 10–15 м, а потім використовувати для викрадення автомобіля [3, с. 206]. Проте, на наш погляд, названі вчені не зовсім точно вказали принцип дії так званої «вудочки» й зовсім оминули увагою інші сучасні способи незаконного заволодіння транспортними засобами, оскільки на сьогодні тільки серед найтиповіших способів учинення аналізованого злочину можна виділити близько десяти.

Згідно з аналізом емпіричного матеріалу найрозповсюдженішими способами незаконного заволодіння автомобілями в Україні є:

1) незаконне заволодіння автомобілем за допомогою пристрою «кодграбер» (полягає в перехопленні радіосигналу при постановці автомобіля на сигналізацію, зчитування та відтворення його);

2) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб «обходу» системи безключового доступу, тобто в ретранслюванні сигналу від картки-ключа, що знаходиться у водія, який перебуває поза автомобілем, за допомогою спеціальних пристроїв (вудочка тощо);

3) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб зламу його електронних систем. Здійснюється з використання пристроїв, що зчитують рпн-коди імобілайзерів і програмують його на вхід відповідних сигналів охоронювальної системи;

4) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб використання допомоги дилера, автосервісу або інших організацій, що надають різноманітні послуги у сфері обслуговування автомобіля. Відбувається за допомогою попереднього зчитування наявних ключів або перезапису нових ключів доступу до охоронної системи автомобіля для викрадення через певний проміжок часу та в спосіб відтворення відповідних сигналів;

5) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб драгування певними діями або звуками власника автомобіля. Зокрема, полягає в будь-якій діяльності, що здатна призвести до залишення автомобіля власником без увімкнення охорони;

6) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб «евакуації» спецтранспортом – використання спеціального транспорту для завантаження та транспортування викраденого автомобіля до місця зберігання;

7) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб використання погрози застосування фізичного насильства, вогнепальної чи холодної зброї або їх застосування;

8) незаконне заволодіння автомобілем з використанням неуважності або безпечності водія. Цей спосіб полягає у відверненні уваги водія, залишення автомобіля без уваги, потраплення до салону й викрадення авто;

9) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб учинення викрадення його при продажу. Здебільшого вчиняється таким чином: власника просять надати можливість випробувати автомобіль та викрадають при цьому;

10) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб пошкодження отвору замка запалювання. Найдавніший та найрозповсюдженіший спосіб викрадення автомобілів, не обладнаних автомобільними системами. Полягає в пошкодженні отвору замка запалювання іншими предметами для запуску двигуна автомобіля;

11) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб заміни блоку керування іншим. Проводиться заміна блоку управління керуванням автомобілем на такий самий, проте попередньо підготовлений під використання «власного» ключа;

12) незаконне заволодіння автомобілем у спосіб додавання цифрового підпису іншого ключа за допомогою спеціального пристрою через діагностичний роз'єм.

Принадібно зауважимо, що більшість з названих способів не є самодостатніми для незаконного заволодіння автомобілем, тому на практиці трапляється велика кількість варіювань та одночасного використання декількох перелічених засобів вчинення незаконного заволодіння транспортними засобами.

До того ж зазначимо, що приблизно 25,5 % випадків учинення таких злочинів відбувається з використанням насильства. О. Л. Христов твердить, що непоодинокими є випадки вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами, поєднаними з насильством, під час посадки чи висадки водія (власника) транспортного засобу. Зокрема, у 14,94 % випадків злочинів від загальної кількості незаконних заволодінь транспортними засобами вказана категорія злочинів вчинюється із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого; у 20,12 % – з погрозою застосування такого насильства. Незаконні заволодіння транспортними засобами, поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого складають 17,53 % від загальної кількості незаконних заволодінь транспортними засобами, що поєднані з насильством; 47,41 % складають незаконні заволодіння транспортними засобами, поєднані з погрозою застосування такого насильства [6].

Що ж до типових місць учинення незаконних заволодінь транспортними засобами, то до них належать: у випадку викрадення автомобілів вітчизняного виробництва або старих іномарок – гаражі кооперативи, подвір'я будинків, безплідні місця, у яких залишено автотранспорт; у випадку викрадення автомобілів середнього класу, то місцями їх викрадення, окрім названих, є нічні автостоянки та місця паркування; у випадку викрадення автомобілів преміум сегмента – місця паркування супермаркетів, офісних приміщень, автомийки, СТО.

Висновки. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що на сьогодні працівники кримінальної поліції постійно мають справу з використанням новітніх технологій і способів незаконного заволодіння автомобілями, варіацією предметів викрадень: від старих автомобілів до автомобілів преміум класу, до того ж місця вчинення таких злочинів є як малолюдні, так і з велелюдні. З огляду на це лише в разі обізнаності працівників кримінальної поліції щодо сучасних ознак оперативно-розшукової

характеристики незаконного заволодіння автомобілями можлива ефективна протидія досліджуваному виду злочинної діяльності.

Використані джерела:

1. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (Дата звернення 09.04.2018).
2. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик. *Криминалистическая характеристика преступлений*: сб. науч. трудов. М., 1984. С. 70–73.
3. Попова Н. О., Гумен В. З. Оперативно-розысковая характеристика незаконных заведений автотранспортом. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 202-209. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvns_2013_2_30 (Дата звернення 09.04.2018).
4. Криминалистика : учеб. / под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма, 2006. 992 с.
5. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. М. : Юстицинформ, 2006. 464 с.
6. Христов О. Л. Оперативно-розысковая характеристика незаконных заведений транспортными средствами, поединаний з насильством. URL : <http://radnuk.info/statii/555-kruminalist/14630-2011-01-18-21-51-17.html> (Дата звернення 09.04.2018).

Стаття надійшла до редколегії 09.04.2018

Черныш М. А. Оперативно-розыскная характеристика незаконного завладения транспортными средствами

В статье определяется оперативно-розыскная характеристика незаконного завладения транспортными средствами. Автором предоставляется уголовно-правовые аспекты незаконного завладения транспортными средствами, определяется отдельные аспекты криминологической и криминалистической характеристик, представляющих интерес при определении оперативно-розыскной характеристики. Констатируется, что сегодня сотрудники криминальной полиции постоянно сталкиваются с использованием новейших технологий и способов незаконного завладения автомобилями, вариацией предметов угона: от старых автомобилей к автомобилям премиум класса, причем местами совершения таких преступлений является как малоллюдные, так и с большой концентрацией населения. Резюмируется, что только в случае осведомленности работниками криминальной полиции о современных признаках оперативно-розыскной характеристики незаконного завладения автомобилями возможно осуществление эффективного противодействия исследуемого вида преступной деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная характеристика, сотрудники криминальной полиции, незаконное завладение транспортными средствами.

Chernish M. Operatively-search Characteristic of Illegal laying Hands on Transport Vehicles

The article identifies the operational-search characteristics of illegal possession of vehicles. The author provides criminal-law aspects of illegal possession of vehicles, identifies certain aspects of criminological and forensic characteristics that are of interest in determining the operational-search characteristics.

In particular, it is determined that the analysis of the practical activities of the units of the criminal police allows us to state that the information that is of interest to the operational-search characteristics include:

- data on persons preparing or committing the specified crime;
- data on the most widespread methods and locations of misappropriation of vehicles;
- data on "most popular" vehicles becoming objects of a criminal offense.

Taking into account the aforementioned author, three categories of persons who are preparing or committing illegal possession of vehicles are allocated; the most common reasons for committing such crimes; the most widespread ways of taking possession of cars. At the same time, analyzing law enforcement practice states that the type and characteristics of the person who prepares or carries out the illegal possession of vehicles depend on the methods of committing such crimes. It is also noted that most of the above methods are not self-sufficient for unlawful seizure of a car, therefore, in practice, there are a large number of variants and simultaneous use of the listed means of committing illegal possession of vehicles.

It is noted that today criminal police officers are constantly faced with the use of state-of-the-art technologies and methods of unlawful seizure of cars, the variation of theft: from old cars to premium cars, and the places where such crimes are committed are both low-income and high concentration of the population. It is summarized that only in the case of knowledge of the employees of the criminal police about the current signs of operational and investigative characterization of the illegal capture of automobiles is possible effective counteraction to the investigated type of criminal activity.

Keywords: operative-search characteristics, employees of criminal police, illegal possession of vehicles.

УДК 343.13

М. О. Яковенко

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ
РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ВІДНОВЛЕННЯ
ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ТА ДЕОКУПАЦІЇ ДОНБАСУ**

У статті розкрито актуальні кримінальні процесуальні та організаційні аспекти реалізації Стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу. На підставі проведеного кількісного та якісного аналізу статистичних показників встановлено загальний обсяг утрачених та знищених кримінальних проваджень під час військового конфлікту на Сході України. Запропоновано на першому етапі процесу реінтеграції Донбасу (після повного відновлення роботи всіх державних інститутів і правоохоронних органів України) створити спеціальні інвентаризаційні комісії для здійснення моніторингу матеріалів кримінальних проваджень, залишених на окупованих територіях. Наголошено на доцільності застосування стандарту «Намібійські винятки» для визнання чинності документів окупаційної влади, якщо їх невиконання призведе до істотного порушення прав людини.

Ключові слова: Стратегія відновлення цілісності України та деокупації Донбасу, відновлення втрачених та знищених кримінальних проваджень, інвентаризаційні комісії, спеціалізовані (міжвідомчі) слідчо-оперативні групи.

Постановка проблеми. Для врегулювання збройного конфлікту на Сході України й розроблення детального плану поетапного відновлення її суверенітету Міністерство внутрішніх справ України в 2018 році розробило проект Стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу «Механізм малих кроків» (далі – Стратегія) [1]. Завданнями кримінального провадження в межах реалізації цієї Стратегії є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності з огляду на свою вину, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодний житель окупованих територій не був підданий необґрунтованому процесуальному примусу й до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації досудового розслідування неодноразово досліджували Т.В. Варфоломеева, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.Я. Горбачевський, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, І.І. Когутич, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько та інші науковці. Проте, визначаючи вагомий науковий внесок названих учених у розроблення окресленої тематики, зауважимо, що системних досліджень з питань організації діяльності органів досудового розслідування на звільнених територіях Луганської та Донецької областей ніхто не проводив, хоча в багатьох наукових працях, що вийшли останніми роками, розкрито низку окремих питань, пов'язаних з протидією та розслідуванням тероризму, військових злочинів, створенням незаконних збройних формувань тощо. Водночас поза увагою залишилася низка ключових аспектів, що мають вагоме значення для відновлення правових інститутів в умовах постоккупації.

Формування цілей. Метою статті є аналіз чинного законодавства, міжнародно-правових актів, слідчої та судової практики щодо організації діяльності судових і правоохоронних органів в умовах реалізації Стратегії відновлення цілісності України та деокупації Донбасу.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі відновлення правоохоронної системи на окупованих територіях вельми актуальним питанням є поновлення незакінчених і залишених з різних причин кримінальних проваджень у захоплених терористами приміщеннях. Скажімо, станом на кінець 2017 року кількість таких кримінальних проваджень становила 29134, до того ж у 770 таких кримінальних провадженнях особам повідомлялося про підозру. Майже половина від загальної кількості становлять провадження про таємні крадіжки чужого майна – 16 740. Значний обсяг складають кримінальні провадження про злочини, передбачені статтями КК України 190 (шахрайство – 2639), 125 (умисне легке тілесне ушкодження – 1522), 186 (грабіж – 963). Крім того, на невідконтрольних територіях залишилися матеріали 76 кримінальних

проваджень, у яких особам оголошено про підозру у вчиненні злочинів, передбачених статтями 115–121, 129 КК України (злочини проти життя та здоров'я особи). До речі, 14 підозрюваних утримувалися під вартою й подальша доля їх до сих пір невідома. Особливе занепокоєння викликають 1452 нерозкриті вмісні вбивства, за якими матеріали кримінальних проваджень донині залишаються на окупованих територіях [2, с. 44-45].

Тож у процесі відновлення функціонування органів публічної влади на звільнених територіях Донбасу (за умов повноцінної роботи державних інститутів і правоохоронних органів України) мають бути створені спеціальні інвентаризаційні комісії, до складу яких можуть входити працівники органів прокуратури (процесуальні керівники), керівники органів досудового розслідування (їхні заступники), працівники підрозділів інформаційно-аналітичного забезпечення, режимно-секретних підрозділів, представники військово-цивільної адміністрації та співробітники представництв моніторингових місій відповідних міжнародних організацій. За цих умов також можливим є залучення представників місцевих територіальних громад. Після створення зазначеної комісії має бути відразу встановлений порядок, строки, форма й дата доповіді про результати проведення інвентаризації всіх тих проваджень, які будуть виявлені українськими правоохоронцями або миротворцями за колишнім місцем розташування «органів правопорядку» окупаційної влади.

Подальша робота цих комісій має проходити відповідно до заздалегідь розробленої спеціальної інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень, яка б передбачала єдиний порядок систематизації, зберігання, видачі та інвентаризації кримінальних проваджень, що залишилися в приміщеннях територіальних органів МВС на момент їх фактичного захоплення.

Зазначимо, що наразі існує Наказ МВС від 14. 04. 2016 № 296 «Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України» (далі – Наказ МВС №296), але він не регламентує конкретний механізм реалізації процедури відновлення втрачених кримінальних проваджень на реінтегрованих територіях після їх звільнення українською владою. Тому дуже актуальним питанням є розробка спеціального відомчого нормативно-правового акта, погодженого Генеральною прокуратурою України, МВС України, СБУ та іншими правоохоронними органами, які долучатимуться до процесу реінтеграції звільнених територій Донбасу.

Під час роботи такої інвентаризаційної комісії має також перевірятися наявність кримінальних проваджень за Єдиним реєстром досудових розслідувань (далі – ЄРДР), списками, наданими підрозділом інформаційного забезпечення ГУНП, журналом-реєстром кримінальних проваджень та книгами обліку слідчої роботи кожного слідчого. З огляду на це потрібно вивчати попередні акти інвентаризації, супровідні листи, що відображають рух кримінальних проваджень (за умови, якщо їх вдалося

евакуювати в паперовому вигляді або принаймні якщо вони збереглися на електронних носіях).

За результатами роботи комісії повинен складатися акт інвентаризації з відповідними додатками. Після чого вирішуватиметься питання щодо відновлення втрачених або знищених кримінальних проваджень, використовуючи при цьому інформацію з ЄРДР, журналів-реєстрів кримінальних проваджень, журналів вхідної та вихідної кореспонденції підрозділів документального забезпечення, режимних секретних підрозділів, контрольно-наглядових справ кримінальних проваджень (зокрема їх електронних варіантів) і наглядових проваджень органів прокуратури (за їх згодою) (п. 10 Наказу МВС № 296).

Утрачені або знищені кримінальні провадження підлягають відновленню тими органами досудового розслідування, якими буде проводитися подальше слідство відповідно до частини другої ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року та ст. 2 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року.

У разі неможливості визначення територіальної підслідності розслідування здійснюватиметься відповідними органами за дорученням Генеральної прокуратури України. Подальше відновлення втрачених матеріалів кримінальних проваджень на звільнених територіях відбуватиметься відповідно до розділу VII Кримінального процесуального кодексу України.

Ще одним не менш важливим питанням щодо повернення української правової системи на звільнених територіях згідно із законодавством України є відновлення порушених прав громадян і забезпечення принципу невідворотності покарання. Передусім йдеться про розслідування злочинів, що вчинялися в період окупації. На наш погляд, треба бути готовими до того, що величезний масив криміналістично вагомої інформації може міститися в актах (документах), які були укладені «органами правопорядку» окупаційної влади, так званої народної міліції «ЛНР», «ДНР». Для належної організації роботи у цій сфері насамперед мають бути створені спеціалізовані (міжвідомчі) слідчо-оперативні групи (з числа працівників органів прокуратури, Національної поліції України та СБУ), які повинні забезпечити інформаційно-аналітичну роботу у цьому напрямі. У разі виявлення в зазначених джерелах інформації обставин, що свідчать про вчинення кримінальних правопорушень за українським законодавством, слідчі або прокурори (бажано з числа учасників цієї СОГ) зобов'язані будуть унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування.

Безумовно, усі ці матеріали мають бути належно вилучені, систематизовані та ретельно досліджені. Проте постає слушне запитання, а яке їх доказове значення й чи можливо ці матеріали використовувати в процесі досудового розслідування? На нашу думку, це є принциповим й

найбільш дискусійним моментом при використанні відомостей як доказової інформації, отриманих з проваджень, зібраних «державними органами» окупаційної влади. Розглядаючи ці аспекти, вважаємо за доцільне звернутися до міжнародної практики. Зокрема, у 1971 році Міжнародним судом Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) були сформовані так звані «Намібійські винятки», з яких випливає, що документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання має наслідком серйозні порушення або обмеження прав громадян. У Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» (пункт 125) зазначено, що держави – члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення її мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів» [3].

Крім того, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) своєю практикою, що склалась, також підтримав цей стандарт. Зокрема, у справах «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, 10 квітня 2001 року) та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23 лютого 2016 року) ЄСПЛ приділив увагу аналізу цього висновку та подальшої міжнародної практики. Суд констатував, що для людей, які проживають на окупованій території, життя триває! І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою [4]. З огляду на такий підхід Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (Інформаційний лист від 11 квітня 2017 року № 9-697/0/4-17 «Щодо використання у судових рішеннях формулювань, що відображають місце настання фактів, які мають юридичне значення») звернувся до голів апеляційних судів областей, Апеляційного суду міста Києва про рекомендацію визнання належними та допустимими доказів на підтвердження факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Проте в документі зауважується на тому, що при позначенні місця настання певного факту відсутні підстави використовувати такі формулювання, як «Донецька народна республіка (територія, невідконтрольна державній владі України)», «Донецька народна республіка, яка є тимчасово окупованою територією», «самопроголошена Донецька народна республіка» тощо. Тобто, у резолютивній частині відповідних рішень повинна зазначатися коректна назва населених пунктів (село, селище, місто; район; область) з урахуванням вимог Конституції України в цій частині, до прикладу, «місто Амвросіївка Амвросіївського району Донецької області, Україна» тощо.

З огляду на зазначене можемо констатувати, що в судовій практиці, зокрема в кримінальному судочинстві, існують непоодинокі прецеденти, коли судом застосовувалися «Намібійські винятки» (станом на 04.06.2018 за даними Єдиного реєстру судових рішень винесено 32 ухвали суду та один

вирок) (Див. таблицю 1). Зокрема, 07 жовтня 2016 року Орджонікідзенським районним судом м. Маріуполь Донецької області було винесено ухвалу, згідно з якою суд прийняв до уваги довідку про звільнення від 12.08.2016 № 51626, виданою виправною колонією державної служби виконання покарань «Міністерства Внутрішніх Справ Донецької Народної Республіки», та визнав її в цьому випадку достатнім доказом на підтвердження законності підстав звільнення [5].

Таким чином, при застосуванні в кримінальному судочинстві України «Намібійських винятків» треба враховувати, що документи, оформлені органами та установами, які знаходилися під контролем окупаційної влади, цілковито можуть братися до уваги сторонами кримінального процесу, але при цьому вони мають оцінюватися лише разом з іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку. З цього випливає, що всі ці документи в обов'язковому порядку мають підтверджуватися результатами проведених слідчих (розшукових) дій відповідно до чинного КПК України. До того ж, при вирішенні питання про допустимість таких доказів треба обов'язково зважати на те, щоб ці акти оформлені без порушення засад справедливого судочинства, прав людини й основоположних свобод. Наразі така словесна конструкція використовується законодавцем у ст. 550 КПК України (Доказова сила офіційних документів).

На наш погляд, таку позицію потрібно передусім розглядати в контексті захисту прав жителів окупованої території й жодним чином не як легалізацію чи визнання легітимними псевдореспублік.

Отже, для втілення цих стандартів у практичну площину мають бути чітко вибудовані на законодавчому або принаймні на підзаконному рівні механізми щодо отримання, перевірки та оцінки доказів, отриманих слідчим чи прокурором з вище наведених джерел.

Вельми актуальним питанням є також проведення перевірок щодо причин смерті людей, померлих за часи окупації на непідконтрольних Україні територіях.

На нашу думку, у процесі реінтеграції та деокупації міст і сіл Донбасу обов'язково мають бути створені спеціальні комісії або слідчо-оперативні групи, які проводитимуть перевірку обставин смерті всіх без винятку людей, померлих за час окупації. З огляду на це ключовим аспектом є вирішення питання про визнання чинними висновків судових експертів, проведених особами, які відповідно до Порядку видачі свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта мали право проводити експертні дослідження та які рахувалися в Державному Реєстрі атестованих судових експертів, проте фактично такі дослідження здійснювалися на непідконтрольній території, а висновки оформлені на бланках так званих «ЛНР» та «ДНР». Наразі всі документи про смерть особи, висновки експертів, видані спеціалістами на території тимчасово непідконтрольній органам державної влади України, доказом у кримінальному провадженні не є. Вони можуть бути визнані такими лише за наявності відповідної ухвали суду. Хоча тут постає питання – з Єдиного реєстру експертів України такі особи не вилучено, ліцензії не позбавлено, розтин та судово-медичну експертизу вони

проводять фактично відповідно до чинного наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 [2, с. 45].

В окремих випадках за наявності висновків судово-медичних експертів, які працювали на тимчасово непідконтрольних територіях, проте без наявності об'єкта дослідження, не забороняється призначення судово-медичної експертизи за матеріалами кримінального провадження, де на дослідження надається й сам висновок, отриманий від потерпілого, свідка чи внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій [2, с. 45].

Варто зауважити, що на сьогодні існує вже судово практика визнання чинними документів, оформлених в установах охорони здоров'я, що знаходилися на окупованій території. Зокрема, 04 червня 2018 року Біловодський районний суд Луганської області, з посиланням на стандарти «Намібійські винятки», при вирішенні питання про відмову в продовженні обвинуваченому терміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визнав як докази медичні довідки, видані лікарем ДП «Алчевський онкологічний диспансер», що знаходився на окупованій території [6].

Усі раніше невідомі правоохоронним органам України факти смерті людини, які настали в період окупації, зокрема й безвісне зникнення громадян, будуть реєструватися в журналах єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. У разі, якщо достеменно не буде встановлено причини смерті людини, а також не здобуто достатніх даних, що свідчать про ненасильницький характер її смерті, обов'язково вноситимуться до ЄРДР відомості про вказаний факт з попередньою кваліфікацією як умисне вбивство та вживатимуться всі передбачені КПК України заходи для всебічного, повного й неупередженого розслідування обставин смерті людини.

Після звільнення захоплених територій за відсутності достатньої кількості доказів, що вказують на ненасильницький характер смерті людини, може виникнути потреба повсюдного огляду трупів людей, які померли в період окупації. Проте дискусійним залишається питання про вибір належної процесуальної дії, тобто це має бути або огляд трупа людини в порядку ст. 238 КПК України або огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України). При вирішенні цієї проблеми передусім повинно враховуватися те, у якому місці відбувалося поховання. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 року офіційним місцем поховання є кладовище, крематорій, колумбарій або інша будівля чи споруда, призначена для організації поховання померлих. За цих умов має проводитися ексгумація трупа за постановою прокурора, виконання якої покладається на службових осіб органів перехідної адміністрації звільнених територій. В іншому випадку, якщо тіло померлого було поховано стихійно, тобто не в спеціально відведених місцях, буде проводитися огляд трупа людини за вимогами ст. 238 КПК України без отримання на це дозволу прокурора. Зауважимо, що врахуванню підлягає передусім місце поховання, тобто ті ділянки територій, які до моменту окупації були спеціально відведені для поховання тіл людей центральними

органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства, іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та їх виконавчими органами. Якщо цвинтар або окрема могила була започаткована окупаційною владою відокремлено в іншому місці, тоді процедура виймання трупа з ґрунту проводитиметься як підготовчий етап слідчого огляду в порядку ст. 238 КПК України.

Висновки. Отже, ми спробували розглянути потенційно важливі аспекти впровадження кримінально-процесуальних та організаційних процедур щодо повернення української правової системи на звільнених територіях. Зазначене потребує ретельного обговорення науковою спільнотою, практиками та громадськістю. Нагальним є побудова відповідних алгоритмів, утілення всіх можливих законних механізмів, розробка належних рекомендацій для правоохоронних органів, що неможливо здійснити без адаптації чинного законодавства України в спосіб запровадження нових законодавчих ініціатив. Переконані, що якісне проведення комплексу заходів щодо відновлення кримінальної юстиції на звільнених територіях стане запорукою успішної деокупації та реінтеграції Донбасу, що, поза сумнівом, стимулюватиме його постконфліктне будівництво.

Використані джерела:

1. Відновлення суверенітету і територіальної цілісності країни, деокупація і реінтеграція тимчасово окупованих територій – ключова стратегічна задача, що стоїть перед Україною. *Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України*. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/PLAN_DEOKUPACII_DONBASU_MECHANIZM_MALIH_KROKIV.htm (дата звернення 28.06.2018)

2. Калінін Є. В. Особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених в районі проведення АТО. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали II Круглого столу (3 листопада 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 41-50.

3. Нестерович В. Ф. Застосування «Намібійських винятків» у судовій практиці України. *Особливості процесуального доказування в кримінальних провадженнях про злочини, учинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали II Круглого столу (3 листопада 2017 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 89-92.

4. Рішенням суду не легітимізовано владу ДНР, а документи, видані окупаційною владою, використано як доказ для встановлення юридичного факту. *Офіційний сайт Октябрського районного суду міста Полтава*. URL: <https://ok.pl.court.gov.ua/sud1622/pres-centr/news/340241/> (дата звернення 28.06.2018).

5. Ухвала Орджонікідзєвського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 07 жовтня 2016 року. Справа №1-617/11. Сайт органів судової влади України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61891526> (дата звернення 28.06.2018).

6. Ухвала Біловодського районного суду Луганської області від 04 червня 2018 року. Справа № 408/1823/18-к. Сайт органів судової влади України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61891526><http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74432241> (дата звернення 28.06.2018)

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2018

Яковенко Н. А. Организация деятельности органов досудебного расследования в условиях реализации Стратегии восстановления целостности Украины и деокупации Донбасса

В статье раскрыты актуальные уголовные процессуальные и организационные аспекты реализации Стратегии восстановления целостности Украины и деокупации Донбасса. На основании проведенного исследования предлагается на первом этапе процесса реинтеграции Донбасса, после полного восстановления работы всех государственных институтов и правоохранительных органов Украины, создать специальные инвентаризационные комиссии для осуществления мониторинга материалов уголовных производств, оставленных на оккупированных территориях. В статье отмечено целесообразность применения стандарта «Намибийских исключений» для признания действия документов оккупационной власти, если их невыполнение приведет к существенному нарушению прав человека. Рекомендовано создание специальных комиссий или следственно-оперативных групп, которые будут проводить проверку обстоятельств смерти всех без исключения лиц, умерших в период оккупации. Рассмотрена возможность использования заключений судебных экспертиз, проведенных экспертами на неподконтрольной территории, при условии, если эти эксперты действовали в соответствии с Порядком выдачи свидетельств о присвоении квалификации судебного эксперта и имели право проводить экспертные исследования.

Ключевые слова: Стратегия восстановления целостности Украины и деокупации Донбасса, восстановление утраченных и уничтоженных уголовных производств, инвентаризационные комиссии, специализированные (межведомственные) следственно-оперативные группы.

Yakovenko M. Organization of the Bodies Pre-trial Investigation Activity During Realization of the Strategy of Restoration the Integrity of Ukraine and De-occupation of Donbas

The present article deals with criminal procedural and organizational aspects of the implementation of the Strategy of restoration of Ukraine's integrity and de-occupation of the Donbas. The author generalized the main directions of work of law enforcement bodies to protect people who stay in temporarily occupied territories, the protection of their rights, freedoms and legal interests. The mechanism of providing the fast, complete and impartial investigation and judicial review of criminal proceedings which were left in the uncontrolled part of the Luhansk and Donetsk regions have been studied. The great amount of lost and destroyed criminal proceedings was defined due to performing quantitative and qualitative analysis of statistical indicators.

According to this research the author proposes to create special inventory commissions for monitoring the materials of all criminal proceedings which were left in the occupied territories. All of this should create after full restoration of work of all state institutions and law-enforcement bodies of Ukraine.

It is necessary to create special instruction about the organization of the accounting and movement of criminal proceedings which will provide the procedure of systematization, keeping, issuance and stocktaking of the criminal proceedings and also another documents consist important information (acts and documents created by "law enforcement" of occupation authorities).

There are considered the necessity to create specialized (interdepartmental) investigatory and operate groups consisting of the prosecutors, policemen and employees of Security Service of Ukraine to provide the informational and analytical work.

It is proposed to put the information to the Unified Register of Pre-trial Investigations and to initiate an investigation in the event of detection the information about committing a crimes from different sources of information.

The present article consists proposition to use the "Namibian Exceptions" to recognize the validity of documents of the occupation authorities if their failure leads to the violation of human rights. The article contains a list of decisions of the courts of Ukraine adopted in criminal proceedings with using the practice. Such document should be formalized without violation of justice proceedings , rights and freedoms of human. This point of view is considered in the context of the protection of the rights of people lived in the occupied territory; we does not consider it as legalization or recognition of the legitimacy of the occupation authorities.

It is suggested to create special committees or investigative and operational groups which will be conduct an examination of the circumstances of the death of all people who dead during the occupation. Special attention was paid to the possibility of using the conclusions of court examinations carried out by persons who actually carried out these studies in an uncontrolled area but subject to experts had right to conduct expert investigations according to the procedure for the issuance of certificates of qualification of judicial expert, and also if experts were counted in the State Register of Certified Judicial Experts.

Keywords: the Strategy of restoration of Ukraine's integrity and de-occupation of the Donbas, the restoration of lost and destroyed criminal proceedings, inventory commissions, specialized (interdepartmental) investigatory and operate groups.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

---

*Б. Г. Розовский,
С. Р. Тагиев*

БУДУЩЕЕ В ПРАВЕ

Будущее. Каким он мы ни считали его – счастливым или угрожающим, ужасным или волнующим, – нельзя не признать: мысли о будущем всегда искажали и нивелировали человеческое восприятие настоящего. С другой стороны – как могли бы мы жить без мыслей о будущем? Меняются обстоятельства, проносятся исторические эпохи – но жажда увидеть будущее остается неизменной.

Уилсон Д.

При всей исторической предопределенности, существующее право является основанной на имеющемся представлении о наблюдаемой действительности доктриной момента, результатом формально признанной договоренности о формах рационального сосуществовании людей в обществе. Стимулирование к более совершенному его состоянию в будущем, мягко говоря, ограничено: человек должен иметь четко выписанную, не размытую прожектерством базу для своего повседневного поведения. Кардинальные изменения в праве происходили только при революциях в обществе, да и то после их завершения.

Одно из былых объяснений такого «благополучия» – отсутствие конкуренции человеку. На протяжении истории он долго считался порождением Бога и не имел других равных себе. Но ныне ситуация изменилась, право вынуждено поворачивается лицом в будущее. Причина неординарная: рядом с человеком, а нередко заменяя его во многих видах деятельности, появился искусственный разум. Не факт, что цивилизация роботов, развиваясь, не выйдет из-под контроля человека.

На предупреждение этого направлены усилия научной элиты. Однако компьютерное моделирование позволяет более широко рассмотреть и оценить общие перспективы развития права, проанализировать былые упущения, необоснованные лабиринты.

Работа обширная. Ограничимся отдельными штрихами. В философии и теории права к числу одних из основополагающих относят принципы, ценности естественного права, продиктованные естественной природой человека и тем самым как бы независимые от конкретных социальных условий и государства. Цель: создать такую организацию человека, при которой из необузданного и затравленного страхом насильственной смерти дикарь превращается в законопослушного гражданина и индивида (Гоббс,

Локк), наделенного рациональным разумом и потому способного стать социальным.

Идеи естественного права нашли отражение во многих законодательных актах. Но познали ли мы истинную природу человека, его биологические, социальные, физические и прочие качества? Насколько объективно они нашли отражение в действующем праве? *Смеим утверждать: действующее право построено на противопоставлении основополагающему принципу – человек свободен, пока не нарушает свободу других людей. Свобода – это выбор деятельности; наше право – заведомое ее предписание. Право формируется сверху, а должно расти снизу.*

Существующая ущербная рыночная экономика, предопределяющая всю организацию современного общества, ориентированная на индивидуализм, реализацию принципа *Homo homini lupus est*, противоречит коллективизму первичных человеческих организаций. Но действующее право слепо охраняет ее.

В силу религиозных, политических и других мотивов право тысячелетиями во многом противоречило естественной природе человека. К слову, не самый лучший пример, требующий критической оценки. В античном обществе отсутствовала твердая сексуальная ориентация. Греки и римляне не делились на гетеросексуалов, гомосексуалов или бисексуалов – они были всесексуальны. Даже к зоофилии (от ритуальной до бытовой) относились вполне терпимо, ибо ее не чурались их сексуально озабоченные боги Специальных слов, соответствующих нашим «гей» или «лесбиянка», у них не было. Педофилия и педерастия являлись важнейшей частью интеллектуального, духовного и физического становления юноши, методом воспитания, санкционированным государством [1] Мы сейчас, спустя тысячелетия, в этом поворачиваемся к прошлому, но пределы не обоснованы. Подобных примеров, игнорируемых юридической наукой, много.

В оценке будущего в науке стали использовать термин «сингулярность», обозначающий единичные, особые явления, для которых перестают действовать привычные законы. Моделей много, но реальных прогнозов мало. В то же время игнорируются возможности элементарного прогноза будущего и оценки существующего в контексте далекого прошлого.

Пример – глобальное потепление. Для его предотвращения установлена юридическая ответственность, производятся колоссальные затраты по сокращению выбросов парниковых газов. Но специалисты НАСА и американские ученые пришли к выводу: в Антарктиде в прошлом росли даже деревья. Доказано, что на ее окраинах был масштабный растительный покров. Гренландию в X веке называли Зеленой страной. Влияние человека на состав атмосферы тогда было ничтожно. Причина в естественно обусловленных климатических процессах, но их игнорируют. Экономика и право не ориентированы на создание безопасных условий существования человека при объективно грядущем глобальном потеплении, повышении уровня воды в океанах, засухах, ливнях и наводнениях.

Сингулярность ищут в космосе, медицине и др. В сфере IT ждут прихода сингулярности технологической. Еще в начале 90-х годов прошлого века предполагалось, что в будущем мы очутимся в постчеловеческой эре, – появится программа искусственного интеллекта, способная совершенствовать саму себя со скоростью, во много раз превосходящей человеческие возможности. Но при всех ожидаемых плюсах есть основания для опасений. Так, по сообщениям в печати, руководство соцсети Facebook было вынуждено отключить систему искусственного интеллекта (ИИ) после того, как машины начали общаться на своём языке, который люди не понимали. Система ИИ придумала собственный язык для общения между чат-ботами. Оказалось, что им надоело переписываться друг с другом на английском, поскольку они не получали за это «вознаграждения», и система изобрела свой язык, пусть и похожий на язык оригинала. Он позволял чат-ботам общаться быстрее и проще.

Эксперты полагают, что искусственный интеллект (а чат-боты, бесспорно, его представители, хоть и примитивные) будет обретать всё больше самостоятельности и становиться непредсказуемым, в чём-то похожим на человека. Показательно, что разработчики в Facebook пытались научить бота (компьютерную программу) вести переговоры – строить беседу и активно добиваться поставленных целей. Люди, на которых тестировали программу, не сразу поняли, что разговаривают с компьютером. Но поразительно другое. Бот без помощи программистов научился прибегать к хитрости ради достижения цели. Несколько раз он нарочито проявлял интерес к чему-то, что на самом деле его не интересовало, а потом притворялся, что идёт на компромисс, и все ради того, что ему действительно было ценно. (Не так ли поступали и наши предки в эпоху натурального обмена?).

На Западе всё громче звучат голоса, что ИИ стал представлять опасность. Есть и оптимистичные прогнозы: «Бояться искусственного интеллекта не стоит, но относиться к нему нужно со всей серьёзностью – как к новому виду оружия, которым ещё надо научиться пользоваться. Ситуация с ботами на Facebook, конечно, привлекла внимание широкой общественности, но никакого «восстания машин» не предвидится. Механизм обучения ботов на базе ИИ чётко зафиксирован в сценарии: он либо специально прописывается программистами, либо намеренно опускается» [2].

Однако предметом данного обсуждения являются лишь простейшие боты – собеседники человека, а спектр применения искусственного интеллекта и, соответственно, опасности, куда шире. Из памяти истории всплыло предостережение Ницше: «Я заглянул в глаза человеку будущего и увидел в них смерть». При всем оптимизме, атомная, водородная и прочие бомбы в сравнении с неуправляемым искусственным интеллектом – это детские игрушки.

Премьер-министр Джастин Трюдо и президент Эммануэль Макрон подписали канадско-французское заявление об искусственном интеллекте,

призывающее к созданию международной исследовательской группы по вопросам искусственного интеллекта, в состав которой войдут эксперты из правительственных кругов, бизнес-среды и гражданского общества. «Заданием этой группы должна стать разработка общепризнанных правил для всей сферы искусственного интеллекта».

Нельзя не учитывать отличительную специфику новации. Создание и испытание ядерного оружия – атрибут массового промышленного производства, связанного с выбросами радиоактивных элементов в атмосферу. Все это физически невозможно утаить от общества. Роботы же концептуально – рабочий инструмент человека, исполнитель его заказов, по реальной зависимости – раб. Однако даже в теории высказывались предложения вывести его из этого состояния, уравнять в правах с человеком. Нет гарантий, что не найдется энтузиаст, который втайне от общества создаст самовоспроизводящуюся «атомную бомбу искусственного интеллекта» и потеряет контроль над ней, либо использует в асоциальных целях. Уже сейчас требуется разрабатывать правовой механизм защиты человечества от необычной агрессии.

Контроль должен осуществляться на всех стадиях, начиная с обязанности публикации на общедоступном сайте идей, научных концепций, рабочих планов и проектов, информации о результатах каждого этапа внедрения. Не исключено, что на разработку определенных форм искусственного интеллекта потребуются специальное разрешение с последующей отчетностью о проделанной работе.

Заглядывая в будущее, можно надеяться на создание единой всемирной информационной системы, объединяющей всех без исключения пользователей. В ее рамках будет значительно легче отследить социальную направленность использования искусственного интеллекта. Механизм оценки новаций высококвалифицированными специалистами с открытым доступом широких слоев общественности, освещением в средствах массовой информации должен стать гарантией их кибербезопасности. Одновременно получим весомый инструментарий для противодействия коррупции, повышения эффективности экономики и других сфер деятельности. Вне сомнений, будут получены столь убедительные позитивные результаты, что муссируемая ныне проблема Большого брата исчезнет сама собой.

Безусловно, основная нагрузка ляжет на разработчиков кибераналога существующих многочисленных правил техники безопасности. Вынуждены будем регламентировать также комплекс видов ответственности за их несоблюдение, вплоть до уголовной. Хочется надеяться, что умышленные противоправные действия в проектировании и конструировании асоциального искусственного интеллекта не получат широкого распространения. Но реальную, более вероятную опасность представляют и случаи непреднамеренных отступлений от установленных правил безопасности в силу халатного отношения к исполнению должностных обязанностей. Можно полагать, что меры ответственности за такие деяния по силе будут приближаться к ответственности за умышленные преступления.

Предусмотреть даже конспективно будущее право в условиях ширококомасштабного использования искусственного интеллекта затруднительно – слишком неопределенны варианты поведения роботов в процессе взаимодействия с человеком. Но не исключено, что искусственный интеллект, как и интеллект естественный, в своем развитии будет подвержен определенным законам и закономерностям. Познание данных законов позволит поставить ожидаемое правовое регулирование на научную основу.

Однако защита человечества от потенциальной экспансии искусственного интеллекта, при всей важности, полдела. Не менее актуальная, скорее, даже первоочередная задача – совершенствование самого человека, расширение его биологических возможностей предотвращать разного рода угрозы.

Знаменитый британский физик Стивен Хокинг заявил в интервью BBC: «Искусственный разум возьмёт инициативу на себя и станет сам себя совершенствовать со всё возрастающей скоростью. Возможности людей ограничены медленной эволюцией. Мы не сможем тягаться со скоростью машин и проиграем».

Надежд на ускорение естественной эволюции, действительно, мало. Долгие годы считалось, что эволюция человека как биологического вида прекратилась. Академик Н.П.Дубинин в фундаментальном труде «Общая генетика» писал: «Крупные скачки эволюции поднимали адаптивность при макрогенетическом появлении человека разумного, что в истории жизни было качественным гигантским скачком. Этот скачок, создавший человека разумного, для него как зоологического вида прекратил эволюционную адаптацию к среде, поскольку для общественного человека нет соответствия в передаче генотипов следующему поколению преимущественно от биологически повышенно адаптированных особей. Человек стал изменять среду, приспособлявая ее к своим потребностям. Обладая общественной формой движения материи, человек, наряду со своей органикой, стал обладателем труда и сознания. Для него биологические законы эволюции потеряли значение. Законы социального развития уничтожили возможности осуществления биологического отбора определенных генотипов. Развитие человека представляет развитие его производительных и духовных сил».

Не будем вступать в дискуссию по поводу обоснованности данного заключения в отношении всего человечества. Однако усилия по ускорению развития индивида предпринимаются. В Японии школьный процесс ориентирован на обучение детей творчеству с первого класса. В школах Беларуси приступили к обучению детей игре в шахматы. В ряде стран Запада детей учат читать и писать с трех лет.

Стремление сделать человека по желаемому образу имеет историю. Так, по греческой мифологии Пигмалион – скульптор на острове Кипр – вырезал из слоновой кости статую и полюбил её. Он делал ей подарки, одевал в дорожные одежды, но статуя продолжала оставаться статуей, а любовь безответной. Во время праздника, посвящённого Афродите, Пигмалион обратился к богине с мольбой дать ему жену столь же прекрасную, как и

выполненная им скульптура. Осмелиться попросить оживить холодное изваяние скульптор не решился. Тронутая такой любовью, Афродита оживила статую, которая стала женой Пигмалиона.

Создать запрограммированную часть нации пытались в фашистской Германии. «В моих орденских замках подрастает молодежь, которая ужаснет мир, – сказал фюрер. Мне нужна молодежь, жаждущая насилия, власти, никого не боящаяся, страшная... Свободный, прекрасный хищный зверь должен сверкать из ее глаз... Мне не нужен интеллект. Знания погубили бы мою молодежь».

Приказ Рейхсфюрера СС Г. Гимmlера по ССА № 65 регламентировал:

1. СС – это избранный с определенной точки зрения союз нордически запрограммированных мужчин.

2. Согласно национал-социалистическому мировоззрению и в сознании того, что будущее нашего народа зависит от отбора и от сохранения расово- и наследственно-здоровой чистой крови, я ввожу для всех неженатых членов СС разрешение на брак.

3. Цель, к которой мы все стремимся, – это создание наследственно-здоровых, ценных родов немецки запрограммированного типа.

4. Разрешение на брак будет или не будет даваться, только исходя из принципа наследственного здоровья.

5. Каждый эсэовец, намеревающийся жениться, должен отныне получить разрешение на брак от рейхсфюрера СС.

6. Эсэовцы, которые, несмотря на неполучение разрешения на брак, все же женятся, вычеркиваются из списков СС; они могут и сами выйти из рядов СС.

7. Соответствующая обработка заявлений с просьбами разрешения на брак является прерогативой ведомств по расовым вопросам СС.

8. Ведомство по расовым вопросам СС ведет «родословную книгу СС», в которую вносятся семьи родственников эсэовцев после выдачи разрешения на брак или положительного ответа на заявление с просьбой жениться.

9. Рейхсфюрер СС, руководитель расового ведомства и референты этого ведомства клятвенно обещают не разглашать секретов, связанных с вышеизложенным.

10. СС ясно, что благодаря этому приказу они сделали шаг, имеющий огромное значение. Всякие насмешки, издевки и превратные толкования нас не трогают – будущее принадлежит нам.

Приказ обростал добавлениями, ужесточавшими отбор. Форма черепа считалась надежнейшим расовым признаком. Головы вымеряли по всей стране. К концу года из охранных отрядов было исключено шестьдесят тысяч членов. Каждый эсэман обязывался представить справку об арийской принадлежности предков, начиная с 1800 года. Для командиров степень чистоты повышалась на два поколения – с 1750 года. Каждому полагалось знать, к какой расовой группе он принадлежит: чисто нордической, преобладающе нордической или смешанной с добавкой альпийской, Vi динарской и средиземноморской крови. Восточным гибридам и метисам

неевропейского происхождения путь в СС был заказан. Досадная пестрота в трех первых группах тоже рассматривалась как явление временное. В будущем путем направленной селекции предполагалось довести чисто нордический показатель до абсолюта. Программа была рассчитана лет на сто, если не дальше.

Не отличалась оригинальностью и коммунистическая идеология времен СССР. Н. Бухарин считал, что «пролетарское принуждение во всех своих формах, начиная от расстрелов и кончая трудовой повинностью, является, как парадоксально это ни звучит, методом выработки коммунистического человечества из человеческого материала капиталистической эпохи». Строки эти специальных комментариев не требуют. Они взяты из X главы «Внеэкономическое» принуждение в переходный период» – труда Бухарина «Экономика переходного периода». По свидетельству историков, как раз относительно нее ВЛ Ленин, внимательно изучивший бухаринское произведение, с похвалой заметил: «Вот эта глава превосходна!».

Но попытки совершенствования человека по среднестатистическому образцу вряд ли перспективны. Нельзя отрицать, что при сходстве во многом, все люди разные. И не только по росту и цвету кожи. Есть уникамы, качества которых достойны тиражирования. Представляется, что в наш век наиболее перспективный метод совершенствования естественного интеллекта человека – научно обоснованное реформирование его ДНК. ДНК – это атом человека, его биологический паспорт. В ДНК таятся пружинки, толкающие человека на разные формы якобы асоциального поведения. Рано или поздно, хотелось бы пораньше, они будут выявлены. Уверены, что наступит время, когда главным инструментом Фемиды будут не просто весы, а некий сверхточный прибор, позволяющий определять и взвешивать биологические импульсы, стимулирующие человека к всевозможным поступкам.

Если эволюция человека медленна, почему не попытаться привлечь науку для ускорения этого процесса? Основания есть. В 1474 г. в Базеле был осужден петух, который снес яйцо, тем самым доказав свою связь с дьяволом. Петуха, как еретика, подвергли традиционному сожжению. Яйцо также сожгли от греха подальше. Бедного петуха оправдали через пятьсот лет: в 1974 г. суд Базеля исправил судебную ошибку, когда выяснилось, что птицы могут менять пол из-за инфекционного заболевания [3].

Случай уникальный. Но давайте задумаемся: если природа допускает замену важнейших функций организма под влиянием, пусть патологических, но естественных факторов, почему нельзя использовать этот механизм для искусственного совершенствования биологической природы конкретного человека (может, при чрезвычайной сложности проблемы, и всей популяции) в целях приближения к перспективному представлению о цивилизованности?

Знаем о многочисленных устрашающих предупреждениях на этот счет. Но если разобраться, то не эту ли задачу мы каждый день решаем давней,

исторически меняющейся обширной системой воспитания ребенка – в семье, школе, труженика – на предприятии, преступника – в местах лишения свободы, человека – в обществе? Не столь кардинально, но решаем? Почему должны игнорировать новые, нестандартные меры, возможность использования которых создает научно-технический прогресс? Тем более, есть весомые основания утверждать, что многие психологические свойства человека, например, характер имеют физическую природу со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Согласно публикации в интернет-журнале «Forensic Science International», израильские генетики доказали, что образцы ДНК, которые до сих пор суды признавали бесспорным доказательством, можно подделать. Дан Фрумкин, один из авторов статьи, сообщил, что по базе данных можно искусственно создать образцы крови и слюны любого человека, даже не видя его в глаза.

Ситуация представляется катастрофической, поскольку если не доверять анализу ДНК, то это разрушает доказательную базу огромного числа судебных процессов. Однако авторы статьи не только посеяли панику, но пытаются собрать урожай – Тель-Авивская компания уже разработала способ, позволяющий отличить подлинный образец ДНК от искусственно созданного.

Наиболее вероятно, что состязание фальсификаторов образцов ДНК и изобличающих их экспертов будет повторением соревнования снаряда и брони. Но это головная боль криминалистов. Важно, что в принципе можно конструировать ДНК по заданному образцу, а это создает науке возможность протипировать по заданному образцу самого человека.

Понимаем сложность проблемы введения обязанности подвергать человека принудительной социализации генетическим методом. К ее решению можно будет приступать только после кардинального переосмысления и переоценки реальной общественной опасности той массы деяний, которые сегодня квалифицируются как преступление. Но почему одновременно, как первый этап, не предусмотреть право человека на свое генетическое самосовершенствование – быть нечувствительным к разным заболеваниям, иметь повышенные способности к определенной деятельности и множество других свойств и качеств? Есть известный пример заявки человека на хирургическую замену большого туловища при сохранении головы – генетический путь представляется более прогрессивным.

Группа ученых из Китайской академии наук впервые клонировала макака-крабоедов (*Macaca fascicularis*) тем же способом, что привел к рождению овечки Долли. Это подарило биологам возможность клонировать приматов, в том числе и человека. В Великобритании проводятся зачатия детей с ДНК от трех родителей.

Образцов для подражания много. В первой половине XX века существовал человек по имени Арнольд Геррит Хенске (Даждо), чьи внутренние органы были невосприимчивы к физическому воздействию. Его каждый день по 100 раз протыкали холодным оружием, металлическими

пштырями и даже трубками до 10 мм, через которые для развеивания сомнений наблюдателей пропускали воду. Шпаги, кинжалы и пики не просто пронзали тело Арнольда: они могли пройти, не причинив ему вреда, через жизненно важные органы артиста – печень, почки, селезенку, легкие и даже сердце. Да же не только оставался при этом цел и невредим, но у него не выступало ни капли крови. С пронзенным сердцем и проткнутого в нескольких местах холодным оружием Да же документально зафиксировали на рентген-снимке [4].

Есть индивиды генетически защищенные от многих инфекционных болезней, обладающие повышенным долголетием. Имеется люди с уникальными качествами и способностями: кто-то может извлечь корень 23-й степени из числа, состоящего из 201 знака, быстрее компьютера; кто-то пролезть сквозь отверстие в теннисной ракетке или целиком поместиться в небольшом ящичке, размером с прикроватную тумбочку. При росте 165 см и весе 68 кг уникам оторвал от земли 1452 кг, удерживая вес 290 кг одним пальцем. Другой брал оголенные провода в руки и изображал из себя электрическую цепь, ибо сопротивление его тела электрическому току в 10 раз выше, чем у обычного человека [5].

Установлено, что многие растения, животные и другие биологические объекты способны чувствовать приближающуюся угрозу своему существованию¹. Предполагается, что осознание наступающей опасности присуще всему живому. Исследователи констатировали: были целые племена, которые не вступали в войны. Когда соседи намеревались напасть на них, они воспринимали эту угрозу на расстоянии и меняли стоянку. Напавшие находили лишь потушенные костры.

Удивительно, но в любой аварии и катастрофе есть чудом спасшиеся люди, которые по счастливой случайности вдруг отказывались от полета, поездки или просто опаздывали. (Психологи из США изучили статистику катастроф и выяснили удивительную закономерность: любой обреченный рейс был заполнен только на 60 процентов, а не на 80, как обычно.) Ныне считается, что человек в массе утратил способность ощущать на расстоянии опасность, но возможно единичные уникальные личности сохранились.

Периодически появляются сообщения о детях, имеющих необычную анатомию и нестандартные способности. Это делает их объектом пристального внимания и исследования ученых всего мира.

В Непале в одной из горных деревушек нашли шестимесячного мальчика, который значительно отличался от своих сверстников: он уже хорошо умел ходить и постоянно говорил на каком-то неизвестном языке. Кроме того, после проведения рентгенологического исследования было

---

¹ В Польше корова сбежала по пути на скотобойню и ушла на остров. Когда сотрудники скотобойни приехали на ферму за коровой, животное сломало фермеру руку, протаранило металлическую ограду и, прыгнув в озеро, ушло на остров. По свидетельству корреспондента корова живет на острове уже около трех недель, не позволяя приближаться к ней более чем на 70 метров. Когда к беглянке пыталась приблизиться команда спасателей, животное снова прыгнуло в воду и переплыло на соседний остров, преодолев 50 метров.

установлено, что ни сердца, ни легких, ни прочих внутренних органов у ребенка нет, а вместо них находится некое образование, которое современная наука не в состоянии объяснить.

В Италии родилась девочка с искусственным сердцем. Врачи не могут объяснить, каким образом искусственный орган мог попасть в тело малышки. Очевидно только одно: данный механизм, который размером не превышает шарик для пинг-понга, является совершенным устройством с точки зрения технических характеристик и работает безупречно, но принцип его работы ученые пока не разгадали. В то же время, девочка растет абсолютно здоровой, у нее хороший аппетит. Будет ли расти искусственное сердце по мере взросления девочки и как оно при этом будет работать – покажет время.

Не менее странная девочка живет в Венгрии. Десятилетняя Микла живет под наблюдением ученых. А все потому, что она понимает язык зверей и птиц. Микла комфортно чувствует себя как в обществе людей, так и среди животных. Более того, звери воспринимают девочку как вожака. Ко всему прочему, в умственном развитии она значительно опережает своих сверстников [6]. (Не исключено, что все биологические объекты обладают способностью обмениваться информацией).

Наука обязана дать объяснение всем этим феноменам. Как знать, не ждет ли нас в будущем поколение людей с иной анатомией организма, если ДНК этих уникалов будут имплантировать желающим? Но для этого надо сохранить имеющийся генетический потенциал. В мире существуют банки растительных и других биологических образцов. Со всей очевидностью ясна необходимость создания всемирного банка ДНК человека, разработка программы выявления и исследования особенностей, перспектив трансплантации каждого из них.

Люди по своим биологическим и социальным качествам во многом отличаются. Уравнение их в правовом регулировании – это дань времени, даже не настоящему, а прошлому. Уникальность одного индивида ныне может стать достоянием многих желающих. Мы пережили «охоту на ведьм», когда отправляли за колючую проволоку первых трансплантаторов органов человека. Нельзя повторять ошибку, если рано или поздно, лучше скорее, начнем переконструировать ДНК человека, а следовательно, и его самого. Человечество вступает в этап искусственного изменения его эволюции. Результатом не может не быть кардинальная трансформация общественного устройства. Право не должно быть тормозом на этом пути. Оно обязано смотреть в будущее.

На этом можно было бы закончить. Разрабатывать какие-либо рекомендации по включению в правовое поле «людей-инопланетян», полагаем, преждевременно. Грубо говоря, надо к ним вначале присмотреться. Более четко просматриваются перспективные проблемы с клонированием людей по образцу заданного ДНК. При кажущейся простоте, социальная оценка будущего клонированного человека во многом неопределенна. Мы уже знаем, что некоторые геномодифицированные растения, плоды которых получили улучшенные вкусовые качества,

склонны к повышенной заболеваемости. Нет ли опасности, что у дисканированного человека не проявятся, помимо физических, непрогнозируемые «социальные заболевания»?¹ Представляется, что разработчики правого регулирования должны прежде получить результаты соответствующих медицинских исследований. Не исключено, что подпольный бизнес, не дожидаясь, захватит эту нишу – готовиться надо уже сейчас.

Больше относительной ясности с грядущим искусственным интеллектом. Роботизация, изменение структуры кадров, их постоянная переподготовка неминуемы. К решению проблемы можно подключить ИИ. Но, как и с глобальным потеплением, ждут, когда гром грянет.

Не можем не отметить, что проблема искусственного интеллекта ныне сведена к роботам, тогда как масштабная перспектива – создание «умных сетей», способных управлять целыми отраслями промышленности и другими видами деятельности. В энергетике они позволят преодолеть существующее неэффективное использование электроэнергии, когда на 33 единицы энергии в точке потребления требуется затратить 100 единиц первичной энергии. Заодно программа будет включать вашу стиральную машину, когда нагрузка в сети минимальна и, соответственно, меньшая оплата израсходованной электроэнергии. Еще преимущество – глобальный учет. Например, в едином центре можно будет иметь информацию о каждой произведенной и реализованной бутылке алкогольных напитков.

Новые возможности заставляют сделать переоценку эффективности существующей правоохранительной деятельности. Констатируется: «Слабый уровень подготовки правоприменителей, следственная и судебная волокита, зависимое положение субъектов расследования, коррупционные риски уголовно-процессуальной деятельности и уголовно-процессуального закона и многие другие факторы влияют на качество деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений. Достаточно ли для этого наличия таланта и профессионализма у сотрудников? Считаем, что нет. Более того, полагаем, что указанная деятельность не может обеспечиваться исключительно интеллектуальными возможностями отдельных оперуполномоченных, дознавателей, следователей, руководителей следственного органа и т.д. Для построения эффективной системы защиты прав и свобод личности от преступных посягательств не стоит рассчитывать лишь на самого себя или же на глупость преступника. Необходима качественно новая система интеллектуального обеспечения оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельности, в том числе основанная на возможностях искусственного интеллекта» [7, с. 28-34].

Приходится признать: бурное развитие компьютерных технологий явно недостаточно отражается в работе по совершенствованию законодательного процесса и отправлению правосудия. Возможно, одна из причин в том, что первый вопрос, который задают абитуриенты,

---

¹ Для этого потребуются принять законодательные акты, аналогичные ныне регулирующим внематочное зачатие и суррогатное материнство.

поступающие в юридические вузы: «Нужно ли на вступительных экзаменах сдавать математику?»

В нашем представлении, мы займем принципиально иную правоохранительную систему, когда получим возможность считывать информацию с мозга человека. Подходы уже есть.

Пока перспективна разработка кибернетических программ для проверки полноты использования в обвинительном акте доказательств, собранных в процессе досудебного расследования, их непротиворечивости, идентичности толкования. В принципе данные программы могут дать полноценную оценку доказательств вины подсудимого по результатам судебного разбирательства. В полной мере они применимы и для оценки решений суда по хозяйственным, гражданским, административным и другим делам. Технология в определенной мере сходна с проверкой надежности проекта ракеты.

Еще с большей убедительностью компьютерные технологии могут быть применены для оценки выводов эксперта, проверки соответствия информации в показаниях потерпевших, свидетелей и обвиняемых, известной из официальных, исторических и других источников.

Наконец, имеются широкие возможности для оценки реальности и эффективности информации, полученной в результате проведения негласных следственно-розыскных действий, своевременной их корректировки, действенности защиты негласных сотрудников [8].

В уголовном процессе представляется обоснованным предусмотреть широкий диапазон мер и средств, ныне относящихся к негласным следственно-розыскным действиям. Наряду с традиционными, кибернетически опасные деяния будут выявляться и предупреждаться также кибернетическими методами. Многие из них, прежде всего программа кибернетической разведки, должны быть обыденным, постоянно совершенствуемым и постоянно реализуемым мероприятием. Реальный масштаб угроз заставит пересмотреть существующие концепции защиты аgravированных прав и свобод. Можно полагать, что трансформации будет подвержена действующая аксиома коммерческой тайны, что приведет к реформированию патентного права и априори ущербной рыночной экономики в целом.

В свою очередь, данные разработки позволят улучшить арсенал средств раскрытия традиционных преступлений¹.

Надеемся, читателям ясно, что все вышеизложенное укладывается в рамки уже относительно сложившихся представлений. Поэтому любые предложения по совершенствованию правового регулирования – не более, чем частности. Рисуем в очередной раз испортить отношения с замкнутым

---

¹ Китай разрабатывает систему искусственного интеллекта, которая в недалеком будущем может если и не заменить собой дипломатов, то стать для них серьезной поддержкой. Речь идет о нескольких прототипах компьютерной программы, использующей искусственный интеллект и хранящей огромное количество данных - от сплетен, услышанных на светских приемах, до итогов переговоров, спутниковых снимков и разведанных. Система анализирует сведения и способна предоставить дипломату в нужный момент

«рукопожатным» научным сообществом, но не можем остановиться в попытках оспаривать учебники.

Мы привыкли строить право по чьему-то предписанию, в лучшем случае ссылаясь на признанные общие законы развития общества, которым якобы безоговорочно подчинен человек. Но никуда не денешься от неопровержимых фактов рассказа ясновидящими о прошлом и предсказания будущего отдельных людей. Классический пример. Киргоф предсказала Пушкину: он кончит свою жизнь неестественной смертью, пав от руки высокого белого человека в белом. Поэт скептически отнесся к предсказанию. Но буквально в считанные дни сбылся одновременно сделанный прогноз на ближайшую перспективу: он встретился с давним знакомым, который предложил ему хорошее место по службе, получил неожиданное письмо о возврате забытого долга. С тех пор Пушкин панически опасался высоких блондинов, но уберечься от судьбы не смог: Дантес соответствовал нарисованному Киргоф портрету.

Пусть подобные примеры единичны, тонут в море шарлатанских, но они были и есть. Куда больше их демонстрируют экстрасенсы, о чем неоднократно писали. Мы пока не можем понять природу этого явления. Беда в том, что высмеивая, не пытаемся его понять. Но, уважаемые господа-товарищи, не пора ли задуматься, насколько обоснованно наказывать человека за деяние, которое в силу каких-то неведомых процессов он не может не совершить? – *Того же Дантеса за убийство сегодня Пушкина, например?*¹

Дико! Невероятно! Но основания есть, от них никуда не уйти. Квантовая механика открыла неустранимость элемента неопределенности в получаемых знаниях. Английский физик Роджер Пенроуз в книге «Новый разум императора» (The Emperor's New Mind) 1989 г., ставшей бестселлером, давая широкий обзор современной науки, находит ее несовершенной. Накопленные знания, утверждает автор, несмотря на всю их силу и богатство, не могут изъяснить высшую тайну всего сущего – человеческое сознание. Как заметил почти сто лет тому Н. Н. Алексеев, «велико будет удивление, а может, даже ужас, когда во всей исторической наготе предстанет перед человеком все то, чему, в конце концов, служит созданное им историческое право...» [9].

Нужна иная философия и ее осознание. Надо отказаться от идеологии, в которой уголовная ответственность – это кара, наказание, рассматривать ее как четко определенные меры социальной защиты. Под эти углом требуется в корне пересмотреть разбухший уголовный кодекс, сократив до минимума перечень норм?

В «Основных началах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик» 1924 г. законодатель впервые подошел к отказу от

---

¹ Почему мы стесняемся поставить глобальную проблему предотвращения нерационального использования человеком своих сил и способностей, а обществом, как следствие, материальных ресурсов. Ограничусь примером: от 90 до 95% всех бизнесов разоряются в первые пять лет, из оставшихся на плаву в следующие пять лет разоряются еще 80%. В итоге через 10 лет устойчивое дело имеют только 1-2% стартаперов, остальные оказываются разорены. Объяснения противоречивы, но факт остается фактом. По мнению независимых финансовых инспекторов, в США убытки от банкротств физических лиц и малых бизнесов могут в ближайшие десятилетия достигнуть четверти триллиона долларов в год.

самого понятия наказания, заменив термин «наказание» термином «меры социальной защиты». Первый блин оказался комом. Однако может когда-то все же реализуется забытое начинание и научимся изолировать от общества только действительно неисправимых? У имеющих потенциальные угрозы – их будут предупреждать и устранять¹.

Давайте непредвзято посмотрим на ст. 49 УК Украины. Удивительное совпадение: сроки наказания за конкретные преступления совпадают со сроками давности, то есть сроками освобождения от ответственности, если преступник в силу каких-то причин своевременно не предстал перед судом и в дальнейшем не проявил асоциальность. Неужели никто не задумывается: а нужно было его сажать за решетку, если бы его вину своевременно установили? При любой системе критериев нельзя отрицать очевидный факт – после совершения преступления этот человек не представлял социальной опасности, он больше не совершал других преступлений. Требовалось для него принудительное исправление, нуждался ли он в специальной превенции? И кто знает, сколько таких людей при отсутствии разумной основы прошли через лагеря, продолжают по классическим канонам отбывать наказание сегодня?

Само понятие «давность» предполагает разрыв во времени между совершением преступления и выяснением вопроса об освобождении от наказания. Однако механический подход здесь недопустим. Коль в принципе существует возможность освобождения человека от ответственности в будущем, почему она широко не экстраполируется на настоящее? В крайнем случае, почему нельзя за первое деяние применять меры административной ответственности или условное наказание с испытательным сроком? Для контроля за поведением наказанного не использовать вживленные чипы? И теоретики уголовного права, и законодатель обходят этот вопрос.

Еще один аспект. В 1998 г. в г. Икститиме Новосибирской области Иван Фомов и Александр Елистратов забили 23-летнего парня до смерти и спрятали тело за мусорным контейнером. На следующий день Фомов из города исчез, а через несколько лет выехал в Германию, где получил гражданство этой страны и сменил фамилию на Дингес. Спустя несколько лет прокурор отправил дело в Германию. В 2011 году суд в Мюнстере вынес приговор Фомову-Дингесу – всего два года условно: там причинение смертельных травм в состоянии опьянения нетяжкое преступление [9]. Во многих цивилизованных странах ненаказуемо убийство вора на частной территории.

Может освободимся от оков косного национального мышления?

---

¹ Один из самых выдающихся ясновидцев XIX в. Хейро утверждал, что на ладони новорожденного, прожившего на земле один час, уже имеются линии, по которым можно судить о его будущем.

Использованная литература:

1. Лычковский Дмитрий. Античные игрыща – шокирующая древняя Греция и Рим. URL : http://www.mrwolf.ru/Otnosheniya_i_seks/Pro4ee/20843 (дата обращения: 23.01.2018).
2. Писаренко Д. Боты изобрели свой язык. Опасно ли развитие искусственного интеллекта? *Аргументы и Факты*. № 32. 09/08/2017. URL : http://www.aif.ru/society/science/boty_izobrel_i_svoe_yazyk_opasno_li_razvitiye_iskusstvennogo_intellekta (дата обращения: 23.04.2018).
3. Логинов Олег. Казни животных. URL: <http://www.all-crime.ru/kazni/kazni-jivotnikh.htm> (дата обращения: 23.05.2018).
4. Карюков Виталий. "Бессмертный" Дажо. URL : <https://mirnov.ru/rubriki-novostey/yeto-interesno/-bessmertnyi-dazho.html> (дата обращения: 13.04.2018).
5. 5 невероятных историй людей, которые вспомнили свои прошлые жизни URL: <http://fishki.net/1804426-5-neverojatnyh-istorij-ljudej-kotorye-vspomnili-svoe-proshlye-zhizni.html> (дата обращения: 23.01.2018).
6. Дети инопланетян на Земле. URL: tainy.net/51023-deti-inoplanetyan-na-zemle.html (дата обращения: 13.04.2018).
7. Афанасьев А. Ю. Искусственный интеллект или интеллект субъектов выявления, раскрытия и расследования преступлений: что победит? *Библиотека криминалиста*. 2018. № 3(38). С. 28-34.
8. Определенный опыт такого рода работы уже имеется. См. Гуславский В.С., Задорожний Ю. А., Розовский Б. Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография . Луганск: Изд-во ТОВ «Елтон-2». 2008. 136 с.
9. Рязанова Н. 17 лет без приговора. *Российская газета*. № 99 (6670). 2015.
10. Алексеев Н. Н. Основы философии права. СПб. : Лань, 1999. 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бабіков О. П.** адвокат кримінально-правового департаменту Адвокатського об'єднання «АВЕР ЛЕКС» (м. Київ)
- Бондар В. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Волошина М. О.** здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Гуменюк К. П.** суддя Вінницького міського суду Вінницької області (м. Вінниця)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Деркач Н. М.** суддя Апеляційного суду Дніпропетровської області (м. Дніпро)
- Звірянський Г. В.** заступник декана факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Льницький М. С.** кандидат юридичних наук, доцент Київського міжнародного університету, Голова Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон» (м. Київ)
- Карпенко К. К.** аспірант кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса)
- Козьяков І. М.** доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, начальник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України (м. Київ)
- Комісаров С. А.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник Головного управління Національної поліції в Запорізькій області (м. Запоріжжя)
- Корнієнко М. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса)
- Корнієнко П. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (м. Київ)
- Кострицький В. В.** заступник голови Апеляційного суду Луганської області (м. Северодонецьк)
- Лисенко А. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

- Лисенко І. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Національного технічного університету «ХПІ» (м. Харків)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і професійної психології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Литвинчук О. І.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Лозинська Ю. І.** аспірант кафедри кримінального процесу факультету № 1 Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів)
- Назаренко І. В.** начальник Холодногірського ВП ГУНП в Харківській області (м. Харків)
- Нестерович В. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Пекарчук В. М.** доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)
- Перлін В. С.** аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Пилипенко О. М.** адвокат адвокатського об'єднання «А Лінеа» (м. Київ)
- Пономарьов С. П.** кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Пчеліна О. В.** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Розовський Б. Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, заслужений юрист України (м. Северодонецьк)
- Савка О. І.** ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Самбор М. А.** кандидат юридичних наук, начальник сектору моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Прилуки)
- Стацак М. В.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативної-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Тагієв С. Р.** доктор юридичних наук, заслужений юрист України, суддя у відставці, професор Академії Державної пенітенціарної служби України (м. Чернігів)

- Тишакова Л. Т.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри юридичної лінгвістики та документознавства Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Ткаченко В. І.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності й розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Утехін І. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет» (м. Чернівці)
- Чернеженко О. М.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Черниш М. О.** працівник Національного агентства з питань запобігання корупції (м. Київ)
- Шахова К. В.** кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Яковенко М. О.** кандидат юридичних наук, т.в.о. завідувача кафедри організації правоохоронних та судових органів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Янко В. М.** прокурор Луганської області (м. Северодонецьк)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 2 (82)

Українською та російською мовами

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 27.06.2018.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 20.
Тираж 100 прим. Зам. № 2703-01.

Адреса редакції та видавця:
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401;
тел. (06452) 9-07-77; адреса електронної пошти: oonr_lduvs@meta.ua;
сайт: <http://lduvs.edu.ua>

Виготовлено згідно з наданим оригінал-макетом:
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідectво МК № 11 від 26.01.2007